

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/107020>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

DE TYPISCHE GETALLEN

BIJ HOMEROS EN

HERODOTOS

I. TRIADEN, HEBDOMADEN
EN ENNEADEN

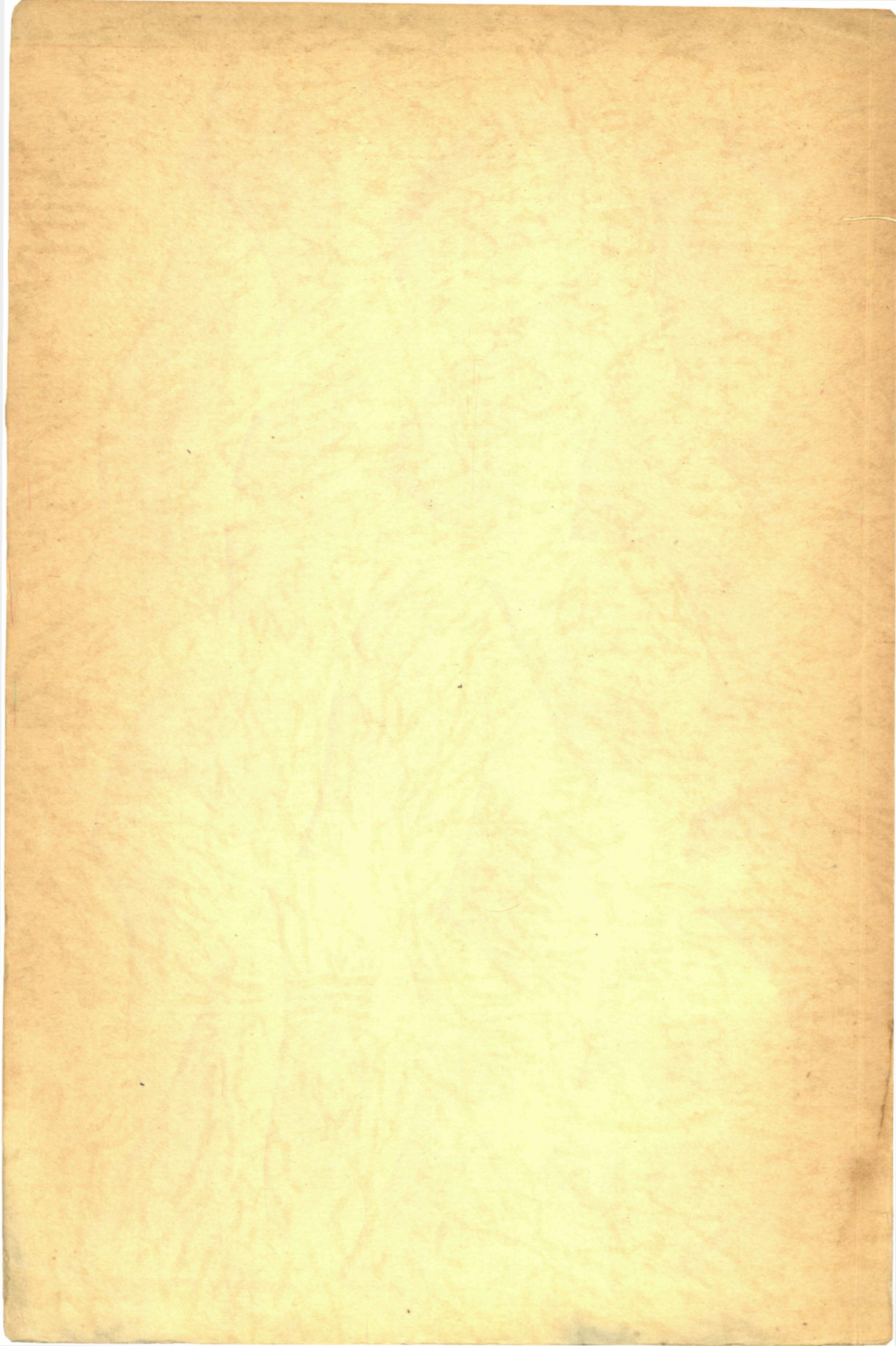
DOOR

Dr. J. W. S. BLOM

1936

UITGEVERIJ J. J. BERKHOUT, NIJMEGEN

DE TYPISCHE GETALLEN BIJ HOMEROS EN HERODOTOS

N.V. CENTRALE DRUKKERIJ, NIJMEGEN

DE TYPISCHE GETALLEN

BIJ HOMEROS EN

HERODOTOS

I. TRIADEN, HEBDOMADEN
EN ENNEADEN

DOOR

Dr. J. W. S. BLOM

1936

UITGEVERIJ J. J. BERKHOUT, NIJMEGEN

INHOUDSOVERZICHT

INLEIDING. 1-9.

Herodotos als historicus. Poëtische invloed. Typische getallen. 1. Heilige, ronde en typische getallen. 2-3. Overgeleverde en gevormde typische getallen. 3-4. Genoemde en latente typische getallen. Triadische verhoudingen in de kompositie. 4. Invloed van Homeros. Beperking der stof. Dispositio. 5. Literatuur. 6.

EERSTE DEEL. TRIADEN. 11-194.

Inleiding. 13-14.

Oorspronkelijke betekenis van het drietal. 13. Verschillende formules bij de typische drie. 14.

I. TRIADEN BIJ HOMEROS. 15-43.

A. GENOEMDE TRIADEN. 15-28.

Hoofdstuk I. Tijdperken. 15.

- § 1. Tijdperken van 3 dagen. 15.
  - α 1. 3 nachten en 3 dagen. α 2. De 4e dag. β 1. Op de 3e dag.
  - β 2. 2 nachten en 2 dagen, op de 3e dag. 15.
- § 2. Tijdperken van 3 maanden. 16.
- § 3. Tijdperken van 3 jaren. 16.
  - α 1. 3 jaren. α 2. 3 jaar, in het 4e jaar. β . Het 3e jaar, het 4e jaar. 16.
- § 4. Drie geslachten. 17.

Hoofdstuk II. Mensen, dieren en groepen. 17.

A. Mensen. 17.

- § 1. Mannen. Vrouwen. 17.
  - α 1. 3 mannen. α 2. 3 mannen, de vierde. β 1. De 3e man. 17.
  - β 2. De 3e vrouw. γ . 2 mannen, als 3e man. δ . 2 of 3 mannen. 18.
- § 2. Zonen. Broers. Dochters. 19.
  - α . 3 kinderen. β . 3 zonen. γ . 3 broers. δ . 3 dochters. 19.

B. Dieren. 20.

C. Groepen. 20.

- α 1. 3 stammen. α 2. 3 groepen mensen. β . 3 rijen. 20.

Hoofdstuk III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen. 20.

§ 1. Plaatsen. 20.

Steden. 20.

§ 2. Zaken. 21.

 α 1. Schepen. α 2. Andere gevallen. β . Als derde. 21.

§ 3. Diverse gevallen. 21.

 α . 3 mannen en 3 dieren als versieringen. β 1. Slang met 3 koppen. β . 2. Pijl met 3 weerhaken. β 3. Oorhanger met 3 parels. 21. β 4.Drietand. β 5. Drievet. 22.

Hoofdstuk IV. Verdrievoudiging en verdeling in drieën. 22.

§ 1. Verdrievoudiging. 22.

 α . Verdrievoudiging zonder meer. 22. β . Drie-, ja viervoudig. 23.

§ 2. Verdeling. 23.

 α 1. 3 delen. α 2. In 3, 4 stukken. α 3. 3 lagen. 23. β 1. Het3e deel van de nacht. β 2. Het 3e deel van goederen. γ . Drieërlei raad. 24.

Hoofdstuk V. Drievoudige herhaling van eenzelfde handeling of gebeurtenis. 24.

 α 1. 3 maal. 24. α 2. 3 maal, de 4e maal. β . In de 3e plaats;voor de 3e maal. 25. γ 1. 3 maal, 3 maal. 26. γ 2. 3 maal, 3 maal, maar de 4e keer. 27.

Tabellarisch overzicht. 28.

B. LATENTE TRIADEN. 29-43.

Hoofdstuk I. Goden, mensen, dieren en groepen. 29.

A. Goden. 29.

 α 1. 3 godheden (heroën). α 2. 3 godheden, maar aan de vierde.29. β . Het aanroepen van 3 goden; eed bij 3 goden (en zaken). 30

B. Mensen. 30.

§ 1. Mannen. Vrouwen. 30.

 α . 3 gesneuvelden. 30. β . 3 aanvoerders. 31. γ . Genealogieën. δ Diverse voorbeelden. 32. ϵ . Vrouwen. 33.

§ 2. Zonen. 33.

C. Dieren. 33.

D. Groepen. 34.

§ 1. Volksstammen. 34.

§ 2. Groepen mensen en dieren. 34.

 α . Groepen, die een deel van een geheel vormen. 34. β . Afzonderlijke groepen. 35.

Hoofdstuk II. Plaatsen en diverse gevallen. 36.

§ 1. Plaatsen. 36.

α. Steden. β. Eilanden. γ. Gemengde gevallen. 36.

§ 2. Drie wezens als versieringen. 36.

§ 3. Drie epitheta. 36.

α 1. Van goden. α 2. Van mensen. 36. α 3. Van dieren. β. Van zaken. 37.

Hoofdstuk III. Delen en soorten. 38.

§ 1. Delen. 38.

α 1. Delen van de tijd. α 2. Delen van de dag. β. Lichaamsdelen enz. 38. γ. Delen van de bezittingen. δ. Delen van een huis. ε. Delen van de bewapening. ζ. Andere driedelingen. 39.

§ 2. Soorten. 40.

α. 3 soorten bomen of bloemen. β. 3 soorten dieren. 40.

Aanhangsel. Kompositionele triaden. 41.

§ 1. Stilistische driedelingen. 41.

α. Driedeling van gesprekken. β. Drie personen spreken in een vergadering. 41.

§ 2. Drievoudige herhalingen. 42.

α. Drievoudige herhaling. β. Drievoudige anaphora enz. γ. Drievoudige vraag. 42. δ. Drie maal hetzelfde verhaal. ε. Drie maal eenzelfde getal. 43.

Slot. 43.

II. TRIADEN BIJ HERODOTOS. 44-194.

A. GENOEMDE TRIADEN. 44-106.

Hoofdstuk I. Tijdperken. 44.

§ 1. Tijdperken van 3 dagen (nachten). 44.

α 1. 3 dagen. 44. α 2. 3 dagen, maar op de 4e dag. 48. α 3. Op de 4e dag. β 1. Op de 3e dag. 50. β 2. In de 3e nacht. β 3. 2 dagen, op de 3e dag. 52. β 4. Tot de 3e dag. β 5. „Iedere 3e dag.” 53. γ. 3 of 4 dagen. δ. De 3e of 4e dag. 54.

§ 2. Tijdperken van 3 maanden. 55.

α 1. 3 maanden. 55. α 2. De 4e maand. β. De 3e maand. 56.

§ 3. Tijdperken van 3 jaren. 57.

α 1. 3 jaar. 57. α 2. 3 jaar, in het 4e. 58. β 1. In het 3e jaar. 59. β 2. Na 2 jaar, in het 3e jaar. β 3. „Telkens het 3e jaar.” 61. γ. 3 of 4 jaar. 62.

§ 4. Geslachten en oogsttijden. 63.

α. 3 geslachten. 63. β. In het 3e geslacht. 64. γ. 3 oogsttijden. 65.

Hoofdstuk II. Mensen, dieren en groepen. 65.

A. Mensen. 65.

§ 1. Mannen. Vrouwen. 65.

α 1. 3 mannen. 65. α 2. 3 mannen, de 4e. β 1. De 3e man. 67.
β 2. De 3e vrouw. 70.

§ 2. Zonen. Broers. Dochters. 70.

α 1. 3 zonen. 70. α 2. 2 of 3 of nog meer zonen. 72. β. 3 broers.
γ. 3 dochters. 73.

B. Dieren. 73.

C. Groepen. 74.

α 1. 3 volken. α 2. 3 stammen. 74. β 1. De 3e groep. 75. β 2.
Een 3e bevolking. β 3. Een 3e partij. 76.

Hoofdstuk III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen. 76.

A. Plaatsen en geographische aangiften. 76.

α. Plaatsen. 76. β. Geographische aangiften. 77.

B. Zaken. 77.

§ 1. Schepen. 77.

§ 2. Andere gevallen. 80.

α 1. Speren, palen, balken; wijgeschenken. 80. α 2. 2 of 3 zakken.
β 1. Leidingen, pyramiden, altaren, werken, graven. 82. β 2. 3 en
4 verdiepingen. 84.

C. Diverse gevallen. 84.

α. Studieobjecten, uitvindingen; kenteken. 84. β. Derde bewijs.
Derde stem. 85.

Hoofdstuk IV. Afmetingen, hoeveelheden, delen en soorten. 86.

§ 1. Afmetingen. 86.

α. Stadia. 86. β. Plethra. γ. Ellen. 87. δ. Voet. ε. Handbreedten.
88. ζ. Vingers. 89.

§ 2. Hoeveelheden. 89.

α. Chiliaden. 89. β. Muriaden. γ. Talenten. 90. δ. Choinikes. 91.

§ 3. Delen. 91.

α 1. 3 delen. 91. α 2. 3 delen, als 4e deel. 93. α 3. „2 delen,
3 delen.” β. Het 3e deel. 94.

§ 4. Soorten. 95.

α. 3 soorten. 95. β. 3 manieren. 96.

Hoofdstuk V. Drievoudige herhaling van eenzelfde handeling of gebeurtenis. 97.

α. 3 maal. 97. β 1. Voor de 3e maal. 99. β 2. Een 3e boodschap.
Een 3e droom. 102. β 3. In de 3e plaats. 103. γ. 2 maal en 3 maal.
104.

Aanhangsel. 105.

3 veldtochten; drievoudig gevecht. 105.

B. LATENTE TRIADEN. 107-194.

Hoofdstuk I. Tijdperken. 107.

Tijdperken van 3 dagen. 107.

Hoofdstuk II. Goden, mensen en groepen. 108.

A. Goden. 108.

B. Mensen. 110.

§ 1. Mannen. Vrouwen. 110.

α 1. 110. α 2. 3 aanvoerders en gezanten. 113. α 3. 3 heersers.
α 4. 3 raadgevers. 114. α 5. 115. β. Voorvaderen. 116. γ. Vrouwen.
118.

§ 2. Zonen. Broers. Zusters. 119.

α. 3 zonen. 119. β. 3 broers. γ. 3 zusters. 120.

C. Groepen. 121.

§ 1. Volken en stammen. 121.

§ 2. Groepen mensen (en dieren). 129.

α. Groepen, die men in zekere zin als delen van een samenhangend geheel kan beschouwen. 129.

1°. Drie groepen aanvoerders. Delen van een leger. 129. Groepen, die een deel vormen van 'n stam, van onderdanen en van 'n staat. Groepen vrouwen en tegenstanders. 131. Groepen levende wezens. 132.

2°. Familiegroepen. 133.

β. Afzonderlijke, naast elkaar staande groepen. 134.

1°. Sociale groepen. 134.

2°. Groepen stedelingen en eilanders. 135.

3°. Afwijkende gevallen. 137.

§ 3. Andere groepen. 138.

Hoofdstuk III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen. 139.

A. Plaatsen en geographische aangiften. 139.

§ 1. Steden. 139.

§ 2. Landen en landstreken. 142.

§ 3. Eilanden. 144.

§ 4. Gemengde gevallen. 144.

§ 5. Rivieren. 146.

B. Zaken. 147.

§ 1. Zaken, die op de godsdienst betrekking hebben. 147.

§ 2. Wapenen, enz. 149.

§ 3. Andere gevallen. 150.

C. Diverse gevallen. 151.

§ 1. Redenen. 151.

α. 3 werkelijke redenen. 152. β. Schijnbaar 3 redenen. γ. Keuze uit 3 redenen. 154.

- § 2. Besluiten. 155.
- § 3. Kenmerken en kentekenen. 156
  - a. Kenmerken. 156.
    - α Van mensen β Van een land 156
  - b. Kentekenen. 156.
- § 4. Namen 157.
- § 5. Uiteenlopende versies. 157.
- § 6. Andere gevallen. 158

Hoofdstuk IV. Delen en soorten. 160

- § 1a. Delen 160.
  - α. Geographische driedelingen 160 β Delen van mens en offerdier γ Delen van de buit 161 δ Delen van kleding of wapenrusting 162
- § 1b. Phasen. 162.
- § 2 Soorten. 163.
  - α 3 soorten 163 β 3 manieren 166

Hoofdstuk V. Handelingen en gebeurtenissen 166

- § 1. Handelingen en feiten. 166
  - α 3 verschillende handelingen of gebeurtenissen 166 β 3 verschillende handelingen in negatieve formulering 172
- § 2 Drievoudige herhaling van een handeling of gebeurtenis 174
  - α 1 3 vragen aan (antwoorden van) het orakel 174 α 2 3 orakels en dromen 175 α 3 3 vragen, redevoeringen, bevelen, aanroepingen 176 β Drievoudige zegenwens of vervloeking γ Drievoudige aanval, drievoudig gevecht, drievoudige overwinning 178 δ Diverse gevallen 179
- § 3. Zeden, gewoonten. Manieren. 182
  - α Zeden, gewoonten 182 β Manieren, wijzen 183

Aanhangsel. Kompositionele triaden. 183

- § 1. Stilistische driedelingen. 183.
  - α 1 Driedeling van gesprekken I Drie enkelvoudige redevoeringen 184 α 2 Driedeling van gesprekken II 3 × 2 redevoeringen. 186 α 3 Driedeling van gesprekken III Drie groepen redevoeringen 188 β Andere driedelingen (driedeling van een rede, een passage, van zinsdelen) 189
- § 2. Drievoudige herhalingen. 191
  - α Drievoudige vraag 191 β Drie maal eenzelfde getal 192

TWEEDE DEEL. HEBDOMADEN EN ENNEADEN. 195-273.

Inleiding. 197-201.

Tijdmeting naar de maan. Oorsprong en onderlinge verhouding der tijdperken van 5, 7, 9 en 10 dagen. 197. Ontwikkeling der hebdomaden. 198. Twee tijdvakken in de geschiedenis der 7 bij de Hellenen. Ontwikkeling der enneaden. 199. Verhouding tussen de 7 en de 9. 200.

I. HEBDOMADEN BIJ HOMEROS. 202-209.

A. GENOEMDE HEBDOMADEN. 202-206.

Hoofdstuk I. Tijdperken. 202.

- § 1. Tijdperken van 7 dagen. 202.
6 dagen, op de 7e. 202.
- § 2. Tijdperken van 7 maanden. 203.
- § 3. Tijdperken van 7 jaren. 203.
α. 7 jaar, in het 8e. β. In het 8e jaar. 203.

Hoofdstuk II. Mensen en groepen. 203.

- § 1a. Mannen. Vrouwen. 203.
α. 7 aanvoerders. β 1. 7 vrouwen. 203. β 2. 7 vrouwen, als 8e. 204.
- § 1b. Zonen. Broers. 204.
α. 6 zonen, de 7e. β. 7 broers. 204.
- § 2. Groepen. 204.

Hoofdstuk III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen. 204.

- § 1. Plaatsen. 204.
7 steden. 204.
- § 2. Zaken. 205.
α. 7 schepen. β. 7 drievoeten. 205.
- § 3. Diverse gevallen. 205.

Hoofdstuk IV. Afmetingen, hoeveelheden en delen. 205.

- § 1. Afmetingen. 205.
- § 2. Hoeveelheden. 206.
α. 7 morgen. β. 7 talenten. 206.
- § 3. Delen. 206.
α. 7 delen. β. 7 lagen, als 8e. 206.

B. LATENTE HEBDOMADEN. 207-209.

Hoofdstuk I. Mensen. 207.

- α. Mannen. β. Vrouwen. 207.

Hoofdstuk II. Plaatsen. 208.

Steden. 208.

Hoofdstuk III. Soorten. 208.

Aanhangsel. Kompositionele hebdomaden. 208.

Verdeling van een gesprek in 7 delen. 208.

II. HEBDOMADEN BIJ HERODOTOS. 210-254.**A. GENOEMDE HEBDOMADEN. 210-241.****Hoofdstuk I. Tijdperken. 210.****§ 1. Tijdperken van 7 dagen (nachten). 210.**

α 1. 7 dagen. 210. α 2. 7 dagen en 7 nachten. 215. α 3. 7 dagen, op de volgende dag. 216. β 1. Op de 7e dag. 217. β 2. 6 dagen, op de 7e. 219.

§ 2. Tijdperken van 7 maanden. 219.

α 1. 7 maanden. 219. α 2. 7 maanden, in de 8e. 220. β. 221.

§ 3. Tijdperken van 7 jaren. 221.

α. 7 jaar (n. 5. De typische een). 221. β 1. In het 7e jaar. 224. β 2. 6 jaar, in het 7e jaar. 225.

Hoofdstuk II. Mensen, dieren en groepen. 226.**§ 1. Mensen. 226.**

α. 7 mannen. 226. β. De 7e man. 231.

§ 2. Dieren. 231.**§ 3. Groepen. 232.**

α. 7 volksstammen. β. 7 standen. 232.

Hoofdstuk III. Zaken en diverse gevallen. 233.**A. Zaken. 233.****§ 1. Schepen. 233.****§ 2. Andere gevallen. 235.**

α. 7 ringmuren. β. 7 stenen. 235.

B. Diverse gevallen. 236.**Hoofdstuk IV. Afmetingen, hoeveelheden en delen. 236.****§ 1. Afmetingen. 236.**

α. Stadia. 236. β. Ellen. 238.

§ 2. Hoeveelheden. 239.

α. Chiliaden. β. Hekatontaden. γ. Talenten. 239.

§ 3. Delen. 240.**B. LATENTE HEBDOMADEN. 242-254.****Hoofdstuk I. Goden, mensen en groepen. 242.****§ 1. Goden. 242.**

§ 2. Mensen. 243.

§ 3. Groepen. 245.

Volken en stammen. 245.

Hoofdstuk II. Plaatsen en zaken. 249.

§ 1. Plaatsen. 249.

α. Steden. 249. β. Orakels. 250.

§ 2. Zaken. 250.

Hoofdstuk III. Delen. 250.

§ 1. Delen. 250.

α. Verdeling van dag en nacht. 250. β. Mondingen. 251. γ. Delen van een uitrusting. 252.

§ 2. Phasen. 253.

Hoofdstuk IV. Handelingen. 253.

III. ENNEADEN BIJ HOMEROS. 255-264.

A. GENOEMDE ENNEADEN. 255-261.

Hoofdstuk I. Tijdperken. 255.

§ 1. Tijdperken van 9 dagen (nachten). 255.

α 1. 9 dagen. α 2. 9 dagen, op de 10e dag; 9 nachten, de 10e nacht. 255. α 3. 9 dagen, in de 10e nacht. β. De 10e of 11e morgen. 256.

§ 2. Tijdperken van 9 jaren. 256.

α 1. 9 jaren. 256. α 2. 9 jaren, in het 10e jaar. 257. α 3. Het 10e jaar. β. Het 9e jaar. 258.

§ 3. Geslachten. 258.

Hoofdstuk II. Goden, mensen, dieren en groepen. 259.

§ 1. Godinnen. 259.

§ 2. Mensen. 259.

α. 9 mannen. β. Als 9e man. γ. 9 zonen. 259.

§ 3. Dieren. 259.

§ 4. Groepen. 260.

Hoofdstuk III. Zaken. 260.

Schepen. 260.

Hoofdstuk IV. Afmetingen en hoeveelheden. 261.

§ 1. Afmetingen. 261.

§ 2. Hoeveelheden. 261.

Hoofdstuk V. Negenvoudige herhaling van eenzelfde handeling. 261.

B. LATENTE ENNEADEN. 262-264.**Hoofdstuk I. Mensen. 262.**

9 mannen. 262.

Hoofdstuk II. Soorten. 262.**Hoofdstuk III. Plaatsen. 263.**

Steden. 263.

Aanhangsel. Kompositionele enneaden. 263.**Stilistische verdelingen. 263.**

α. Verdeling van een gesprek in 9 delen. 263. β. 9 maal gesproken in een vergadering. 264.

IV. ENNEADEN BIJ HERODOTOS. 265-273.**A. GENOEMDE ENNEADEN. 265-267.****Hoofdstuk I. Tijdperken. 265.****§ 1. Tijdperken van 9 dagen. 265.**

α. 9 dagen. β. De 9e dag. 265.

§ 2. Tijdperken van 9 maanden. 265.**§ 3. Tijdperken van 9 jaren. 266.****Hoofdstuk II. Mensen. 266.****Hoofdstuk III. Diverse gevallen. 266.****Hoofdstuk IV. Afmetingen en hoeveelheden. 267.**

Afmetingen. Hoeveelheden. 267.

B. LATENTE ENNEADEN. 268-273.**Hoofdstuk I. Tijdperken. 268.**

Dagen. 268.

Hoofdstuk II. Mensen en groepen. 268.**§ 1. Mensen. 268.****§ 2. Groepen. 269.**

α. Volksstammen en stedelingen. 269. β. Mensen en dieren. 270.
γ. Zaken. 271.

Hoofdstuk III. Plaatsen en diverse gevallen. 271.**§ 1. Plaatsen. 271.**

Steden. 271.

§ 2. Diverse gevallen. 272.

Hoofdstuk IV. Delen en soorten. 273.

§ 1. Delen. 273.

§ 2. Soorten. 273.

SLOT. 274-287.

I. Tabellarische overzichten (Herodotos). 274.

I. Triaden. 274.

A. Genoemde triaden. 274.

B. Latente triaden. 275.

II. Hebdomaden. 276.

A. Genoemde hebdomaden. 276.

B. Latente hebdomaden. 277.

III. Enneaden. 277.

A. Genoemde enneaden. 277.

B. Latente enneaden. 278.

II. De frekwentie van de typische getallen. 278.

III. Invloed van Homeros. 281.

IV. Invloed van de volksoverleveringen. 285.

SUMMARIUM. 288-289.

REGISTER DER PLAATSEN. 290-315.

I. Triaden. 290.

A. Homeros. 290.

B. Herodotos. 295.

II. Hebdomaden. 304.

A. Homeros. 304.

B. Herodotos. 305.

III. Enneaden. 307.

A. Homeros. 307.

B. Herodotos. 308.

IV. Andere getallen. 309.

A. Algemene opmerkingen. 309.

B. Homeros. 309.

C. Herodotos. 310.

ADDENDA

Bij Hdt. VI, 40: bl. 59, 9: Vgl. nog de uitvoerige bespreking van J. E. Powell in *The Classical Quaterly* XXIX (1935) 159 vv., die met Dobree in de tekst ταῦτα μὲν δὴ [τρίτῳ ἔτει] πρότερον ἐγεγόνεε [τῶν τότε μιν κατεχόντων], τότε δὲ πυνθανόμενος κτλ. het tussen [] geplaatste gedeelte als een glosse bij πρότερον (dat verwijst naar het hoger staande τρίτῳ ἔτει τούτων) beschouwt, die later in twee stukken in de tekst ingelast is.

Bij bl. 228, n. 8: Voor de verklaring van de zin ἦν ἐς ἄλλον τινὰ τῶν ἐπὶ τὰ ἔλθῃ ἡ βασιληίῃ in Hdt. III, 84 zie Powell, t.a.p. bl. 153.

Bij Hdt. III, 76: bl. 231, 1: Waarom hier van 7 paar en 2 paar gesproken wordt, is niet duidelijk (vgl. Powell, t.a.p. bl. 153).

Bij Hdt. VII, 184: bl. 239, 1: Uit dit caput kan men zien, dat Herodotos zijn berekeningen met behulp van een ἀβάκιον maakte (Powell, t.a.p. bl. 162).

INLEIDING¹⁾

In het werk van Herodotos is de stof wel voor een groot deel historisch, maar de wijze, waarop de schrijver zijn materiaal hanteert, is in menig opzicht poëtisch²⁾. Herodotos is immers meer kunstenaar dan geleerd vorser en staat in het algemeen sterk onder invloed van de oude Ionische poëzie (Homeros). Zoals het gehele werk van Herodotos, evenals dat van Homeros, in z'n kompositie door de poëtische wet der symmetrie beheerst wordt, zo rangschikt hij ook zijn historisch materiaal volgens de wetten der poëzie. Zijn betrouwbaarheid als historicus vermindert daardoor niet zonder meer; alleen moet men bij het op de juiste waarde schatten van zijn berichten met zulke poëtische verschijnselen rekening houden.

Dit geldt in het bijzonder van de typische getallen, die in alle delen van zijn werk voorkomen, ook in de historische passages, en die onder het algemene verschijnsel van het populaire, sprookjesachtige, novellistische bij Herodotos vallen. Dit verschijnsel is in zijn geheel het laatst door WOLF ALY, *Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot und seinen Zeitgenossen*. Göttingen 1921, onderzocht. Maar het schematische en typische der inventio, dat een kenmerk van het volkssprookje is, is daarbij niet geheel tot zijn recht gekomen.

Reeds bij een vluchtige lezing van Herodotos' werk wordt het duidelijk, dat vele getallen, die hij noemt, niet op een reële basis steunen. Vooral veel kleinere getallen herinneren sterk aan getallen, zoals wij die uit sprookjes, novellen en dergelijke kennen. In zulke werken komen immers sommige getallen telkens opnieuw als typische getallen voor, b.v. de 3, 7, 9, 10, 12, 40, 50, 100, enz., ter aanduiding van een willekeurig kleiner of groter aantal dagen, mensen, enz. Deze traditionele getallen zijn volgens PIERRE WALTZ ten dele arithmetische eenheden, n.l. de 10 (ook de 5) uit het Helleense decimale systeem

---

¹⁾ Van de spelling-Marchant is alleen in de 5e regel (naamvals-n bij mannel. personen) afgeweken; Libusch (Libysch) is geschreven naar analogie van het woord-einde -isch.

²⁾ Vgl. het zeer lezenswaardig artikel van E. Weber, *Herodot als Dichter*: N. Jahrb. f. d. klass. Altertum, 11 (1908) 669-683.

en de 12 uit het sexagesimale z.g. „Babulonische” getallensysteem, ten dele „nombres fatidiques”, b.v. de 3 en de 7, ten dele ook „volmaakte” getallen zoals de 4 en de 9. Behalve veelvouden van bovengenoemde getallen kunnen ook combinaties ervan, b.v. $17 = 10 + 7$, als typische getallen gebruikt worden ¹⁾).

Zo vermeldt Herodotos b.v., waar hij over de slagen bij Artemision en Thermopulai spreekt, de blote feiten niet zonder meer achter elkaar, maar verdeelt ze in groepjes van telkens drie dagen ²⁾). Verder laat hij in de Perzische staatsraad ³⁾ en in de vergadering der 7 Perzische samenzweerders ⁴⁾ niet meer dan drie redevoeringen houden, enz. Een dergelijke symmetrische groepering van gebeurtenissen is een poëtisch kompositieprincipe en een in sprookjes en dergelijke veel voorkomend verschijnsel.

De typiek is natuurlijk het gemakkelijkst te zien, wanneer het getal zelf op typische wijze genoemd wordt, maar van de andere kant kan de bedoeling ook dan heel duidelijk gemaakt worden, wanneer de dingen in een bepaalde numerieke verhouding voorkomen, b.v. 3 vragen, 3 sprekers, 3 plannen, 7 gezanten, 9 zonen, 12 stammen, enz. In alle dergelijke gevallen rijst evenwel de vraag, of deze getallen-verhouding historisch kan zijn of dat men daar een oud sprookjes- (of volksverhaal-) motief of typische schrijversinventio moet aannemen. De beslissing in deze zal men moeten trachten af te leiden uit het bijzondere karakter der speciale overlevering of uit een vergelijking van gelijke of overeenkomstige gevallen, d.w.z. uit de kunsttechniek van de schrijver.

In vele gevallen is het echter niet met zekerheid vast te stellen, of een getal bij Herodotos reële waarde heeft of niet. Allereerst moeten hier de z.g. heilige getallen genoemd worden, die in hun oorsprong en gebruik dikwijls reëel zijn. Wanneer echter een heilig getal door het volk in zijn overleveringen overgenomen wordt, wordt het typisch. Bij Herodotos komen maar weinig heilige getallen voor. — Bizondere opmerkzaamheid verdienen daarnaast de „ronde” getallen, want een rond getal kan zowel een schatting zijn van een werkelijke als ook van een slechts in gedachte bestaande realiteit. Hieruit volgt, dat een rond getal ook tegelijk typisch kan zijn. —

¹⁾ Waltz, *Revue des Etudes Homériques*, III (1933) bl. 28 en 33. — De 7 en de 9 waren oorspronkelijk niet „fatidique” en „volmaakt”; vgl. beneden de inleid. op triaden (bl. 13 v.) en hebdomaden/enneaden (bl. 197 vv.).

²⁾ Hdt. VIII, 66: bl. 45, 10-11.

³⁾ Hdt. VII, 8-10: bl. 177, 11.

⁴⁾ Hdt. III, 82-83: bl. 96, 6.

Een typisch getal daarentegen berust nooit op realiteit, maar hoort in de wereld der fantazie thuis, zodat we het voornamelijk in sprookjes, novellen en dergelijke aantreffen. Maar van hier worden zulke getallen, zij het bewust of onbewust, ook in de zakelijke behandeling en de verhaaltechniek van Herodotos overgenomen. Er zijn vaak geen scherpe grenzen te trekken tussen deze verschillende soorten getallen. Zo kan een rond getal in werkelijkheid ook reëel zijn. Het getal 10 b.v. komt dikwijls als rond en typisch getal voor, maar in de 10 phulai en verschillende kolleges van 10 mannen in Athene o.a. is die 10 niet rond, maar reëel en berust op een bestaand dekadisch systeem. Ook tussen ronde en typische getallen zijn de grenzen dikwijls vaag. Bij een schatting kunnen immers het reële en sprookjesachtige samenvallen, omdat een schatting dikwijls tot groepen leidt, die als typisch bekend zijn, b.v. 30 of 40.

A priori zou men geneigd zijn te veronderstellen, dat in sprookjesachtige of novellistische delen van Herodotos' werk voor het merendeel typische getallen voorkomen en in de meer historische delen reële getallen of schattingen. Dit laatste gaat evenwel niet altijd op; ook in de gedeelten, die men voor historisch houdt, zijn o.a. door middel van een onderzoek der getallen nog novellistische trekken vast te stellen ¹⁾. Zo kunnen we dan ook bij de typische getallen in het werk van Herodotos twee soorten onderscheiden:

A. Overgeleverde typische getallen. Dit zijn a. sprookjesgetallen en typische getallen uit de legendarische of novellistische volksoverleveringen. Het is niet altijd mogelijk (en trouwens voor ons onderzoek niet noodzakelijk) deze twee groepen scherp van elkaar te scheiden. Bij deze eerste soort kunnen we nog de getallen toevoegen, die b. als heilige getallen zowel typisch, als ook reëel kunnen zijn.

De eerste soort komt natuurlijk alleen maar in die gedeelten voor, waar Herodotos een sprookjesachtige of populaire traditie weergeeft. Bij de triaden zijn de gevallen hiervan minder talrijk dan die van de onder B genoemde soort. Ze komen vooral in het eerste deel ²⁾ van Herodotos' werk voor, in het tweede deel daarentegen slechts zeer weinig. In het tweede deel is ook niet altijd duidelijk te zien, of iets nog tot de populaire overlevering behoort dan wel op rekening van de schrijver zelf moet geschreven worden. Van de hebdomaden behoren verreweg de meeste gevallen tot de overgeleverde typische

¹⁾ Vgl. b.v. ad Hdt. VIII, 66: bl. 45, 10-11.

²⁾ Hdt. I, 1-V, 27; tweede deel V, 28-IX, 122.

getallen; hiervan staat de grote meerderheid in het eerste deel van Herodotos' geschiedwerk. Onder de betrekkelijk weinig voorbeelden van typische enneaden komen er 6 (waarvan 5 in het tweede deel van Herodotos) voor, die tot deze groep behoren.

B. Door Herodotos (of schrijvers, die tot zijn bronnen behoorden) gevormde typische getallen of numerieke verhoudingen. Deze formulering door de schrijver kan bij getallen zich daarin uiten, dat ze a. tot typische getallen worden afgerond (ronde getallen). Vaker komt voor b. een aan de auteur toe te schrijven keuze, verdeling of samenvoeging van bepaalde bijzonderheden, die als geheel door een typisch getal bepaald blijken te zijn (kompositionele typiek).

Voorals deze tweede soort komt, wat de triaden betreft, over het gehele werk van Herodotos voor, maar treedt in het bijzonder sterk op de voorgrond in sommige passages van het tweede deel. Bij de hebdomaden is het aantal van deze voorbeelden zeer gering; de meeste hiervan staan in het tweede deel van Herodotos. Van de typische enneaden, die tot deze groep behoren, staan er 3 in het eerste en 5 in het tweede deel.

Voorts kunnen alle soorten typische getallen in genoemde en latente getallen verdeeld worden, al naargelang de getallen zelf genoemd worden dan wel slechts uit de tekst zijn af te leiden, m.a.w. wanneer de feiten in een bepaalde getallenverhouding gerangschikt zijn. Soms is er tussen voorbeelden uit deze twee groepen geen wezenlijk onderscheid, maar in de meeste gevallen ligt de betekenis van de latente getallen op een ander gebied, n.l. dat van de kompositie, dat de latente getallen bijna uitsluitend kenmerkt als typische getallen, en wel op grond van de schrijverstechniek. Voor dit laatste nu is in het bijzonder het getal 3 bij Herodotos van grote betekenis. Reeds in de kompositie van de Homerische gedichten spelen triadische verhoudingen, zoals bekend is, een grote rol. Deze poëtische techniek heeft ook Herodotos voor het samenstellen van zijn werk toegepast. Niet alleen in korte passages is dit het geval, maar ook het werk in zijn geheel is door voortgezette dieldelingen gemarkeerd, zoals men in het door E. DRERUP opgestelde schema kan zien. Daaruit blijkt, dat het werk in drie groepen van 5 λόγοι en elke λόγος symmetrisch in drie delen verdeeld is, waarvan ieder deel soms weer in drieën uiteenvalt¹⁾.

¹⁾ De 6e, 8e en 15e λόγοι zijn niet geheel afgerond. Vgl. E. Drerup, Weekbl. voor Gymn. en Middelb. Onderw., 22 (1925) bl. 401-405 en id., *Das Generations-*

Aldus is tevens duidelijk geworden, dat men de schrijverstechniek van Herodotos niet geheel begrijpen kan, wanneer men ze niet in details met die van zijn poëtisch voorbeeld Homeros vergelijkt. Zo moet dan ook aan een onderzoek naar de typische getallen bij Herodotos een bespreking van het getallenmateriaal bij Homeros voorafgaan; dit laatste mag men in zijn geheel als poëtische fictie en dus als typisch beschouwen, hetzij nu de vorming van ieder afzonderlijk getal het werk is van Homeros, de dichter van het grote epos, of van de een of ander van zijn poëtische voorgangers. Van reële getallen kan in ieder geval bij Homeros geen sprake zijn, eerder van heilige of ronde getallen, die evenwel in hun dichterlijke vorming ook steeds als typische getallen moeten beschouwd worden. De overeenkomst in het gebruiken van typische getallen wijst er op, dat Herodotos ook in dit opzicht, tenminste enigermate, door Homeros beïnvloed is.

Bij dit onderzoek naar de typische getallen bij Herodotos trof mij in de eerste plaats het onverwacht-grote aantal van dergelijke getallen, waardoor het, toen ik het gehele getallenmateriaal verzameld en reeds in grote trekken gegroepeerd had, onmogelijk bleek alle getallen tegelijk in details te behandelen. Daarom beperk ik mij in dit boek tot een gedetailleerde bespreking van enige getallen, die de grondslag voor ieder verder onderzoek kunnen vormen, n.l. de 3, 7 en 9, waarvan de 3 verreweg de meeste betekenis heeft. Een nader onderzoek van de andere getallen moet tot een later tijdstip uitgesteld worden.

Bij de dispositio van dit getallenmateriaal, waarin de voorbeelden in enkele hoofdgroepen samengebracht werden, zullen in een eerste hoofdstuk de tijdperken besproken worden, en wel omdat de tijdperken bij de genoemde getallen een groter aantal voorbeelden opleveren dan een der andere groepen. Bovendien zijn bij enkele getallen, b.v. de 7¹⁾ en de 9, tijdperken het uitgangspunt geweest voor hun ontwikkeling tot typische getallen. In een tweede hoofdstuk worden vervolgens de goden, mensen, dieren en groepen behandeld, in een derde de plaatsen, zaken en diverse gevallen, dan de afmetingen, hoeveelheden, delen en soorten en tenslotte de handelingen en de herhaling van een

---

problem in der griech. u. griech.-röm. Kultur: Stud. z. Gesch. u. Kultur d. Altertums. XVIII. Band, 1. Heft. Paderborn 1933, bl. 143-146. — Een beperkt aantal kompositionele 3-, 7- en 9-delingen worden in de aanhangsels op bl. 41 vv., 183 vv. (latente 3 bij Hom. en Hdt.), 208 v. en 263 v. (latente 7 en 9 bij Hom.) genoemd.

¹⁾ Vgl. bl. 198 beneden.

handeling of gebeurtenis. De dispositio van het getal 3 is de norm geweest voor de indeling der andere getallen.

Literatuur. Over *triaden* bestaat een uitvoerige verhandeling van H. USENER, *Dreiheit*, in: Rhein. Mus. N.F. 58 (1903) 1-47; 161-208; 321-362 (ook afzonderlijk verschenen onder de titel: *Dreiheit, ein Versuch mythologischer Zahlenlehre*. Separatabdruck aus dem Rh. Mus., Bonn, 1903). [In het vervolg geciteerd als: Usener]. De schrijver behandelt daarin in het bijzonder de 3 in de godsdienst en het bijgeloof, zowel wat de oude Griekse, Romeinse en andere godsdiensten, als ook wat het Christendom aangaat. Hij geeft algemene gezichtspunten over triaden en spreekt ook over het ontstaan van de 3 als typisch getal. Uit Herodotos behandelt hij slechts enkele voorbeelden.

Iets meer in dit opzicht vinden we in het reeds genoemde boek van W. ALY, *Volksmärchen, enz.*, waar op bl. 240 een beperkt aantal voorbeelden van de typische 3 bij Herodotos verzameld is [= Aly].

Een meer uitvoerige uiteenzetting, tenminste voor het drietal bij Herodotos, gaf voor het eerst een artikel van B. CZAJKOWSKI, *De triadis formis apud Herodotum obviis*, Eos XXVIII (1925) 87-103 [= Czajkowski], dat echter door zijn vaagheid alleen maar waarde als inleiding op het probleem heeft. De schrijver zegt slechts een enkele keer uitdrukkelijk, of hij een drietal als typisch, heilig of niet-typisch beschouwt. Hij noemt de triaden zonder meer achter elkaar op, groepeert ze dikwijls niet voldoende en maakt geen onderscheid tussen genoemde en latente getallen enz. Meermalen worden ook plaatsen uit Herodotos geciteerd zonder dat de schrijver er bij vermeldt, wat hij daar als triade beschouwt en van de andere kant geeft hij bij een vrij groot aantal voorbeelden de betreffende plaats van Herodotos niet aan, terwijl de vele drukfouten in de wel genoemde citaten het kontroleren van de aangehaalde plaatsen moeilijk maken.

Voor mijn onderzoek over de 7 en de 9 bij Herodotos konden naast enkele voorbeelden bij Aly bl. 241 drie werken van W. H. ROSCHER als grondslag dienen: *Die Enneadischen und Hebdomadischen Fristen und Wochen der ältesten Griechen. Ein Beitrag zur vergleichenden Chronologie und Zahlenmystik*: Abhandl. d. philol.-hist. Klasse der kgl. sächsischen Gesellsch. d. Wissenschaften XXI. Bd. No. IV. Leipzig, Teubner, 1903 [= Roscher, *Fristen*]; —, *Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen nebst einem Anhang, Nachträge zu den „Enneadischen und Hebdomadischen Fristen und Wochen“ enthaltend*: dezelfde Abhandl. XXIV. Band, No. I, 1904

[= Roscher, *Sieben- und Neunzahl*]; —, *Enneadische Studien. Versuch einer Geschichte der Neunzahl bei den Griechen, mit besonderer Berücksichtigung des ält. Epos, der Philosophen und Ärzte*: dezelfde Abhandl. XXVI. Band, No. I, 1907 [= Roscher, *Enn. Stud.*].

Van weinig belang voor ons onderwerp zijn van dezelfde schrijver: *Die Hebdomadenlehren der griech. Philosophen und Ärzte. Ein Beitrag zur Geschichte der griech. Philosophie und Medizin*: dezelfde Abhandl. XXIV. Band, No. VI, 1906 [= Roscher, *Hebdomadenl.*]; —, *Über Alter, Ursprung und Bedeutung der hippokratischen Schrift von der Siebenzahl. Ein Beitrag zur Geschichte der ältesten griech. Philosophie und Prosaliteratur*: dezelfde Abhandl. XXVIII. Band, No. V, 1911; en —, *Die hippokratische Schrift von der Siebenzahl*, Stud. zur Gesch. u. Kultur des Altertums VI, 3/4. Heft. Paderborn 1913¹⁾.

Roscher heeft in deze boeken een zeer omvangrijk materiaal verzameld, ook voor vele andere dan de door hem reeds in bijzonderheden onderzochte getallen. Wel wordt het de lezer niet altijd duidelijk, of Roscher een bepaald geval voor typisch houdt of niet. Zo noemt hij b.v. *Fristen* bl. 33, n. 113 onder de andere voorbeelden van de heilige en typische 7 ook het bekende voorbeeld van de 7 samenzweerders uit Herodotos III, 71 zonder enige kommentaar. Waar hij de talrijke Atheense kolleges van 10 mannen opsomt (*Sieben- und Neunzahl*, bl. 80), maakt hij blijkbaar geen onderscheid tussen het dekadisch principe, dat aan reële verhoudingen ten grondslag kan liggen en de inderdaad typische dekaden. Ook geeft hij bijna nooit aan, wanneer een getal nog heilig is en wanneer men het reeds als typisch moet beschouwen.

Voor enkele voorbeelden uit Herodotos kan men parallellen vinden bij A. KAEGI, *Die Neunzahl bei den Ostariern*. Philolog. Abhandl. f. H. Schweizer-Sidler, Zürich 1891, bl. 50-70 [= Kaegi, *Neunzahl*].

¹⁾ Terloops moge ik hier nog wijzen op twee belangrijke werken van Roscher voor de in dit eerste deel nog niet behandelde getallen 40 en 50, n.l.: *Die Tesserakontaden und Tesserakontadenlehren der Griechen und anderer Völker. Ein Beitrag zur vergleichenden Religionswissenschaft, Volkskunde und Zahlenmystik sowie zur Geschichte der Medizin und Biologie*: Berichte der phil.-hist. Klasse der kgl. sächs. Gesellsch. d. Wissensch. zu Leipzig. Bd. 61, Heft 2. Leipzig, Teubner, 1909 en —, *Die Zahl 50 in Mythos, Kultus, Epos und Taktik der Hellenen und anderer Völker besonders der Semiten*: Abhandlungen enz. XXXIII. Band, No. V, Leipzig 1917. Hieraan kan men nog toevoegen —, *Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schrifttum der Semiten. Ein Beitrag zur vergleichenden Religionswissenschaft, Volkskunde und Zahlenmystik*: Abhandl. enz. XXVII. Band, No. IV, Leipzig 1909, waar echter nergens over Griekse schrijvers gesproken wordt.

Op het gebied van de hebdomaden mogen hier nog genoemd worden: F. VON ANDRIAN, *Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker*. Mittheil. der Anthropologischen Gesellsch. in Wien. XXXI (1901) 225-274, waarin veel materiaal over de 7 bij alle volken verwerkt is. Enkele parallellen van voorbeelden uit Herodotos zijn hieraan ontleend. Van Helleense hebdomaden noemt von A. maar weinig voorbeelden (bl. 248 v.) [= v. Andrian].

JOH. HEHN, *Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern und im alten Testament. Eine religionsgeschichtliche Studie*. Leipziger Semitistische Studien II, 5, herausgegeben von A. Fischer und H. Zimmern. Leipzig 1907. Schr. behandelt uitvoerig het gebruik en de betekenis van de 7 bij de Babuloniërs, verklaart de ontwikkeling van de 7 en de 3 tot „heilige” en symbolische getallen en spreekt over de talrijke hebdomaden (terloops ook over het getal 3) in de bijbel [= Hehn].

Een studie over de getallen bij Homeros geeft PIERRE WALTZ, *L'exagération numérique dans l'Iliade et dans l'Odyssée*. Revue des Études Homériques III (1933; verschenen in April 1935!) 3-38. De schr. onderzoekt de betekenis der door Homeros gebruikte getallen en hun oorsprong als typische getallen [= Waltz].

In het algemeen komen hier nog verspreide opmerkingen in de grote Herodotos-kommentaren in aanmerking, waarvan ik een dankbaar gebruik gemaakt heb:

J. C. F. Baehr, *Herodoti Hal. Musae*.² 4 vol. Leipzig 1856-1861 [= Bähr].

H. Stein, *Herodotos*. (1e dr. 1852/62). Berlin. I⁶. 1901; II⁵. 1902; III en IV⁴. 1893 en 1896; V-VI⁵. 1894; VII⁶. 1908; VIII-IX⁵. 1893. [= Stein].

A. Wiedemann, *Herodots zweites Buch*. Leipzig 1890 [= Wiedemann].

R. W. Macan, *Herodotus*. Books IV-VI. 2 vol. London 1895; Books VII-IX, 2 vol. London 1908 [= Macan].

Van minder belang bleken te zijn:

K. Abicht, *Herodotos*. (1e dr. 1861/66). Leipzig. I⁵. 1903; II-III-IV³. 1876 en 1886; V-VI⁴. 1906; VII-VIII-IX⁴. 1893 en 1892 [= Abicht].

How and Wells, *A Commentary on Herodotus*. 2 vol. Oxford 1912 (corrected impression 1928). [= How-Wells].

De kritische uitgaven van Stein (1869/71) en Hude (1908).

Verder heb ik nog gebruik kunnen maken van opmerkingen van:

Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*. Stuttgart u. Berlin. I-V. 1884-1902, I³. 1910-1913. —, *Forschungen zur alten Geschichte*.

2 Bände. Halle 1892-1899.

G. Busolt, *Griech. Gesch. bis zur Schlacht bei Chaeroneia*.² Gotha 1893 vv.

K. Beloch, *Griech. Gesch.*² 4 Bände. Strassburg 1912-1927.

J. V. Prášek, *Gesch. der Meder und Perser*. 2 Bde. Gotha 1906-1910.

The Cambridge Ancient History, edited by J. Bury, S. Cook, F. Adcock a.o. Tot nu toe 10 vol. Cambridge 1923-1934 (alleen de delen I, II, III, IV, V en VIII).

De Egyptische geschiedenis van J. H. Breasted, *Geschichte Ägyptens*.² Berlin 1911; id., *Development of Religion and Thought in ancient Egypt*. London 1912 en van F. W. von Bissing, *Geschichte Ägyptens im Umriss*.² Leipzig 1911; de Oosterse van G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient*.¹⁴ Paris, Hachette. z.j. (c. 1920), alsook de meeste in de laatste jaren verschenen werken en artikelen over Herodotos bleken aan de bij die schrijver voorkomende typische getallen geen aandacht besteed te hebben.

Speciale literatuur is in het algemeen betrekkelijk weinig geraadpleegd, daar bij de ontzaglijke omvang van het behandelde gebied een zekere volledigheid toch niet te bereiken was en iedere keuze slechts door toevallige factoren zou bepaald geweest zijn. Deze speciale literatuur wordt telkens te harer plaatse in de voetnoten genoemd ¹⁾.

Bizondere dank ben ik verschuldigd aan Prof. Dr. E. DRERUP te Nijmegen, die mijn aandacht op dit onderwerp gevestigd heeft en onder wiens leiding het werk tot stand gekomen is.

---

¹⁾ De sprookjes van 1001 nacht worden geciteerd naar deel en bladz. van de „Inselausgabe“: *Die Erzählungen aus den 1001 Nächten. Vollständige deutsche Ausgabe in 6 Bden. Zum ersten Mal nach dem arabischen Urtext der Calcuttaer Ausgabe vom Jahre 1839 übertragen von Enno Littmann*. Insel-Verlag, Leipzig 1923-1928.

EERSTE DEEL

TRIADEN

INLEIDING

De verklaring van de grote betekenis van het getal 3 moet volgens Usener¹⁾ in de ontwikkeling van de menselijke geest gezocht worden. Oorspronkelijk, zegt hij, was dit getal n.l. de *absolute uitdrukking van de veelheid*. Bij primitieve volken komt ook thans nog het algeheel samenvallen van het veelheidsbegrip met het drietal voor. Dus daar is de 3 dan het hoogste getal en gelijk aan „veel”²⁾. Bij de Hellenen en veel andere volken is dat b.v. het geval in het vaste sagenmotief, dat drie wensen vervuld zullen worden³⁾. Sedert Oduss. ζ 154/5⁴⁾ is de versterking der adiectiva μάκαρ, μακάριος, ὄλβιος, εὐδαίμων en omgekeerd ἄθλιος, διζυρός, κακοδαίμων, κατάρατος, κατὰπτυστος e.a. door het telwoord drie heel gewoon. Die zelfde verbinding dient er toe om nominale begrippen als het ware tot de hoogste macht te verheffen: τριβουλος⁵⁾, trifur en trifurcifer bij Plautus, Hermes Trismegistos, Τρισαρειοπαγῖται⁶⁾ voor strenge rechters⁷⁾. Ook de golfslag is voor de Hellenen steeds een τρικυμία gebleven⁸⁾.

In dergelijke uitdrukkingen wordt de 3 dus als uitdrukking van de volkomen veelheid, van de hoogste graad van volmaaktheid⁹⁾ gebruikt. Volgens Usener herinneren ze aan de tijd, toen de getalbegrippen zich nog niet hoger dan de 3 ontwikkeld hadden¹⁰⁾. Juister

---

¹⁾ Bl. 348.

²⁾ Usener, bl. 360; voorbeelden hiervan bl. 358-360; daar wordt ook verdere literatuur genoemd.

³⁾ Ook de zegswijze „Alle goede dingen in drieën” herinnert hier aan.

⁴⁾ Beneden bl. 23, 7.

⁵⁾ Sophokl., *Oid. Tur.* 1063. Vgl. ook ἑπτάδουλος bl. 231, n. 5.

⁶⁾ Cic., *ad Att.* IV, 15, 4.

⁷⁾ Usener bl. 357. Vgl. nog Waltz, bl. 28, n. 3.

⁸⁾ Een opzettelijke overdrijving vinden we bij Loekianos, *Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῶ συνόντων* 2: τὰς τρικυμίας καὶ νῆ Δία πεντακυμίας τε καὶ δεκακυμίας.

⁹⁾ Vgl. Hehn, bl. 72.

¹⁰⁾ Usener, bl. 358. Ook H. Diels leidt de typische betekenis van het getal 3 hieruit af, dat het oorspronkelijk het eindgetal van de primitieve mensen was; vgl. zijn *Ueber Anaximanders Kosmos*: *Archiv f. Geschichte der Philosophie* X (1897) 232 en id., *Festschrift f. Th. Gomperz*, Wien 1902, bl. 8, n. 3.

misschien geeft Hehn¹⁾ als verklaring van de symbolische betekenis van de 3, dat dit getal in het algemeen gebruikt werd om de veelheid uit te drukken en als zodanig een survival is uit een tijd, toen men wel verder dan 3 kon tellen, maar de abstracte uitdrukkingen voor de hogere getallen nog niet bezat.

Bij de typische drietallen wordt dikwijls alleen het typische aantal dagen²⁾ enz. zonder meer genoemd³⁾, maar het gebeurt ook zeer dikwijls, dat tevens de κρίσις of μεταβολή wordt genoemd, d.w.z. het tijdstip, waarop de kritische wending plaats heeft⁴⁾. Dit laatste kan op verschillende manieren gebeuren. De κρίσις kan na afloop van het typische aantal dagen enz. intreden⁵⁾ (soms wordt hier alleen de kritische dag⁶⁾ zonder het eerste deel van de formule genoemd), maar ook op de laatste van het genoemd aantal dagen⁷⁾ enz. In het laatste geval zijn er weer twee mogelijkheden: men kan de kritische dag alleen aangeven of wel, wat bij Herodotos zeer weinig voorkomt, de formule uitbreiden door er het reeds verlopen aantal dagen enz. aan toe te voegen⁸⁾. Tenslotte moeten we er nog op wijzen, dat het typische getal soms wordt uitgebreid van b.v. „drie” tot „3 en 4”, „3 of 4”, „3, zelfs 4”. Deze uitbreiding kan een verzwakkende of een versterkende kracht⁹⁾ hebben.

1) Bl. 68-72. Volgens Waltz bl. 28 is de oorspronkelijke betekenis van het getal 3 zelfs niet met waarschijnlijkheid vast te stellen. Vgl. voor het getal 3 bij Homeros Waltz, bl. 21v.

2) Wat hier van „dagen” gezegd wordt, geldt mutatis mutandis ook voor de andere typische bepalingen. Ten dele zijn deze beschouwingen ook op de andere typische getallen van toepassing.

3) B.v. bl. 44, α 1.

4) In de geneeskunde verstaat men onder kritische dag die dag, waarop de koorts op haar hoogtepunt is en een wending ten goede (beterschap) of ten kwade (dood) intreedt. Hier wordt de uitdrukking in ruimere zin gebruikt.

5) B.v. bl. 48, α 2.

6) B.v. bl. 50, α 3.

7) B.v. bl. 50, β 1.

8) B.v. bl. 52, β 3. Tengevolge van deze en de in n. 5 bedoelde verbindingen kunnen ook de getallen 2 en 4 zelf typische betekenis krijgen. Zo verklaart Waltz bl. 29 de getallen 11 en 13 als 10+1 (of 12—1) en 12+1.

9) Verzwakkend b.v. Hdt. II, 89 en I, 30: bl. 54, 29 en 30, vgl. ook I, 199: bl. 62, 14. Versterkend b.v. A 128, ε 306 (bl. 23, 8 en 9), Γ 363 en ι 71 (bl. 23, 2-3).

I. TRIADEN BIJ HOMEROS

A. GENOEMDE TRIADEN

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

§ 1. Tijdperken van 3 dagen

α 1. 3 nachten en 3 dagen¹⁾.

1. ρ 515. Eumaios zegt tot Penelope: 3 nachten had ik hem (n.l. de als bedelaar verklede Odusseus) bij mij en 3 dagen hield ik hem in mijn hut; want hij kwam het eerst tot mij.

α 2. De 4e dag²⁾.

2. γ 180. Het was de vierde dag, toen de metgezellen van Diomedes in Argos landden.

β 1. Op de 3e dag.

3. I 363. Achilleus zegt tot de gezanten van Agamemnoon: Morgen vaar ik weg; als Poseidoon me 'n gunstige wind geeft, zou ik op de 3e dag Phthia kunnen bereiken³⁾. —

Vgl. Y 211, waar in tegenstelling met deze tijdsaangifte σήμερον staat.

4. Λ 707. Nestoor verhaalt iets uit zijn jeugd: Wij nu brachten rondom de stad offers aan de goden. Maar op de 3e dag kwamen onze vijanden in allerijl aanstormen.

β 2. 2 nachten en 2 dagen, op de 3e dag⁴⁾.

5. ϵ 388 en 390. Na de vernietiging van zijn vlot sprong Odusseus in

---

¹⁾ Deze formule luidt gewoonlijk „3 dagen en 3 nachten”; vgl. Kretschmer, *Neugriech. Märchen*, bl. 151; 153; 162; 265. 1001 Nacht, V, 422; 481; 641. Spence-v. Rooyen, *Mythen en legenden van Egypte*²⁾. Zutphen 1922, bl. 229 en 284. Kaegi, *Neunzahl*, bl. 59: „Drie dagen en 3 nachten blijft de ziel van de gestorvene in de nabijheid van het lichaam” (volgens Iranische opvattingen).

²⁾ Vgl. Hdt. III, 52 (bl. 50, 19).

³⁾ De getallen in γ 180 en I 363 houdt Waltz bl. 17 blijkbaar voor reëel.

⁴⁾ Vgl. Hdt. V, 72 en IV, 42 (bl. 52, β 3 en 61, β 2).

zee. Zo zwom hij *2 nachten en 2 dagen* . . . , maar toen Eeos de *3e dag* had doen aanbreken . . . , zag hij in de nabijheid land.

6. ι 74 en 76. Toen Odusseus van het land der Kikonen wegvoer, stak 'n storm op: Haastig roeiden wij naar de kust. Daar bleven we *2 nachten en 2 dagen* liggen. Maar toen Eeos de *3e dag* had doen aanbreken, staken we weer in zee.
7. κ 142 en 144. Op 't eiland van Kirke: Daar gingen we aan land en legden ons *2 dagen en 2 nachten* neer . . . . Maar toen Eeos de *3e dag* had doen aanbreken, nam ik mijn speer en ging op onderzoek uit.

§ 2. Tijdperken van 3 maanden

1. ρ 408. Antinoös grijpt een voetbankje en zegt tot Telemachos: Als alle vrijers hem (d.w.z. de als bedelaar verklede Odusseus) zoveel geschenken gaven als ik, dan zouden ze hem wel *3 maanden* lang ver buiten dit huis houden.

§ 3. Tijdperken van 3 jaren

Tijdperken van 3 jaren komen uitsluitend in de Odusseia voor. Feitelijk is het maar één geval, dat 5 maal herhaald wordt.

α 1. *3 jaren*.

1. ν 377. Athena spreekt tot Odusseus: Reeds *3 jaar* spelen de vrijers in uw huis de baas.

α 2. *3 jaar, in het 4e jaar*¹).

2. β 106-107. Antinoös spreekt over het weefsel van Penelope: Zo deed ze *3 jaar* lang . . . , maar toen het *4e jaar* was gekomen, betrapten we haar. ∞

τ 151-152. Penelope spreekt tot de haar nog onbekende Odusseus: Overdag weefde ik, maar 's nachts ontrafelde ik 't weer. Zo deed ik *3 jaar* lang . . . , maar in het *4e jaar* betrapten zij mij. ∞

ω 141 v. De schim van Amphimedoön tot die van Agamemnoön in de onderwereld: Overdag weefde Penelope, maar 's nachts trok ze het weer uit. Zo deed ze *3 jaar* lang . . . , maar in het *4e jaar* betrapten wij haar.

β. *Het 3e jaar, het 4e jaar*¹).

3. β 89. Rede van Antinoös tot Telemachos: Uw eigen moeder is boven

¹) Vgl. Hdt. VII, 191 v. (bl. 48, α 2 met n. 3) en Hdt. IV, 95. VII, 1 (bl. 58, α 2).

anderen in listen ervaren. Want dit is reeds het 3e jaar en spoedig zal het 4e komen, dat ze de Achaiërs listig bedriegt.

§ 4. Drie geslachten

1. γ 245. Telemachos spreekt tot Athena (in de gedaante van Mentoer): Thans wil ik iets vragen aan Nestoor, daar hij beter dan anderen gerechtigheid kent, want reeds 3 *mensengeslachten* heeft hij, naar men zegt, geregeerd.
2. A 250 en 252. Toen stond Nestoor op. Voor hem waren reeds 2 *geslachten* van sterfelijke mensen voorbijgegaan... en nu heerste hij onder het 3e *geslacht* (μετὰ τριτάτοισιν).

HOOFDSTUK II MENSEN, DIEREN EN GROEPEN

A. MENSEN

§ 1. Mannen. Vrouwen

α 1. 3 *mannen*.

1. N 447. Idomeneus roept tot Deïphobos: Kunnen wij (Achaiërs) het nu als een voldoende vergoeding beschouwen, nu er *drie* voor één zijn gedood? (Idomeneus had n.l. 3 mannen gedood, Deïphobos één).
- 2-3. Ω 454. In de omheining om de tent van Achilleus was een deur, die door één grendel gesloten werd. *Drie Achaiërs* plachten hem er voor te schuiven en *drie* anderen schoven hem gewoonlijk weg.
4. δ 409. Eidothea, dochter van Proteus, zegt tot Menelaos: Ik zal u midden tussen de robben (van Proteus) neerleggen. Kies intussen met zorg 3 van uw *metgezellen* uit, die de dappersten zijn. ∞
δ 434. Verhaal van Menelaos: Maar toen Eoos verscheen, ging ik langs het strand der zee; tevens nam ik 3 *metgezellen* mee, op wie ik 't meest vertrouwde.

α 2. 3 *mannen, de vierde* ¹⁾).

5. ξ 26. Zelf was hij (Eumaios) bezig sandalen voor z'n voeten te maken; van de andere herders waren er *drie* weggegaan, de een hier-, de ander daarheen, maar *de vierde* had hij naar de stad gezonden.

β 1. *De 3e man*.

In de eerste vier voorbeelden is sprake van 3 aanvoerders ²⁾).

¹⁾ Vgl. Hdt. VI, 92 (bl. 67, 6).

²⁾ Vgl. Hdt. V, 116-123, VII, 88. VIII, 130 (bl. 69, 12 en 70, 13; bl. 113, 9).

6. B 565. Uit de scheepskatalogos: ... over al dezen voerden Diomedes en Sthenelos het bevel; hen vergezelde als *derde* (aanvoerder) Eurualos.
7. M 91. Met Hektor en Poludamas rukten op zij, die .... Hen vergezelde als *derde* Kebriones. —
In vijf afdelingen rukken de Troianen op de muur der Achaiërs aan. Ieder van deze 5 afdelingen had 3 aanvoerders; 2 maal wordt de 3 uitdrukkelijk genoemd (hier en in No. 8) en 3 maal is ze latent.
8. M 95. Over de derde afdeling voerden Helenos en Deïphobos het bevel; de *derde* (aanvoerder) was Asios.
9. ξ 471. Odusseus vertelt Eumaios een verzonnen verhaal: Aanvoerders daarbij waren Odusseus en Menelaos en met hen stond ik als *derde* aan het hoofd.
10. Π 850. De stervende Patroklos spreekt tot Hektor: Mij doodden 't verderfelijk noodlot en de zoon van Leto, maar van de mensen Euphorbos; u rooft pas als *derde* mijn wapens. —
Het noodlot is hier blijkbaar niet bij die 3 inbegrepen.
11. δ 551. In vv. 496 vv. zegt Proteus tot Menelaos: *Twee* aanvoerders der Achaiërs kwamen op de terugweg om ... en *een* wordt nog levend ergens op zee tegengehouden. In v. 551 vv. zegt Menelaos: Van dezen weet ik nu het lot; maar noem mij nu die *3e man*, die nog levend op zee wordt tegengehouden.
12. υ 185. (Eumaios en Melanthios waren in het huis van Odusseus aangekomen) ... Toen naderde als *derde* Philoitios.
β 2. *De 3e vrouw*.
13. Ω 761. Andromache en Hekabe hebben reeds gejammerd bij Hektoors lijk: Daarna begon Helene als *derde* met haar weeklachten.
γ. *2 mannen, als 3e man*.
14. ι 89. Op de 10e dag kwamen wij in het land der Lotophagen. ... Toen wij gegeten hadden, zond ik enige metgezellen uit om te gaan onderzoeken, welke mensen daar woonden; daartoe koos ik *2 mannen* en als *derde* gaf ik hun de heraut mee. ∞
15. κ 102. Odusseus in het land der Laistrugonen: Toen zond ik enige metgezellen uit om te gaan onderzoeken, welke mensen daar woonden; daartoe koos ik *2 mannen* en als *derde* gaf ik hun de heraut mee.
δ. *2 of 3 mannen*.
16. ε 484. Odusseus legt zich op Scheria te slapen tussen een hoop bladeren: want er lag een zeer grote hoop bladeren, genoeg om *2 of 3 mannen* mee te bedekken in de winter.

§ 2. Zonen. Broers. Dochters

α. 3 kinderen.

1. Z 196. Glaukos verhaalt Diomedes zijn afkomst: Zij nu baarde aan de dappere Bellerophontes 3 kinderen, Isandros, Hippolochos en Laodameia.

β. 3 zonen.

2. Λ 59. De 3 zonen van Antenor.
3. Ξ 115 en 117. Diomedes spreekt: Ik beroem er mij op van een edele vader af te stammen. Van Portheus toch stamden 3 zonen¹⁾ af ..., Agrias en Melas en de derde Oineus, de vader van mijn vader.
4. Υ 231. Aineias spreekt over zijn edele afkomst: Van Troos stamden 3 zonen af, enz.
5. β 21. Antiphos, de zoon van Aiguptios, was met Odusseus naar Ilios gegaan, maar hem doodde de Kukloop. Verder had Aiguptios nog 3 zonen; de een, Eurunomos, was onder de vrijers en twee zorgden voor de landerijen van hun vader.
6. θ 118. De Phaiaken houden wedstrijden: Weldra stonden vele jonge mannen op voor de wedstrijd .... Eindelijk stonden nog 3 zonen van Alkinoös op. —
Vgl. No. 7.
7. ζ 63. Nausikaä tot haar vader: Ook hebt u 5 zonen: twee van hen zijn gehuwd en drie zijn nog jongelingen. —
Vgl. Υ 269 (bl. 23, 5).

γ. 3 broers.

8. O 187. Poseidoon tot Iris: Overmoedig heeft hij (Zeus) gesproken .... Want wij zijn toch met 3 broers²⁾, zoons van Kronos: Zeus, ik en als 3e Hades. —
Vgl. O 189 en 195 (bl. 23, 1).
9. T 293. Briseïs jammert bij Patroklos' lijk: Mij vervolgt steeds het ongeluk. Mijn man zag ik sneuvelen en mijn 3 broers ... bereikte de dag des verderfs.

δ. 3 dochters.

10. I 144. Agamemnoon belooft aan Achilleus geschenken te geven: En mochten we weer in Argos terugkeren, dan zal hij (Achilleus) mijn schoonzoon zijn. ... Want 3 dochters bezit ik ...; van dezen neme hij wie hij maar wil tot vrouw. ∞
I 286. Odusseus noemt Achilleus de geschenken van Agamemnoon

¹⁾ Vgl. Usener, *Dreiheit*, bl. 329 beneden!

²⁾ Vgl. Usener, *Dreiheit*, bl. 6 en bl. 7, noot 1.

op: En mochten we weer in Argos terugkeren, dan zult u zijn schoon-zoon zijn.... Want 3 dochters bezit hij... enz.

B. DIEREN

1. δ 590. Menelaos spreekt tot Telemachos: Blijf tot de 11e of 12e dag in mijn huis. Dan zal ik u schitterende geschenken geven, 3 paarden en 'n wagen en verder ... enz.
2. ι 429 en 431. Hoe Odusseus uit de grot van Poluphemos ontsnapte: Er waren n.l. rammen .... Die bond ik stilletjes, er 3 tegelijk nemend, aan elkaar vast ...; de middelste droeg telkens een man. ... Zo droegen 3 rammen een man.
3. υ 163. Bij hen (n.l. de vrijers) kwam nu ook de zwijnenhoeder en bracht 3 gemeste varkens.

C. GROEPEN

α 1. 3 stammen.

1. B 655 en 668. Scheepskatalogos: Tlepolemos voerde uit Rhodos 9 schepen aan, bemand met alom geëerde Rhodiërs, die, in drieën verdeeld, op Rhodos woonden. (Dan volgt 't verhaal, hoe Tlepolemos met z'n mannen op Rhodos was gekomen). 668: daar gingen we toen, stamsgewijze in drieën verdeeld, wonen. — Kan reëel zijn.

α 2. 3 groepen mensen.

2. ι 157. Op het geiteneiland gaan Odusseus en de zijnen op jacht: Terstond haalden wij de bogen en jachtsprietten uit de schepen en, in drieën ons verdelend, schoten wij op het wild; en weldra gaf een god ons 'n rijkelijke buit.

β. 3 rijen.

3. K 473. Hun wapens lagen in 3 rijen (τριστοιχι).
4. μ 91. Beschrijving van Skulla: Ze heeft ... 6 halzen en op ieder daarvan zit een afzichtelijke kop met 3 rijen¹⁾ tanden achter elkaar.

HOOFDSTUK III

PLAATSEN, ZAKEN EN DIVERSE GEVALLEN

§ 1. Plaatsen

Steden.

1. Δ 51. Hera spreekt tot Zeus: Welnu, 3 steden zijn mij verreweg 't dierbaarst, Argos, Sparte en Mukene.

---

¹⁾ Vgl. Usener, t.a.p. bl. 185, n. 4.

§ 2. Zaken

α 1. *Schepen.*

1. B 671. Scheepskatalogos : Nireus bracht 3 *schepen* uit Sume aan.

α 2. *Andere gevallen.*

2. ο 469. Eumaios verhaalt de geschiedenis van zijn jeugd : Snel nam zij (de weglopende slavin van Eumaios' vader) daarvan 3 *bekers* mee en verborg ze onder haar boezemkleed ; en ik ging in mijn onnozelheid met haar mee.
3. σ 307. Tot de avond hielden de vrijers zich bezig met dansen en zingen : Toen zetten de dienaren 3 *vuurbekken* in de zaal neer om er licht te verspreiden.

β. *Als derde.*

4. Ψ 700. Lijkspelen voor Patroklos : Peleus' zoon zette nu andere prijzen als *derde* (kampprijzen) neer. —
Van de 8 wedstrijden, die plaats hadden, wordt alleen van de derde het rangnummer genoemd.

§ 3. Diverse gevallen

α. 3 *mannen en 3 dieren als versieringen.*

1. Σ 554. Op het schild van Achilleus bracht Hephaistos o.a. een stuk land met hoog graan aan. *Drie schovenbinders* stonden er bij.
2. Λ 27. Het harnas van Agamemnoon : Er waren 10 banen op van donker staal, twaalf van goud en 20 van tin ; verder strekten zich aan iedere zijde 3 *slangen* naar zijn hals uit.

β 1. *Slang met 3 koppen.*

3. Λ 40. Op de draagriem van Agamemnoon's schild was een slang met 3 *koppen*¹⁾ aangebracht.

β 2. *Pijl met 3 weerhaken.*

4. E 393. Hij trof haar met een pijl *met 3 weerhaken* (τριγλῶχινι).
5. Λ 507. Hij trof hem met een pijl *met 3 weerhaken* in de rechter-schouder.

β 3. *Oorhanger met 3 parels.*

6. Ξ 183. Hera bezig aan haar toilet : Zij hechtte in de goed doorboorde oorlelletjes de oorhangers *met 3 parels* (τριγληνα).
7. σ 298. Aan Eurudamas brachten zijn dienaren twee oorhangers *met 3 parels*.

¹⁾ Vgl. Usener, t.a.p. bl. 173. — Vgl. ook Hdt. IX, 81. I, 144. VI, 77 (bl. 81, 7 en bl. 82, n. 2).

β 4. *Drietand*¹⁾.

8. M 27. De Aardschudder met de *drietand* in de handen. ∞
 δ 506. Terstond nam Poseidoon de *drietand* in z'n sterke handen. ∞
 ε 292. Hij nam zijn *drietand* in de hand.

β 5. *Drievoet*.

De drievoet speelde een voorname rol in de kultus, vooral in die van Apolloon. Ook deze drie hangt samen met 't verschijnsel der „Dreileibigkeit” van goden enz. (Usener, *Dreih.*, blz. 188). In het algemeen is de drievoet echter een gewoon, praktisch gebruiksvoorwerp, zodat deze voorbeelden in een statistiek van het getal 3 niet meegeteld mogen worden.

- 8a. Een drievoet wordt 28 maal genoemd en wel in: Θ 290. I 122, 264, 407. Λ 700. Σ 344, 346, 348, 373. T 243. X 164, 443. Ψ 40, 259, 264, 485, 513, 702, 718. Ω 233. θ 434, 435, 437. κ 359, 361. ν 13, 217. ο 84.

HOOFDSTUK IV. VERDRIEVOUDIGING EN VERDELING IN DRIEËN

§ 1. Verdrievoudiging

α. *Verdrievoudiging zonder meer.*

1. A 213. Athena spreekt tot Achilleus: Eens zullen zelfs 3 maal zoveel (τρὶς τόσσα) geschenken uw deel zijn wegens deze smaad.
2. E 136. Diomedes is door Athena met nieuwe kracht beziel: Toen greep een 3 maal zo heftige strijd lust hem aan.
3. Φ 80. Lukaoon zegt tot Achilleus: Eens hebt u mij verkocht en bracht ik u 100 runderen op. Thans, nu ik voor 3 maal zoveel mijn vrijheid herkrege heb . . . , heeft het noodlot mij weer in uw handen laten vallen. ∞
4. Ω 686. Hermes spreekt tot Priamos in de tent van Achilleus: Keer terug naar de stad. U hebt nu uw zoon losgekocht, maar voor úw levensbehoud zouden uw zonen wel een 3 maal zo hoge losprijs moeten geven, als Agamemnoon u hier zag.
5. θ 340. Als de goden bij het liefdesavontuur van Ares en Aphrodite toezien, vraagt Apolloon aan Hermes, of hij in de plaats van Ares wil zijn. Hermes antwoordt: Ja, zelfs al hielden 3 maal zoveel boeien mij gekluisterd.
6. Σ 480. Het schild van Achilleus: Eerst vervaardigde Hephaistos het schild en hij sloeg er een *drievoudige* (τρίπλοκα) rand om.

¹⁾ De *drietand* en de fulmen trisulcum van Zeus hangen samen met het verschijnsel der „Dreileibigkeit” van goden enz. (Usener, *Dreih.*, bl. 189). De *drietand* was ook 'n attribuut van de Indische god Siwa (Usener, bl. 184).

Een drievoudige zegenwens vinden we in :

7. ζ 154 v. Odusseus spreekt tot Nausikaä : Is u een sterveling, 3 maal zalig dan uw vader en moeder, 3 maal zalig ook uw broeders¹⁾).

β. *Drie-, ja viervoudig.*

8. A 128. Achilleus tot Agamemnoon : Laat de dochter van Chruses nu gaan ; wij zullen 't u *drie-, ja viervoudig*²⁾ (τριπλῆ τετραπλῆ) vergoeden.

Met No. 7 stemt overeen :

9. ε 306. Jammerend sprak Odusseus gedurende de storm : *Driemaal, ja viermaal*²⁾ gelukkig³⁾ de Danaërs, die in het land der Troianen sneuvelden.

§ 2. Verdeling

α 1. 3 delen.

1. O 189 en 195. Poseidoon zegt : Wij zijn met 3 broers (vgl. O 187 : bl. 19, 8) ; in *drieën* is dan ook alles verdeeld en ieder had deel in de eer. ... 195 : Zeus blijve kalm in het 3e deel (dat hem toekomt).

α 2. In 3, 4 stukken²⁾).

2. Γ 363. Toen trok Atreus' zoon zijn zwaard ... en trof hem op de kam van de helm, maar in 3, 4 stukken (τριχθὰ τε καὶ τετραχθὰ) brak het zwaard.
3. ι 71. Toen Odusseus van het land der Kikonen was weggevaren, stak een storm op : Toen werden de schepen meegesleurd en de kracht van de wind scheurde de zeilen in 3, 4 stukken (τριχθὰ τε καὶ τετραχθὰ) van een.

α 3. 3 lagen.

4. Λ 353. Hektoor had een uit 3 lagen bestaande helm (τρίπτυχος).
5. Y 269. Aineias slingert z'n speer naar Achilleus : De speer drong niet door het schild heen. Wel dreef hij haar door 2 lagen, maar er waren er nog drie, want 5 had de kreupele god er gesmeed, 2 van koper, 2 van tin en één van goud. —
Dit voorbeeld komt overeen met ζ 63 (bl. 19, 7).

¹⁾ Vgl. Bakchul., ed. Blass⁴, Leipz., Teubn. 1912, III, v. 10: ἄ τρισευδαίμων ἀνήρ. — vgl. bl. 13, reg. 8 vv.

²⁾ Vgl. Hdt. I, 180 (bl. 84, 14) en bl. 48, n. 3.

³⁾ Vgl. Verg., *Aen.* I, 94 : „o terque quaterque beati". Deze formule dikwijls bij dichters ; vgl. o.a. Ovid., *Met.* I, 179 : „concussit terque quaterque".

β 1. *Het 3e deel van de nacht*¹⁾.

6. μ 312. Het was in het 3e gedeelte van de nacht ... toen Zeus een geweldige wind liet opsteken. ∞
7. ξ 483. Maar in het 3e gedeelte van de nacht ... sprak ik tot Odusseus, die dicht bij mij lag: ...
8. K 253. Laten we gaan, want de nacht loopt reeds ten einde; ... het grootste deel van de nacht, *twee derde*, is reeds verlopen, en slechts het 3e deel is nog over.

β 2. *Het 3e deel van goederen*.

9. δ 97. Verhaal van Menelaos: Mocht ik liever met slechts 'n 3e deel (van deze schatten) hier in mijn huis wonen en al die mannen nog in leven zijn, die toen in Troia gesneuveld zijn.

γ. *Drieërlei raad*.

10. θ 506. Toen het houten paard op de burcht stond, beraadslaagden de Troianen. *Drieërlei raad* behaagde hun: of het te vernietigen, of het van de burcht af te werpen, of het als een wijgeschenk te laten staan.

HOOFDSTUK V. DRIEVOUDIGE HERHALING VAN EENZELFDE HANDELING OF GEBEURTENIS

α 1. *3 maal*.

1. Z 435. Andromache spreekt tot Hektoor: Stel de soldaten op bij de wilde vijgenboom, waar de muur het gemakkelijkst te beklimmen is. *Drie maal* hebben de dappersten daar reeds een aanval beproefd.
2. X 251. Hektoor zegt tot Achilleus: Thans vlucht ik niet meer voor u, zoals ik tevoren *3 maal* om de grote stad van Priamos vluchtte.
3. Ψ 13. Achilleus en de Murmidonen rijden weklagend om Patroklos' lijk: *3 maal* dreven ze hun paarden om het lijk. ∞
4. Q 16. Telkens als de dag aanbrak, bond Achilleus Hektoor's lijk aan zijn wagen. Als hij het lijk *3 maal* om de grafheuvel van Patroklos gesleept had, rustte hij telkens weer in zijn tent. ∞
5. δ 277. Menelaos spreekt over het houten paard: *3 maal* liep jij (Helene) er om heen en noemde je de dappersten der Danaërs bij hun naam.

¹⁾ Vgl. Kubitschek, *Zeitrechn.* bl. 188. Een driedeling van nacht en dag kwam ook in Babulonië voor; vgl. Hehn, bl. 67. Vgl. ook 1001 Nacht, V, 746. 747. 773. 774 („het eerste 3e deel van de nacht”).

6. Ω 273. *Drie maal* bonden zij de jukriem vast.
7. ι 65. Zes gezellen van Odusseus waren in de strijd tegen de Kikonen gesneuveld: Niet eerder voeren de schepen verder, voordat wij allen ieder van onze makkers, die daar in de vlakke gesneuveld waren, *3 maal* bij de naam hadden geroepen¹⁾.
8. δ 86. Menelaos verhaalt Telemachos van zijn zwerftochten: Ook in Libue kwam ik; *3 maal* in één jaar krijgen de schapen daar jongen.
9. Σ 542. Beschrijving van Achilleus' schild: Vervolgens plaatste hij er een akker op, breed en *3 maal* geploegd (τριπολον). ∞
10. ε 127. Kalupso spreekt tot Hermes: U, goden, misgunt 't de godinnen met sterfelijke mannen te verkeren. Zo b.v. toen Demeter zich met lasoon op een *3 maal* geploegd veld verenigde.
11. Θ 488. De *drie maal* (d.w.z. vurig) gewenste (τριλλιστος) nacht²⁾.
α 2. *3 maal, de 4e maal*.
12. Ν 20. Poseidoon bezag het slagveld vanaf een bergtop. Hij daalde neer van de berg en snelde haastig voort . . . . *Drie maal* deed hij een grote stap, maar bij de *4e* bereikte hij zijn doel, Aigai, waar in de diepten der zee z'n woning lag.
13. Χ 165 en 208. Beiden (Hektoer en Achilleus) snelden *3 maal* rondom Priamos' stad. 208: Toen zij voor de *4e maal* de bronnen hadden bereikt, hield Zeus de weegschaal omhoog en legde er twee loten van de smartvolle dood in.
β. *In de 3e plaats; voor de 3e maal*³⁾.
14. κ 519-520. Kirke draagt Odusseus op, naar de onderwereld te gaan: Graaf een kuil en rondom die kuil moet u een plengoffer brengen, *eerst* van honingdrank, dan van wijn, *in de 3e plaats* echter van water. ∞
λ 28. Odusseus in de onderwereld: Rondom die kuil bracht ik een plengoffer, *eerst* van honingdrank, daarna van wijn, *in de 3e plaats* echter van water.

¹⁾ In de dodenkultus komt dikwijls een 3 voor; vgl. H. Diels, *Sibyllinische Blätter*, Berlin 1890, bl. 40, n. 1 en Kaegi, *Neunzahl*, bl. 50, n. 1 (voor 't Arisch gebied passim). — Vgl. Hdt. V, 8 (bl. 45, 8). — Voor het 3 maal roepen van de naam van de dode, een gebruik dat ook bij de Indiërs voorkwam (Kaegi, t.a.p. bl. 53 v.), vgl. Theokritos 13, 58: τρις μὲν Ὑλαν αὔσειν.

²⁾ Typische 3 evenals in τρις μάκαρας in ζ 154 v. en ε 306; vgl. πολύλλιστος in ε 445.

³⁾ Vgl. bl. 99, β 1.

15. Γ 225. Op de stadsmuur vraagt Priamos Helene naar de voornaamste helden der Achaiërs: (De eerste vraag in v. 166 vv.). 191: Voor de 2e maal vroeg hij ... 225: Voor de 3e maal vroeg hij ...
16. Ψ 725; 729; 733. Worstelwedstrijd tussen Aias en Odusseus bij de lijkspele voor Patroklos: Aias tilde Odusseus op, maar deze deed hem vallen. „Als tweede” trachtte Odusseus hem op te heffen, maar hij kon het niet; beiden vielen op de grond. En nu zouden zij voor de 3e maal geworsteld hebben, als Achilleus hen niet had tegengehouden.

Nu volgen twee gevallen, die te vergelijken zijn met de Nos. 12 en 13; het verschil is, dat de 4 hier latent is.

17. Z 179; 184; 186. Glaukos verhaalt aan Diomedes zijn afkomst: Proitos beval Bellerophontes eerst de Chimaira te doden; ... deze doodde hij. In de tweede plaats streed hij tegen de Solumoi .... In de 3e plaats doodde hij de Amazonen. Toen hij echter ¹⁾ terugkeerde, verzong gene een andere list tegen hem.
18. Ψ 842 en 844. Wedstrijd in schijfwerpen: Epeios wierp de werpschijf. Als tweede wierp Leonteus. In de 3e plaats wierp Aias. Maar toen ¹⁾ Polupoites de schijf genomen had, wierp hij ze het verste.

γ 1. 3 maal, 3 maal²⁾).

19. Θ 169 v. Diomedes weifelde, of hij tegen Hektoer zou optrekken. Drie maal overwoog hij het in zijn geest, maar 3 maal donderde Zeus van de Ide.
20. Λ 462 v. Odusseus, die in de strijd gewond is, roept om hulp: 3 maal schreeuwde hij toen en 3 maal hoorde Menelaos hem.
21. Σ 228 v. Na Patroklos' dood verjaagt Achilleus de Troianen door zijn geschreeuw: 3 maal klonk het luide geschreeuw van Achilleus over de gracht en 3 maal raakten de Troianen in verwarring.
22. Ψ 817. Speergevecht tussen Aias en Diomedes bij de lijkspele ter ere van Patroklos: 3 maal stormden ze toe en 3 maal vielen ze elkaar van dichtbij aan.
23. ι 361. Odusseus bij Poluphemos: 3 maal gaf ik hem wijn en 3 maal dronk hij die uit.
24. λ 206 v. Odusseus wil de schim van zijn moeder omhelzen: 3 maal

¹⁾ 4e maal latent: z. bl. 48, n. 3.

²⁾ Vgl. Theokritos 13, 58 v.: τρις μὲν ὕλαν αὖσεν.... τρις δ' ἄρ' ὁ παῖς ὑπάκουσεν. Ovid. Met. XI, 419: ter conata loqui ter fletibus ora rigavit. id., Heroid. 4, 7: ter tecum conata loqui ter inutilis haesit lingua, ter in primo destitit ore sonus.

snelde ik toe, maar 3 maal ontgleed ze als een schaduw aan mijn handen.

25. μ 105. *Drie maal* op een dag spuwt Charubdis 't water uit en 3 maal slurpt ze het weer in.

Het volgende voorbeeld komt met de nos. 17 en 18 overeen.

26. Σ 155 en 157. Strijd om Patroklos' lijk : 3 maal greep Hektor het lijk bij de voeten ..., maar 3 maal stieten de beide Aiassen hem terug ... 165 : En nu ¹⁾ zou hij ²⁾ het meegesleept hebben ...

γ 2. 3 maal, 3 maal, maar de 4e keer.

Merkwaardig is, dat in de eerste 4 voorbeelden, waar sprake is van een drievoudige aanval van een der Achaiërs, telkens Apolloon voorkomt.

27. E 436-438. Diomedes valt Apolloon aan, die gekomen is om Aineias te beschermen : 3 maal sprong hij op hem toe, brandend van begeerte om hem te doden, maar 3 maal stiet Apolloon z'n schild terug. Maar toen hij voor de 4e maal op hem toeprong, sprak Apolloon tot hem ... ∞
28. Π 702-705. Patroklos wil de muren van Troia bestormen : 3 maal zette Patroklos z'n voet op de muur, maar 3 maal stiet Apolloon hem terug. Maar toen hij voor de 4e keer er op aanstormde, sprak Apolloon tot hem ... ∞
29. Π 784-786. Patroklos stormt op de Troianen aan : 3 maal stormde hij toen er op in, en 3 maal versloeg hij telkens 9 mannen. Maar toen hij voor de 4e maal aanstormde ..., trad Phoibos hem tegemoet. ∞
30. Υ 445-447. *Drie maal* sprong Achilles op Hektor toe, maar 3 maal trof hij de dichte nevel. Maar toen hij voor de 4e maal op hem aanstormde ..., sprak hij tot hem : Weer is u de dood ontkomen, want Phoibos Apolloon beschermde u.
31. Φ 176-177. Tevergeefs probeerde Asteropaios de speer van Achilles uit de grond te trekken : *Drie maal* schudde hij ze heen en weer, maar 3 maal schoot hij in kracht te kort. Toen, de 4e maal, wilde hij de speer krom buigen en breken, maar van tevoren doodde Achilles hem met 't zwaard.
32. ϕ 125 ; 126 ; 128. Telemachos tracht de boog van Odusseus te spannen : 3 maal rukte hij er aan, maar 3 maal schoot hij in kracht te kort. ... En nu zou hij hem werkelijk gespannen hebben, toen hij voor de 4e maal de pees naar boven trok, maar Odusseus hield hem door een wenk tegen.

¹⁾ Z. bl. 26, noot 1.

²⁾ Vgl. beneden No. 32, waar de formulering ongeveer hetzelfde is.

TABELLARISCH OVERZICHT

	Totaal	ll.	Od.
I. Tijdperken	13	3	10
§ 1. Tijdperken van 3 dagen . . .	7	2	5
§ 2. Tijdperken van 3 maanden . .	1	—	1
§ 3. Tijdperken van 3 jaren . . .	3	—	3
§ 4. Drie geslachten	2	1	1
II. Mensen, dieren en groepen	33	17	16
A. Mensen	26	15	11
§ 1. Mannen. Vrouwen	16	8	8
§ 2. Zonen. Broers. Dochters . .	10	7	3
B. Dieren	3	—	3
C. Groepen	4	2	2
III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen . .	13	9	4
§ 1. Plaatsen	1	1	—
§ 2. Zaken	4	2	2
§ 3. Diverse gevallen	8	6(+1)	2 ¹⁾
IV. Verdrievoudiging en verdeling	19	11	8
§ 1. Verdrievoudiging	9	6	3
§ 2. Verdeling	10	5	5
V. Drievoudige herhaling	32	23	9
α. De formule „3 maal”	13	9	4
β. De 3e maal	5	4	1
γ 1. Drie maal, 3 maal	8	5	3
γ 2. 3 maal, 3 maal, maar de 4e keer.	6	5	1
Totaal	110	63	47

¹⁾ Eén voorbeeld hiervan komt ook in de Illas voor.

B. LATENTE TRIADEN¹⁾

HOOFDSTUK I GODEN, MENSEN, DIEREN EN GROEPEN

A. GODEN

α 1. 3 godheden (heroën).

1. A 400. De Olumpiërs, die Zeus in boeien wilden slaan :
Ἥρη τ' ἡδὲ Ποσειδάων καὶ Παλλὰς Ἀθήνη.
2. E 445 en 447. Apolloon bracht de gewonde Aineias naar Pergamos ;
daar genazen Leto en Artemis hem.
3. T 87. Agamemnoon verontschuldigt zich bij Achilleus en zegt :
ἐγὼ δ' οὐκ αἰτίος εἰμι,
ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ ἡεροφοῖτις Ἑρινύς.
4. Ω 25-26. De goden verzochten Hermes 't lijk van Hektoor aan
Achilleus te ontnemen :
ἐνθ' ἄλλοις μὲν πᾶσιν ἐήνδανε, οὐδέ ποθ' Ἥρη,
οὐδὲ Ποσειδάων', οὐδὲ γλαυκῶπιδι κοῦρῃ.
5. Θ 322-323. Hephaistos roept de goden om te komen kijken naar de
smaad, die Ares hem heeft aangedaan :
ἦλθε Ποσειδάων γαίηχος ἦλθ' ἐριούνης
Ἑρμείας ἦλθεν δὲ ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων.

In het volgende voorbeeld wordt een man in 3 opzichten met
3 goden vergeleken :

6. B 478 v. Ἀγαμέμνων,
ῥυμᾶτα καὶ κεφαλὴν ἱκελὸς Διὶ τερπικεραύνῳ,
Ἄρεϊ δὲ ζώνῃν, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.

In dit voorbeeld worden 3 heroën van Ithake genoemd :

7. ρ 207. Een bron, die Ithakos, Neritos en Poluktoor hadden aangelegd.

α 2. 3 godheden, maar aan de vierde²⁾.

Uit de formulering mag men wel afleiden, dat dit voorbeeld op

¹⁾ Bij de latente Homerische triaden is niet naar volledigheid gestreefd.

²⁾ Vgl. bl. 48, n. 3 en Hdt. V, 7 (bl. 108, 3).

één lijn staat met Z 179 vv.; Ψ 842-844 en Σ 155-157 (bl. 26, 17 en 18; bl. 27, 26).

8. Λ 727-729. Offers: ἔνθα Διὶ ῥέξαντες ὑπερμενεῖ ἱερὰ καλὰ,
ταῦρον δ' Ἀλφειῷ, ταῦρον δὲ Ποσειδάωνι,
αὐτὰρ Ἀθηναίῃ γλαυκῶπιδι βοῦν ἀγελαίην.

β. *Het aanroepen van 3 goden*¹⁾; *eed bij 3 goden (en zaken)*.

Negen maal worden bij het uitspreken van een wens 3 godheden aangeroepen. De formule²⁾ is in alle gevallen dezelfde.

9. B 371. αἶ γάρ, Ζεῦ τε πάτερ καὶ Ἀθηναίῃ καὶ Ἀπολλόν.

Dezelfde formule staat ook in: Δ 288. Η 132. Π 97. δ 341. η 311. ρ 132. σ 235. ω 376.

Bij Homeros komen twee eedsformules voor, waarin 3 godheden en zaken worden aangeroepen en één maal een daarmee overeenkomende bezwering.

10. ε 184 v. ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ὑπερθεν,
καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ. —

Deze formule ook in O 36/7.

11. ξ 158/9. ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα θεῶν, ξενίῃ τε τράπεζα,
ἱστίῃ τ' Ὀδυσῆος³⁾.

Deze zelfde formule vinden we nog in ρ 155/6 en υ 230/1. Een afwijkende vorm vinden we in τ 303/4, waar het oude tweetal nog bewaard gebleven is: ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος,
ἱστίῃ τ' Ὀδυσῆος.

12. X 338. λίσσομ' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων, σῶν τε τοκῆων.

B. MENSEN

§ 1. Mannen. Vrouwen

Dikwijls staan bij Homeros 3 namen in één vers, al worden er ook nog wel eens andere namen aan toegevoegd.

α. 3 *gesneuvelden*.

1. H 8-14. Ἔνθ' ἐλέτην, ὃ μὲν ... / Μενέσθειον (8 v.)
Ἔκτωρ δ' Ἡϊονῆα βάλ' ἔγχει (11)
Γλαῦκος ... / Ἴφίνοον βάλε (13 v.).

¹⁾ Lange tijd bestond in de oudheid de gewoonte bij 3 godheden te zweren. Διὶ τριῶν ἦν ἔθος ὀμνύναι, zegt de scholiast op Ilias O 36. Soloon schreef de eed bij 3 goden voor. Vgl. Hesuch. s. v. τρεῖς θεοί; Pollux 8, 142. — Zie verder Usener, *Dreih.* bl. 17-24 met tal van voorbeelden; vgl. ook id. bl. 330 v.

²⁾ Vgl. voor deze formule Usener, t.a.p. bl. 19, 3.

³⁾ Hier heeft de dichter een oud tweetal door het toevoegen van een met Hestia nauw verwant begrip, de τράπεζα, tot een drietal uitgebreid (Usener, bl. 21).

2. M 182-187. Toen trof Polupoites met zijn speer *Damosos*. 187: Daarna doodde hij *Puloon* en *Ormenos*.
3. M 193. αὐτὰρ ἐπειτα (doodde Leonteus) Μένωνα καὶ Ἰαμενὸν καὶ Ὀρέστην.

Drie broederparen sneuvelen:

4. E 144-160. Nadat Diomedes door Athena met nieuwe kracht bezielde was, doodde hij:
Ἄστυνοον καὶ Ὑπείρονα (144)
Ἄβαντα ... καὶ Πολύιδον, / υἱέας Εὐρυδάμαντος (148 v.)
Ξάνθον τε Θόωνά τε Φαίνοπος υἱε (152)
υἱας Πριάμοιο δῶ ... / Ἐχέμμονά τε Χρομίον τε (159 v.).

Drie paar gesneuvelden:

5. Λ 91-122. Agamemnoon doodt 3 paar vijanden: Biancoor en Oïleus (92 v.); Isos en Antiphos (101); Peisandros en Hippolochos (122).

3 maal 3 gesneuvelden¹⁾:

6. Λ 301-303.
7. Π 415-417.
8. Π 694-696. — Voor deze 3 voorbeelden zij verwezen naar bl. 262, Hfdst. I.

β. 3 aanvoerders.

9. B 819-823. Van de Dardaniërs was *Aineias* de aanvoerder; ... met hem waren aanvoerders twee zonen van Antenor, *Archelochos* en *Akamas*.
10. H 179-180. Toen de Achaiërs lootten, wie de uitdaging van Hektor zou moeten aannemen, baden velen als volgt tot de goden:
Ζεῦ πάτερ, ἢ Αἴαντα λαχεῖν ἢ Τυδέος υἱόν,
ἢ αὐτὸν βασιλῆα πολυχρῦσοιο Μυκῆνης.
11. M 93. Over anderen voerden *Paris*, *Alkathoös* en *Agenor* het bevel.
12. M 98 vv. Over de vierde afdeling voerde *Aineias* 't bevel met *Archelochos* en *Akamas*. —
Vgl. No. 9.
13. M 101 v. *Sarpedoon* voerde de bondgenooten aan; als mede-aanvoerders koos hij *Glaukos* en *Asteropaïos*. —
Voor de Nos. 11-13 zie M 91 (bl. 18, 7).
14. N 692. Over de Epeiërs voerden het bevel *Meges*, *Amphioön* en *Drakios*.
15. Ξ 29. Nestor ontmoet de gewonde vorsten:
Τυδείδης Ὀδυσσεύς τε καὶ Ἀτρεΐδης Ἀγαμέμνων. ∞

¹⁾ Vgl. de 3 × 3 zonen in Ω 249-251 (bl. 33, 4).

Ξ 380. Hoewel gewond, stelden de koningen
 Τυδείδης 'Οδυσσεύς τε καὶ 'Ατρείδης 'Αγαμέμνων zelf hen
 in slagorde op. ∞

Τ 47-51. Toen Achilleus een vergadering bijeengeroepen had, kwamen
 ook de gewonde vorsten *Tudeus'* zoon, *Odusseus* en *Agamemnoon*.

Vgl. verder nog A 138, 145 ('n 4e toegevoegd). M 335 v., 370-372. N 490.

γ. *Genealogieën*¹⁾.

16. Z 154-155. *Sisuphos*, de zoon van *Aiolos*; deze verwekte *Glaukos* en *Glaukos Bellerophontes*.

17. N 449-452. *Idomeneus* zegt: Ik ben een afstammeling van *Zeus*, die eerst *Minoos* verwekte; *Minoos* verwekte *Deukalioon* en *Deukalioon mij*.

18. Φ 189. τίκτε με (= 'Αχιλλῆα) ...
 Πηλεὺς Αἰακίδης· ὁ δ' ἄρ' Αἰακὸς ἐκ Διὸς ἦεν.

δ. *Diverse voorbeelden*.

19. A 62/3. ἀλλ' ἄγε δὴ τινα μάντιν ἐρεομεν, ἣ ἱερῆα,
 ἣ καὶ ὄνειροπόλον.

20. P 257-261. *Menelaos* roept de aanvoerders toe om het lijk van *Patroklos* te komen beschermen. Het eerst snelde *Aias* toe, na hem *Idomeneus* en *Meriones*. „Wie zou van alle anderen, die nog kwamen, de namen kunnen opnoemen?”

21. Ψ 754-755. Lijkspelen voor *Patroklos*: Aan de wedloop namen *Aias*, *Odusseus* en *Antilochos* deel.

22. δ 280. *Menelaos* spreekt over het houten paard:
 αὐτὰρ ἐγὼ καὶ Τυδείδης καὶ δῖος 'Οδυσσεύς hoorden jou
 (*Helene*) roepen.

23. ρ 68. *Telemachos* zette zich neer waar *Mentoor*, *Antiphos* en *Hali-therses* zaten.

24. ρ 212 en 214. Daar haalde *Melantheus* hen in....; 2 herders vergezelden hem.

Vgl. verder nog I 205-209. K 53 v. Ω 572 v.

25. λ 90. *Odusseus* in de onderwereld: Eerst naderde de schim van *Elpenoor* (v. 51). Daarna naderde de schim van mijn moeder (84). Daarop naderde de schim van *Teiresias*. —
 Dus de schim van *Teiresias*, waar *Odusseus* juist voor gekomen was, naderde op de derde plaats.

¹⁾ Zie verder bl. 117, n. 2.

26. Ω 736/7. Van wie Hektor misschien een *broer* of *vader* of *zoon* heeft gedood.

Een voorbeeld, dat met die sub γ overeenkomt, is:

27. K 266-270. Een helm, die Autolukos eens uit de buit uitgekozen had.... Later gaf hij hem aan *Amphidamas*; Amphidamas gaf hem aan *Molos* en deze gaf hem aan z'n zoon *Meriones*¹⁾.

ε. *Vrouwen.*

In de eerste drie voorbeelden worden 3 vrouwen uit een grotere groep genoemd; in de twee laatste is sprake van 3 dienaressen.

28. β 120. Gelijk toen de Achaïsche vrouwen waren, zoals Turo, Alkmene en Mukene.
29. λ 321. Odusseus verhaalt, wie hij in de onderwereld zag: Phaidra en Prokris zag ik en de schone Ariadne. — Vgl.:
30. λ 326. Maira en Klumene zag ik en de afschuwelijke Eriphule.
31. δ 123-125. Toen Helene kwam, zette Adreste een leunstoel voor haar gereed, Alkippe bracht een dekkleed en Phulo een zilveren mandje. ∞
32. ν 67-69. Toen Odusseus zich inscheepte, zond Arete drie dienaressen met hem mee: 1°. de ene droeg de mantel, 2°. een andere de kist en 3°. weer een andere voedsel en wijn.

§ 2. Zonen

1. Ω 257/8. Priamos zegt: Van mijn dappere zonen is er geen een overgebleven, noch Mestoor, noch Troilos of Hektor. — Vgl. de 3 × 3 zonen in No. 4.
2. γ 421; 423; 425. Nestoor spreekt tot zijn zonen: 1°. Een van jullie moet een koe gaan halen ... 2°. Een moet naar het schip van Telemachos gaan ... 3°. Een moet naar de goudsmit Laërkes gaan.
3. λ 286. Zij baarde aan Neleus schitterende zonen, Nestoor, Chromios en Periklumenos.

3 maal 3 zonen van Priamos:

4. Ω 249-251. ... Ἐλενόν τε Πάριν τ' Ἀγάθωνά τε δῖον,
Πάμμονά τ' Ἀντίφονόν τε, βοὴν ἀγαθόν τε Πολίτην,
Δηϊφοβόν τε καὶ Ἰππόθοον καὶ Δῖον ἀγαυόν
Vgl. Ω 252 (bl. 259, 5).

C. DIEREN

1. Π 149 en 152. Automedoon spande voor Patroklos de rossen in,

¹⁾ Met de nos. 27; 16 en 17 kan men Hdt. IV, 90 (bl. 147, 5) vergelijken.

Xanthos en *Balios* ...; in de strengen van het bijpaard spande hij *Pedagos* in.

2. P 20/1. οὐτ' οὖν πορδάλιος τόσσον μένος, οὔτε λέοντος, οὔτε συὸς κάπρου.
3. λ 131. Breng dan offers aan Poseidoon, een ram, een stier en een everzwijn. ∞
ψ 278. Dan moet ik offers brengen aan Poseidoon, een ram, een stier en een everzwijn.

D. GROEPEN

§ 1. Volksstammen

Bij Homeros komen twee formules voor, waarmee de Troianen worden aangesproken:

1. Γ 456. κέκλυτέ μευ, Τρῶες καὶ Δάρδανοι ἦδ' ἐπίκουροι.
Dezelfde formule in H 348, 368. Θ 497.
2. Θ 173. Τρῶες καὶ Λύκιοι καὶ Δάρδανοι ἀγχιμαχηταί.
Verder komt ze voor in Λ 286. Ν 150. Ο 425, 486. Ρ 184. Vgl. ook Μ 61. Behalve in Γ 456. H 348, 368 hebben we steeds te doen met een toespraak van *Hektoor* tot de Troianen.
3. Ψ 632-633. Nestoor spreekt: Toen was niemand tegen mij opgewassen, noch van de Epeiërs, noch van de Puliërs zelf, noch van de Aitolieërs.

§ 2. Groepen mensen en dieren

De term „groepen” moet hier in enigszins ruimere zin verstaan worden; soms bestaat een der groepen uit slechts één persoon.

α. Groepen, die een deel van een geheel vormen.

In het eerste voorbeeld is sprake van 3 groepen slavinnen.

1. υ 149-153. Eurukleia zegt tot de slavinnen:
ἀγρεῖθ', αἱ μὲν δῶμα κορήσατε .....
151: ..... αἱ δὲ σπόγγοισι τραπέζας
πάσας ἀμφιμάσασθε, ...
..... ταῖ δὲ μεθ' ὕδωρ
ἔρχεσθε κρήνηνδε.

Nu volgen nog enige „familiegroepen”¹⁾.

2. Ζ 366. Woorden van Hektoor tot Helene: ὄφρα ἰδωμαι οἰκῆας ἄλοχόν τε φίλην καὶ νήπιον υἱόν.

¹⁾ Vgl. bl. 133, 2°; voor de gevallen 4, 5 en 8 Hdt. II, 120 (bl. 134, 23).

3. Φ 587. Wij, Troianen, zijn nog met velen ter verdediging van φίλων τοκέων, ἀλόχων τε καὶ υἱῶν.
4. Δ 162. Zij (de Troianen) zullen er voor boeten (n.l. voor de schending van het verdrag) σὺν σφῆσι κεφαλῇσι, γυναιξὶ τε καὶ τεκέεσσιν.

Een zekere overeenkomst hiermee vertonen :

5. Γ 50. Hektor zegt tot Alexandros : Dat jij Helene ontvoerd hebt, is πατρί τε σὺ μέγα πῆμα, πόλῃ τε παντί τε δῆμῳ.
6. Γ 140. Van Helene : (Ἰμερον) ἀνδρός τε προτέρωιο καὶ ἄστεος ἡδὲ τοκῆων.
7. Γ 163. Priamos tot Helene : Dan kun je je vroegere *man* zien, je *verwanten* en *vrienden*.
8. Z 283. Woorden van Hektor : Paris is een groot onheil Τρωσί τε καὶ Πριάμῳ μεγάλῃτορι, τοῖό τε παίσιν.
9. E 213. Als ik mijn *vaderland*, mijn *vrouw* en mijn *woning* weer aanschouw.
10. ξ 64. Eumaios spreekt : Odusseus zou mij een bezitting gegeven hebben, zoals een goed meester aan zijn dienaar pleegt te geven, een *huis*, een *stuk land* en een door velen begeerde *vrouw*. — Drie delen van de „bezittingen” ¹⁾).

β. *Afzonderlijke groepen.*

11. A 339 v. .... μάρτυροι ἔστων
πρὸς τε θεῶν μακάρων, πρὸς τε θνητῶν ἀνθρώπων,
καὶ πρὸς τοῦ βασιλῆος.
12. ν 192. Opdat zijn *vrouw*, *burgers* en *vrienden* hem (Odusseus) niet eerder zouden herkennen ...
13. ι 221/2. De lammeren en bokjes in het hol van Poluphemos waren in 3 groepen verdeeld : ... χωρὶς μὲν πρόγονοι, χωρὶς δὲ μέτασσαι, χωρὶς δ' αὖθ' ἔρσαι.
14. A 50/1. (Apolloon) οὐρῆας μὲν πρῶτον ἐπώχετο καὶ κύνας ἀργούς· αὐτὰρ ἔπειτ' αὐτοῖσι βέλος ἔχεπευκὲς ἐφίει, κτλ. —

Apolloon neemt wraak op de Achaiërs voor de aan Chryses aangedane smaad : pas in de 3e plaats doodt hij mensen.

¹⁾ Vgl. Hdt. VI, 41 (bl. 134, 24).

HOOFDSTUK II

PLAATSEN EN DIVERSE GEVALLEN

§ 1. Plaatsen

α. *Steden.*

1. B 729-730. Scheepskatalogos: Een groep wordt gevormd door hen, οἱ δ' εἶχον Τρίκκην καὶ Ἰθώμην ...
οἱ τ' ἔχον Οἰχαλίην ... — Vgl. nog φ 108.

β. *Eilanden.*

2. Ω 753. Achilleus bracht hen als slaven naar *Samos, Imbros* en *Lemnos*.

γ. *Gemengde gevallen.*

3. A 37 v. *Chruse, Killa* en *Tenedos* (drie kultusplaatsen van Apolloon).
A 451 v. idem.
4. Ω 544 v. Hier worden 3 grenspunten van Priamos' rijk genoemd: *Lesbos, Phrugie* en de *Hellespontos*.

§ 2. Drie wezens als versieringen

1. Λ 36 v. Op het schild van Agamemnoon bevonden zich Γοργώ, Δεῖμος en Φόβος.

§ 3. Drie epitheta

α 1. *Van goden.*

1. E 31. Ἄρες, Ἄρες, βροτολογέ, μαιφόνε, τειχεσιπλήτα.
E 455. idem.
2. E 831. .... μηδ' ἄζεο θοῦρον Ἄρηα
τοῦτον μαινόμενον, τυκτὸν κακόν, ἄλλοπρόσαλλον.
3. Z 305. Πότνι' Ἀθηναίη, ἐρυσίπτολι, δῖα θεάων.
4. Y 70 v. .... χρυσηλάκατος, κελαδεινή,
Ἄρτεμις ἰοχέαιρα, ...
5. I 503. De Λιταὶ zijn: χωλαί τε ῥυσαί τε, παραβλῶπές τ' ὀφθαλμῶ¹⁾.

Zeus wordt op drievoudige wijze aangesproken in:

6. Θ 31. ὦ πάτερ ἡμέτερε, Κρονίδη, ὕπατε κρείόντων.

α 2. *Van mensen.*

7. A 225. Achilleus tot Agamemnoon: Οἰνοβαρές, κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφιοιο.

¹⁾ Vgl. voor deze allegorie Hdt. VI, 86, 3 (bl. 178, n. 5).

8. Γ 182. Tot Agamemnoon : ὦ μάκαρ Ἀτρείδῃ, μοιρηγενές, δλβιδάιμον.
 9. Γ 39. Hektor tot Alexandros : Δύσπαρι, εἶδος ἄριστε, γυναικομανές,
 ἡεροπευτά.
 N 769. idem.
 10. Ω 157. Van Achilleus : οὔτε γάρ ἐστ' ἄφρων, οὔτ' ἄσκοπος, οὔτ'
 ἀλιτήμων.
 11. M 269 v. ὦ φίλοι, Ἀργείων ὅς τ' ἔξοχος, ὅς τε μεσῆεις,
 ὅς τε χερειότερος

Tenslotte volgt hier nog :

12. I 63. ἀφρήτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιός ἐστιν ἐκεῖνος,
 ὅς πολέμου ἔραται ἐπιδημίου. —
 Dit drietal mogen we wel beschouwen als een soort driefvoudige ver-
 vloeking ¹⁾ („Buiten 't geslachtsverband, buiten het rechtsverband,
 buiten de haardgemeenschap is (d.w.z. verdient te zijn) ...”; vgl.
 de aantek. van Ameis-Hentze met Anhang).

α 3. *Van dieren.*

13. Θ 41 v. De paarden van Zeus :
 ..... χαλκόποδ' ἵππων,
 ὠκυπέτα, χρυσέησιν ἐθείρησιν κομόωντε
 N 23 v. idem (paarden van Poseidoon).

β. *Van zaken.*

14. E 746. Een speer βριθύ, μέγα, στιβαρόν.
 = Θ 390 = T 388 = α 100.
 15. E 194. Wagens : (δίφροι) καλοί, πρωτοπαγεῖς, νεοτευχές
 16. H 265. Een steen μέλανα, τρηχύν τε μέγαν τε.
 Φ 404. idem.
 17. K 133 v. Een mantel : ... χλαῖναν .... φοινικέεσσαν,
 διπλῆν, ἑκταδίην, ...
 18. N 36 v. Kluisters : ..... πέδας ... χρυσείας,
 ἄρρήκτους, ἀλύτους, ...
 19. N 798. Golven : κύματα παφλάζοντα ....
 κυρτά φαληριόωντα, ...
 20. Ξ 171 v. Olijfolie : ..... ἐλαίῳ,
 ἀμβροσίῳ, ἐδανῶ, τὸ ῥά οἱ τεθυμένον ἦεν
 21. Ξ 176 v. Haarvlechten : ..... πλοκάμους ἔπλεξε φαινοῦς,
 καλοῦς, ἀμβροσίους, ...

¹⁾ Vgl. Hdt. VI, 139 en I, 167 (bl. 178, 16 en 17).

9. Z 181. De Chimaira was πρόσθε λέων, ὀπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα¹⁾).

γ. *Delen van de bezittingen.*

10. Z 48. Veel schatten liggen in het huis van mijn vader :
χαλκός τε χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος.
K 379. Λ 133. idem.

δ. *Delen van een huis.*

11. Z 316. οἱ οἱ ἐποίησαν θάλαμον καὶ δῶμα καὶ αὐλήν.
12. θ 57. πλήντο δ' ἄρ' αἰθουσαὶ τε καὶ ἔρκεα καὶ δόμοι ἀνδρῶν.
Vgl. Σ 589.

ε. *Delen van de bewapening.*

13. Z 322. Alexandros was bezig zijn wapenen na te zien : z'n schild, harnas en boog.
14. H 62. De rijen soldaten zaten dicht opeen, met de schilden, helmen en speren in golvende beweging.
15. K 76. Naast hem lagen zijn wapenen : 't schild, twee speren en de blinkende helm.
16. Λ 265. ἔγχεϊ τ' ἄορι τε, μεγάλοισι τε χερμαδίοισιν.

Vgl. verder nog Π 215 en Π 636.

ζ. *Andere dergelijke driedelingen vindt men b.v. in :*

17. B 58. In uiterlijk, grootte en lichaamsbouw leek hij op Nestoor.
18. N 432. Zij overtrof hen κάλλει καὶ ἔργοισιν ἰδὲ φρεσί.
19. Γ 431. Vroeger beweerde je σῆ τε βίη καὶ χερσὶ καὶ ἔγχεϊ φέρτερος εἶναι.
20. I 498. τῶν περ (sc. τῶν θεῶν) καὶ μελίων ἀρετὴ τιμὴ τε βίη τε.
21. P 329. κάρτει τε σθένει τε πεποιθότας ἡνορέη τε.
22. E 740. De aigis : ἐν δ' Ἑρὶς, ἐν δ' Ἀλκή, ἐν δὲ κρυόεσσα Ἴωκή·
ἐν δέ τε Γοργεῖη κεφαλῇ.
23. Ξ 216. De gordel van Aphrodite :
ἐνθ' ἐνὶ μὲν φιλότης, ἐν δ' Ἴμερος, ἐν δ' ὀφιστεύς
πάρφρασις, ... —
Delen van de thelκτήρια.
24. I 661. Op het rustbed : κώεά τε ῥῆγός τε, λῖνοιό τε λεπτὸν ἄωτον.

¹⁾ Vgl. Usener, *Dreih.* bl. 170 v.

25. M 311. Wij worden geëerd ἔδρῃ τε κρέασιν τ' ἡδὲ πλείους
δεπάεσσιν.

§ 2. Soorten

α. 3 soorten bomen of bloemen.

1. N 389-390. Toen stortte hij neer evenals een eik of een witte populier of een ranke pijnboom.
Π 482/3. idem.
2. Π 767. Eik, es en kornoeljeboom.
3. ε 64. Bomen groeiden rondom de grot, de els, de zwarte populier en de welriekende cypres. ∞
4. ε 239. Waar hoge bomen groeiden, els, zwarte populier en hemel-hoge den.
5. Ξ 348. Bloemen: λωτόν θ' ἐρσήεντα ἰδὲ κρόκον ἡδ' ὑάκινθον.

In het volgende voorbeeld is sprake van 2 maal 3 bomen enz., verbonden door anaphora (καίονται, καίετο).

6. Φ 350 v. Hephaistos valt de stroomgod aan:
καίονται πετέλαι τε καὶ ἰτέαι ἡδὲ μυρῖκαι,
καίετο δὲ λωτός τ' ἡδὲ θρύον ἡδὲ κύπειρον.

β. 3 soorten dieren.

7. B 460. Evenals talrijke scharen vogels, ganzen, kraanvogels of zwanen.
  8. I 207/8. Bereiding van een maaltijd: Op een vleesbank legde Achilleus het rugstuk van een schaap, van 'n geit en van 'n zwijn.
  9. N 103. Hinden, die in 't woud een prooi worden van jakhalzen, panters en wolven.
  10. O 692. Evenals een arend toeschiet op een zwerm vogels, ganzen, kraanvogels of zwanen. —
Identiek met No. 7.
  11. β 56. De vrijers komen dag in dag uit in ons huis en slachten runderen, schapen en geiten.
ρ 535. idem.
  12. ε 66. Daar hadden vogels hun nesten, uilen, haviken en zeekraaien.
  13. κ 433. Eurulochos spreekt: Kirke zal ons willen veranderen in zwijnen, wolven of leeuwen.
  14. ρ 295. Vroeger namen ze die hond mee ter jacht op wilde geiten, damherten en hazen.
-

AANHANGSEL. KOMPOZITIONELE TRIADEN

De Homerische gedichten worden zozeer door kompositionele drieliding beheerst, dat het te ver zou voeren deze hier in details te onderzoeken. In dit hoofdstuk worden slechts enige voorbeelden gegeven van :

§ 1. Stilistische dieldelingen

α. *Driedeling van gesprekken*¹⁾.

Zeer dikwijls bestaat een afgesloten gesprek²⁾ uit 3 delen. Gewoonlijk vertoont het de vorm van ABA³⁾. Hiervan komen 56 voorbeelden voor en wel :

A 202-218; Γ 390-417; Δ 338-363; E 373-415; 800-834; Z 123-231; H 24-42; Θ 139-156; 447-483; I 96-172; K 159-176; 303-331; Λ 816-841; N 219-238; O 14-77; 244-261; Π 7-100; 830-861; P 12-42; Σ 424-467; T 8-36; 400-423; Y 83-109; Φ 214-232 (afwijkend!); X 168-185; 229-246; Ψ 536-562; 570-611; Ω 194-227; 518-570; 650-670; β 349-376; γ 14-28; δ 632-656; ε 160-191; ι 403-412; κ 64-75; λ 57-80; μ 37-141; 271-302; ο 64-91; π 23-39; ρ 217-253; 264-289; 494-504; 576-588; σ 10-31; 164-184; 313-339; τ 16-28; υ 33-53; 351-370; χ 411-432; 481-491; ω 106-202; 394-407.

Het schema AAB vinden we in A 503-527 en enigszins afwijkend nog in Y 425-437.

Het schema ABB staat in Λ 430-455.

De nu volgende voorbeelden zijn te vergelijken met de beneden onder β genoemde.

Het schema ABC komt 3 maal voor: H 279-302; Π 617-631; ο 167-181.

Het schema ACB vinden we in Δ 370-418.

β. *Drie personen spreken in een vergadering.*

De hier genoemde voorbeelden vormen slechts een variatie op de drieliding van een gesprek. Tien gevallen komen voor: B 284 vv., 337 vv., 370 vv.; H 348-378; 385-411; Θ 5-40 (hier 't schema ABA!); I 17-78; 673-709; Ω 33-76; ε 7-42; σ 401-421; ω 426-462.

Hiermee kan men nog de volgende gevallen, waar 3 personen

¹⁾ Vgl. bl. 184, α 1.

²⁾ Een niet afgesloten gesprek b.v. Δ 155-191: schema ABA; dan spreekt A nog eens tot 'n heraut.

³⁾ A = eerste —, B = tweede spreker, enz.

spreken, vergelijken: Γ 276-309 (3 maal wordt gesproken bij het sluiten van een verdrag); ρ 345-355; σ 245-289; χ 208-253.

§ 2. Drievoudige herhalingen

α. *Drievoudige herhaling.*

1. Θ 161-197. Drie maal spreekt Hektor: 161-166: tot Diomedes; 173-183: tot de Trojanen; 185-197: tot zijn paarden.
2. Ν 47-238. In deze passage vuurt Poseïdōn 3 maal iemand tot de strijd aan: 47-58: de beide Aïassen; 95-124: de Achaiërs; 219-238: Idomeneus. —
Bij het derde optreden van Poseïdōn vinden we een driedeling van een gesprek¹⁾.
3. Ψ 426-445. Bij het wagenrennen spreekt Menelaos 3 maal: twee maal tot Antilochos (426 vv. en 439 vv.) en een maal tot zijn paarden (443 vv.).
4. ρ 462. σ 394. υ 299. Drie maal werpt een der vrijers Odusseus iets naar het hoofd.

β. *Drievoudige anaphora enz.*

5. π 118-120. Telemachos zegt:
μοῦνον Λαέρτην Ἀρκείσιος υἱὸν ἔτικτεν,
μοῦνον δ' αὖτ' Ὀδυσῆα πατὴρ τέκεν αὐτὰρ Ὀδυσσεύς
μοῦνον ἔμ' ἐν μεγάροισι τεκῶν λίπευ.
Vgl. nog:
6. Ε 385, 392, 395. Drievoudige anaphora van τλῆ.
7. Θ 42-44. ... χρυσέησιν... χρυσὸν... χρυσεῖην.
8. Ξ 216. ἐνι μὲν ... ἐν δ' ... ἐν δ' ...
9. Σ 535. ἐν δ' ... ἐν δὲ ... ἐν δ' ...
10. Ω 10 v. ἄλλοτε.
11. Σ 344; 346; 348. In deze passage wordt het woord „drievoot” drie maal herhaald.
12. Θ 434; 435; 437. Idem.

γ. *Drievoudige vraag.*

13. Ζ 377-379. Hektor vraagt: Waar is Andromache heengegaan?
1°. Soms naar de zusters van haar man, 2°. of naar de vrouwen van mijn broeders, 3°. of naar de tempel van Athena? —

¹⁾ Zie bl. 68, n. 1.

In het antwoord in vv. 383/4 worden deze 3 veronderstellingen herhaald en ontkend.

δ. *Drie maal hetzelfde verhaal*¹⁾.

14. Het verhaal over de list van Penelope met het weefsel wordt drie maal weergegeven: β 93 vv. door Antinoös; τ 138 vv. door Penelope; ω 128 vv. door de schim van Amphimedoön.

ε. *Drie maal eenzelfde getal*²⁾.

15. ι 289; 311; 344. Drie maal verslindt Poluphemos 2 mannen.
16. λ 311-312. Toen zij 9 jaar oud waren, waren zij 9 ellen breed en 9 vademen lang.

Behalve de zeer dikwijls voorkomende kompositionele triaden (hier zijn er 93 genoemd, waarvan 55 in de Ilias en 38 in de Odusseia voorkomen) zijn onder de latente drietallen bij Homeros de voorbeelden van 3 goden, mensen, dieren en groepen (Hfdst. I) bijzonder talrijk; van de 79 hier genoemde gevallen staan er 52 in de Ilias en 27 in de Odusseia. Evenals bij de genoemde triaden zijn in dit hoofdstuk de voorbeelden van 3 mensen het talrijkst (36: Il. 25, Od. 11). Opvallend is, dat de eveneens talrijke godentriaden (23³⁾: 12 + 11) bij Homeros uitsluitend latent zijn. Onder de voorbeelden in hoofdstuk II (36: Il. 35, Od. 1) nemen die, waar Homeros drie epitheta noemt, de voornaamste plaats in (31⁴): 30 + 1).

---

¹⁾ Vgl. Hdt. III, 30. 64. 65 (bl. 182, 30).

²⁾ Vgl. bl. 192, β.

³⁾ No. 9 = 9 voorbeelden, No. 10 = 2 voorbeelden en No. 11 = 3 voorbeelden.

⁴⁾ No. 13 = twee, No. 14 = vier en No. 16 = 2 voorbeelden.

II. TRIADEN BIJ HERODOTOS

A. GENOEMDE TRIADEN*)

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

§ 1. Tijdperken van 3 dagen (nachten)

Tijdperken van 3 dagen komen 30 maal bij Herodotos voor. We kunnen hierbij verschillende groepen¹⁾ van gevallen onderscheiden en wel:

α 1. 3 *dagen*.

Dit zijn gevallen, waar gesproken wordt van „3 dagen” zonder meer, een formule, die in deze eenvoudigste vorm bij Homeros niet voorkomt. Onder de 17 voorbeelden²⁾ zijn 11 typische (of heilige) getallen.

- *1. I, 206. Toen Kuros tegen de Massageten optrok, zond koningin Tomuris hem een bode en stelde voor, dat zij (de Massageten) een weg van 3 *dagen* van de Araxes zouden teruggaan, opdat Kuros naar hun land kon oversteken.
- *2. II, 77. De Egyptenaren zijn gewoon iedere maand 3 *dagen* achtereen zuiveringsmiddelen in te nemen. —
Dit was waarschijnlijk een godsdienstig voorschrift. De medische papyri bevestigen het gebruik van die middelen³⁾.
- *3. II, 115. Toen Alexandros met Helene in Egypte was geland, werd hij voor koning Proteus gebracht. Deze beval hem binnen 3 *dagen* het land te verlaten.
- *4. IV, 89. Toen Dareios (op zijn tocht tegen de Skuthen) over de brug

---

*) De voorbeelden, waarin typische getallen voorkomen, zijn van een * voorzien.

¹⁾ Zie voor de indeling der voorbeelden bl. 14, 2e alinea.

²⁾ Hiervan noemt Czajkowski reeds de Nos. 3 („rex (sic!) Thonis”) (bl. 99), 5, 7 (bl. 100), 9 (bl. 95), 10 (bl. 96); ook No. 1 schijnt hij op bl. 100 te bedoelen, waar hij van I, 106 spreekt; verder Nos. 13 en 15 (bl. 100).

³⁾ Stein, How-Wells. Over de Eg. geneeskunde spreekt Wiedemann uitvoerig. — Voor „3 dagen” in de Babulonische magie vgl. Hehn, bl. 67 v.

- de Bosporos was overgetrokken, trok hij door Thrakië en, bij de bronnen van de rivier de Tearos gekomen, kampeerde hij *3 dagen*.
- *5-*6. IV, 116. De jonge Skuthen, die met de Amazonen gehuwd waren, gingen op verzoek van hun vrouwen in een ander land wonen. Zij trokken de Tanaïs over en reisden *3 dagen* vanaf de rivier naar het Oosten, *3 dagen* ook naar het Noorden vanaf het Maiotische meer. — Het is niet duidelijk, of ze 3 dan wel 6 dagen van de rivier weg-trokken, misschien het eerste (Macan).
- *7. IV, 122. Toen Dareios tegen de Skuthen te velde trok, kwamen dezen hem tegemoet. Toen de Skuthische voorhoede de Perzen ontmoette op *ongeveer 3 dagen* afstand van de Istros, verwoestte ze het land, opdat de Perzen nergens voedsel zouden vinden. — Met het oog op de samenhang moet ook in dit geval de 3 als typisch worden beschouwd.
- *8. V, 8. Zeden der Thrakiërs. De rijken worden aldus begraven. *Drie dagen* stellen ze 't lijk ten toon en slachten allerlei offerdieren. Dan begraven ze het lijk en houden lijkspelen. — In de dodenkultus treffen we meermalen bij verschillende volken typische getallen aan. Deze 3 kan tevens reëel zijn, want de mededelingen van Herodotos over deze wijze van begraven worden door de archaeologische ontdekkingen bevestigd ¹⁾. In de Helleense dodenkultus komt de 3 heel dikwijls voor ²⁾.
- *9. VII, 196. De vloot der Perzen kwam te Aphetai. Maar Xerxes was met het veldleger door Thessalië en Achaia getrokken en reeds sedert *3 dagen* ³⁾ in het land der Maliërs binnengerukt (ἦν καὶ δὴ τριταῖος ἐς Μηλιέας). — Vgl. Nos. 10 en 11.
- *10-*11. VIII, 66. Toen de bemanning der Perzische vloot de gesneuvelden in Thermopulai bezichtigd had, voer de vloot van Trachis naar Histiaia en bleef daar *3 dagen*; toen voer ze door de Euripos en binnen *3 dagen* kwam ze in Phaleron. — In deze passage zien we, dat Herodotos (of zijn bron) de bewegingen van de Perzische vloot vanaf kaap Sepias in perioden van telkens

¹⁾ Kazarow in Cambr. Anc. Hist. VIII, 552.

²⁾ Loekianos, περὶ πένθους 24 spreekt over een driedaagse vasten (τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν) na de dood van een familielid. Vgl. verder H. Diels, *Sibyllinische Blätter*, Berlin 1890, bl. 40 v. en Kaegi, *Neunzahl*, bl. 50, noot 1.

³⁾ Over de betekenis van het dubbelzinnige τριταῖος zijn de verklaarders het niet eens (vgl. Stein; Busolt, G. G. II, 679; Macan, a.l. en App. V, § 4; Beloch, G. G. II, 2, bl. 49; How-Wells, a.l. en vgl. App. XX, § 5). Voor ons doel doet dit er weinig toe, want uit Nos. 10-11 blijkt wel, dat ook deze 3 typisch moet zijn.

3 dagen verdeeld heeft: 1°. 3 dagen storm¹⁾; op de 4e dag bedaarft de storm. Die vierde is de dag, waarop de eerste zeeslag plaats heeft²⁾. 2°. 3 dagen zeeslag³⁾. 3°. 3 dagen duurt de vaart van Aphetai naar Histiaia met inbegrip van het bezoek aan Thermopulai⁴⁾. 4°. verblijf van 3 dagen in Histiaia. 5°. vaart van 3 dagen naar Phaleron. Er kan niet aan getwijfeld worden, of deze 5 maal 3 dagen zijn typisch. Macan⁵⁾ wijst ook reeds op deze groepen van 3 dagen, maar hij voegt er aan toe: „Het scheepsjournaal kan wel goed zijn weergegeven”, wat slechts een bewering zonder meer is.

Wat speciaal No. 11 betreft, kunnen we hier nog wijzen op de opmerking van Beloch⁶⁾, dat de vloot, als ze in 3 dagen van Histiaia naar Phaleron gevaren was, wel zeer snel zou moeten gevaren hebben, terwijl er geen reden voor zo'n haast was. Dit is een bewijs te meer voor het typische van dat drietal.

Het volgende geval moet onbeslist blijven.

12. I, 185. Koningin Nitokris van Babuloon maakte de Euphrates, die eerst recht liep, door het graven van kanalen zo krom van loop, dat ze 3 maal in haar loop langs Arderikka komt. Ook nu nog komen zij, die van deze zee naar Babuloon gaan en de Euphrates afvaren, 3 maal in 3 dagen bij hetzelfde dorp (Arderikka). —

Van deze werken is thans niets meer te zien. How-Wells geloven, dat Herodotos dit verhaal gehoord heeft van een reiziger, die hem blijkbaar voor de gek gehouden heeft. Zij nemen aan, dat Herodotos zelf van Thapsakos uit waarschijnlijk recht door is gereisd naar Babuloon. Matzat⁷⁾ tracht te bewijzen, dat Herodotos' bewering mogelijk is en vindt een bevestiging van deze krommingen in de in I, 179 aangegeven afstand van Is tot Babuloon.

¹⁾ Hdt. VII, 191-192 (bl. 49, 18).

²⁾ Vgl. VII, 193. 194. 196. VIII, 6. 9. 11: eerste zeeslag. Tweede slag VIII, 14 en derde slag VIII, 15.

³⁾ Hdt. VIII, 9-16 (bl. 51, 23). — Een driedaagse strijd vinden we ook in een der Petoebastissagen: Pap. Spieg. 17, 10-11-20 (Spiegelberg, *Der Sagenkreis des Königs Petubastis nach dem Strassburger demotischen Papyrus* ... = *Demotische Studien*, herausgeg. von W. Spiegelberg, Heft 3, Leipzig 1910, bl. 35): „Min-neb-mêi vocht nog drie dagen. Toen nu de [3e (?)] dag [van de] strijd... vol (d.w.z. voorbij) was, ... [keerde] hij ongedeerd terug. ... Drie dagen is Min-neb-mêi ...”

⁴⁾ Latente drie: VIII, 23 en 25 (bl. 107, 2).

⁵⁾ Zie ook zijn App. IV, § 2.

⁶⁾ G.G. II, 2, bl. 51. Zie daar zijn berekening.

⁷⁾ Hermes VI (1872), 445. — Zie verder Heeren bij Bähr, die hier aan sluizen in de rivier denkt.

Nu volgen nog 5 niet-typische gevallen.

13. II, 5. Het is duidelijk, dat dit Egypte, waar de Hellenen met hun schepen heenvaren . . . , een geschenk van de rivier is en ook het land boven (d.w.z. ten Z. van) dat meer (Moirismeer) tot 3 *dagen* varens verder. —

Dit getal is waarschijnlijk reëel, zoals we elders zullen zien¹⁾.

14. III, 5. Herodotos spreekt hier over de toegangsweg tot Egypte vanuit Azië. Het land, dat gelegen is tussen de stad Ienusos en het Kasisch gebergte en 't Serbonische meer is een woestijn van ongeveer 3 *dagen* lang. —

Naar alle waarschijnlijkheid is dit een rond getal, wat How-Wells blijkbaar ook aannemen.

15. IV, 18. De volken van Skuthië: Wie de Borusthenes oversteekt, vindt eerst aan de zee de streek Hulaia. Ten N. daarvan wonen landbouwende Skuthen. Dezen bewonen het land naar het Oosten toe over een weg van 3 *dagen*, tot aan de rivier de Pantikapes, en naar het N. toe over een vaart van 11 *dagen* de Borusthenes op. —

M.a.w. het gebied tussen Borusthenes en Pantikapes is 3 dagreizen²⁾ breed. Herodotos heeft dit wel van Helleense kooplieden uit de dichtbij gelegen stad Olbia vernomen. De 3 is dan een reëel of rond getal³⁾.

In IV, 53 staat: „deze (d.w.z. de landbouwende) Skuthen wonen over een vaart van 10 *dagen* langs haar (de Borusthenes)”. Het getal in IV, 18 is blijkbaar als nauwkeurig getal bedoeld, terwijl bij de herhaling in c. 53 een rond getal staat. How-Wells nemen liever aan, dat Herodotos hier twee van elkaar afwijkende bronnen heeft gebruikt; een afronding ligt evenwel meer voor de hand.

16. IV, 86. Van de mond van de Pontos tot de Phasis is het een vaart van 9 *dagen* en 8 nachten. . . . Over de grootste breedte (van het Sindische land naar Themiskura) duurt de vaart 3 *dagen* en 2 nachten. —

De duur der vaarten vond Herodotos in de scheepsboeken (περίπλοι) der Pontosvaarders⁴⁾. De getallen 9 en 3 kunnen we dan als reële,

¹⁾ ad Hdt. II, 4 (bl. 214, 1 in fine).

²⁾ d.i. 600 stadia; een dagreis berekent hij n.l. (IV, 101) op 200 stadia.

³⁾ Voor de andere getallen in deze geographische beschrijving zie ad Hdt. IV, 22 en 123 (bl. 215, 3 met n. 3). Czajkowski bl. 100 vindt dit getal 3 verdacht.

⁴⁾ Stein, How-Wells; vgl. Matzat, Hermes VI (1872), 413.

respektievelijk ronde getallen beschouwen¹⁾).

17. V, 54. Van Sardeis tot Soesa was 'n tocht van 90 dagen lang (V, 53). Daar moet men de weg van Ephesos tot Sardeis nog bij rekenen. Dit zijn 540 stadia en zo wordt de weg van 3 maanden nog met 3 dagen vergroot. — Ook Xenophoon²⁾ geeft de afstand van Ephesos tot Sardeis op 3 dagreizen aan. De 3 is hier een rond (ongeveer reëel) getal.

α 2. 3 dagen, maar op de 4e dag.

Deze formule drukt uit, dat een handeling of toestand 3 volle dagen duurt en pas bij het begin van de 4e dag ten einde is, m.a.w. dat na verloop van 3 volle dagen een μεταβολή intreedt. Een dergelijke formule komt bij typische getallen dikwijls voor en versterkt de typische betekenis van het getal. Bij „3 dagen” staat ze bij Herodotos maar één keer³⁾.

1) De 8 en 2 nachtvaarten zijn irreëel; vgl. hierbij de uitvoerige bespreking van deze en de andere in cc. 85-86 genoemde getallen bij Kruse, *Ueber Herodots Ausmessung des Pontos*. Breslau 1818, bl. 11 vv. en 26 vv. en bij Stein a.l.; verder bij How-Wells en Aly bl. 75, noot 1.

2) *Hell.* III, 2.

3) Verder nog 2 maal bij „3 jaar”. Homeros gebruikt deze formule bij de tijdperken alleen van jaren (bl. 16, § 3, α 2 en β). Herodotos heeft ze verder nog één maal voor mannen (VI, 92: bl. 67, 6; vgl. ook II, 16: bl. 93, 6); ook Homeros één maal (ξ 26: bl. 17, 5). Bij Homeros komt de formule vooral veel voor bij de voorbeelden van 'n drievoudige herhaling (bl. 25, α 2 en bl. 27, γ 2), waarvan bij Herodotos geen enkel geval te vinden is.

Een enigszins andere formule ter versterking van het getal 3 vinden we bij Homeros A 128: τριπλῇ τετραπλῇ; ε 306: τρις μάκαρες ... καὶ τετράκις; Γ 363 en ι 71: τριχθαῖ τε καὶ τετραχθαῖ; vgl. Hdt. I, 180 (bl. 84, 14), het enige, echter niet typische geval, dat hiermee overeenkomt.

De formule „3, de 4e” kan ook latent zijn: bij 'n drievoudige herhaling in III, 22 (bl. 103, 15); bij 3 mannen: V, 121 (bl. 113, 8), VII, 227 (bl. 111, 1), terwijl ook IX, 71 (bl. 111, 3) hiermee vergeleken kan worden; bij dit laatste voorbeeld is de formule om zo te zeggen omgekeerd. Ook het voorbeeld van de 3, resp. 4 goden in V, 7 (bl. 108, 3) vertoont enige overeenkomst hiermee. Bij volkeren en groepen treffen we deze formule 2 maal aan: IV, 125 (bl. 121, 2) en „omgekeerd” in IX, 105 (bl. 136, 33). Ook in VII, 8-11 (bl. 177, 11), waar drie resp. vier redevoeringen genoemd worden, moet men de invloed van deze formule aannemen. Vgl. verder I, 17: bl. 191, 32. Bij Homeros staan ook enkele latente gevallen: goden A 727-729 (bl. 30, 8) en drievoudige herhaling Z 179-186, Ψ 842-844 (bl. 26, 17 en 18), Σ 155 vv. (bl. 27, No. 26).

Bij de Hellenen schijnt de formule „3 dagen, op de 4e” in het algemeen maar weinig gebruikt te worden. Nog slechts een ander geval is mij bekend, n.l. Loekianos, Ἄλθηθῆς ἱστορίαι II, 2 (ed. C. Jacobitz, Teubner, Vol. II, bl. 52): „Wij kampeerden 3 dagen, op de 4e dag voeren we weg”. Zeer veelvuldig is ze d.e.t.

- *18. VII, 191-192. Toen de Perzische vloot bij Sepias was gekomen, stak een storm op. *Drie dagen*¹⁾ duurde die storm, op *de 4e dag* hield hij op. ... c. 192: De storm bedaarde dus op *de 4e dag*. —

Het was spreekwoordelijk, dat zelfs een winterstorm in die streek nooit 3 dagen duurde; cf. Aristot., Problem. XXVI, 9, 941 a 20: οὐποτε νυκτερινὸς βορέας τρίτον ἴκετο φέγγος. Volgens Macan is de 3 hier niet zuiver konventioneel, zoals men, naar ook hij toegeeft, uit de aangehaalde plaats van Aristoteles zou kunnen konkluderen, maar is het „an important and unconscious synchronism, taking its constitutive place in the Diary of Artemision-Thermopylai”. Volgens hem²⁾ zag het scheepsjournaal er n.l. als volgt uit:

1e dag. Vertrek uit Therme en aankomst in Magnesia.

2e, 3e en 4e dag. Storm.

5e dag. Vaart naar Aphetai; eerste zeeslag.

6e dag. Tweede zeeslag.

7e dag. Derde zeeslag.

} Tevens de 3 aan-
vallen op Thermopylai.

Alvorens tot de aanval over te gaan, had Xerxes, zo gaat Macan verder, 4 dagen³⁾ gewacht; de 2e, 3e en 4e dag daarvan korresponderen met de 3 dagen storm. De eerste dag is waarschijnlijk de dag, waarop de koning in Trachis aankwam. Vermoedelijk was z'n bedoeling, dat op de volgende (tweede) dag leger en vloot tegelijk zouden aanvallen. De storm stelde dit plan 3 dagen uit. Zo zijn die 3 dagen wachten van Xerxes te verklaren. Niets bewijst meer de betrouwbaarheid van Herodotos' bronnen en van Herodotos' methode

---

in de 1001 Nacht, b.v. I, 230: „Hij bleef 3 dagen thuis; op de 4e dag liet de kalief hem halen”. I, 237: „Zo bleef hij 3 dagen thuis, op de 4e liet hij de kadi's roepen”. V, 65: „3 dagen uitstel; wanneer echter de 4e dag komt...” V, 137: „Dit duurde 3 dagen lang; op de 4e dag...” V, 286: „Hij blijft 3 dagen bij mij; op de 4e dag...” V, 434/5: „Drie dagen bleef Hasan in huis... Op de 4e dag echter...” VI, 534 en 537: „Wees 3 dagen mijn gast. Op de 4e dag zal ik de schatting voor u laten brengen”. VI, 546: „Wij waren reeds 3 dagen op zee; op de 4e dag...” — Volgens de oud-Perzische opvatting bleef de ziel van de gestorvene nog 3 dagen en 3 nachten in de nabijheid van het lichaam; op de morgen van de 4e dag verliet ze voor goed de wereld: op die dag hadden speciale offers plaats (Kaegi, *Neunzahl*, bl. 59).

1) Reeds Czajkowski bl. 95 noemt terloops dit voorbeeld.

2) App. V, § 4, bl. 273-274.

3) VII, 210: „4 dagen liet Xerxes voorbijgaan ... maar op de 5e dag begon hij de aanval”. Hierin ziet Roscher (*Hebdomadenlehren*, bl. 203, 3e alinea) een bewijs voor het bestaan van 5-daagse weken bij de Perzen. Een dergelijke periode bij de Perzen vinden we ook in III, 80. Vgl. ook de Perzische Io-sage in I, 1: πέμπτη ἢ ἑκτη ἡμέρη (Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 77 beneden); verder VII, 20: „in de loop van 't 5e jaar” en III, 79: „vijf van de 7 Perzen”.

dan het volkomen ontbreken van enige verwijzing in Herodotos' verhaal naar deze samenhang. — Tot zover Macan. Maar al zou deze verklaring juist zijn, dan volgt daar nog geenszins uit, dat de 3 in VII, 191 niet typisch is, temeer daar ook de 4 niet reëel schijnt te zijn¹⁾). Uit wat we ad bl. 45, Nos. 10-11 gezegd hebben, blijkt duidelijk, dat de bron, die Herodotos voor deze passage gebruikte, hier een getallensymmetrie heeft toegepast, die helemaal niet reëel kan zijn. Het feit, dat Herodotos de (eventuele) samenhang tussen de 4 en de 3 dagen niet heeft opgemerkt, bewijst niet, dat die getallen dus betrouwbaar moeten zijn²⁾).

α 3. *Op de 4e dag.*

Ook van deze groep heeft Herodotos maar één geval³⁾).

- *19. III, 52. Periandros had laten bekend maken, dat niemand zijn door hem uit huis verdreven zoon Lukophroon mocht ontvangen of tot hem spreken. Lukophroon zwierf nu voortdurend door de zuilengangen: Toen Periandros hem *op de 4e dag* ongewassen en uitgehongerd zag, kreeg hij medelijden⁴⁾. —

Ook dit voorbeeld moet als een geval van de typische 3 worden beschouwd. Het verschilt van No. 18 slechts in zoverre, dat hier alleen het tweede deel van de formule is uitgedrukt. Van deze gevallen komen er bij de triaden maar twee voor⁵⁾).

β 1. *Op de 3e dag.*

Bij deze voorbeelden is de *laatste* van het typische aantal dagen de kritische dag. De 4 gevallen zijn alle 4 typisch.

- *20. I, 113. Harpagos had de pas geboren Kuros aan een herder gegeven om hem te vondeling te leggen. Deze herder legde evenwel zijn eigen doodgeboren zoontje in plaats van Kuros in het woud. Toen de *3e dag* gekomen was na het neerleggen van de knaap, ging de herder naar de stad om bij Harpagos verslag uit te brengen. —

In dit legendarisch verhaal⁶⁾ verwacht men vanzelf al typische getallen.

¹⁾ Zie bl. 49, n. 3.

²⁾ Munro (Cambr. Anc. Hist. IV, 287 v.) tracht te bewijzen, dat de storm slechts 24 uur geduurd heeft.

³⁾ Ook bij Homeros één geval: γ 180 (bl. 15, 2).

⁴⁾ Czajkowski bl. 100 zinspeelt reeds op dit voorbeeld.

⁵⁾ Het tweede Hdt. VI, 86, 2 (bl. 56, 5).

⁶⁾ Wolf Aly bl. 240 en Czajkowski bl. 99 noemen dit voorbeeld ook. — Krappe, *Révue des Études Grecques* XLIII (1930), bl. 153-159 vergelijkt het verhaal van Kuros, die door Astuages naar het leven gestaan wordt, met de sage van Perseus, bedreigd door Akrisios, en die van Zeus, bedreigd door Kronos.

- *21. II, 117. Volgens Herodotos stond in de Kupria, dat Alexandros op de 3e dag (τρίταιος) met Helene van Sparte in Ilion kwam. — Een typische 3 uit de oude epische poëzie.
- *22. VI, 120. Vóór de slag bij Marathoon had Athene de hulp van Sparte ingeroepen. Na de volle maan kwamen 2000 Lakedaimoniërs naar Athene, zo vlug, dat ze op de 3e dag van Sparte in Attike kwamen (ὥστε τρίταιοι ἐκ Σπάρτης ἐγένοντο ...). — De afstand tussen Athene en Sparte wordt door Solinos op 1240 stadia aangegeven, door Isokrates op 1200¹⁾. Het is niet te geloven, dat een leger van 2000 zwaargewapenden die afstand, en nog wel over slechte wegen, in 3 dagen (en 2 nachten) kon afleggen²⁾. Isokrates³⁾ geeft voor de 1200 stadia 3 dagen en 3 nachten aan; dan zouden ze τετραῖταιοι in Athene zijn aangekomen, wat ook nog wonderlijk vlug zou zijn. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier dus te doen met een volksoverlevering, die zich aan reële mogelijkheden niet stoort, maar in ronde typische getallen een algemene beschouwing uitdrukt. Ook de 2 in VI, 106 moet daarom typisch zijn⁴⁾.
- *23. VIII, 9-16. Zeeslag bij Artemision. 1°. De Hellenen vielen de barbaren aan; dit gevecht bleef onbeslist (cc. 9-11; cf. VII, 194). 2°. De Hellenen vielen de schepen der Kilikiërs aan en vernietigden die (c. 14). 3°. Op de 3e dag brachten de aanvoerders der barbaren, daar ze zich ergerden, dat ze door zo weinig schepen beledigd werden, tegen het midden van de dag hun schepen in zee⁵⁾. ... (De slag bleef onbeslist. cc. 15-16). ... c. 15: Het trof nu, dat die

¹⁾ Isokrat., *Panath.* 24; zie verder de commentaren. Plinius *N. H.*, VII, 20 (84) geeft 1140 stadia. Macan vermoedt daarom, dat in MCXL (Stein en How-Wells lezen MCLX) een C uitgevallen is.

²⁾ Macan, How-Wells. Beloch, G.G. II, 2, bl. 56 en II, 1, bl. 22, 2 neemt aan, dat ze voor die afstand op z'n allerminst 5 dagen nodig hadden. D.e.t. tracht Munro, *Cambr. Anc. Hist.* IV, 251 de realiteit van die 3 dagen enigszins aan-nemelijk te maken door te veronderstellen, dat de tocht van de Lakedaimoniërs vanaf de Lakonische grens moet gerekend worden. Overtuigend is z'n uiteenzetting even-wel niet.

³⁾ *Panegurik.* 97.

⁴⁾ VI, 106. „Pheidippides was op de tweede dag van Athene in Sparte gekomen (δευτεραῖος ἐκ τοῦ Ἀθηναίων ἄστεος ἦν ἐν Σπάρτῃ)”. δευτεραῖος, i.e. postridie quam Athenis egressus est (Bähr); ook volgens Macan betekent het „de volgende dag”, d.w.z. binnen 24 uur. Abicht leest hieruit, dat hij die afstand in hoogstens 48 uur aflegde. Ook dit is nog niet erg geloofwaardig voor die afstand van tenminste 200 km.; maar langer dan 3 à 4 dagen zal hij er toch niet voor nodig gehad hebben (Beloch, G. G. II, 2, bl. 56).

⁵⁾ Dit voorbeeld ook bij Czajkowski bl. 96.

zeegevechten op dezelfde dagen plaats hadden als de gevechten te land bij Thermopulai. —

Op bl. 45, bij Nos. 10-11 hebben we reeds gezien, dat deze 3 typisch is. Ook het synchronisme van de 3 gevechten bij Artemision en Thermopulai lijkt verdacht¹⁾.

β 2. *In de 3e nacht.*

De twee voorbeelden, die hiervan voorkomen, zijn eveneens typisch²⁾, want beide zijn legendarisch.

- *24. VI, 69. Demaratos verneemt van z'n moeder z'n afkomst. Toen ze met Aristoon gehuwd was, kwam in de 3e nacht na de eerste een verschijning tot haar, die op Aristoon leek. Waarschijnlijk was het de heroos Astrabakos; deze schijnt de vader van Demaratos te zijn.
- *25. IX, 37. Vóór de slag bij Plataiai liet Mardonios de ziener Hege-sistratos Helleense offers opdragen. Deze ziener was vroeger door de Spartiaten gevangen genomen en in een voetblok vastgebonden. Met een mes sneed hij toen het onderste deel van z'n voet af en ontvluchtte. Hij ging vervolgens naar Tegea, terwijl hij 's nachts liep en zich overdag in de bossen verborg. In de 3e nacht kwam hij in Tegea aan.

β 3. *2 dagen, op de 3e dag.*

Ook dit kan een formule voor een typische 3 zijn. Misschien is ze ontstaan door uitbreiding van de formule „op de 3e dag” naar analogie van uitdrukkingen als „3 dagen, op de 4e dag”, „6 dagen, op de 7e dag” en dgl. Ze komt evenwel maar weinig voor³⁾. Bij

¹⁾ Zie voor de 3 gevechten bij Therm. Hdt. VII, 210-224 (bl. 107, 1). Zoals reeds uit de beschrijving van Hdt. zelf blijkt, is het synchronisme niet historisch volgens Beloch, G.G. II, 2, bl. 49 en How-Wells, App. XX, § 5 (hier ook een overzicht der dagen). D.e.t. neemt Busolt, G.G. II, bl. 681, 3 (z. d. uitv.) aan, dat het wel juist is. Ook Munro, Cambr. Anc. Hist. IV, 287, noot 1, betoogt: „Hdt. is clearly right in making the three days of fighting at Therm. and at Artem. coincide, for the capture of the pass ends both fights”.

²⁾ Reeds Czajkowski bl. 99 vermeldt ze evenals de voorbeelden beneden Nos. 26 en 27.

³⁾ Uit de Helleense sprookjesletterkunde zijn mij slechts 3 plaatsen bekend en wel Loekianos, Ἀληθῆς ἱστορίαι, I, 30: „2 dagen . . ., bij het aanbreken van de derde . . .”; II, 37: „2 dagen hadden we storm, op de 3e dag kwamen we . . .”; Ps.-Kallisth., *Alexandrosroman*, ed. C. Müller II, 41: „Toen hij 2 vogels gevangen had, liet hij die 2 dagen honger lijden; op de 3e dag . . .” Vgl. 1001 Nacht, V, 394: „Zijn vrouw bleef een dag en 'n tweede bij zijn moeder, maar op de 3e dag . . .”.

Herodotos staat ze als typische formule één keer bij dagen en één keer bij jaren ¹⁾).

- *26. V, 72. Koning Kleomenes van Sparte had gezorgd, dat Kleisthenes Athene verlaten moest. Daarna gaf Kleomenes de regering aan 300 aanhangers van Isagoras. Toen nu de raad (der 500) zich verzette, bezetten Kleomenes en Isagoras de burcht. De Atheners belegerden hen 2 *dagen*; op de 3e *dag* sloten ze een verdrag en gingen de Lakedaimoniërs het land uit. —

Aristoteles 'Αθ. πολ. 20, 3 deelt dit op dezelfde wijze mee: δύο μὲν ἡμέρας ... τῇ δὲ τρίτῃ ... Misschien steunt hij op deze passage van Herodotos (Macan). Naar alle waarschijnlijkheid is die formule hier typisch, daar ze in het gunstigste geval op volksoverlevering als laatste bron kan teruggaan.

β 4. *Tot de 3e dag.*

Deze formule verschilt niet wezenlijk van die sub β 1.

- *27. V, 49. Aristagoras vraagt koning Kleomenes van Sparte om hulp bij de a.s. Ionische opstand. Deze antwoordt: ἀναβάλλομαί τοι ἐς τρίτην ἡμέρην ὑποκρινέσθαι. —

Misschien is dit een gewone uitdrukking voor „tot overmorgen”. Toch is het getal typisch, want dit „overmorgen” kan hier niet historisch zijn ²⁾).

β 5. „Iedere 3e dag” (διὰ τρίτης ἡμέρης).

Een uitdrukking als deze is uiteraard niet typisch. Het is een gewone Helleense en Latijnse (tertio quoque die) zinswending voor onze uitdrukking „om de andere dag”, die trouwens op de enige plaats, waar ze bij Herodotos voorkomt, op een positief weten van deze schrijver berusten kan.

28. II, 37. Over de zeden der Egyptenaren: De priesters scheren zich διὰ τρίτης ἡμέρης het hele lichaam, opdat geen ongedierte op hen zij, als zij de goden bedienen.

Tenslotte volgen hier nog twee afwijkende gevallen, die eigenlijk niet tot dezelfde groep behoren als de driedaagse perioden. Ze hebben een eigen karakter en vertonen overeenkomst met een in sprookjes veel gebruikt kunstmiddel.

¹⁾ Het andere geval Hdt. IV, 42 (bl. 61, 10). Bij Homeros, waar deze formule 3 maal voorkomt, luidt ze steeds: „2 nachten en 2 dagen, op de 3e dag”. (bl. 15, β 2).

²⁾ Reeds Busolt, G.G. II, 541, n. 6: „Die Erzählung trägt anekdotenhafte Züge”.

γ. 3 of 4 dagen.

Deze formule kan tot de sprookjestechiek behoren; ze komt evenwel maar zeer zelden voor¹⁾. Het enige voorbeeld bij Herodotos zou typisch kunnen zijn, maar het kan ook aan een werkelijk gebruik beantwoorden.

29. II, 89. De vrouwen der aanzienlijke Egyptenaren worden, wanneer ze gestorven zijn, niet terstond gebalsemd, ook niet de vrouwen, die heel mooi zijn en van meer betekenis; maar pas wanneer ze 3 of 4 dagen dood zijn (ἐπεὶ τριταῖαι ἢ τεταρταῖαι γένωνται), worden ze aan de balsemers gegeven. —

Uit de inscripties is dit gebruik niet bekend, maar het wordt, zoals How-Wells meedelen, door de archaeologie bevestigd²⁾. Dat dit gebruik zou zijn ingesteld om de door Herodotos opgegeven reden is niet te kontroleren; de mogelijkheid is in ieder geval niet uitgesloten.

δ. De 3e of 4e dag.

Deze formule³⁾ komt bij Herodotos één maal voor, waar ze typisch is.

- *30. I, 30. Soloon ging op reis en kwam o.a. bij Kroisos in Sardeis. Hij werd door de koning gastvrij in het paleis ontvangen. Daarna, de 3e of 4e dag, voerden dienaren Soloon door de schatkamers rond en lieten hem alles zien. —

De ontmoeting van Kroisos en Soloon is onverenigbaar met de chronologie en is een oud, op ethische-religieuze motieven berustend sprookje

¹⁾ Vgl. 1001 Nacht, VI, 233: „Zain el-Asnām bleef daar 3 à 4 dagen“. In de Griekse sprookjesletterkunde heb ik de formule nergens gevonden; wel komt „2 of 3“ voor (vgl. bl. 104, n. 3).

²⁾ Vgl. het rapport van „Egypt Exploration Fund Reports“, 1908, bl. 19. Ook bestaan er nog heel goed bewaarde vrouwelijke mummies, die toch, als ze in het hete klimaat van Egypte eerst 3 à 4 dagen onbehandeld gelegen hadden, sporen van vergevorderde ontbinding moesten vertonen (Wiedemann).

³⁾ Vgl. de ermee overeenkomende sprookjesformule „op de 5e of 6e dag“ in Hdt. I, 1 en III, 42 en bij Hom. γ 115: οὐδ' εἰ πεντάετες γε καὶ ἑξάετες παραμύμων / ἑξερείοις. Verder Kretschmer, *Neugriech. Märchen*, bl. 96/97: „om 5 à 6 uur“; bl. 171: „Hij gaf haar nog 5, 6 andere goudstukken“; bl. 172: „Na 5, 6 dagen kwam hij (vanuit Konstantinopolis) in Alexandria“ (D.e.t. in ditzelfde sprookje, bl. 178: „Hij voer 10 dagen en kwam aan“, n.l. te Konstantinopolis vanuit Alexandria). 1001 Nacht, V, 173: „5 of 6 maanden“; VI, 336: „5 of 6 piraten“. Men vergelijkte nog Hom. τ 192: δεκάτη ἢ ἑνδεκάτη ... ἤως (bl. 256, 12) en β 374, δ 588: ἑνδεκάτη τε δωδεκάτη.

(Busolt¹⁾). „Dem Charakter der Novelle entspricht es, dass das Gespräch am «3. oder 4. Tage» stattfindet. Sachlich vollkommen gleichgiltig schafft das plastische Anschauung und fördert die Glaubwürdigkeit" (Aly, bl. 38).

§ 2. Tijdperken van 3 maanden

Bij alle typische tijdperken zijn die van maanden bij Herodotos erg zeldzaam.

α 1. 3 maanden.

Van de 4 gevallen is alleen het eerste typisch. In het tweede voorbeeld kan men geen definitieve beslissing nemen, terwijl de getallen in de Nos. 3 en 4 waarschijnlijk rond zijn.

- *1. VIII, 129. Artabanos belegert Poteidaia: Nadat het beleg 3 maanden geduurd had, trad een grote eb in van lange duur. —

Met het oog op de samenhang kan men hier het beste een typisch getal aannemen.

2. II, 124. Bij het bouwen van de pyramide van Cheops waren sommigen aangewezen om steenblokken aan te slepen. Met dit werk waren „tien tienduizenden" van mensen tegelijk bezig, telkens dezelfde 3 maanden lang (ἐργάζοντο δὲ κατὰ δέκα μυριάδας ἀνθρώπων αἰεὶ τὴν τρίμηνον ἐκάστην). —

Dus een groep van 100.000 man werkte 3 maanden en werd dan afgelost. Meyer en Petrie²⁾ denken, dat de 3 maanden die van het wassen van de Nijl zijn. De blokken werden gedurende het gehele jaar uitgehouwen, maar slechts getransporteerd gedurende de periode, dat landarbeid onmogelijk was³⁾. Misschien heeft Herodotos' zegsman dit bedoeld, maar dan heeft Herodotos hem verkeerd verstaan en zijn uitlegging niet juist weergegeven (Wiedemann, How-Wells). Wanneer deze verklaring de juiste is, zou het drietal hier rond (reëel) zijn. Maar het is ook niet onmogelijk, dat de 3 in dit verhaal op volkstraditie of priesterlegende berust en dan typisch is.

3. V, 50 en 54. Koning Kleomenes van Sparte vroeg aan Aristagoras, hoe lang de weg was van de zee kust tot bij de koning van Perzië.

¹⁾ G. G. II, bl. 300 met n. 2. Kroisos kwam in 560 aan de regering; omstreeks diezelfde tijd of slechts weinig later stierf Soloon als hoogbejaard grijsaard (ibid.).

²⁾ Meyer, *Gesch. Aeg.* I, 233. Petrie, *Pyramids*, bl. 210.

³⁾ In die tijd werden de landbouwers dan gebruikt voor het vervoeren van de blokken.

Gene antwoordde: Een weg van 3 maanden. ... c. 54: De weg naar de koning is 3 maanden lang. —

Het getal 3 is rond en berust in ieder geval op positieve kennis. De berekening van Herodotos in cc. 52-53 is hoogstwaarschijnlijk juist ¹⁾).

4. VIII, 51. Sinds de overtocht over de Hellespontos, waar de barbaren hun tocht begonnen, — nadat zij één maand daar gebleven waren, waarin zij naar Europa overtrokken — kwamen zij in 3 andere maanden in Attike, terwijl Kalliades archoon der Atheners was. — How-Wells berekenen uitvoerig, dat de 3 maanden juist zijn ²⁾), terwijl Macan ³⁾) gelooft, dat de 3 maanden stellig een te lage schatting zijn. In ieder geval is het niet onmogelijk, dat dit ronde getal enigszins onder invloed van de typische 3 tot stand gekomen is ⁴⁾).

α 2. De 4e maand.

Het enige hier voorkomende geval is legendarisch en daarom typisch.

- *5. VI, 86, 2. Verhaal over de Spartaan Glaukos. Glaukos had eens geld van iemand in bewaring gekregen. Toen diens kinderen het later terugvroegen, deed Glaukos of hij er zich niets meer van herinnerde en zeide tenslotte: Ik verschuif de beslissing tot de 4e maand na deze. —

Dus na verloop van 3 maanden wil hij hun z'n beslissing medelen ⁵⁾).

β. De 3e maand.

Het enige geval van deze formule kan wel als 'n volksvertelling en daarom als typisch beschouwd worden, al zou het van de andere kant niet onmogelijk zijn, dat in dit bericht iets reëls, ook 'n reële tijds-aangifte, ligt opgesloten.

- *6. IV, 180. De Auseërs, een Libusch volk, hebben de vrouwen in gemeenschap. Wanneer het kind bij de vrouw groot geworden is, komen de mannen in de 3e maand (daarna) bijeen, en op wie der mannen het kind lijkt, voor diens zoon wordt het gehouden.

¹⁾ Vgl. bl. 76, n. 2. Ook Czajkowski nam reeds aan, dat Hdt. hier op itineraria steunt.

²⁾ Vgl. ook Beloch, G.G. II, 2, bl. 46 v.

³⁾ a.l. en App. IV, § 2.

⁴⁾ Zie voor de 3-daagse tijdperken in deze veldtocht ad bl. 45, 11. — Czajkowski (bl. 95), die dit getal voor typisch schijnt te houden, deelt mee, dat Hdt. de enige is, die deze tijdsangifte vermeldt.

⁵⁾ Vgl. Hdt. III, 52 (bl. 50, 19).

§ 3. Tijdperken van 3 jaren

Van de 14 voorbeelden¹⁾, die bij Herodotos staan, zijn er 11 typisch.

α 1. 3 jaar.

Hoogstwaarschijnlijk zijn alle 5 hiertoe behorende gevallen typisch.

- *1. I, 91. Toen Kroisos na zijn val het orakel in Delphoi berispte, antwoordde Apolloon, dat hij Kroisos zo veel mogelijk ter wille was geweest. Want 3 jaar verschoof hij de inname van Sardeis en zo werd Kroisos dus zoveel jaren later dan het noodlot had bepaald gevangen genomen. —
Legendarisch!²⁾.
- *2. II, 30. Ten tijde van koning Psammetichos stonden te Elephantine wachtposten tegen de Aithiopiërs .... Die Egyptenaren hielden hun post 3 jaren bezet en niemand kwam hen aflossen. Toen vielen ze van Psammetichos af en trokken naar de Aithiopiërs. —
Dit bericht, waarin wel een kern van waarheid ligt, is in details fabelachtig³⁾.
- *3. II, 175. Amasis liet uit Elephantine een huis uit één steen komen; 3 jaar duurde het vervoer hiervan naar Saïs en 2000 mannen waren daarmee bezig. —
Zie de uitvoerige bespreking op bl. 212 beneden.
- *4. III, 67. De Magiër, die na Kambuses enige tijd koning van Perzië was, bewees zijn onderdanen grote weldaden. Hij zond boden naar alle volken, die hij beheerste, en kondigde voor 3 jaar vrijstelling van dienstplicht en belasting aan. —
De bedoeling van deze maatregel was, zegt Prášek, om de provincies, die nog trouw waren gebleven aan Kambuses, eveneens te winnen⁴⁾. Toch vraagt men zich af, waarom hij ook vrijstelling van dienstplicht aankondigde. Hij moest toch op een opstand bedacht zijn, zodra bekend werd, wie hij in werkelijkheid was. Ook met het oog op de aan

¹⁾ Bij Czajkowski worden reeds genoemd de Nos. 1 (bl. 100), 5 (bl. 95), 6 (bl. 90), 7 (bl. 95), 8, 9, 10 (bl. 99).

²⁾ Vgl. voor deze „3 jaar” nog A. Schoene in: *Hermes IX* (1875), 496 vv.; Ed. Meyer, *Forschungen I*, 166 en noot 1; How-Wells, *App. I*, § 10; Czajkowski in: *Eos XXVIII* (1925), 100.

³⁾ A. Wiedemann, *Geschichte Ägyptens von Psammetich I.* bl. 134 vv.; Ed. Meyer, *Gesch. d. alten Ägyptens*, 364; Busolt, *G. G. I*, bl. 477, 3. Wat het feit betreft zie ook Wiedemann en How-Wells.

⁴⁾ Prášek, *Gesch. d. Meder u. Perser. I*, bl. 280. Vgl. Gray, *Cambr. Anc. Hist. IV*, 175. Dareios trok deze vrijstelling van belasting later weer in: Prášek, *II*, bl. 27.

Kambuses trouw gebleven distrikten moest hij een leger tot zijn beschikking hebben. Het getal 3 kan hier dus best typisch zijn ¹⁾, vooral daar in deze passage ook nog een typische 7 voorkomt ²⁾).

- *5. VII, 22. De veldtocht van Xerxes. Daar de vloot de vorige keer bij de Athoos schipbreuk had geleden, werden reeds sinds *ongeveer 3 jaar* voorbereidingen bij de Athoos getroffen. —

Deze aangifte is niet nauwkeurig (ἐκ τριῶν ἐτέων καὶ μάλιστα), daar niet vermeld wordt, van welk tijdstip af geteld is (Macan); toch is het uitgangspunt der berekening in ieder geval door 't eindpunt gegeven ³⁾. Op zich zou het mogelijk zijn, dat de 3 hier reëel is, maar omdat ook in VII, 1 drie jaren van voorbereiding genoemd worden, kan men het getal beter als typisch beschouwen ⁴⁾).

α 2. 3 jaar, in het 4e ⁵⁾).

- *6. IV, 95. Salmoxis was een soort god der Thrakiërs. De aan de Pontos wonende Hellenen verhaalden, dat hij een gewoon mens was geweest. Hij bouwde zich in Thrakië een onderaardse woning en toen die klaar was, verdween hij. Hij woonde n.l. 3 jaar in dat onderaardse verblijf, doch in het 4e verscheen hij aan de Thrakiërs. —

Wolf Aly ⁶⁾ wijst er op, dat zo'n tijdelijke verdwijning een veel voorkomend motief is, b.v. ook bij Aristes ⁷⁾; verwant is eveneens het reismotief van Soloon. Dat bij zo'n frekwent motief ook het aantal jaren der verdwijning typisch is, spreekt van zelf ⁸⁾).

- *7. VII, 1. Na de slag bij Marathoon begon Dareios terstond met grote uitrustingen voor een nieuwe tocht tegen Hellas. *Drie jaren* daverde Azië toen van de voorbereidingen, maar in het 4e jaar stonden de Egyptenaren tegen Perzië op. —

Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier ⁹⁾ en ook in VII, 20 ¹⁰⁾

¹⁾ Vgl. 1001 Nacht, V, 250: „Koning 'Āsim zegt tot zijn vizier: „Ook willen wij het volk de belastingen voor 3 jaar kwijtschelden”.

²⁾ Hdt. III, 67/8 (bl. 220, 2).

³⁾ Stein: „schon ins vierte Jahr, nämlich vor dem Aufbruch”.

⁴⁾ Zo ook Czajkowski bl. 95.

⁵⁾ Vgl. voor Homeros bl. 16, § 3, α 2.

⁶⁾ t.a.p. bl. 130-131.

⁷⁾ Hdt. IV, 14 (bl. 224, 4).

⁸⁾ Vgl. Czajkowski bl. 90.

⁹⁾ Ook Diodoros XI, 2, 1 geeft 3 jaar. Czajkowski bl. 95 sluit zich bij de mening van Busolt aan.

¹⁰⁾ „Gedurende 4 volle jaren na de verovering van Egypte was Xerxes bezig met de uitrusting van zijn leger . . . , in de loop van het 5e jaar trok hij ten strijde”. — Reeds het feit, dat hier twee maal de typische formule „3, het 4e” en dan

met typische getallen te doen. De meeste geleerden houden weliswaar aan de aangiften van Herodotos vast¹⁾. Alleen Busolt gelooft niet, dat in het hele rijk zo lange tijd ononderbroken voorbereidingen plaats hadden. Veeleer heeft de Helleense overlevering, die de tegen Hellas in beweging gezette krachten sterk overdreef, de hele tijd tussen de slag bij Marathoon en de Egyptische opstand met voorbereidingen gevuld, om daardoor tevens te verklaren, waarom de Perzen de aanval niet eerder ondernamen²⁾. Hoeveel jaren er in werkelijkheid tot aan de Egyptische opstand verliepen, is niet bekend, daar de juiste tijd van die gebeurtenis niet vaststaat. De in VII, 1 en 20 genoemde negen jaren vormen natuurlijk de tijd tussen 490 en 480 v. Chr., maar de verdeling van die 9 jaren in „3 jaar, in het 4e” en „4 jaar, in het 5e”, kan geenszins als reëel worden beschouwd. Evenals in het bericht over het graven van het Athooskanaal³⁾ is dit wel een typische konstruktie van de volksoverlevering.

β 1. *In het 3e jaar.*

- *8. V, 42. Dorieus van Sparte was als ολκιστής naar Libue gegaan. Daar vestigde hij zich bij de rivier de Kinups, in de mooiste streek van de Libuers. Maar *in het 3e jaar* door de Maken, Libuers en Carthagers verdreven, kwam hij terug in de Peloponnesos. — Dat het getal 3 in deze populaire overlevering typisch is, wordt nog onderstreept door het feit, dat Dorieus door 3 groepen verdreven wordt⁴⁾.
- *9. VI, 40. Miltiades was pas sedert kort in de Cherronesos teruggekeerd.

„4, het 5e” voorkomt, is verdacht. Ook is de verovering van Egypte niet gedateerd en de duur van de opstand niet nauwkeurig aangegeven. Bedenklijk is verder de overeenstemming met VII, 210 „4 dagen op de 5e” (bl. 49, n. 3). Zie verder Busolt, G.G. II, 635 en 632, n. 3; Bähr, Macan en How-Wells a.l.
¹⁾ Bähr citeert hier nog Tzetzes, *Chil.* I, 870: τρεῖς ὅλους χρόνους. Stein: Die 3 jaar zijn 489-487; door de grote afstanden tussen Soesa en de provincies konden de nieuwe voorbereidingen niet voor het begin, d.w.z. de zomer van 489 overal voorgeschreven zijn. Volgens Busolt, G. G. II, 632, n. 3: voorjaar 489/8, 488/7 en 487/6. Macan meent, dat men die 3 jaar strikt genomen moet rekenen vanaf de verzending van 's konings boodschap. Vgl. ook E. Obst, *Der Feldzug des Xerxes*. Leipzig 1913 = *Klio*, 12. Beiheft, bl. 37 en VIII. Volgens How-Wells schijnt het te zijn van 490 (winter) tot 487 (lente); met het oog op VII, 20, „voorbereidingen van τέσσερα ἔτεα πλὴρ εἶναι”, nemen zij aan, dat het blijkbaar geen volle 3 jaren geweest zijn.

²⁾ Busolt, G.G. II, 632.

³⁾ Hdt. VII, 22 (bl. 58, 5).

⁴⁾ Hdt. V, 42 (bl. 122, 4). Busolt, G.G. II, 756, n. 5 houdt de 3 jaren blijkbaar voor ongeveer juist. — De verdrijving had $\pm$ 510 v. Chr. plaats (Hackforth in *Cambr. Anc. Hist.* IV, 359).

Want in het 3e jaar <tevore> was hij voor de Skuthen gevlucht, die na en tengevolge van de tocht van Dareios tegen hen zover naar het Zuiden getrokken waren. ... Dit gebeurde in het 3e jaar voor wat thans voorviel. —

Over de verklaring van dit caput bestaat tussen de vele onderzoekers geen overeenstemming¹⁾. M.i. moeten we met Stein e.a. de volgende betekenis aannemen: Miltiades was kort voor 493 teruggekeerd; 3 jaar tevoren (voor 493) was hij voor de Skuthen gevlucht. Het eerste τρίτω ἔτει is stellig identiek met het tweede²⁾. De tekst luidt daar: τρίτω ἔτει <πρὸ Stein> τούτων Σκύθας ἐκφεύγει. Bedoeld is hier het 3e jaar voor 493, dus wat iets verder met τρίτω ἔτει πρότερον ἐγεγόνει τῶν τότε μιν κατεχόντων nogmaals gezegd wordt. Wanneer dus de overgeleverde tekst niet kan betekenen „in het 3e jaar tevoren”, moet men volgens de konjektuur van Stein <πρὸ> inlassen³⁾. Beloch⁴⁾, die met anderen aanneemt, dat het eerste τρίτω ἔτει betekent: in het 3e jaar, nadat hij de regering over de Cherronesos aanvaard had, verklaart het tweede τρίτω ἔτει, dat dan niet uitkomt, voor een fout van de afschrijver in plaats van een hoger getal. Maar een korrektie van het getal is hier willekeurig.

De vlucht en terugkeer van Miltiades vallen dus volgens deze passage in 495⁵⁾, twee jaar (in het derde jaar) voor de komst van de Phoinikische vloot. Dat is echter niet minder dan ± 20 jaar na de tocht van Dareios⁶⁾ en daarom kan een eventuele inval van de

¹⁾ Zie uitvoerig Bähr, Macan en How-Wells.

²⁾ id. Macan en How-Wells.

³⁾ id. How-Wells; reeds Bähr: τρίτω ἔτει τούτων = tertio ante anno, zoals uit het tweede τρίτω ἔτει blijkt. D.e.t. wordt de konjektuur πρὸ o.a. verworpen door A. Hauvette, *Hérodote historien des guerres médiques*. Paris 1894, bl. 183 vv. en Sitzler, *Bursian's Jahresber.* 27 (1899), Bd. 100, bl. 2.

⁴⁾ G.G. II, 2, bl. 61. Ook Busolt, G.G. II, 523, noot 1, neemt aan, dat het eerste τρίτω ἔτει op de tijd van Miltiades' aankomst in de Cherronesos slaat (naar L. Herbst, *Philol.* XLIX = N.F. III, 1890, bl. 146) en verklaart de tekstverandering van Stein voor ontoelaatbaar. Dan wordt het tweede τρίτω ἔτει weliswaar onhoudbaar. L. Herbst vermoedt daarom, dat niet τρίτω ἔτει, maar τρίτω καὶ δεκάτω ἔτει niet γ', maar ιγ' moet gelezen worden en dat de datering op de terugkeer betrekking heeft. Zie verder Busolt, l.c. Vgl. ook V. Costanzi, *Quaestiones chronologicae*. Torino 1901 = *Rivista di Filol. e d'Istruzione class.* XIX, bl. 489 v.

⁵⁾ 496/5 (Macan).

⁶⁾ Hdt. IV, 83. Deze tocht had volgens Grote bij Stein vóór 514 plaats; volgens Busolt, G. G. II, 523, noot 1, tussen 515 en 508, waarschijnlijk vóór 510; volgens Beloch, G. G. II, 2, bl. 60-61, ± 514 ; volgens Cary, *Cambr. Anc. Hist.* IV, 212, ± 516 .

Skuthen omstreeks 496¹⁾ in geen geval een gevolg van de tocht van Dareios zijn geweest. We zien dus, dat de dateering „3 jaar tevoren” in dit verband niet historisch kan zijn. Naar alle waarschijnlijkheid is de 3 hier typisch, zoals ook Czajkowski (bl. 99) reeds aannam.

β 2. *Na 2 jaar, in het 3e jaar*²⁾).

- *10. IV, 42. Koning Nekoos van Egypte zond Phoinikiërs uit om Afrika om te varen. Dezen voeren van de Arabische golf naar 't Zuiden en *na verloop van 2 jaar kwamen ze in het 3e jaar*³⁾ door de zuilen van Herakles weer in Egypte terug. —

Daar dit verhaal in details waarschijnlijk legendarisch is, is ook de 3 typisch.

β 3. „*Telkens het 3e jaar*” (διὰ τρίτου ἔτεος).

De uitdrukking διὰ τρίτου ἔτεος, tertio quoque anno, „om het andere jaar”, is op zich evenmin typisch als διὰ τρίτης ἡμέρης⁴⁾, maar kan wel typisch worden.

- *11. II, 4. De Egyptenaren hadden het eerst het jaar uitgevonden en het in 12 delen verdeeld. ... In zoverre handelen zij verstandiger dan de Hellenen, dat dezen „*ieder derde jaar*” (διὰ τρίτου ἔτεος) een schrikkelmaand invoegen terwille van de jaargetijden⁵⁾, terwijl de Egyptenaren de 12 maanden ieder op 30 dagen stellen en nog ieder jaar 5 dagen bij het (gehele) aantal voegen. —

Bij maanden van 29 of 30 dagen kan deze invoeging om het andere jaar niet reëel geweest zijn⁶⁾. Waarschijnlijk hebben we hier dus te

¹⁾ Macan (z. d.) betwijfelt deze inval.

²⁾ Vgl. bl. 52, β 3 met noot 3.

³⁾ Volgens Mannert is de tijd te kort, volgens Gosselin te lang (zie uitvoeriger bij Bähr); volgens How-Wells is deze tijd toereikend.

⁴⁾ Vgl. bl. 53, β 5.

⁵⁾ Hiernaar blijktbaar Geminus 6 en Censorinus 18, maar vgl. Unger, *Zeitrechn.* bl. 731 v.

⁶⁾ Om het andere jaar werd volgens Hdt. door de Hellenen een μὴν ἐμβόλιμος van 30 dagen ingevoegd (vgl. Hdt. I, 32) om het maanjaar van 354 dagen met het zonnejaar in overeenstemming te brengen (Abicht). Het is evenwel zeer twijfelachtig, of deze methode ooit werkelijk in gebruik is geweest. Want 24 maanmaanden van 29½ dag + 1 schrikkelmaand van 30 d. (= 738 d.) zijn ± 7½ dag langer dan 2 tropische jaren (730½ d.), wat men al gauw moest inzien. Wellicht is het de door Soloon ingevoerde ὀκταετηρίς, de 8-jarige periode met 3 schrikkelmaanden van 30 dagen, die Hdt. hier bedoelt (vgl. ook Aly, bl. 75, 1). Want daar de 3 schrikkeljaren nu zo over de 8 jaren verdeeld werden, dat ze in het 3e, 5e en 8e (of 2e, 5e, 8e of 3e, 6e, 8e) jaar vielen, kan de onnauwkeurige uitdrukking διὰ τρίτου ἔτεος ἐμβόλλουσι wel hieruit ontstaan zijn (Stein, vgl. Hdt. I, 32;

doen met een generalizerende en daarom typische wijze van uitdrukken.

12. III, 97. In het Perzische rijk waren de Aithiopiërs, Kolchiërs en Arabieren vrijgesteld van belasting. De Aithiopiërs gaven „*telkens het 3e jaar*” (διὰ τριτοῦ ἔτεος) geschenken, de Kolchiërs διὰ πεντητηρίδος¹⁾ (alle 4 jaar) en de Arabieren elk jaar (ἀνὰ πᾶν ἔτος). —

Deze mededeling kan op werkelijkheid berusten; controle is natuurlijk niet mogelijk.

13. IV, 108. In het land der Boedinen ligt een houten stad, Gelonos. Daar staan ook tempels voor de Helleense goden, want de Boedinen zijn van afkomst Hellenen. „*Ieder 3e jaar*”²⁾ viëren ze feest voor Dionusos. —

De orgiastische Dionusosfeesten waren meestal triëterisch³⁾. Tot in late tijd is deze heilige feestperiode wijd en zijd verbreid geweest in de kultus van Dionusos; ook voor de Isthmische en Nemeïsche spelen werd ze in acht genomen⁴⁾. Wanneer men dus de Dionusoskultus van de Boedinen en die der Hellenen voor identiek houdt, wat echter niet in ieder opzicht zeker is, dan kan hier een heilig triëterisch getal aanwezig zijn.

γ. 3 of 4 jaar⁵⁾.

14. I, 199. De schandelijkste zede der Babuloniërs is de volgende: δεῖ πᾶσαν γυναῖκα ἐπιχωρὶν ἰζομένην ἐς ἱρὸν Ἀφροδίτης ἄπαξ ἐν τῇ ζῳῇ μιχθῆναι ἀνδρὶ ξείνῳ. ... De lelijke vrouwen moeten heel lang blijven zitten ... verscheidene wachten 3 of 4 jaar lang. —

Dit berust blijkbaar op schatting: dus rond getal.

Kubitschek, *Zeitrechn.* bl. 153 v.v. en Busolt, *G.G.* I, 680 met noot 1). Ook Wiedemann neemt aan, dat Hdt. misschien geen heldere voorstelling had van de berekening van het jaar, die inderdaad ook nog al ingewikkeld was (vgl. ook uitv. hierover How-Wells).

¹⁾ Roscher (*Sieb. u. Neunzahl*, bl. 103, 4e alinea) meent, dat we hier met de 5-jarige periode der Perzen te doen hebben.

²⁾ τριετηρίδας ἀνάγουσι = ὁρτάς ἀνάγουσι διὰ τριετηρίδος of διὰ τριτοῦ ἔτεος (Stein).

³⁾ Cf. Ovid., *Fasti* I, 393: festa corymbiferi celebrabas Graecia Bacchi, Tertia quae solito tempore bruma refert. Cf. ook Cic., *De nat. deor.* III, 23 en Diodoros IV, 3 en III, 64. Over het ontstaan en de oorspronkelijke heiligheid van deze periode z. Usener, *Dreih.*, bl. 343. ⁴⁾ Usener, bl. 343.

⁵⁾ Vgl. bl. 54, γ en δ. Uit de sprookjesletterkunde is mij slechts één dergelijk geval bekend, n.l. Kretschmer, *Neugr. Märch.*, bl. 144: „Er gingen 3, 4 jaren voorbij”.

§ 4. Geslachten en Oogsttijden

Onder alle typische tijdperken bij Herodotos zijn die, waarin van geslachten sprake is, slechts zeer gering in aantal.

α. 3 geslachten.

Er zijn slechts twee, niet typische gevallen.

1. II, 142. *Drie mensengeslachten* zijn 100 jaar. —

Een generatie rekent Herodotos hier dus op $33\frac{1}{3}$ jaar; dit is zijn gewone methode¹⁾.

2. VI, 98. Toen Datis naar Eretria voer, had op Delos een aardbeving plaats. Dit was een voorteken van de rampen, die de mensen zouden treffen. Want in de tijd van Dareios, Xerxes en Artaxerxes²⁾, die 3 geslachten achtereen, overkwamen Hellas meer rampen dan in de 20 andere geslachten³⁾ vóór Dareios, deels door de Perzen het land aangedaan, deels door de strijd der voornaamste staten⁴⁾ bij hen zelf om de heerschappij. —

Uit deze woorden volgt niet, dat de regering van Artaxerxes al voorbij was⁵⁾; nergens spreekt Herodotos duidelijk over een feit uit die late tijd. Toch zou de gelijkstelling van deze 3 regeringen met 3 generaties⁶⁾ er op kunnen wijzen, dat deze passage tegen het einde van Artaxerxes' regering ($\pm 430?$) en aldus toch ongeveer een eeuw na de troonsbestijging van Dareios is geschreven⁷⁾. Helemaal zeker is dat intussen niet, omdat Herodotos wel eens meer de regeringstijd van 'n koning met een generatie gelijkstelt⁸⁾.

¹⁾ D.e.t. wordt in I, 7 de generatie op nog geen 23 jaar berekend (22 gen. = 505 jaar).

²⁾ Dareios 522-486, Xerxes 486-465, Artaxerxes 465-424: tezamen dus ongeveer 100 jaar.

³⁾ 20 generaties = $666\frac{2}{3}$ jaar, dat is dus 1189-522 v. Chr. (1188-521: Stein, Macan). Herod. schijnt de Troiaanse oorlog in ± 1260 te plaatsen (II, 145 in fine) en de Dorische volksverhuizing 'n 80 jaar later (vgl. ook Stein). De betekenis zou dan zijn, dat Hellas sedert de terugkeer der Herakleiden zulke beroeringen niet meer gekend heeft (How-Wells). Vgl. verder Ed. Meyer, *Forsch.* II, 200, noot 2 en Hdt. VII, 204 en VIII, 131 (20 generaties).

⁴⁾ Dit kan slaan op het gevecht bij Tanagra en andere vijandelijkheden vóór 445, maar toch heeft de zin veel meer betekenis, als ze in de eerste jaren van de Peloponnesische oorlog geschreven is (Bähr, How-Wells).

⁵⁾ Vgl. hiervoor Macan.

⁶⁾ D.i. 100 jaar volgens Hdt. II, 142.

⁷⁾ Dit nemen How-Wells aan; zie evenwel Macan.

⁸⁾ Vgl. b.v. II, 100 met de opm. v. Stein.

β. *In het 3e geslacht.*

In het eerste voorbeeld is de 3 typisch, terwijl we in het tweede met een overgeleverde berekening te doen hebben.

- *3. VI, 86, 1. Koning Leotuchides van Sparte zegt tot de Atheners: Wij Spartiaten verhalen, dat in Lakedaimoon in het 3e *geslacht* voor mij een zekere Glaukos leefde ... enz. Deze had eens een eed gebroken. Tot straf stierf z'n geslacht geheel uit. —

Gezien de legendarische aard van dit verhaal mogen we ook de 3 wel als typisch beschouwen. Vgl. bl. 56, 5.

4. VII, 171. De oudste Kretenzers waren naar Sicilië en Z.-Italië verhuisd. Op het verlaten ¹⁾ Krete vestigden zich andere mensen, vooral Hellenen, en in het 3e *geslacht* na de dood van Minoos had de tocht tegen Troia plaats. Toen de Kretenzers vandaar waren teruggekeerd, overviel hen de pest, zodat Krete voor de 2e *maal* ontvolkt werd en een 3e *bevolking* met de overgeblevenen het nu bewoont. — τριτῇ δὲ γενεῇ, volgens Helleense manier inklusief gerekend, is sagen-geschiedkundig juist ²⁾, maar berust, zoals de gehele sagenchronologie, op konstruktie. Met de derde bevolking is er volgens Stein een bedoeld, die vooral uit Hellenen bestond; anderen ³⁾ nemen aan, dat die derde bevolking de Doriërs moeten zijn.

Als aanhangsel volgt hier nog een geval, dat op een konjektuur berust en dus voor ons geen waarde heeft.

- 4a. III, 48. Aan de tocht tegen Samos (n.l. van de verdreven Samiërs, Hdt. III, 45) namen ook de Korinthisers deel. Want ook aan dezen was door de Samiërs een belediging aangedaan in het (*derde*) *geslacht* vóór deze tocht, in dezelfde tijd dat de roof van het mengvat ⁴⁾ plaats had. Want 300 zonen van Korkurese mannen had Periandros ter ontmanning naar Aluattes in Sardeis gestuurd. Toen echter de Korinthisers op Samos kwamen ... — De tekst luidt: γενεῇ πρότερον, „een geslacht voor ...” Het mengvat stuurden de Spartanen naar Kroisos, toen hij hun na z'n tweede vraag aan

¹⁾ Vgl. Hdt. VII, 170.

²⁾ Deze berekening berust wel op Homeros N 451 v. en τ 178 vv.: Idomeneus, de Kretische aanvoerder voor Troia, was een zoon van Deukalioon en deze was een zoon van Minoos (vgl. de kommentaren en Ed. Meyer, *Forsch.* I, 157, noot 1). Minoos plaatst men gewoonlijk ± 1300, de Troiaanse oorlog ± 1200 v. Chr. (Bähr). — Vgl. voor de inklusieve telwijze Hdt. III, 55 (bl. 69, 10), voor de 3e bevolking bl. 76, 6.

³⁾ Bähr, Macan, How-Wells. Over die 3 bevolkingen z. uitv. Bähr en Macan.

⁴⁾ dat een geschenk van Sparte aan Kroisos was, maar onderweg door de Samiërs zou geroofd zijn: cf. Hdt. I, 70.

het orakel een bondgenootschap had aangeboden¹⁾, d.w.z. na het jaar 556 v. Chr. Hun tocht tegen Polukrates had dus ± 525 plaats. Ongeveer in datzelfde jaar had de verovering van Egypte plaats, waaraan Polukrates kort tevoren wilde deelnemen (Hdt. III, 44). Maar hiermee staat de mededeling, dat die belediging ten tijde van Perlandros en Aluattes plaats had, waarvan de een in 560 (volgens Stein²⁾), de ander nog vroeger gestorven was, in onoplosbare tegenspraak. Blijkbaar is dit de reden, waarom Ploetarchos, Ἡθικά, bl. 860a, tussen belediging en wraak 3 γεγενῆσθαι laat verlopen. Daarom wilde men hier τριτὴν γεγενῆσθαι πρότερον lezen³⁾, waarbij echter een andere tegenspraak ontstaat; want dan kan de gelijktijdigheid met de roof van het mengvat niet bestaan, zoals Stein opmerkt. How-Wells nemen daarom aan, dat Herodotos in deze door z'n Samische zeggelieden misleid is.

γ. 3 oogsttijden.

Met Czajowski bl. 100 mogen we aannemen, dat de 3 in dit voorbeeld reëel is.

5. IV, 199. Ook het Kurenaïsche land, dat 't hoogste ligt in dat deel van Libue, dat de nomaden bewonen, heeft 3 jaargetijden (= oogsttijden) in zich. Want eerst zwellen de vruchten aan de zeekust ...; als deze zijn ingehaald, rijpen de vruchten van de middelste streek, boven de kuststreken, die zij de heuvels noemen; is deze middelste vrucht binnengehaald, dan rijpt ook de vrucht in het hoogste deel van het land .... Zo duurt de herfst bij de Kurenaïers 8 maanden. — Wat Herodotos hier meedeelt, is in het algemeen genomen juist. Moderne reizigers⁴⁾ bevestigen het feit van de 3 oogsttijden uit eigen ervaring.

HOOFDSTUK II MENSEN, DIEREN EN GROEPEN

A. MENSEN

§ 1. Mannen. Vrouwen

α 1. 3 mannen.

Hiervan komen 5 gevallen voor, die men wel alle 5 als typisch mag beschouwen.

¹⁾ Hdt. I, 70. — Volgens How-Wells had die belediging ± 550 plaats.

²⁾ Volgens Práček, I, bl. 168 stierf Aluattes in 561; volgens How-Wells stierf Periandros in ± 585 .

³⁾ Abicht (ed. stereotypa, Tauchnitz, Lipsiae 1869): „Panofkam secutus ante γεγενῆσθαι interpositul τριτὴν (= γ')". Over deze konjektuur van Panofka z. uitv. Bähr.

⁴⁾ Zie uitv. Bähr, Macan en How-Wells.

- *1. I, 82. Sparte en Argos voerden oorlog over het gebied Thurea. Ze spraken af, dat van ieder 300 man zouden strijden; wie won zou die landstreek als de zijne mogen beschouwen. Van de 600 man waren er na de strijd 3 overgebleven, 2 *Argeïërs* en een Spartaan. ... Die ene Spartaan zou zich uit schaamte, dat hij alleen zou terugkeren, terwijl zijn medestrijders allen gesneuveld waren, daar in Thurea gedood hebben. —
Het is een normaal verschijnsel in dergelijke legendarische verhalen, dat ook die éne overlevende nog altijd door het noodlot achterhaald wordt ¹⁾). Behalve de 3 is hier ook het getal 300 typisch ²⁾).
- *2. IV, 68. Wanneer de koning van de Skuthen ziek geworden is, ontbiedt hij 3 *waarzeggers* ³⁾). Dezen geven iemand de schuld van 's konings ziekte. Als de beklagde ontkent, ontbiedt de koning andere waarzeggers, *twee maal zoveel*; verklaren dezen hem ook schuldig, dan wordt hij onthoofd. Anders komen weer andere waarzeggers en dan weer andere. —
Dit sprookjesachtige drietal kunnen we met de in de kultus veelvuldig voorkomende triaden vergelijken. Typisch is ook, dat het aantal verdubbeld wordt ⁴⁾).
- *3. VII, 103-104. Xerxes zegt tot Demaratos: Onder mijn speerdraggers zijn Perzen, die tegen 3 *Hellenen* zullen willen vechten. ... c. 104:

¹⁾ Vgl. Aly bl. 44; uitvoerig hierover beneden bl. 221, n. 5.

²⁾ Typisch is de 300 ook in VII, 202 vv., VIII, 124, IX, 64; III, 48; VII, 35; I, 193, IV, 198; VI, 97; VI, 44, VII, 235 v., VIII, 130 enz. (vgl. Usener, *Dreith.*, bl. 351-353; Busolt, G.G. II, 674, noot 1; Beloch, G.G. II, 2, bl. 80 en 96-98; Hermann-Thumser, *Gr. Staatsalt.* I, 1°, bl. 198).

³⁾ Triaden in de godsdienst z. Usener, *Dreiheit*, passim.

⁴⁾ Vgl. Hdt. IV, 168-194 (bl. 123, 8) en VI, 56-58 (bl. 138, 2). Vgl. verder in de Chinese novelle „*Hoe Li, de verbannen Onsterfelijke Geest, in een roes de brief schreef, die de barbaren schrik aanjoeg*”: „Mijn keizerlijk besluit is nu als volgt: Indien er binnen 3 *dagen* niemand is, die de vreemde missive ontcijferd heeft, worden alle traktementen ingehouden; indien er binnen 6 *dagen* nóg niemand is, worden uw aller ambten ingetrokken; en als er binnen 9 *dagen* nog altijd niemand is, zult gij allen wegens misdadig gevonnis worden” (vertaling H. Borel, bl. 190). Kretschmer, *Neugr. Märchen*, bl. 67: „De ezel kost 3 *medžid*. ... Hij is zelfs 6 *medžid* waard ... dan zou ik hem zelfs voor 12 *medžid* kopen”. Vgl. de ceremonie van de Sagdid in Iran: „*Drie maal* moet men de hond over de weg leiden. Wijkt het spook niet, dan moet men hem 6 *maal* over de weg leiden ... dan 9 *maal* ...” (uitvoeriger Kaegi, *Neunzahl*, bl. 64) en „... na 3, na 6 en na 9 nachten moet hij zich telkens weer reinigen” (ibid. bl. 64); verder: „Haar eerste voedsel zal met as vermengde gomez zijn, 3 of 6 of 9 slokken” (ib. bl. 65). De omgekeerde volgorde vindt men in het Avestische zondvloedverhaal: „Sla 9 *bruggen* naar de voorste afdeling van de burcht, zes naar de middelste en drie naar de achterste” (Kaegi, *Neunz.*, bl. 67 v.).

Een van die mannen, die beweren tegen 3 *Hellenen* op te wegen. — Dit drietal mogen we als typisch beschouwen, daar deze aangifte 'n reële basis mist.

- *4. VII, 146-147. Toen de oorlog met Xerxes zou beginnen, zonden de Hellenen 3 *mannen* als verspieters naar Sardeis. Dezen bezichtigden daar het leger van de koning, enz. ... c. 147: Xerxes zegt, dat hij de vijanden niet erg zal benadelen door 3 *mannen* te doden. — Dit verhaal zou veel geloofwaardiger zijn, wanneer de namen en de steden der spionnen genoemd waren. Uit de aard van deze vertelling kan men met vrij grote zekerheid konkluderen, dat het een legende is. Vermoedelijk is dit verhaal een doublet van de geschiedenis van Sperthias en Boelis (VII, 134-135) of omgekeerd (Macan).
- *5. VIII, 135. Mardonios zond van uit Thessalië een zekere Mus uit om de Helleense orakels te raadplegen. Toen deze naar het heiligdom van de Ptoïsche Apolloon bij het Kopaïsmeer ging, volgden 3 *burgers* uit Thebai hem, om op te schrijven, wat de god zou voorspellen. — In het gunstigste geval is dit volksoverlevering.

α 2. 3 *mannen*, de 4e.

Dergelijke gevallen komen overeen met de op bl. 48, α 2 besproken formule. Het enige voorbeeld bij Herodotos is typisch¹⁾.

- *6. VI, 92. In een gevecht tussen de Aigineten en Atheners kregen de eersten hulp van vrijwilligers uit Argos; hun aanvoerder was Eurubates. Deze veldheer hield tweegevechten en doodde zo 3 *mannen*, maar werd zelf gedood door de vierde²⁾. — Invloed van epische uitdrukkingwijze of volksoverlevering.

β 1. De 3e *man*.

Bij Homeros zien we meermalen³⁾, dat bij een groep van 3 personen speciaal op de derde de aandacht wordt gevestigd. Daarom zou men ook bij Herodotos, waar we dit verschijnsel verschillende keren aantreffen⁴⁾, met het oog op deze eigenaardigheid a priori kunnen vermoeden, dat het daar telkens typisch is. In de eerste vier voorbeelden is sprake van de derde van een uit meer dan 3 personen bestaande serie; eveneens in No. 11.

- *7. IV, 159. Onder de koningen Battos en Arkesilaos waren in Kurene

¹⁾ Vgl. Hom. ξ 26 (bl. 17, 5).

²⁾ Dit voorbeeld wordt ook terloops door Czajkowski (bl. 96) genoemd, die zegt, dat dit alleen bij Herodotos staat.

³⁾ Vgl. bl. 17, § 1, β 1.

⁴⁾ Behalve de hier genoemde Nos. 12 en 13 ook Hdt. VIII, 130 (bl. 113, 9: latent!).

evenveel familiehoofden als er oorspronkelijk waren heengegaan. Onder de 3e koning, Battos de Gelukkige, spoorde de Puthia door een orakel alle Hellenen aan om in Kurene te gaan wonen. —

Deze kolonizatie zal wel historisch zijn, maar of ze juist onder de derde koning plaats had, is zeer dubieus, daar een orakel, afgezien nog van zijn echtheid, als chronologische basis in het algemeen weinig vertrouwen verdient. Bovendien valt onder deze derde koning het derde orakel¹⁾ der Puthia, dat in deze geschiedenis op Libue betrekking heeft. Dit feit, dat Herodotos (of zijn bron) dat derde orakel juist onder de derde koning laat vallen, wijst er op, dat hij hier naar typische werking streeft²⁾.

- *8. V, 92, 3. De Bakchiaden in Korinthus zonden na de geboorte van Kupselos 10 mannen uit om het kind te doden. De moeder gaf het kind aan een der mannen; deze gaf het aan *de tweede* en die weer aan *de derde*. Zo werd het aan alle 10 doorgegeven. —
Novellistisch!
- *9. VIII, 98. De Perzische berichtendienst: De *eerste* renner geeft de boodschap aan de *tweede*, de *tweede* aan de *derde*; en verder wordt ze van de een aan de ander doorgegeven ... enz. —
De formulering in dit en het voorafgaande voorbeeld behoort tot de

¹⁾ Het gebeurt meermalen, dat bij triaden een of twee van die drie weer door een drietal gemarkeerd wordt. Bij het 3e deel van een drietal komt dit vier maal voor: Hdt. IV, 155-159 (bl. 67, 7 en 175, 6): 3e orakel onder de 3e koning; III, 82 (bl. 69, 11 en 152, 2): Dareios, die de 3e rede houdt, geeft 3 redenen aan voor de juistheid van zijn opvatting; II, 22 (bl. 85, 3): 3 bewijzen tegen de 3e theorie; I, 155 (bl. 166, 1): eerste bevel bestaat uit een, tweede uit twee en 3e uit 3 leden! Van dit verschijnsel staat ook bij Homeros reeds een voorbeeld N 47-238 (bl. 42, 2). Vgl. nog 1001 Nacht, I, 123: „Toen zij het 3e lied hoorde ... viel zij voor de 3e maal in zwijm”. — Bij het tweede van een triade vinden we dit twee keer: II, 41 (bl. 173, 28): 3 handelingen, bij de 2e worden 3 dingen genoemd; VIII, 37/8 (bl. 168 vv., 10 en 11): het 2e van 3 wonderen bestaat uit 3 afzonderlijke gebeurtenissen. — Een maal vinden we bij nummer 1 van een drietal 3 redenen genoemd, waarvan de derde uit 3 delen bestaat: VIII, 144 (bl. 191, 36).

Dat bij het 1e en 2e deel van een triade weer een drietal staat, treffen we in VII, 10 enz. (bl. 114, 15) aan: de 1e en 2e raadgever treden 3 maal op; en in VIII, 60 (bl. 153, 7 en 8 en bl. 189, 26): in het 1e en 2e deel van de rede worden telkens 3 punten behandeld. — Bij het 1e en 3e komt dit voor in VII, 101 enz. (bl. 182, 28): driedeling in 1e en 3e gesprek. — Een driedeling in het 2e en 3e gesprek vindt men in VII, 10 enz. (bl. 181, 27 en bl. 114, 15); hier is in het 2e deel van het 2e gesprek weer een drietal aanwezig (bl. 114, 15 en bl. 189, 25) en eveneens in het 1e deel van het 3e gesprek (bl. 189, 27).

²⁾ Czajkowski bl. 97 (z.d.) vindt het verdacht, dat Hdt. ondanks het orakel in IV, 163 slechts 3 Battoi en 3 Arkasilaï bespreekt. — Over 'n orakel als oorzaak van kolonizaties z. H. Panitz, *Mythos u. Orakel bei Herodot.* diss. Greifswald 1935, bl. 58 vv.

sprookjestechniek¹⁾ en is daarom ook hier stellig typisch.

- Niet typisch d.e.t., omdat Herodotos voor de realiteit instaat, is:
10. III, 55. Beleg van Samos door de Lakedaïmoniërs: Indien nu alle Lakedaïmoniërs gelijk waren geweest aan Archias en Lukopas, zou Samos genomen zijn. De *afstammeling* in het 3e geslacht van deze Archias, eveneens Archias geheten (τρίτῳ δὲ ἀπ' Ἀρχίῳ τούτου γεγονότι ἄλλῳ Ἀρχίῳ), zoon van Samios, Archias' zoon, ontmoette ik zelf in Pitane. — Bedoeld is dus de kleinzoon (met inklusieve telling)²⁾.

De volgende drie typische getallen moeten uit de techniek van de schrijver verklaard worden.

- *11. III, 82. Otanes gaf deze mening te kennen (c. 81). Megabuzos gaf deze mening; als *derde* openbaarde Dareios zijn mening. — Daar de geschiedenis van de kroonraad tenminste in zijn uiterlijke vorm litteraire fictie is, is het hier meermalen voorkomende drietal natuurlijk ook fictief. Vgl. Hdt. III, 82/3 (bl. 96, 6) en bl. 68, noot 1.

Van de twee volgende gevallen komt vooral het tweede³⁾ met de uit Homeros bekende voorbeelden van 3 veldheren overeen.

- *12. V, 116-123. Na de Ionische opstand joegen Daurises, Humaies en Otanes, Perzische veldheren, de Ioniërs na, die naar Sardeis waren getrokken, en dreven hen in hun schepen. Overwinnend in de strijd verdeelden zij zich daarop en verwoestten de steden. (Dan beschrijft Hdt. de dood van Daurises en Humaies). c. 123: Gene (d.w.z.

¹⁾ Vgl. b.v. Kretschmer, *Neugr. Märch.* bl. 194: „De kinderen dreven op zee 1 dag, 2 dagen, 3 dagen, een hele maand.”; id. bl. 243: „Er verliep een nacht, er verliepen 2 en 3 nachten, er verliep een hele week.” 1001 Nacht, I, 285: „Hij reisde de eerste dag en de 2e en de 3e, tot hij in Damascus kwam”; ib. V, 693: „Een der kooplieden antwoordde .... Een andere ... en een derde. Zo boden de kooplieden tegen elkaar op, totdat ...”; ib. V, 707: „Ik zal je weer geld geven, een maal, 2 maal, 3 maal, tot voor de 10e maal” (In Hdt. V, 92, 3 is ook van 10 sprake!). Voorbeelden, waarbij het eerste lid niet uitdrukkelijk genoemd is, zijn: 1001 Nacht, I, 281: „Hij wachtte 'n 2e dag en 'n 3e en zo tot de 7e dag”; ib. I, 283: „En 'n 2e (knaap) sprak evenzo en daarna 'n 3e, totdat de beurt aan 'Adsjib was”.

²⁾ Als de tocht tegen Samos ± 525 plaats had (cf. bl. 64, 4a), ligt het derde (volgens de telwijze van Hdt.; volgens onze telling het tweede) geslacht daarna ± 460. Natuurlijk kan Herodotos zijn zegsman ook als reeds bejaard man ontmoet hebben.

³⁾ Evenzo Hdt. VIII, 130 (bl. 113, 9). — De voorbeelden uit Homeros bl. 18, Nos. 6-9.

Humaies) stierf zo, maar Artaphrenes, de onderkoning van Sardeis, en Otanes, de *3e veldheer*, werden aangesteld om tegen Ionië en Aitolië op te trekken.

- *13. VII, 88. Bevelhebbers over de ruitery bij Xerxes' tocht tegen Hellas waren Armamithres en Tithaios, zoons van Datis. Hun *3e mede-bevelhebber* Pharnoeches was door ziekte te Sardeis achtergelaten. Zo werd Pharnoeches van zijn bevelvoering ontheven ¹⁾. —

Het leger van Xerxes was gedurende een gedeelte van de opmars in 3 groepen gesplitst ²⁾. Macan neemt nu aan, dat ieder van de hier genoemde 3 aanvoerders een muriade (nominale sterkte) aanvoerde en aan een van die drie legerkorpsen was toegevoegd; de ἱππάρχαι stonden dan waarschijnlijk onder de στρατηγοί. Het ligt evenwel voor de hand aan te nemen, dat de 3 hier slechts typisch is, zoals ook de dieldeling van het leger wel niet reëel zal zijn.

β 2. De 3e vrouw.

- *14. VI, 61 en 63. Hoewel koning Aristoon van Sparte 2 vrouwen gehuwd had, kreeg hij geen kinderen. Toen huwde hij een *3e vrouw*. c. 63: Zo huwde Aristoon de *3e vrouw*, terwijl hij *de tweede* wegzond. — Aristoon regeerde van 574-520 ³⁾. Uit die tijd kan Herodotos zeker nog goede berichten gekregen hebben, zodat de mededeling, dat Aristoon 3 maal gehuwd geweest is, juist kan zijn. Verdacht is echter, dat juist van die derde vrouw verhaald wordt, dat ze als kind heel lelijk was en toen door goddelijke tussenkomst de schoonste van alle vrouwen in Sparte was geworden. Het ligt dus voor de hand om hier reeds invloed van de familielegende aan te nemen; daardoor wordt het waarschijnlijk, dat ook het drietal hier typisch is.

§ 2. Zonen. Broers. Dochters ⁴⁾

α 1. 3 zonen.

Het bezitten van 3 zonen of 3 dochters is een sprookjesmotief, dat men in de folkloristische letterkunde van alle volken telkens weer terugvindt. Een typisch verschijnsel daarbij is ook, dat de jongste altijd het meest door het geluk begunstigd wordt of de meest be-

¹⁾ Dit voorbeeld reeds bij Czajkowski bl. 95.

²⁾ Zie Hdt. VII, 121 (bl. 91, 1).

³⁾ Abicht. Demaratos is ± 542/1 v. Chr. geboren (Macan).

⁴⁾ Van deze voorbeelden noemt Czajkowski reeds de nos. 1 (bl. 92), 3, 4 (bl. 95) en 6 (bl. 92). — Vgl. voor Homeros bl. 19, § 2.

kwame of slimste is ¹⁾), zoals we dat ook in drie gevallen bij Herodotos vinden. In deze drie voorbeelden (Nos. 1; 2; 6) is in het bijzonder sprake van 3 stamheroën, iets wat we ook elders meermalen terugvinden ²⁾).

In de eerste twee voorbeelden staan twee verschillende tradities over de oorsprong van de Skuthen.

- *1. IV, 5. De Skuthen beweren, dat hun volk het jongste van alle is. Eerst kwam een man, Targitaos genaamd, in het land. Van hem stamden 3 zonen af, Lipoxais, Arpoxais en de jongste Kolaxais. Onder hun regering vielen gouden werktuigen uit de hemel. ... De oudste van hen zag dit het eerst ... toen kwam de tweede ... maar toen de derde, de jongste, kwam ... ³⁾). —

Reeds Ed. Meyer wijst er op, dat in de geschiedenis over de oorsprong der Skuthen bij Herodotos de sprookjestoon helemaal bewaard gebleven is ⁴⁾). Door de 3 zonen wordt de verdeling van het Skuthische volk in 3 stammen verklaard; zulk een drievoudige verdeling komt ook bij andere nomadenstammen, eveneens in de oude Helleense stamindelingen, voor ⁵⁾). Opvallend in dit voorbeeld is ook het eind-

¹⁾ Reeds in oeroude godenmythen van verschillende volken ontmoeten we drie broers, waarvan de jongste steeds de voornaamste is en daarom dikwijls door z'n oudere broers vervolgd of zelfs gedood wordt. In steeds nieuwe variaties vinden we deze sage dan telkens terug in de sprookjes van vele volken (Usener, bl. 7 en 8; vgl. ook bl. 328 v.). Behalve de talrijke door Usener bl. 8, n. 2 geciteerde voorbeelden uit de Germaanse, Romaanse en Slavische sprookjesletterkunde kunnen we nog op de volgende gevallen wijzen: Apuleius, *Met.* IV, 28 (de jongste dochter); het Lesbische sprookje over de meesterdief (Kretschmer, *Neugr. Märch.* bl. 54); het Kretenzische sprookje over de dochter van koning Tsoen Matsoen (ibid. bl. 77 vv.); het id. sprookje over de verstandige dochter van de grootvizier (ib. bl. 103 vv.: de jongste dochter); het op de Kukladen verhaalde sprookje „Zon, maan en morgenster” (ib. bl. 257: de jongste dochter); 1001 Nacht, I, 39: „Deze twee (betoverde) honden zijn mijn broers en ik ben de derde”; ibid. V, 160 (vgl. 162): de jongste van 3 zusters; ib. VI, 542, vooral 590: de jongste van 3 broers in „*De geschiedenis van 'Abdallāh Ibn Fādil en zijn broeders.*” — Cf. Aly, bl. 116.

²⁾ Vgl. bijv. de Germaanse sage over de 3 zonen van Man (Tac., *Germ.* 2); de 3 zonen van Hellen: Doros, Xoethos en Atolos, van wie de 3 Helleense stammen hun afkomst afleidden. Bähr citeert verder nog als voorbeelden de 3 zonen van Noë (*Genes.* V, 32 en X, 1 vv.), de 3 zonen van Xisoethros bij de Babuloniërs en de 3 voornaamste Perzische stammen (Hdt. I, 125).

³⁾ Dit voorbeeld reeds bij Usener bl. 8 en Aly bl. 240; ook No. 2 noemt Usener bl. 8. — Vgl. verder Hdt. IV, 7 (bl. 92, 2).

⁴⁾ terwijl Hdt. b.v. in de geschiedenissen van Kandaules, Adrastos, Kroisos, Kuros, Peisistratos e.a. rationalistische bewerkingen weergeeft (*Gesch. d. Alt.* II, 2, bl. 298, 2).

⁵⁾ Vgl. Bähr; ook Macan (ad c. 120) wijst in dit verband op het drievoudig koningschap, dat bij de Skuthen bestond.

rijm der drie namen, een verschijnsel, dat men in volkssprookjes meer-malen terugvindt ¹⁾).

- *2. IV, 9. De traditie der Pontische Hellenen: In het land Hulaia in Skuthië verenigde Herakles zich met een Echidna. Ze kregen 3 zoons, Agathursos, Gelonos en de jongste Skuthes.

Ook in het volgende geval blijkt duidelijk uit het verband, dat het drietal typisch is.

- *3. IV, 84. Toen Dareios tegen de Skuthen optrok, verzocht Oiobazos, dat van z'n 3 zonen, die allen mee optrokken, er één thuis mocht blijven. Daarop liet Dareios de drie zonen allen doden ²⁾. — Eenzelfde wreedheid verhaalt Herodotos in VII, 38-39.

Van 'n geheel andere aard schijnt te zijn:

4. VII, 2. Dareios had, voor hij koning werd, 3 zonen uit z'n vorige vrouw, de dochter van Gobruas, en als koning uit Atossa, de dochter van Kuros, 4 andere. — Zie voor dit geval bl. 244, 2.

Als aanhangsel volgt hier nog een plaats, waarbij het zeer twijfelachtig is, of het drietal oorspronkelijk in de tekst heeft gestaan.

- 4a. IX, 111. Masistes, broer van Xerxes, zegt tot deze: „Heer, ... beveelt u mij mijn vrouw weg te zenden, uit welke ik [*drie*] volwassen zonen heb en dochters ...?” —

De geïnterpoleerde tekst ³⁾ luidt: γυναῖκα, ἐκ τῆς μοι παῖδες νεηνῖαι τέ εἰσι [τρεις] καὶ θυγατέρες. In de voornaamste codd. staat τρεις niet, zodat Hude deze lezing zelfs helemaal niet noemt. Hier is trouwens ook geen bepaalde reden om aan een typisch getal te denken, ook al stond τρεις in de tekst.

α 2. 2 of 3 of nog meer zonen.

- *5. II, 120. Herodotos' opinie over de Troiaanse oorlog: De Troianen zouden Helene wel uitgeleverd hebben. En als ze dat ook al in de eerste jaren van de oorlog niet deden, geloof ik op grond van het

¹⁾ B.v. Hdt. II, 28: Κρωφι en Μωφι, 2 bergen, waaruit de Nijl zou ontspringen; Hdt. IV, 78: Ariapeithes en Spargapeithes in de geschiedenis van Skules (Aly, bl. 115/6 en 63). Vgl. 1001 Nacht, V, 761/2: „2 hengsten, Sâbik en Lâhik”; id. VI, 147: „Aboe Kir en Aboe Sir”.

²⁾ Ook Aly bl. 240 beschouwt deze 3 als typisch. Voor de herhaling van een motief z. Aly bl. 42.

³⁾ Volgens Bähr en Abicht (Teubn., 1892); in zijn kritische uitgave (Leipz., Tauchnitz 1869) plaatst Abicht τρεις niet in de tekst, maar merkt op: καὶ θυγατέρες libri; τρεις καὶ θυγατέρες is een lezing van de ed. Aldina, zoals Stein (krit. uitg., Weidmann), v. Herwerden (Vol. IV, Traiecti ad Rhen. 1888) en Macan noteren.

feit, dat velen van de andere Troianen omkwamen, als zij met de Hellenen handgemeen werden, en van Priamos zelf telkens 2 of 3 of nog meer zoons sneuvelden ..., dat men Helene wel teruggegeven zou hebben. —

Hier hebben we met een schatting bij een niet-reële gebeurtenis te doen. Men mag daarom ook hier wel aan 'n typische formulering denken, die in haar vorm aan sprookjestechiek herinnert¹⁾. Ook Bähr en Abicht merken op: δύο ἢ τρεῖς van een onbepaald aantal, zoals uit het volgende ἢ καὶ ἔτι πλείους blijkt.

β. 3 broers.

Dit voorbeeld is in alle opzichten gelijk aan de nos. 1 en 2: drie stamheroën, bevoorrechting van de jongste.

- *6. VIII, 137. Perdikkas verwierf op de volgende wijze de heerschappij over Makedonië. Uit Argos kwamen 3 broers²⁾, afstammelingen van Temenos: Gauanes, Aëropos en Perdikkas. In Makedonië dienden ze voor loon bij de koning enz. —
De vlucht der 3 herdersjongens is een volkssprookje³⁾.

γ. 3 dochters.

Het volgende voorbeeld staat in een caput, dat alleen in slechtere hss. overgeleverd is, reeds door Valckenaer verworpen werd en daarom ook door de meeste geleerden⁴⁾ als interpolatie beschouwd wordt.

- *6a. VI, 122. De Athener Kallias had 3 dochters. —

Het verhaal over de huwelijken van de 3 dochters, in het gunstigste geval blijkbaar een oude familielegende, zou veel waarschijnlijker geklonken hebben, als de namen van de gekozen bruidegommen hier genoemd waren (Macan). In dit caput komen ook twee latente drietallen⁵⁾ voor; met het oog daarop zou men ook het drietal der dochters voor typisch kunnen houden.

B. DIEREN

Slechts één keer wordt bij Herodotos over drie dieren gesproken.

¹⁾ Vgl. Hdt. VIII, 98 (bl. 68, 9) en II, 121, 2 (bl. 104, 18).

²⁾ Voor een tweede triade in dit sprookje zie bl. 98, 5. De 3 broers vertegenwoordigen een oude driedeling van de stam, zoals in de Skuthensage IV, 5 vv. (Stein, How-Wells; vgl. ook Abel bij Bähr en Aly bl. 237). Dit voorbeeld staat reeds bij Usener bl. 8 en Aly bl. 240.

³⁾ Aly bl. 8, noot 1; vgl. Klinger, *Trois légendes tirées de l'histoire d'Hérodote* in: Bulletin international de l'Acad. Polonaise des sciences et des lettres. Classe de philol., d'histoire et de philos. 1930, bl. 16 v.

⁴⁾ Stein; Abicht; Macan; Hude; How-Wells. Bähr d.e.t. verdedigt de echtheid van dit caput.

⁵⁾ bl. 153, 5a en bl. 179, 19a.

- *1. III, 102. Wanneer de Indiërs het goudzand gaan halen, doen ze het volgende: ieder spant 3 kamelen in, aan weerszijden een mannetje en een wijfje in het midden. —

Gezien het fabelachtig karakter van dit verhaal, ligt het voor de hand aan een typisch drietal te denken. Opvallend is ook, dat de Indiërs met kamelen reizen, die heden ten dage daar niet in gebruik zijn (Stein). Ook in het leger van Xerxes hebben alleen de Arabieren kamelen, de Indiërs paarden en wilde ezels (Hdt. VII, 86). Volgens Marco Polo bereden de Tartaren bij hun strooptochten merries om een gelijke reden als Herodotos hier opgeeft voor het gebruiken van een wijfjeskameel¹⁾. Daarom kan men hier ook aan een zich herhalend motief denken.

C. GROEPEN

α 1. 3 volken.

- *1. IV, 39. Van Azië strekken zich twee landtongen uit; de ene is Klein-Azië (c. 38). Maar de andere, bij Perzië beginnend, strekt zich in de Rode Zee uit, n.l. Perzië (1), het daarnaast liggende Assurië (2) en het naast Assurië liggende Arabië (3). Ze houdt op bij de Arabische Golf. Van Perzië tot Phoinikië is het land breed en groot, maar van Phoinikië gaat die tong tengevolge van de zee langs het Palaestijnse Surië en Egypte, waar zij eindigt; en daarin wonen slechts 3 volken. —

Die volken zijn wel de Perzen, Assuriërs en Arabieren. De Phoinikiërs en Suriërs rekent Herodotos naar het schijnt tot de Assurische natie²⁾. Het getal 3 schijnt niet reëel te zijn, vooral daar Herodotos opvallenderwijze in de eerste ἀκτὴ 30 volken laat wonen; dit laatste is een rond en wel tevens typisch getal³⁾.

α 2. 3 stammen.

Het drietal in het eerste voorbeeld kan typisch zijn, in het tweede is het misschien reëel.

- *2. I, 200. Er zijn 3 stammen onder de Babuloniërs, die niets anders dan vis eten. —

Blijkbaar heeft Herodotos dit niet door mondelinge inlichtingen vernomen, maar aan een schematizerend bericht ontleend.

¹⁾ How-Wells ad c. 105.

²⁾ Stein, Macan. Volgens How-Wells d.e.t. zijn die 3 naties Assurië, Arabië en Phoinikië; „niet Perzië, want dat is de basis van deze ἀκτὴ, geen deel ervan”. Uit de woorden van Hdt. blijkt evenwel duidelijk, dat hij Perzië er wel bij rekent.

³⁾ Vgl. Stein, Macan en How-Wells ad IV, 38.

3. IV, 161. De Kurenaiërs zonden boden naar Delphoi om te vragen, hoe ze hun staatsregeling het beste konden inrichten. De Puthia beval hen een scheidsrechter uit Mantinea te halen. Deze deelde hen allereerst in 3 stammen in en wel aldus: hij vormde een afdeling van de Theraiërs en de omwonenden, een van de Peloponnesiërs en de Kretenzers en een derde van alle eilanders. —
Deze indeling in 3 phulai geschiedde naar voorbeeld van de overige Dorische staten¹⁾. Maar de geschiedenis van deze indeling is in ieder geval legendarisch.

β 1. De 3e groep.

- *4. II, 145. Over de Egyptische goden: Bij de Egyptenaren is Pan een der 8 goden, de eerste groep. Herakles behoort tot de 2e groep, de 12 goden, en Dionusos tot de 3e groep, die van de 12 goden afstammen²⁾. —
Dit godensysteem bestond niet in de belangrijke Egyptische kultusplaatsen, maar misschien heeft het in een aan de Hellenen beter bekende Deltaplaats een rol gespeeld (Wiedemann). De gewone verdeling van het Egyptisch pantheon was die in 3 enneaden. Herodotos' uitgangspunt, d.w.z. de drievoudige verdeling, is dus, zegt Sourdille³⁾, werkelijk Egyptisch. Groepen van 3 goden⁴⁾ spelen in de oude godsdiensten een grote rol; drie groepen goden sluiten daar goed bij aan.
- *5. VII, 219. Aan de Hellenen bij Thermopulai had het eerst de ziener Megistias verkondigd, dat met de dageraad de dood voor hen zou komen; bovendien kwamen er ook overlopers, die de omtrekkende beweging der Perzen over het gebergte heen berichtten. Dezen nu brachten nog 's nachts bericht, maar „als derden” (τρίτοι) de verspieters, die van de hoogten naar beneden kwamen lopen, toen de dag reeds aanbrak. —
Dus 3 groepen brachten achtereenvolgens dit bericht: een dramatische opsiering, die natuurlijk een typisch drietal bevat⁵⁾. Reeds Macan schijnt hier op te zinspelen, als hij zegt: „It is unnecessary to enlarge upon the dramatic felicity of this triple warning”.

¹⁾ Bähr, Stein, Macan. Vgl. Hom. B 655 (bl. 20, C, 1).

²⁾ Vgl. bl. 109, 4.

³⁾ Vgl. How-Wells.

⁴⁾ Talrijke voorbeelden bij Usener bl. 4-34.

⁵⁾ Andere drietallen in deze passage Hdt. VII, 210-224. 211. 212. 225. 228 (bl. 107, 1; 154, 11; 98, 4; 150, 5 en 159, 7). De waarschuwing door de waarzegger is een vrome legende (Beloch, G.G. II, 2, bl. 101. z.d.).

β 2. *Een 3e bevolking.*

6. VII, 171. (Zie bl. 64, 4) ... zodat een *derde bevolking* Krete thans bewoont. —

Het is niet met zekerheid vast te stellen, of dit drietal soms typisch is (zie bl. 64, 4 met noot 3).

β 3. *Een 3e partij.*

7. I, 59. Toen de Atheners van de kust onder Megakles met die van de vlakte onder Lukoergos in twist waren geraakt, stichtte Peisistratos een *3e partij*, die der Huperakriërs. —

Hier is sprake van de 3 partijen Πάραλοι, Πεδιεῖς en Διάκριοι (of Διακρεῖς; hier Ὑπεράκριοι genoemd), die wij als reëel kennen¹⁾.

HOOFDSTUK III PLAATSEN, ZAKEN EN DIVERSE GEVALLEN

A. PLAATSEN EN GEOGRAPHISCHE AANGIFTEN

α. *Plaatsen.*

- *1. I, 142. Herodotos noemt hier de 12 steden der Ioniërs. Eerst somt hij die in Karië op (drie), dan die in Ludië (zes), waarna volgt: Er zijn nu nog 3 Ionische *steden* overgebleven, waarvan er *twee* op eilanden liggen, Samos en Chios, en een op het vasteland, Eruthrai. — Zie uitv. bl. 139, 1.
- *2. III, 9. Naar *drie* verschillende *plaatsen*. — Zie bl. 82, 9.
3. V, 52. Beschrijving van de koninklijke weg van Sardeis naar Soesa: Door Kilikië waren 3 *rustplaatsen*. — De getallen der rustplaatsen en parasangen in deze beschrijving zijn allen bepaalde getallen; de verschillende gegevens zijn volgens Kiepert tot in details nauwkeurig²⁾.

¹⁾ Zie voor deze 3 partijen Bähr, Stein, How-Wells en vooral Beloch, G.G. II, 2, bl. 130 v. Zie ook Czajkowski bl. 94, waar nog verdere literatuur wordt opgegeven.

²⁾ Voor een uitvoerige bespreking der verschillende getallen zij verwezen naar Kiepert, Monatsber. der Berl. Akad., 1857, bl. 123 vv.; Bähr; Stein; Macan (met kaart in App. XIII); Abicht en How-Wells; vgl. nog Matzat, Hermes VI (1872), 408 v. en 454. Calder, Class. Review 39 (1925), 7 vv. (met kaart), die een andere loop van de koninklijke weg aanneemt dan Kiepert, betoogt, dat de door Hdt. aangegeven totale afstand van Sardeis tot aan de Euphrates ongeveer juist is, maar dat de verdeling in $94\frac{1}{2}$, 104 en $15\frac{1}{2}$ parasang foutief is.

β. *Geographische aangiften.*

- *4. IV, 49. In c. 48 heeft Herodotos 5 zijrivieren van de Istros genoemd, waarna hij aldus verder gaat: Van de toppen van de Haimos¹⁾ stromen 3 andere rivieren naar het N. toe en vallen in de Istros: de Atlas, de Auras en de Tibisis. (Verder somt hij nog 8 andere zijrivieren op). —
Deze drie rivieren zijn niet met zekerheid te identificeren²⁾. Misschien is dit drietal typisch.
5. IV, 62. Daar bovenop is een vierkant vlak gemaakt; drie der zijden zijn steil, maar aan de ene kan men er op klimmen. —
Zie bl. 86, 2. Waarschijnlijk reëel.
6. IX, 39. De pas door het Kithairoongebergte, die de Atheners Δρυὸς κεφαλαί (Eikekoppen) noemen, wordt door de Boiotiërs Τρεῖς κεφαλαί (Drie Koppen) genoemd. —
Van τρεῖς worden verschillende verklaringen gegeven³⁾. Wanneer drie bergtoppen bedoeld zijn, mogen we er hier aan herinneren, dat Hellenen en Slaven aannamen, dat godenbergen 3 toppen moesten hebben. Deze opvatting hangt samen met het verschijnsel der „Dreileibigheid“ van goden en andere wezens⁴⁾. Daarom kan het drietal hier ook wel typisch zijn.

B. ZAKEN

§ 1. Schepen

In de sprookjes en de populaire letterkunde van verschillende volken heb ik geen enkel voorbeeld van een drietal schepen aangetroffen. Bij Homeros staat één geval⁵⁾. Behalve de hier volgende voorbeelden komt bij Herodotos ook nog een latent geval voor⁶⁾; daar kan het drietal evenwel toevallig zijn.

¹⁾ Het noemen van de Haimos op deze plaats en de daarmee verbonden Noorderlijke richting der 3 stromen wijst op een groot misverstand. ... Deze 3 rivieren moeten naar de Noord-kant van de Istros verplaatst worden, waar de Atlas misschien de tegenwoordige Alt (of Olt) is (Stein).

²⁾ Zie uitv. Bähr en Macan. Vgl. bl. 146, § 5.

³⁾ Die pas werd zo genoemd naar de 3 bergtoppen, die men van de Boiotische kant reeds van ver ziet (Visscher bij Abicht en Stein). Macan vindt deze verklaring niet gelukkig en geeft de volgende: Er kwamen 3 wegen samen, van Eleutherai, Eruthrai en Plataiai. Goettling (z. Bähr) vermoedt, dat er een triceps Hermes was opgesteld en dat daar de naam τρεῖς κεφαλαί van afgeleid is.

⁴⁾ Usener, bl. 189 met n. 3.

⁵⁾ B 671 (bl. 21, § 2, 1).

⁶⁾ III, 136 (bl. 151, 5).

Het typische drietal in de eerste zeven voorbeelden kan uit de Helleense volksoverleveringen stammen.

- *1. IV, 110. Toen de Hellenen tegen de Amazonen streden ... voeren, zo verhaalt men, de Hellenen, overwinnaars in de slag bij de Thermoodon, op 3 *schepen* weg, terwijl ze zovelen der Amazonen meenamen, als ze levend hadden kunnen gevangen nemen. —

De gewone sage kent slechts één schip, waarmee Herakles en zijn metgezellen de tocht ondernamen en laat hen ongedeerd terugkeren (Apollod. II, 9, 3).

- *2. IV, 148. De Spartaan Theras wilde een kolonie gaan stichten met mensen uit de phulai (λεῶν ἔχων ἀπὸ τῶν φυλέων). In diezelfde tijd waren Minuers uit de gevangenis in Sparte ontsnapt en hadden zich op de Taügetos gelegerd. Theras verzocht de Spartanen genen niet te doden, en beloofde, dat hij hen zelf uit het land zou voeren. Toen de Lakedaimoniërs dit goed vonden, voer hij met 3 *dertigriemers* naar de nakomelingen van Membliaros. —

Dat er slechts 3 schepen genoemd worden — erg weinig voor het stichten van een kolonie —, doet ons terstond denken aan de 3 phulai en de 30 ὄβραι der Spartanen, merkt Boeckh op¹⁾). Het drietal is dan wel een typische fictie.

- *3. VI, 17. Slag bij Lade: Toen Dionusios van Phokaia zag, dat de zaak der Ioniërs verloren was, en hij 3 *schepen* der vijanden veroverd had ..., zeilde hij naar Phoinikië en werd zeerover. —

Dat de 3 hier typisch is, mogen we afleiden uit het feit, dat Dionusios ook zelf 3 schepen had meegebracht²⁾).

- *4. VII, 163. Geloon van Surakoesai had de Hellenen geen hulptroepen gegeven in de oorlog tegen Perzië: Hij sloeg een andere weg in. Want zodra hij vernam, dat de Perzen de Hellespontos waren overgetrokken, zond hij Kadmos met 3 *vijftigriemers* en veel geld naar Delphoi ... om het verloop van de oorlog na te gaan³⁾).

- *5. VII, 179 en 182. De vloot van Xerxes, uit de stad Therme opgebroken, voer met de 10 best-zeilende schepen vooraan recht op Skiathos aan, waar 3 *Helleense schepen* op wacht lagen, een Troïzenisch, een Aiginetisch en een Attisch. ... c. 182: *Twee* van die

¹⁾ z. Bähr. Ook Bähr, Macan en How-Wells nemen aan, dat hier de 3 Dorische phulai bedoeld moeten zijn. Over het aantal kolonisten z. Macan.

²⁾ Zie beneden No. 9. Vgl. Macan.

³⁾ Dit verhaal wijst volgens Stein (waarbij Busolt, G.G. II, bl. 791, noot 1 zich aansluit) op persoonlijke betrekkingen van Hdt. met het huis van Kadmos. Duncker VII⁵, 380 verklaart de zending van Kadmos voor onwaarschijnlijk, terwijl Ed. Meyer, III, 398 ze voor historisch houdt, maar zonder het detail der schepen. Dit drietal kan in ieder geval typisch zijn.

schepen werden zo veroverd. Het *derde* strandde bij de mond van de Peneios; het schip kregen de barbaren in handen, maar de mannen niet. —

Vgl. No. 6. Met het oog op VIII, 41¹⁾ is het zeer merkwaardig, zegt Macan²⁾, dat de twee schepen, die samen met het Attische op wacht stonden, uit Troizen en Aigina kwamen. Daarom mogen we dit drietal, evenals het tiental, wel als typisch beschouwen, vooral daar het getal 3 in de enigszins legendarisch getinte beschrijving van deze veldtocht in het algemeen een grote rol speelt³⁾. Dit geldt ook van de twee volgende voorbeelden.

- *6. VII, 183. Van de 10 schepen der barbaren (zie No. 5) voeren er *drie* naar de tussen Skiathos en Magnesia gelegen klip.
- *7. VIII, 121. Na hun overwinning zonderden de Hellenen allereerst wijgeschenken uit de buit af, o.a. 3 *Phoinikische triëren*; de ene wijdden ze op de Isthmos⁴⁾, de tweede te Soenion en de derde aan Aias daar op Salamis.

- 8. VI, 8. De Helleense vloot in de zeeslag bij Lade: Miletos 80 schepen, Priëne 12 schepen, Muoes 3 *schepen*, Teos 17, Chios 100, Eruthrai 8, Phokaia 3, Lesbos 70 en Samos 60 schepen. In het geheel waren er 353 triëren. —

Het totale aantal 353 kan ongeveer juist zijn⁵⁾. How-Wells menen, dat ook de getallen der afzonderlijke contingenten wel authentiek kunnen zijn⁶⁾. Maar in ieder geval zijn de contingenten van Miletos, Chios, Lesbos en Samos verdacht rond en nog al groot⁷⁾, dat van

¹⁾ bl. 145, 3.

²⁾ ad VIII, 41.

³⁾ Vgl. bl. 45, ad Nos. 10-11.

⁴⁾ Voor Poseidoon. — Te Soenion had Athena een beroemde tempel. Volgens Stein was het tweede wijgeschenk voor haar, volgens How-Wells was ook dit voor Poseidoon.

⁵⁾ Zie Beloch, G.G. II, 1, bl. 15, noot 1. Vgl. voor deze lijst nog Abicht, Stein, Macan, How-Wells en Busolt, G.G. II, 551 met n. 3. Dergelijke gedetailleerde lijsten vinden we ook voor het leger van Xerxes (VII, 61 vv.), zijn vloot (VII, 89 vv.), voor de Helleense vloot bij Artemision (VIII, 1 vv.) en Salamis (VIII, 43 vv.) en voor het Helleense leger te Plataiai (IX, 28). Ze zijn te vergelijken met de scheepskatalogus in de Ilias (B). Vgl. ook R. v. Fischer, *Das Zahlenproblem im Perserkriege*: Klio 25, 1932, 289-333.

⁶⁾ Ook Macan zegt: „Het nauwkeurig aangeven van de getallen der afzonderlijke contingenten zou ons doen vermoeden, dat Hdt. hier officiële berichten tot zijn beschikking had en zich niet alleen baseerde op de grootte der contingenten in zijn tijd”. Maar reeds de door Hdt. opgenomen mondelinge overlevering kan hier getallen gefingeerd hebben.

⁷⁾ vergeleken met de lijst voor Artemision en Salamis (Macan).

Phokaia opvallend klein. Ook het getal 12 (Priëne) kan rond zijn, terwijl de overige getallen (3; 17; 8; 3) weliswaar de indruk van reële getallen maken, maar toch in dit verband enigszins dubieus blijven; de dubbele 3 maakt tenminste naast de vele ronde getallen een verdachte indruk.

9. VI, 8. Phokaia 3 *schepen*.

VI, 12. De Ioniërs bij Lade wilden niet meer gehoorzamen aan Dionusios van Phokaia, die slechts 3 *schepen* aangebracht had. — Zie No. 8.

10. VIII, 43. Opsomming van de Helleense schepen bij Salamis: Uit Hermione kwamen 3 *schepen*.

11. VIII, 45. Id.: Van Leukas waren 3 *schepen* gekomen. —

In de Nos. 10 en 11 berusten de getallen wel op schatting; zie uitv. bl. 233, 3.

§ 2. Andere gevallen

α 1. *Speren, palen, balken; wijgeschenken.*

- *1. IV, 94. Om de 4 jaar zenden de Geten een bode naar de god Salmoxis. Sommigen van hen houden 3 *speren* vast, anderen grijpen de gezant naar Salmoxis, tillen hem op en slingeren hem op die speren. Indien hij dan, op de speren gevallen, sterft, is de god hun gunstig gezind. —

Dit religieuze gebruik¹⁾ bevat wel een heilig en daarom typisch getal. Hetzelfde geldt wel voor het volgende voorbeeld.

- *2. V, 16. De Paioniërs wonen ook in het Prasische meer. Planken, op hoge palen aan elkaar bevestigd, staan midden in het meer en hebben door een enkele brug slechts een smalle toegang naar het land. De palen, die onder de planken staan, plaatsten de burgers oudtijds gemeenschappelijk, maar later plaatsten zij ze volgens deze gewoonte: Uit het gebergte Orbelos haalt ieder, die trouwt, voor iedere²⁾ vrouw 3 *palen* en heit die in; en ieder huwt verscheidene vrouwen.
3. V, 59-61. Ik zag ook zelf Kadmeïsche letters in de tempel van de Ismenische Apolloon in het Boiotische Thebai, op 3 *drievoeten*³⁾). . .

¹⁾ Zie hierover Kazarow, Cambr. Anc. Hist. VIII, 551 v. — Ook Czajkowski bl. 87 noemt dit voorbeeld.

²⁾ Hieruit kan men opmaken, dat voor iedere vrouw een afzonderlijke hut werd gebouwd (Kazarow, Cambr. Anc. Hist. VIII, 539).

³⁾ ἐπὶ τριποσὶ τρισὶ volgens een konjektuur van Dobree: Abicht, van Herwerden, Hude. De lezing der hss. is ἐπὶ τριποσὶ τισι: Schweighäuser, Bähr, Stein, Macan. — Czajkowski bl. 88 en 90 spreekt hier van „tria oracula” (sic!).

De ene der drievoeten heeft tot opschrift: ... c. 60: Een andere drievoet ... c. 61: De 3e drievoet ... —

De inscripties, die Herodotos citeert, waren niet echt. Wanneer Herodotos hier opzettelijk niet meer dan 3 drievoeten noemt, is de 3 wel typisch. Het is echter even goed mogelijk, dat het drietal reëel is, dus dat Herodotos er inderdaad niet meer dan drie zag.

4. VIII, 122. Na de slag bij Salamis stuurden de Hellenen wijgeschenken naar Delphoi. Apolloon maakte toen bekend, dat de Aigineten hem niet genoeg hadden gegeven. Dezen wijdden toen *gouden sterren*, die op een metalen mast staan, *drie* in getal. —
Dit drietal kan typisch, maar ook reëel zijn. Twee sterren waren ter ere van de Dioskoeroi, die door de zeelieden in gevaar werden aangeroepen¹⁾. Over de derde ster zijn de verklaarders het niet eens; de meesten menen, dat ze ter ere van Apolloon Delphinios²⁾ was, die ook als reddende zeegod werd vereerd, terwijl anderen aannemen, dat ze ter ere van Helene was³⁾.

In de laatste drie voorbeelden is het drietal blijkbaar reëel.

5. IV, 73. Na 'n begrafenis reinigen de Skuthen zich als volgt. Ze zetten 3 balken tegen elkaar, spannen daar wollen dekens over en werpen gloeiend gemaakte stenen in een pot, die midden tussen de balken en dekens staat. ... Dan werpen ze hennepzaad op het vuur en nemen zo in die tent een dampbad.
6. IV, 152. Samiërs, die in Tartessos met grote winst handel hadden gedreven, lieten van het 10e deel van de winst, d.w.z. 6 talenten, een metalen mengvat vervaardigen. ... Zij wijdden het in de tempel van Hera en plaatsten er 3 op de knieën liggende metalen kolossen onder van 7 ellen. —
Het geheel vormde dus een kolossale τριπους⁴⁾. De 3 is hier heilig en tevens reëel.
7. IX, 81. Na hun overwinning op de Perzen zonderden de Hellenen een tiende van de buit af voor de god in Delphoi en daarvan werd de gouden drievoet gewijd, die op de metalen slang met 3 koppen staat vlak bij het altaar. —

¹⁾ Strabon I, 48.

²⁾ Ploetarch., *Lusandr.* 12. Cic., *De divin.* I, 75. Preller, *Gr. Myth.* I³, 207; II³, 106 vv. Busolt, G.G. II, bl. 716, n. 3. Vgl. Abicht, Stein, Macan en vooral How-Wells. Czajkowski meent, dat de Dioskoeroi met Apolloon Δελφίνιος een triade vormden (z.d. bl. 89).

³⁾ Roscher, *Lex. d. Myth.* I, 1172 s.v. Dioskuren.

⁴⁾ Vgl. bl. 22, β 5; voor de 7 ellen bl. 239, 5. Men kan hier toch moeilijk spreken van „tria (I) votiva dona”, zoals Czajkowski bl. 88 doet.

In werkelijkheid bestaat het onderstuk uit drie om elkaar kronkelende slangen¹⁾; de koppen bogen boven ver uiteen en daarop rustte de drievoet. Herodotos en na hem vele anderen hebben, door de uiterlijke schijn misleid, verkeerd overgeleverd, dat het maar één slang was met 3 koppen. Het getal is dus reëel, al kan de keuze der 3 slangen voor dit gedenkteken typische betekenis hebben²⁾.

α 2. 2 of 3 zakken.

- *8. II, 121, 4. De dief van Rhampsinitos' schatten tracht het lijk van z'n broer, dat bewaakt wordt, mee te nemen: Hij vulde leren zakken met wijn, legde die op z'n ezels en ging. Toen hij bij de bewakers van het lijk gekomen was, trok hij aan de punten van 2 of 3 zakken³⁾ en maakte de sluiting los. Toen de wijn wegstroomde ... enz. — Novellistisch; daarom is het getal typisch.

β 1. Leidingen, pyramiden, altaren, werken, graven.

- *9. III, 9. Toen Kambuses tegen Egypte wilde optrekken, sloot hij een verbond met de Arabieren, die voor water in de woestijn moesten zorgen. Volgens een minder geloofwaardig verhaal brachten de Arabieren vanuit de rivier de Korus door een uit vellen genaaide leiding het water in de woestijn. In de woestijn groeven ze grote ver- gaarbakken. Van de rivier naar de woestijn is de weg 12 dagen lang. Naar 3 verschillende plaatsen zouden zij door 3 leidingen het water gebracht hebben. —

¹⁾ Dit onderstuk staat thans nog op het plein Atmeidan in Istanboel; vgl. ook Roscher, Lex. d. Myth. s.v. Trikarenos.

²⁾ De slang zelf is een symbool van de chthonische kultus (van Πύθιος) in Delphoi. — Het heilige drietal vinden we b.v. in de bijnaam Τριόπιος Ἀπόλλων (Hdt. I, 144) en in Τριοπικὸν ἱρόν, het sakrale middelpunt van de Aziatische Doriërs, gelegen bij het Τριόπιος ἄκρη bij Knidos, dat Herodotos in I, 174, IV, 38 en VII, 153 noemt. In deze naam ligt een herinnering aan de zo veelvuldig voorkomende monsters en daimonen met 3 lichamen, 3 koppen, 3 ogen, 3 tongen, 3 rijen tanden (vgl. Hom. μ 91: bl. 20, C, 4), enz. Vgl. Usener, bl. 162-179 en 183-189 (voorbeelden uit Europese sprookjes id. bl. 178 v.); Danzel, *Magie u. Geheimwissenschaft*, Stuttgart 1924, bl. 156 (Indiërs); Czajkowski bl. 89. Cf. Homeros Λ 40 (bl. 21, § 3, 3) en Z 181 (bl. 39, 9). Men kan ook verwijzen naar de ὄφις τριέλικτος in het orakel bij Hdt. VI, 77, waarvoor de codd. ABC weliswaar ἀέλικτος geven (= Stein; Macan, die het als met τριέλικτος equivalent, d.w.z. met α -intensivum, verklaart). Verg. nog de hellehond met 3 koppen (Apol., *Met.* VI, 19).

³⁾ Vgl. bl. 104, γ met noot 2. Deze formule komt in dit verhaal nog eens voor: II, 121, 2 (bl. 104, 18 met n. 3).

In deze legendarische ¹⁾ geschiedenis is de 3, evenals de 12, natuurlijk typisch.

10. II, 126. Cheops liet zijn dochter in een lupanar gaan om een zekere som gelds te verdienen. Van iedere bezoeker eiste zij één steen en van die stenen is de pyramide gebouwd, die in het midden van de drie staat, vóór de grote pyramide, en waarvan iedere zijde $1\frac{1}{2}$ plethron ²⁾ groot is. —
Hier zijn 3 kleinere pyramiden bedoeld, die thans nog ten O. van de grootste (die van Cheops) staan ³⁾.
11. II, 156. In Boeto ... staat een tempel van Apolloon en 3 altaren zijn er in geplaatst. —
Een heilig getal ⁴⁾, dat tevens reëel kan zijn, daar Herodotos hier naar autopsie bericht.
12. III, 60. Op Samos zijn drie van de grootste werken bij alle Hellenen uitgevoerd, n.l. een waterleiding (τοῦτο μὲν ἐν τῶν τριῶν ἐστι), in de 2e plaats een dam om de haven, in de derde plaats de grootste tempel, die wij kennen ⁵⁾. —
Deze drie werken zijn historisch. Het is echter mogelijk, dat Herodotos opzettelijk niet meer dan 3 werken noemt, in welk geval de drie als typisch moet beschouwd worden ⁶⁾.
13. IX, 85. Bij Plataiai maakten de Lakedaimoniërs voor hun gesneuvelden 3 graven. In het ene graf werden de jongeren begraven, in het andere de overige Spartiaten, in het derde de heiloten. —
De 3 graven kunnen historisch zijn, al is hun bestemming dubieus ⁷⁾.

¹⁾ Ook Stein, Czajkowski bl. 99 e.a. verklaren dit verhaal voor een fabel. Over de fabelachtige Korus spreekt ook Matzat, Hermes VI (1872) 483.

²⁾ Over deze afmeting z. Perring bij Bähr; Stein en Wiedemann.

³⁾ Abicht, Stein, Wiedemann, How-Wells.

⁴⁾ De godendrieheid was voor de tempels van oud-Egypte juist regel (Usener, bl. 33; z.d. passim andere voorbeelden en literatuur over de 3 in de kultus). Vgl. ook Czajkowski bl. 90. Het drietal altaren is wel de oudste vorm van verdrievoudiging van grote goden (Usener, bl. 322). Voorbeelden van 3 altaren in Babulonië z. Hehn, bl. 64.

⁵⁾ Vgl. bl. 237, 2.

⁶⁾ Hdt. spreekt hier immers niet over de stadsmuren, die niet minder fraai waren. Vgl. Springer-Wolters, *Handb. d. Kunstgesch.* I ¹². Leipzig 1923, bl. 197.

⁷⁾ Volgens Stein, Macan en How-Wells is het veel waarschijnlijker, dat in het eerste graf alle Spartiaten begraven werden (de jongeren vormden hier wel de meerderheid), in het tweede de perioiken en in het derde de heiloten. Frazer (*Pausan.* V, bl. 15) wil liever een drievoudig graf aannemen, een gemeenschappelijke rustplaats voor 3 groepen mannen. Maar Hdt. zelf spreekt uitdrukkelijk van 3 graven.

β 2. 3 en 4 verdiepingen.

14. I, 180. Babuloon staat vol huizen van 3 en 4 verdiepingen. — Een typische indruk maken deze getallen niet, zodat de overeenkomst met de typische formule in A 128; ε 306; Γ 363, ι 71 wel toevallig is¹⁾. Wel vindt Delitzsch²⁾ dit bericht raadselachtig en vermoedt, dat men hier misschien mag denken aan huizen, op welke platte daken „sich hölzerne Söller übereinander erhoben; aber die Häuser selbst seien jedenfalls nur einstöckig gewesen“.

C. DIVERSE GEVALLEN

α. Studieobjecten, uitvindingen; kenteken.

- *1. I, 136. De Perzen laten hun kinderen van hun vijfde tot hun twintigste jaar slechts 3 dingen (τρία μὲν) leren: paardrijden, boogschieten en waarheid spreken. — Dit drietal, dat ook door andere schrijvers genoemd wordt³⁾, mag men in zijn beperking wel als typisch beschouwen, vooral daar Straboon hier een viertal geeft.
- *2. I, 171. Door de Kariërs werden 3 uitvindingen⁴⁾ gedaan, die de Hellenen overnamen: het plaatsen van vederbossen op de helmen, het aanbrengen van tekens op de schilden en het bevestigen van handvatten aan de schilden. — Dit drietal, dat een historische konstruktie bevat, is wel typisch. Straboon⁵⁾ herhaalt deze mededeling.

Het volgende voorbeeld berust op een twijfelachtige konjektuur:

- 2a. III, 28. Onder de kenmerken van Apis noemt Herodotos op: een witte driehoekige vlek (λευκὸν τι τρίγωνον) op het voorhoofd. — In de hss. staat λευκὸν τετράγωνον in tegenspraak met de bewaard gebleven afbeeldingen. Daarom veranderde graaf de Caylus (1692-1765) het reeds in τι τρίγωνον, wat men tot Hude gewoonlijk in de tekst las⁶⁾. Maar zoals Creuzer en Bähr al zeer uitvoerig betoogden, kan de lezing

¹⁾ Vgl. bl. 48, n. 3.

²⁾ Zu Herodots *babylonischen Nachrichten*. Festschrift E. Sachau zum 70. Geburtstag. Hrsg. von G. Weil, 1915, bl. 87 v.

³⁾ Zie bij Bähr. Straboon 733 wijkt ook in de aangegeven leeftijd van Herodotos af: ἀπὸ δὲ πάντε ἐτῶν ἕως τετάρτου καὶ εἰκοστοῦ παιδεύονται τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν καὶ ἵππαζεσθαι καὶ ἀληθεύειν.

⁴⁾ Vgl. Bähr en How-Wells.

⁵⁾ Strab. 661: τοῦ δὲ περὶ τὰ στρατιωτικὰ ζήλου τὰ τε ὄχανα ποιοῦνται τεκμήρια καὶ τὰ ἐπίσημα καὶ τοὺς λόφους ἅπαντα γὰρ λέγεται Καρικὰ.

⁶⁾ Vgl. Bähr, Stein (met afbeelding) en How-Wells.

τετράγωνον juist zijn; de 4 speelde immers een rol in de kultus van verschillende goden¹⁾).

β. *Derde bewijs. Derde stem.*

- *3. II, 22. De *derde* mening dwaalt het meest, want ook zij zegt niets, als ze beweert, dat de Nijl zijn water van gesmolten sneeuw heeft. ... Want er zijn vele bewijzen, dat hij niet door de sneeuw kan stromen. Het *eerste* en grootste *bewijs* geven de winden, die van die streken waaien en warm zijn; het *tweede*, dat het land altijd zonder regen en ijs is. ... Het *3e bewijs*²⁾ geven de mensen, die zwart zijn van de warmte. En de vrouwen en zwaluwen zijn er het gehele jaar en de kraanvogels ... trekken ter overwintering naar deze streken. —

Drie bewijzen geeft Herodotos tegen de juistheid van de derde theorie³⁾. Feitelijk noemt hij er vier (4e: de vogels, die er het gehele jaar zijn), maar bij het laatste zegt hij niet „het 4e bewijs is...”. Blijkbaar streeft hij hier dus opzettelijk naar een typisch drietal. Dit voorbeeld komt overeen met die, waarin de formule „3, maar de 4e” staat⁴⁾).

4. VI, 57. De Spartaanse koningen hebben zitting in de Raad der Ouden; indien zij niet komen, bezitten de geronten, die hen het naast verwant zijn, de ererechten der koningen en hebben 2 *stemmen* en als *derde* die van henzelf. —

Herodotos drukt zich hier niet duidelijk uit en daardoor wordt ook de tegenspraak van Thoeukudides I, 20, 3 begrijpelijk. Want of wel stemde één geront 2 maal voor de koningen (voor iedere koning een keer) en één maal zelf of wel, zoals anderen de bedoeling van Herodotos opvatten, werd iedere koning door een geront vertegenwoordigd, zodat iedere koning dan 2 stemmen had. Dit laatste ligt evenwel niet in de woorden van Herodotos opgesloten; misschien had hij er zelf geen duidelijk begrip van⁵⁾).

1) Bähr a.l. en Creuzer bij Bähr, vol. 2, excursus I.

2) De tekst luidt: πρῶτον ... μαρτύριον .... δεύτερον (sc. μαρτύριον) .... τρίτα δὲ (sc. μάρτυρες εἰσιν of μαρτύριον παρέχονται) οἱ ἄνθρωποι κτλ.

3) Vgl. bl. 68, n. 1.

4) Vgl. Hdt. VII, 191-192 (bl. 48, α 2 met n. 3).

5) Abicht; vgl. vooral Stein en ook Bähr, Macan, How-Wells.

HOOFDSTUK IV. AFMETINGEN, HOEVEELHEDEN, DELEN EN SOORTEN

§ 1. Afmetingen

In deze paragraaf komt slechts één voorbeeld voor, waarvan men met waarschijnlijkheid kan zeggen, dat het typisch is. Merkwaardig is in dit verband, dat bij Homeros geen enkel drietal gebruikt wordt bij het aangeven van afmetingen en hoeveelheden.

α. *Stadia*.

Het drietal in deze voorbeelden is rond.

1. II, 138. In de stad Boebastis is een tempel van Boebastis (= Artemis). Deze tempel is, behalve de toegang, een eiland; want van de Nijl komen twee kanalen, die elk tot aan de ingang gaan, maar zich niet verenigen; ieder kanaal is 100 voet breed. De voorhal is 10 *vademen* hoog en versierd met beelden van 6 *ellen*. In lengte en breedte is de tempel in alle richtingen een stadion. Bij de ingang is een weg aangelegd, ongeveer 3 *stadia* lang en ongeveer 4 *plethra* breed; deze weg loopt over de markt en gaat naar de tempel van Hermes. —

Zoals bij de door Naville verrichte opgravingen gebleken is, is de aangegeven lengte van de weg ongeveer juist¹⁾.

2. IV, 62. De Skuthen hebben in ieder gewest der 3 rijken een heilighdom voor Ares opgericht van de volgende aard. Bossen rijshout zijn opgehoopt over ongeveer 3 *stadia* in lengte en breedte, maar in hoogte kleiner. Daar bovenop is een vierkant vlak gemaakt en 3 *der zijden* zijn steil, maar aan de ene kan men er op klimmen. —

De bundels hout in een land, dat arm aan hout is, zijn stellig overdreven. De afmetingen had Herodotos van horen zeggen. Z'n bericht stamt wel uit Olbia, dat dicht bij het „houtland" (*Υλατη*) ligt. We mogen veronderstellen, dat het hout aardmassa's insloot. Volgens Reinach worden in Rusland nog tumuli met 3 steile en een schuine zijde gevonden (How-Wells). Het getal 3 van de afmeting kan hier

¹⁾ Vgl. Wiedemann en How-Wells. De weg is 2250 Eng. voet lang volgens Naville, d.i. $2250 \times 0.304 \text{ m.} = 683 \text{ m.}$ (of, als men 1000 Eng. voet gelijkstelt met 300 m.: 675 m.). Drie *stadia* = $3 \times 185 \text{ m.} = 555 \text{ m.}$, terwijl 2250 Eng. voet bijna $3\frac{3}{4}$ stadion (693,75 m.) is. Dus de 3 *stadia* van Hdt. zijn maar een ruwe schatting, wat waarschijnlijk ook van de 4 *plethra* geldt. Deze twee getallen berusten wel op schattingen van Hdt. zelf. De andere getallen (100, 10, 6, 1) schijnen ook rond te zijn (of reëel); waarschijnlijk heeft Hdt. die afmetingen van iemand vernomen, omdat hij daar niet „ongeveer" bij zet, zoals bij de 3 en de 4.

typisch zijn, in zover Herodotos of zijn zegsman bij het aangeven van deze afmeting onder invloed van de kultustriaden juist dit getal gebruikt. Zo schijnt ook Czajkowski (bl. 90) het op te vatten.

3. IX, 51. Het z.g. „eiland” bij Plataiai: Het zou dan op deze wijze een eiland op het vasteland zijn: de rivier (Oëroë) splitst zich bovenaan in tweeën en stroomt van de Kithairon omlaag in de vlakke; ze houdt haar wateren over een afstand van precies¹⁾ 3 *stadia* van elkaar en daarna verenigt zij ze weer. —

Dit „eiland” bestaat thans niet meer²⁾). Het getal 3 mogen we wel als een rond getal beschouwen. Als Herodotos het terrein ook zelf niet zou gezien hebben, heeft hij het toch wel vernomen van mensen, die met de plaatselijke gesteldheid genoegzaam bekend waren³⁾).

β. *Plethra*.

4. II, 134. Mukerinos bouwde een pyramide, die aan iedere zijde 20 voet kleiner is dan 3 *plethra*. —

Deze pyramide is de z.g. derde pyramide van Gizeh (Wiedemann). De oorspronkelijke hoogte der zijden bedroeg volgens Perring 275 Griekse voet. De aangifte van Herodotos, dat ze aan elke kant 280 voet is, slaat dus op de hoogte der zijanten⁴⁾. In dat geval geeft Herodotos een rond getal.

γ. *Ellen*.

Ook hier zijn de getallen rond.

5. I, 51. Onder de wijgeschenken van Kroisos in Delphoi noemt Herodotos een gouden standbeeld van een vrouw, 3 *ellen* groot. — Dit getal is reëel of rond. Herodotos zal de afmeting wel in Delphoi vernomen of zelf geschat hebben.
6. III, 113. In Arabië zijn twee soorten schapen, die nergens anders voorkomen. De ene soort heeft lange staarten, niet kleiner dan 3 *ellen*⁵⁾; de herders maken wagentjes en binden die onder aan de

¹⁾ ὅσον περ (z. Stein).

²⁾ Abicht; How-Wells; vooral uitv. Bähr.

³⁾ Bedoelt Hdt. dat het „eiland” 3 st. lang of dat het 3 st. breed is? Waarschijnlijk het eerste. „Dr. Grundy's island (zie Beloch, G.G. II, 2, kaart III) is considerably less than 3 stades wide, and indefinitely more than 3 stades long, but the actual mound might be about 3 stades long, which is perhaps what Herodotos would have said, had he measured, or even seen, the ground before writing” (Macan).

⁴⁾ Stein; intussen zijn de verklaarders het hierover niet eens (zie uitv. Bähr).

⁵⁾ Czajkowski bl. 100 vindt deze 3 verdacht. Toch is er geen reden om aan 'n typisch getal te denken, vooral daar bij het aangeven van afmetingen bij Herodotos nergens met zekerheid typische getallen zijn vast te stellen.

staarten, terwijl ze van ieder dier de staart op zo'n wagentje leggen, opdat de staarten niet over de grond schuren en wonden krijgen. — De staart van dit Barbarijse schaap wordt somtijds nog beschermd door planken met wielen¹⁾.

7. IV, 192. Opsomming der dieren, die bij de nomaden in Libue voorkomen: o.a. landkrokodillen, 3 *ellen* groot. — „The «crocodile» is the Psammosaurus griseus, a land lizard, which reaches a size of three feet” (How-Wells)²⁾.

δ. Voet.

8. III, 60. De tunnel van de waterleiding op Samos was 3 *voet* breed. — De breedte was in werkelijkheid 0,60 m. (± 2 voet), dus niet $\tau\rho\acute{\iota}\pi\omicron\upsilon\nu = 0,93$ m. Misschien heeft Herodotos zich met deze aangifte vergist³⁾.

ε. Handbreedten⁴⁾.

9. I, 50. Kroisos liet goud smelten en daaruit halftegels slaan, lang 6 *handbreedten*, breed 3 *handbreedten* en hoog een *handbreedte*, ten getale van 117⁵⁾. Vier waren van zuiver goud, ieder van 'n gewicht van „*derdehalf*” *talent* ($\tau\rho\acute{\iota}\pi\omicron\nu \eta\mu\iota\tau\acute{\alpha}\lambda\alpha\nu\tau\omicron\nu$ ⁶⁾), de andere halftegels van wit goud, in gewicht 2 *talenten*. Ook liet hij een gouden leeuw van 10 *talenten* zwaar vervaardigen. Na de brand⁷⁾ in Delphoi weegt de leeuw nog „*zevendehalf*” *talent*, want „*vierdehalf*” *talent* smolt er van weg ($\xi\lambda\kappa\omega\nu \sigma\tau\alpha\theta\mu\acute{\omicron}\nu \xi\beta\delta\omicron\mu\omicron\nu \eta\mu\iota\tau\acute{\alpha}\lambda\alpha\nu\tau\omicron\nu$ ἀπειτάκη γὰρ αὐτοῦ τέταρτον ἡμιτάλαντον). —

Herodotos heeft deze gegevens misschien ontleend aan oorkonden in Delphoi (Stein) of goed onderrichte zegslieden aldaar. De getallen zijn wel voor het merendeel reëel. Als de 117 halftegels zo verdeeld

¹⁾ Wood, *Nat. Hist.* I, 679-681. Deze schapen komen ook in andere landen voor (Bähr, Stein, How-Wells).

²⁾ 3 voet = $3 \times 30,48$ cm. = 91,44 cm.; 3 ellen = $3 \times 0,46$ m. = 1,38 m. Volgens deze berekening zijn de 3 ellen van Hdt. sterk overdreven.

³⁾ Uitv. over dit cap. zie bl. 237, 2.

⁴⁾ $\pi\alpha\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\eta} = 7\frac{1}{2}$ cm. (palm).

⁵⁾ Diodoros XVI, 56 spreekt minder juist over 120 halftegels (rond getal).

⁶⁾ Dit is een konjektuur naar Pollux IX, 54 i.p.v. $\tau\rho\acute{\iota}\alpha \eta\mu\iota\tau\acute{\alpha}\lambda\alpha\nu\tau\omicron$ (z. Bähr). „Derdehalf” *talent* = $2\frac{1}{2}$ t.; „vierdehalf” t. = $3\frac{1}{2}$ t.; „zevendehalf” t. = $6\frac{1}{2}$ t. — De opgegeven afmetingen stemmen niet overeen met het gewicht der tegels (vgl. Stein a. l.). Daarom neemt Pearson (*Class. Rev.* 45 (1931) 118 v.) aan, dat Hdt. of verkeerd was ingelicht of zich bij het schrijven de gehoorde afmetingen niet precies meer herinnerde.

⁷⁾ Ol. 58, 1 (Pausan. X, 5, 13) = 548 v. Chr.

waren, als Stein en Abicht aannemen¹⁾, hebben we daar met een bewuste getallensymmetrie te doen.

ζ. *Vingers.*

- *10. I, 60. „Tweede” terugkeer van Peisistratos: De vrouw, die de godin Athena moest voorstellen, was 4 el groot op 3 vingers na²⁾ en overigens schoon van gestalte. —

Haar lengte was dus $184 - 6 = 178$ cm. Merkwaardig is, dat Herodotos het zo precies aangeeft, vooral het kleine verschil van 3 δάκτυλοι. Ook al zou dit legendarisch klinkende verhaal historisch zijn³⁾, dan is nog nauwelijks te geloven, dat de aangegeven lengte reëel is, want hoe zou dat zo nauwkeurig bekend en overgeleverd kunnen zijn? Naar alle waarschijnlijkheid is de 3 typisch. Maar is de 4 dan ook typisch? Reeds Valckenaer heeft opgemerkt, dat de Hellenen 4 ellen als ideale lengte van een man beschouwden⁴⁾, wat dan met een kleine vermindering op de vrouw overgebracht zou kunnen zijn.

11. I, 178. De koninklijke el is 3 vingers groter dan de gewone⁵⁾. — Lehmann-Haupt⁶⁾ wijst er op, dat Herodotos zich hier onnauwkeurig uitdrukt. Hij zou $2\frac{2}{3}$ in plaats van 3 hebben moeten zeggen, want $26\frac{2}{3} : 24 = 80 : 72 = 10 : 9$, de verhouding van de koninklijke el tot de gewone in vingerbreedten. M.a.w. de 3 is hier een rond getal.

§ 2. Hoeveelheden

α. *Chiliaden.*

- *1. IX, 70. Slag bij Plataiai. Van de 30 tienduizenden Perzen bleven

¹⁾ De 117 halftiegels vormden een voetstuk, waar de leeuw op stond, en wel op deze door z'n getallensymmetrie verrassende manier: De 4 halftiegels van zuiver goud vormden wel de bovenste trap van het voetstuk. De 113 andere waren zo verdeeld, dat de tweede trede van boven uit 15 ($= 5 \times 3$), de derde uit 35 ($= 7 \times 5$) en de vierde uit 63 ($= 9 \times 7$) halftiegels bestond (zie de tekening bij Stein). Vgl. evenwel Leopold, *Mnemos.* 42 (1914), 93 v.

²⁾ Vgl. voor deze maat How-Wells.

³⁾ Zoals Bähr en How-Wells aannemen. Volgens Beloch is het niet historisch (*Rhein. Mus.* 45 (1890) 470; id. Ed. Meyer, *Forsch.* II, 248).

⁴⁾ Aristoph., *Batrach.* 1014 (vgl. Bähr ad VII, 117; cf. Macan). — In de Arabische nachtvertellingen wordt van een heel mooi meisje gezegd, dat haar lengte 5 voet bedroeg (1001 Nacht, V, 708; vgl. ook 586).

⁵⁾ Vgl. Stein, How-Wells en Hultsch, *Metrologie*², bl. 46 en 388.

⁶⁾ R. E. Suppl. III (1918) 644. Volgens hem is de gewone el ± 495 mm., de koninklijke ± 550 mm. D.e.t. berekent O. Viedebant, *Der βασιλῆος πῆχυς und der μέτριοις πῆχυς Hdt.'s*, *Philol.* 79 (1924) 307-312 uit Hdt. I, 50 en andere gegevens de koninklijke el op ca. 49 cm. en de gewone op ca. 43,5 cm.

er nog geen 3 duizenden in leven. —

Daar de 30 hier wel typisch is¹⁾, zou ook de 3 wel tevens typisch kunnen zijn. In ieder geval zijn de getallen niet reëel; in het gunstigste geval berusten ze op schatting.

β. *Muriaden*.

In beide voorbeelden is het getal rond en typisch.

- *2. V, 97. Aristagoras bedroog 3 tienduizenden Atheners (n.l. burgers in de volksvergadering). —

Dit getal schijnt te berusten op een in Herodotos' dagen gebruikelijke raming der dienstplichtige burgers²⁾, waarnaast weliswaar nog de talrijke theten in de volksvergadering zitting hadden. Ten tijde van Aristagoras was dit getal waarschijnlijk geringer; hoe hoog het precies was, zal Herodotos wel niet geweten hebben. De schrijver kan hier een later rond getal in de vroegere tijd getransponeerd hebben.

- *3. VIII, 65. Ze zagen een stofwolk van Eleusis komen als van ongeveer 3 tienduizenden mannen. —

Dit getal kan berusten op de zo juist besproken sterkte der Atheense burgers, die in zeer groten getale³⁾ aan de processie plachten deel te nemen⁴⁾. In ieder geval is de vergelijking typisch voor een zeer grote menigte mensen.

γ. *Talenten*.

- *4. VIII, 5. De Hellenen bij Artemision dachten er over weg te varen. De Euboiërs overreedden Themistokles toen voor 30 talenten, dat de Hellenen zouden blijven en bij Euboia slag leveren (c. 4). Themistokles gaf van dat geld 5 talenten aan Eurubiades, de opperbevelhebber, en haalde hem zo over te blijven. Aan de Korinthische aanvoerder Adeimantos gaf hij 3 talenten zilver om hem te overreden. —

¹⁾ Vgl. ook VII, 165 en VIII, 113 (bl. 245 v., 3 en 4).

²⁾ Vgl. Stein. Ook Macan en How-Wells noemen de 30.000 het konventionele maximum in de tijd van Hdt. Zo geeft b.v. Thoeud. II, 13, 6 het aantal zwaargewapende burgers aan op 29000 en 1200 ruiters en Aristoph., *Ekkles.* 1133 zegt: πολιτῶν πλείον ἢ τρισμυρίων ὄντων τὸ πληθος; vgl. Ps. -Platoon, *Axiochos* 369 a: τρισμυρίων ἐκκλησιαζόντων.

³⁾ Volgens P. Foucart, *Les mystères d'Eleusis*, Paris 1914, bl. 326: „une foule immense, sans doute plusieurs milliers de personnes”.

⁴⁾ Vgl. Hdt. V, 97 en How-Wells. Er is geen reden om met Stein hier aan het gemiddelde getal der mysten te denken.

Dit verhaal is in ieder geval niet historisch¹⁾. In dat geval mogen we het getal 30 als typisch beschouwen²⁾ en dan waarschijnlijk ook de 5 en de 3 ($= \frac{1}{6}$ en $\frac{1}{10}$). Het zijn ronde getallen, die echter geen reële basis hebben.

5. I, 50. τρίτον ἡμιτάλαντον. —
Zie bl. 88, 9.

δ. *Choinikes*.

6. I, 192. De artabe is een Perzische maat en bevat 3 *Attische choinikes* meer dan 'n *Attische medimnos*³⁾. —
Opvallend is, dat het verschil hier 3 χοίνικες bedraagt en in I, 178 (bl. 89, 11) eveneens 3 δάκτυλοι. Dit kan evenwel toeval zijn, daar deze aangifte reëel schijnt te zijn.

§ 3. Delen

α 1. 3 delen.

Onder deze 5 voorbeelden is er maar één, dat men met zekerheid typisch kan noemen.

- *1. VII, 121. Van Doriskos tot Akanthos trok het Perzische leger aldus voort: Xerxes splitste het veldleger in 3 *delen*, liet een *deel* langs de zee gaan, het andere 3e *deel* door het binnenland en de 3e *afdeling* tussen de twee andere in⁴⁾. —

In de beschrijving van de mars⁵⁾ zijn slechts twee routes terug te vinden; van een derde blijkt daar niets. Terecht, aldus How-Wells, zegt Herodotos, dat het leger langs meer dan een route trok, maar hij slaagde er niet in, de verschillende afdelingen en routes in z'n beschrijving duidelijk uit elkaar te houden⁶⁾. Hoe dit nu ook zij, of het leger werkelijk langs meer routes trok of niet, het feit, dat die 3 routes bij Herodotos niet zijn terug te vinden, is een bewijs te meer

¹⁾ Macan, How-Wells; vgl. ook Stein; anders Abicht. Beloch, G. G. II, 2, bl. 89-90 verwerpt het absoluut; evenzo Busolt, G. G. II, 682, noot 1.

²⁾ Maar dan gevormd naar voorbeeld van een werkelijke gewoonte; met dergelijke sommen (vooral 50 talenten) rekende men dikwijls.

³⁾ Vgl. voor deze mededeling Hultsch. *Metr.*², bl. 413 v.

⁴⁾ Dit voorbeeld reeds bij Czajkowski bl. 95.

⁵⁾ Hdt. VII, 108-117.

⁶⁾ Macan neemt aan, dat 2 afdelingen over land trokken en de derde door de vloot werd vervoerd. How-Wells noemen nog verschillende andere oplossingen van dit probleem. Al deze verklaringen gaan uit van het reële van het gegeven getal 3, wat m.i. niet juist is. R. v. Fischer (*Das Zahlenproblem im Perserkriege*, Klio 25, 1932, bl. 306 v. en 322, b) neemt met Munro (Cambr. Anc. Hist. IV, 276 en 272) aan, dat er niet meer dan één weg was, maar aan de realiteit van de 3 afdelingen schijnen ook deze 2 geleerden geen ogenblik te twijfelen.

voor het typische van dit drietal. In de beschrijving van deze veldtocht komen zoveel typische triaden¹⁾ voor, dat we ook hier gerechtigd zijn een typisch getal aan te nemen.

Dubieuzer is reeds:

2. IV, 7. Daar Skuthië groot is, zou Kolaxaïs 3 rijken voor zijn zonen gesticht hebben en een daarvan het grootste gemaakt hebben.
IV, 120 en 136. Toen Dareios tegen de Skuthen optrok, vormden die twee legers (διχοῦ σφέας διελόντες): Bij de ene afdeling, waarover Skopasis heerste, zouden de Sauromaten zich voegen, ... Dit was de ene afdeling van het koninkrijk. De 2 andere afdelingen van het koninkrijk, de grote, waarover Idanthursos heerste, en de derde, waarover Taxakis koning was, verenigden zich. ... c. 136: De 2 afdelingen der Skuthen en de ene ... vervolgden de Perzen. —
We zien dus, dat alle Skuthen in 3 stammen verdeeld waren²⁾ en dat het gebied van de jongste stamheroos weer in 3 rijken verdeeld was (de koninklijke Skuthen)³⁾. Het is mogelijk, dat de 3 stammen en de 3 rijken werkelijk bestonden; een bewijs daarvoor kan men evenwel niet aanhalen. De motivering der rijken is echter legendar, daar hier te kennen gegeven wordt, dat de jongste der 3 stamheroën⁴⁾ ook 3 zonen had. Typiek en realiteit schijnen hier in elkaar over te vloeien.
3. IV, 67. Bij de Skuthen beoefenen de Enareërs als volgt de waarzegkunst. De bast van een linde splijten ze in 3 delen, winden de stroken om hun vingers, winden ze er weer af en voorspellen. —
Deze 3 kan een heilig getal zijn, maar ook aan een realiteit beantwoorden.
4. II, 17. Tot aan de stad Kerkasoros loopt de Nijl als één stroom, maar daarna splitst hij zich in drieën (τριφασίας ὁδοῦς⁵⁾). —
Het getal 3 is hier reëel, daar de Nijl zich bij de genoemde stad inderdaad in 3 hoofdtakken splitst. Zie verder bl. 251, 2.

¹⁾ Vgl. VIII, 66 (bl. 45, 10-11); zie ook VII, 88 (bl. 70, 13) en VII, 82 en 121 (bl. 129, 1).

²⁾ In IV, 6 spreekt Hdt. over de 3 stammen der Skuthen, die van de 3 stamheroën afstamden.

³⁾ Volk en land der koninklijke Skuthen waren in 3 delen verdeeld, waarvan ieder onder een eigen koning stond. Het grootste deel bezat echter een soort suprematie (IV, 7); de koning daarvan, Idanthursos, is daarom opperbevelhebber van het hele leger (Stein, Macan).

⁴⁾ Vgl. Hdt. IV, 5 (bl. 71, 1).

⁵⁾ Vgl. voor deze uitdrukking Hdt. VI, 119, I, 95 en II, 20-22 (bl. 95, 2 en 96, 3 en 4).

5. III, 39. Polukrates had Samos eerst in 3 *delen* verdeeld en bestuurde het met zijn broers Pantagnotos en Sulosoon. — Misschien had Polukrates het eiland verdeeld volgens de indeling in 3 phulai¹). Het getal kan dus reëel zijn.

α 2. 3 *delen*, als 4e *deel*.

In dit voorbeeld is de 3 reëel. De overeenkomst met de op bl. 48. α 2 (met n. 3) besproken typische formule is slechts toevallig.

6. II, 16. De Ioniërs beweren, dat de gehele aarde uit 3 *delen* bestaat, Europa, Azië en Libue. Als 4e *deel*²) zouden ze er de Egyptische Delta bij moeten tellen, als de Nijl de grens tussen Azië en Libue is. IV, 45. Ik kan niet vermoeden, waarom de aarde, die toch één is, 3 *namen* draagt, en waarom de Nijl en de Phasis haar tot grenzen zijn gesteld. —

Uit II, 16 blijkt, dat Herodotos met de meeste³) oude Helleense geographen wel 3 werelddelen aannam, maar niet de Nijl als grens tussen Azië en Afrika beschouwde, maar de landengte van Suez (Bähr, Abicht).

¹) Vgl. Panofka bij Bähr; Stein. D.e.t. is Busolt (*Gr. Staatsk.* I³, bl. 260, n. 2) van mening, dat deze driedeling der πόλεις met de phulai-indeling niets had uit te staan. In III, 26 noemt Hdt. de Samische φυλή Αισχυριώνη. De mededeling van Themistagoras van Ephesos bij Müller, *F. H. G.* IV, 512 (= *Etymologicum Magnum* bl. 160, 22, s. v. Ἀστυπάλαια), dat op Samos de beide phulai Χησιή en Ἀστυπάλαια bestonden, wordt door een ± 200 uitgevaardigde wet bevestigd (Busolt, *Griech. Staatsk.* I³, bl. 260, n. 2). How-Wells houden een van deze 2 phulai (blijkbaar Χησιή) voor identiek met Αισχυριώνη. Oorspronkelijk bestonden op Samos wel de vier Ionische stamphulai, want deze bestonden ook in de Samische kolonie Perinthos (vgl. Busolt, *Gr. Staatsk.* I³, München 1920, bl. 120 en 260). De driedeling, die reeds door Anakreon (*Bergk, Lyr. Gr.*⁴, bl. 164 v. en 169: τριμερῶσιν) genoemd wordt, schijnt dus later in de plaats van een oude vierdeling te zijn ingevoerd.

²) Een vierdeling van hemel en aarde bestond in later tijd inderdaad. Ook Timosthenes, de admiraal van Ptolemaios Philadelphos, beschouwde Egypte als 4e werelddeel (Usener, *Dreiheit*, bl. 341 v.; daar ook uitv. over de betekenis van het getal 4 en de vierdeling).

³) Vgl. Bähr, Abicht. Volgens Wiedemann d.e.t. namen de meeste oude geographen er twee aan. — De verdeling in 2 werelddelen, Europa en Azië, is de oudste (o.a. Hekataios; cf. ook Usener, *Dreiheit*, bl. 339 v.), maar die in drie was in de tijd van Hdt. de algemeen-aangenomene (How-Wells, *App.* XIII, § 5). Hoe Hdt. zelf de wereld wilde verdelen, is in details niet geheel duidelijk. Zo blijft b.v. enigszins onzeker, waar hij Egypte bij rekende. Misschien rekende hij het bij Libue (z. How-Wells ad IV, 39, 2 en *App.* XIII, § 6 b); in I, 130 in fine schijnt hij het tenminste van Azië uit te sluiten. D.e.t. gelooft Wiedemann, dat hij het in het algemeen tot Azië rekende (IV, 39-42).

α 3. „2 delen, 3 delen”.

7. VIII, 129. Artabanos belegert Poteidaia: Nadat het beleg 3 maanden¹⁾ geduurd had, trad een grote eb in van lange duur. Toen de barbaren een doorwaadbare plaats zagen ontstaan, gingen zij daar langs naar Pallene. Maar toen ze twee vijfden van de weg hadden afgelegd en er nog drie vijfden over bleven ... kwam de vloed op, waardoor zij verdronken. —

De tekst luidt: τὰς δύο μὲν μοίρας ... ἐτι δὲ τρεῖς ὑπόλοιποι ἦσαν. Deze verdeling van de weg in $\frac{2}{5}$ en $\frac{3}{5}$ moet op schatting van de zegsman respectievelijk van de volksoverlevering berusten en kan dus als rond getal beschouwd worden.

β. *Het 3e deel.*

- *8. I, 211-212. Kuros liet het slechtste deel van zijn leger in een kamp achter en gaf het veel voedsel en ongemengde wijn. Toen hij daarop was teruggetrokken, rukte het 3e deel van het leger der Massageten op en doodde de achtergeblevenen van Kuros' leger. ... c. 212: Ga weg uit dit land, nadat u schande gebracht hebt over het 3e deel van het leger der Massageten. —
Daar 'n positieve overlevering voor zulke bijzonderheden waarschijnlijk niet bestond, is de 3 in dit verband wel typisch.
- *9. VII, 131. In Piërië bleef Xerxes vele dagen, want het 3e deel van het leger maakte het Makedonische gebergte begaanbaar, opdat het hele²⁾ leger daarover naar de Perrhaiben zou trekken. —
In het gunstigste geval berust dit getal op schatting. Stein en How-Wells verwijzen naar VII, 121³⁾; maar het is natuurlijk niet noodzakelijk, dat een van de 3 daar genoemde delen van het leger identiek moet zijn met het hier genoemde derde deel.
- *10. IX, 34. Melampos eiste de helft van het koningschap als loon voor het genezen van de vrouwen van Argos van hun waanzin. De Argeïërs weigerden dit. ... Later eiste Melampos ook voor z'n broer Bias nog het 3e deel van het koningschap. —
Beloningen als „de helft van 'n koninkrijk” dragen een sprookjes-

1) Vgl. bl. 55, 1.

2) Er kan niet bedoeld zijn, dat het *hele* leger door één pas Thessalië binnenrukte; wanneer het leger voortdurend in 3 groepen verdeeld was, moest het door 3 passen getrokken zijn (Macan). Maar dat het leger *voortdurend* in 3 delen gesplitst was, zegt Herodotos niet. Mogelijk is, dat Hdt. voor deze passage een andere bron gebruikte (evenals voor de beschrijving van de mars in VII, 108-117), die van de in VII, 121 genoemde dieldeling niets af wist.

3) Bl. 91, 1.

achtig karakter. Hier krijgen Melampos en Bias tenslotte ieder het derde deel van het koningschap, zodat de inheemse koning Anaxagoras zelf ook nog 'n derde deel over hield¹⁾. In dit voorbeeld kan men dus het beste een typisch getal aannemen.

11. II, 65. De Egyptenaren, die in de steden wonen, ... scheren het hoofd hunner kinderen 1°. geheel, of 2°. voor de helft of 3°. voor het 3e deel en wegen dat haar tegen zilver; dat geld dient voor het onderhoud der heilige dieren²⁾. —

Uit Diodoros³⁾ schijnt te volgen, dat men dit bij ziekte van de kinderen deed. Naargelang de aard der ziekte werd het hoofd geheel, half of voor 't derde deel geschoren. Het is dus klaarblijkelijk een haaroffer. Mogelijk zijn de beide drietallen hier heilige getallen; ze kunnen echter ook op een werkelijk gebruik berusten.

Niet typisch is de 3 in:

12. I, 192. Tot onderhoud van de Perzische koning en z'n leger is het gehele gebied, waarover hij heerst, aangewezen. Gedurende 4 maanden onderhoudt het Babulonische gebied hem en gedurende 8 maanden de rest van Azië. Het Assurische land is dus in macht het 3e deel van heel Azië. —

Als de 4 maanden eenmaal gegeven zijn, is de 3 reël.

§ 4. Soorten

α. 3 soorten.

- *1. IV, 192. Bij de nomaden in Libue zijn 3 soorten muizen, de tweevoetigen, de „zegeriës” en de egels. —

Ook Ps.-Aristoteles, π. θαυμα. ἀκουσμ. 27 schrijft: ἐν Κυρήνῃ δέ φασι νὺχ ἐν εἶναι μῶν γένος, ἀλλὰ πλεῖω καὶ διάφορα καὶ ταῖς μορφαῖς καὶ ταῖς χροαῖς. Of het echter precies 3 soorten waren, blijft nog een vraag. De mededeling van Herodotos is wel typisch.

2. VI, 119. Arderikka in Kissia ligt 210 stadia van Soesa en 40 van de bron, die van *drievoudig* soort (τὸ παρέχεται τριφασίας ἰδέας) is: want ze scheppen daar aardpek uit en zout en olie op de volgende wijze. ... ze gieten het in een ontvanger; daaruit stroomt het

¹⁾ Zo vatten tenminste alle oude schrijvers (Diodoros, Pausanias, e.a.) het op: How-Wells sluiten zich hier bij aan. Schwelghäuser en Macan vinden het waarschijnlijker, dat Melampos de helft kreeg, Bias 1/3 van de overblijvende helft (dus 1/6 van het geheel) en Anaxagoras ook 1/6 deel hield (cf. Bähr, Stein).

²⁾ Dit voorbeeld wordt reeds bij Czajkowski bl. 90 terloops vermeld.

³⁾ I, 83. Vgl. de aantek. van Wiedemann.

in een andere ontvanger en gaat dan 3 kanten uit (τράπεται τριφασίας ὁδοῦς¹⁾). — —

Aardpek wordt bij Kir-Ab nog steeds op de door Herodotos beschreven wijze gewonnen²⁾).

β. 3 manieren.

Deze voorbeelden kunnen we alle 4 als typisch beschouwen, omdat overal de bewerking van de stof door de schrijver, die een (typische) keuze doet, doorschemert.

- *3. I, 95. Ζεῦ zal ik schrijven ... hoewel ik weet, dat er over Kuros nog wel 3 andere³⁾ tradities (καὶ τριφασίας ἄλλας λόγων ὁδοῦς¹⁾) bestaan. —

Hiermee vergelijk men :

- *4. II, 20-22. Verklaringen van de Nijloverstroming. Er zijn Hellenen, die over dat water op drie verschillende wijzen⁴⁾ gesproken hebben. Twee wil ik alleen noemen: de ene zegt .... c. 21: De andere van die twee zegt .... c. 22: De 3e mening dwaalt het meeste⁵⁾. — Waarschijnlijk een typische keuze. Dat dit drietal typisch is, wordt bevestigd door Hdt. II, 22 (bl. 85, 3).

- *5. II, 86-88. De 3 manieren van balseming in Egypte. Als aan de balsemers een lijk gebracht wordt, laten zij eerst de voornaamste balseming zien, dan de tweede, die goedkoper is, en de 3e, die de goedkoopste is. ... De duurste balseming is aldus: ... c. 87: Als ze de middelste balseming kiezen, ... c. 88: De 3e balseming is aldus: ... enz. —

Diodoros I, 91 stemt hierin met Herodotos overeen. Uit de mummies heeft men evenwel kunnen opmaken, dat er meer dan 3 manieren van balsemen waren en dat een schematizering in 3 klassen wel niet bestond⁶⁾. Herodotos schijnt dus ook hier een keuze gedaan te hebben.

- *6. III, 82-83. Beraadslaging der 7 Perzen over de beste regeringsvorm: Otanes gaf deze mening te kennen (c. 81). Megabuzos gaf deze

¹⁾ Vgl. voor deze uitdrukking II, 17 (bl. 92, 4).

²⁾ How-Wells; Kir-Ab is de plaats, waar volgens hen het hier bedoelde Arderikka gelegen heeft.

³⁾ Wanneer Maspero, *Hist. ancienne des peuples de l'Orient*¹⁴, Paris z.j. (c. 1920), bl. 644, n. 2 zegt: „Hérodote dit avoir connu quatre versions de l'histoire de Cyrus”, is dat natuurlijk een foutieve, al te letterlijke opvatting van deze passage.

⁴⁾ τριφασίας ὁδοῦς; z. noot 1.

⁵⁾ Over deze verschillende theorieën en Herodotos' tegenargumenten (vgl. II, 22: bl. 85, 3) zie uitv. Wiedemann.

⁶⁾ Bähr; Wiedemann (z.d. uitv. over het mummificeren); How-Wells.

mening; als *derde* openbaarde Dareios zijn mening. ... Als 3 (*regeringsvormen*) ter keuze voor ons liggen (τριῶν ... προκειμένων) ... (c. 82). Deze 3 *meningen* werden hun voorgelegd (c. 83). —

Het getal 3 der regeringsvormen is op zich zelf niet typisch¹⁾. Opvallend is echter, dat in deze waarschijnlijk fiktieve kroonraad van de 7 mannen er slechts 3 een rede houden, wat helemaal op rekening van de schrijver staat²⁾.

HOOFDSTUK V. DRIEVOUDIGE HERHALING VAN EENZELFDE HANDELING OF GEBEURTENIS

Een drievoudige herhaling van een handeling of gebeurtenis is een sprookjesmotief van de eerste rang. In de sprookjes, novellen enz. van alle volken kan men het talloze malen aantreffen³⁾. Ook bij Homeros komt het dikwijls voor⁴⁾.

α. 3 maal.

Deze enkelvoudige formule vindt men bij Herodotos 8 maal; daarvan zijn de 5 volgende gevallen⁵⁾ zeker typisch.

- *1. I, 86. Toen Kroisos op de brandstapel stond, riep hij tot 3 maal toe „Soloon”, daar hij zich diens woorden herinnerde. —

¹⁾ Ook Aly bl. 240 zegt: „Die 3 Reden ... mögen in der Sache begründet sein”. Czajkowski bl. 95 noemt dit geval ook.

²⁾ Motivering van het typische van dit drietal z. Hdt. III, 71 (bl. 230, 5 in fine); vgl. ook III, 82 (bl. 69, 11) en VII, 8-10 (bl. 177, 11).

³⁾ Enkele voorbeelden moge ik hier aangeven: „Als ik 3 maal zo gegaapt en gehuild heb, word ik een (weer)wolf” (*Fabulae Aesopicae*, ed. Halm, 196). De mythische reus Τάλας liep dagelijks 3 maal om het eiland Krete (z. Roscher, *Lex. d. Myth.* V, kol. 27: s.v. Talos). „Pharao sprak hem tot 3 maal toe aan” (Pap. Krall (Wenen), kol. H 4, Spiegelberg, *Petubastis* [voll. titel z. bl. 46, n. 3], bl. 51). „Drie maal kuste hij de grond” (1001 Nacht, I, 159; 312. V, 121; 506). „Drie maal klopte hij” (*Li Th'ai Peh* [voll. titel z. bl. 66, n. 4], bl. 211. 1001 Nacht, I, 125). „Hij zwaaid de stok 3 maal door de lucht” (1001 Nacht, V, 531; 533). „Wij hebben 3 maal oorlog gevoerd met Korea” (*Li Th'ai Peh*, bl. 194).

⁴⁾ z. bl. 24, Hfdst. V. Bij Homeros wordt de formule dikwijls verdubbeld, wat bij Herodotos nooit voorkomt. Zie verder bl. 283 beneden en bl. 284 vv.

⁵⁾ Czajkowski noemt reeds de voorbeelden 1 (bl. 97), 2 (bl. 88 en 91), 3 en 4 (bl. 97).

Een echt sprookjesverhaal, dat we ook elders¹⁾ terugvinden. In deze passage komt het getal 3 nog enkele keren voor²⁾).

- *2. I, 175. Boven Halikarnassos in het binnenland wonen de Pedaseërs; zo vaak hen een onheil zal treffen, krijgt de priesteres van Athena een grote baard. Dit is hun 3 maal overkomen. —
Het verhaal is legendarisch. Merkwaardig is, dat bij de herhaling van deze mededeling in VIII, 104 staat: „Dit is hun al 2 maal overkomen”. De laatste passage houdt men sinds Valckenaer voor een interpolatie uit I, 175³⁾, waarbij δὲς dan klaarblijkelijk een ver-gissing van de interpolator is.
- *3. V, 105. Dareios beval een zijner slaven onder de maaltijd telkens tot 3 maal toe te roepen: „Heer, denk aan de Atheners”. —
Legendarisch.
- *4. VII, 212. Gedurende de slag bij Thermopulai sprong Xerxes 3 maal van z'n zetel op uit vrees voor zijn leger. —
„Eens voor de Meden, eens voor de Kissiërs, eens voor de Perzen”⁴⁾ verklaart Macan hier heel lakoniek. Dit zuiver dramatisch motief beantwoordt natuurlijk niet aan een realiteit.
- *5. VIII, 137. Stichting der Makedonische heerschappij: Uit Argos kwamen 3 broers⁵⁾, Gauanes, Aëropos en Perdikkas. Ze traden in dienst van de Makedonische koning. Zo dikwijls er gebakken werd, werd het brood van Perdikkas 2 maal zo groot als het eerst was. Toen de koning dat vernam, beval hij de 3 broers uit het land te gaan. Ze vroegen nu om hun loon. De zon scheen juist door de schoorsteen in huis; de koning wees op de zon en zei: „Dat is uw loon”. Perdikkas zei, dat hij het loon aannam; hij trok met zijn mes een kring om de zon op de grond, schepte daarna 3 maal uit de zon in z'n boezem⁶⁾ en ging met zijn broers heen. —
Reeds Macan wees er op, dat de 3 in deze sprookjesachtige vertelling typisch is.

In de 3 volgende gevallen kan men geen beslissing nemen over

1) Xanthos fr. 19: Σιωπῆς δὲ γενομένης στενάξας μέγα εἰς τρεῖς ἀνακαλεῖται πάλιν Σόλωνα. Ploet., *Soloon* 28: ἀνεβόησε τρεῖς ὦ Σόλων (vgl. ook Czajkowski bl. 97). — Een drievoudige aanroeping komt ook bij Hdt. I, 44 (bl. 178, 14) voor.

2) Zie het register. — Ook Aly bl. 240 geeft dit voorbeeld.

3) Abicht, Stein, Hude, How-Wells; vgl. ook Bähr.

4) De 3 volken, die de eerste dag een aanval op Thermopulai deden (Hdt. VII, 210-211). — Aly bl. 240 noemt dit geval ook reeds.

5) bl. 73, 6.

6) Zie voor deze ceremonie uitv. Stein, Abicht, How-Wells.

het al of niet typische van het drietal.

6. I, 185. *Drie maal* stroomt de Euphrates langs Arderikka. *Drie keer* in *3 dagen* komen degenen, die de Euphrates afvaren, langs Arderikka. —
Zie bl. 46, 12.
7. VI, 103. Miltiades' vader Kimoon was eens voor Peisistratos uit Athene gevlucht. Gedurende die verbanning behaalde hij te Olumpia een overwinning met 'n vierspan. Daarna, op de volgende Olumpische spelen, overwon hij met dezelfde paarden .... En toen hij met diezelfde paarden een andere overwinning te Olumpia behaald had, werd hij gedood door de Peisistratiden. Kimoon ligt vóór de stad begraven; tegenover hem liggen die paarden begraven, die *3 maal* in Olumpia overwonnen hadden. Ook andere paarden, n.l. die van de Lakoniër Euagoras, hebben reeds hetzelfde gedaan, maar andere paarden dan deze niet. —
Miltiades en Euagoras hadden ieder een wijgeschenk in Olumpia laten oprichten ter herinnering aan hun overwinning¹⁾. Of de 3 typisch is of reëel, kan men niet uitmaken²⁾. In ieder geval kunnen we hier even goed als met een excerpt uit de Olumpische overwinnaarslijsten met een legendarische familietraditie te doen hebben.
8. VIII, 47. Vóór de slag bij Salamis kwam Phaüllos uit Krotoon met een schip de Hellenen te hulp. Deze Phaüllos was *3 maal* overwinnaar bij de Puthische spelen (ἀνὴρ τρις πυθιονίκης Φαῦλλος). — Het is niet onmogelijk, dat dit drietal uit de Puthische kroniek stamt, vooral daar Pausanias³⁾ er nadere bijzonderheden over meedeelt.

β 1. Voor de 3e maal.

Van de 8 voorbeelden in deze afdeling komen de Nos. 12, 13 en 15 in de formulering met elkaar overeen; hier worden n.l. de tweede en derde herhaling door het ranggetal aangeduid:

12. voor de 2e maal.	13. voor de 2e keer.
voor de 3e maal (eerst — 2 maal).	'n 3e boodschap.
15. in de 2e plaats.	
in de 3e plaats.	

¹⁾ Pausan. VI, 10, 8.

²⁾ Macan houdt ze blijkbaar voor historisch. Volgens hem zijn de data der 3 overwinningen waarschijnlijk Ol. 61, 62, 63 of 62, 63, 64, d.i. 536, 532, 528 en 524 v. Chr. Ook Stein en How-Wells plaatsen de 3e overwinning in 524.

³⁾ X, 9, 2: Φαῦλλω δὲ Κροτωνιάτῃ ... τὰς δὲ Πυθοῖ πεντάθλου δὺο ἀνείλετο καὶ σταδίου τὴν τρίτην ...

No. 9 komt slechts schijnbaar met deze 3 gevallen overeen.

In de formulering verwant zijn ook de Nos. 11 en 16, waar het eerste en derde ranggetal uitgedrukt worden:

11. voor de 1e maal. 16. eerst.

voor de 3e maal. in de 3e plaats (de 1e en 2e figuren).

De laatste formule is minder frekwent dan de eerste; uit de sprookjesletterkunde zijn mij geen parallellen bekend; van de 5 voorbeelden bij Homeros vertoont er slechts één deze formule¹⁾. Daarentegen komt de eerste formule dikwijls voor²⁾; ze komt enigszins overeen met de formule in γ (bl. 104).

- *9. I, 46; 47; 55. Kroisos stuurde 3 maal achter elkaar gezanten naar het orakel van Delphoi, de eerste keer om de goddelijkheid ervan op de proef te stellen (cc. 46-47); de *tweede keer* om te vragen, of hij tegen de Perzen zou optrekken en of hij een volk tot zijn bondgenoot zou maken (c. 53; c. 46 einde: δεύτερα πέμπων); de *3e keer* om de duur van z'n heerschappij te vernemen (c. 55: ἐχρηστηριάζετο τὸ τρίτον)³⁾. —

Het typische karakter van deze vertelling is evident. Formeel is hier op te merken, dat Herodotos het ranggetal alleen maar bij de derde keer noemt; want het δεύτερα in c. 46 heeft *niet* de betekenis van rangschikking in deze serie van 3 typische handelingen, maar betekent slechts „wederom” of „voor de tweede keer” (zonder typische getalbetekenis).

- *10. III, 53. Toen Periandros zijn zoon naar Korkura had verbannen en reeds oud begon te worden, zond hij een bode naar Korkura en riep Lukophroon terug om de heerschappij over te nemen. Doch deze gaf geen antwoord. Periandros zond weer, nu diens zuster, z'n eigen dochter. Maar Lukophroon weigerde naar Korinthos terug te keren.

¹⁾ κ 519 — 520 = λ 28.

²⁾ Hom. Γ 225. Ψ 725 vv.; 842 vv. Vgl. 1001 Nacht, V, 672/3: „Toen trad 'n *tweede* jongeling naar voren ...; en een *3e* bleef zo lang voor hem staan ...” In het volgende geval staat tevens de formule „3, de 4e”: 1001 Nacht, V, 613: „Hij kon niet slapen ...; en dit duurde zo nog een 2e en 'n 3e nacht. ... In de 4e nacht ...” Anders is de formule in het verhaal van Setne: „Twee maal versloeg hij de slang ... doch telkens begon zij weer te leven. De derde keer echter hakte hij haar in tweeën” (Spence-v. Rooyen, *Mythen en legenden van Egypte*². Zutphen 1922, bl. 285).

In de sprookjes worden bij triaden ook wel eens alle drie de getallen (1, 2, 3) genoemd, b.v. 1001 Nacht I, 25: „Doe dit een tot twee of 3 dagen lang.” ib. I, 107: „Zij schonk de 1e beker vol en dronk hem uit en evenzo 'n *tweede* en 'n *derde*”. Vgl. bl. 104, n. 3, achtste voorbeeld en Hom. Z 179 vv. (bl. 26, 17).

³⁾ Reeds Aly bl. 40 spreekt over deze typische 3 vragen.

zolang zijn vader nog leefde. Toen zond Periandros voor de 3e maal een bode. —

Blijkbaar een door de schrijver gevormd typisch drietal of volksverlevering met klimax in 3 trappen¹⁾).

Na deze zeker typische voorbeelden volgt als derde een dubieus geval:

11. I, 60-64. De 3 tyrannides van Peisistratos: Zo kreeg Peisistratos Athene voor de eerste keer in zijn macht (c. 60). ... (In cc. 60 v. spreekt Hdt. over de tweede tyrannis). ... Zo kreeg Peisistratos voor de 3e maal Athene in zijn macht (c. 64). —

De geleerden kunnen het er niet over eens worden, of deze 3 tyrannides historisch zijn of niet; ook het bericht bij Aristoteles, 'Aθ. πολ. c. 14-17 heeft geen afdoende opheldering gebracht. Stein, Abicht, Busolt, Ad. Bauer e.a. houden de 3 tyrannides voor historisch, terwijl Beloch en Ed. Meyer ervan overtuigd zijn, dat Peisistratos zeker geen 3 maal geregeerd heeft²⁾). We moeten dit geval onbeslist laten.

¹⁾ Ook Aly (bl. 96 en 240) wijst er op, dat de verzoeningspogingen van Periandros zich in 3 fasen voltrekken, door een bode, door de zuster van zijn zoon, door de vader zelf. (Dit laatste is feitelijk niet helemaal juist!).

²⁾ Stein en Abicht geven de volgende jaartallen: Eerste tyrannis ± 560-555 v. Chr.; tweede tyrannis kan nauwelijks 'n jaar geduurd hebben, misschien maar een paar maanden, 549-548 (Abicht: 550-549); derde tyrannis 538-527 (Abicht: 539-528). Stein steunt op mededelingen van Aristoteles, *Polit.* V, 12 en Thoe kud. VI, 59. Vgl. ook Hdt. V, 65: „36 jaar” met de aant. der commentaren en Ed. Meyer, *Forsch.* II, bl. 247 met noot 1. Adcock (Cambr. Anc. Hist. IV, 63 vv.) geeft ten dele andere jaartallen.

D.e.t. vindt Beloch (*Rhein. Mus.* XLV (1890) 469 en uitvoeriger G.G. I, 2, bl. 288 vv.) het reeds a priori onwaarschijnlijk, dat Peisistratos 3 maal tyran geweest is. Een bevestiging daarvan vindt hij in de chronologische aangiften van Aristot. 'Aθ. πολ., 14; 15; 17 en konkludeert, dat bij Aristoteles één terugkeer te veel staat. Ed. Meyer (*Gesch. d. Alt. II. Gesch. des Abendlandes bis auf die Perserkriege.* Stuttgart 1893, § 474, bl. 772 en *Forschungen* II, bl. 240 vv.) heeft zich bij Beloch aangesloten. Hij meent, dat de data van de eerste verdrijving en de tweede tyrannis slechts op verkeerde konkluzies berusten. Het verhaal over de terugvoering door Phue (2e terugkeer) is volgens hem een variatie van het historisch bericht over de overwinning bij Pallene in 546/5 („3e terugkeer”) (*Forsch.* II, bl. 248 en 250).

In tegenstelling met Beloch meent Busolt (G.G. II, bl. 317, n. 4: vooral bl. 319 v.), dat de berichten van Hdt. juist bevestigd worden door de van hem onafhankelijke, uit een Atthis stammende gegevens bij Aristoteles (*Polit.* en 'Aθ. πολ.), een theorie, waarbij Czajkowski (bl. 97, z.d.) zich aansluit. Ook Beloch's mening, dat de chronologische aangiften met uitzondering van begin- en eindjaar der tyrannis waardeloos zijn en volgens de generatieberekening kunstmatig gekonstrueerd, houdt hij voor onvoldoende gemotiveerd.

daar ook uit de formulering bij Herodotos geen zeker bewijs voor het typische van dit drietal valt af te leiden¹⁾. In ieder geval komt door het legendaire karakter van verschillende bijzonderheden in dit verhaal ook het drietal in een verdacht licht te staan.

12. VI, 32. a. I, 6. Kroisos was de eerste der barbaren, die sommige Hellenen onderwierp. Vóór de regering van Kroisos waren alle Hellenen vrij. I, 26. Kroisos ..., die het eerst van de Hellenen de Ephesiërs aanviel (in c. 27 beschrijft Hdt. dan de gehele onderwerping). b. I, 169. Zo werd Ionië voor de 2e maal onderworpen (door Kuros). c. VI, 32. Zo werden de Ioniërs voor de 3e maal (door Dareios' veldheer Artaphernes) onderworpen, eerst door de Ludiërs, daarna 2 maal achter elkaar door de Perzen²⁾. —

Deze drievoudige onderwerping is historisch voor de Ioniërs van het vasteland³⁾. De eilanden d.e.t. waren niet door Kroisos veroverd⁴⁾, waarschijnlijk ook niet door Kuros⁵⁾, die geen vloot had.

β 2. Een 3e boodschap. Een 3e droom.

- *13. III, 68-69. Over de ontmaskering van de Magiër: In de achtste maand bleek op de volgende wijze, wie hij in werkelijkheid was. Otanes' dochter Phaidume was nu de vrouw van de Magiër. Otanes zond haar een bode en vroeg, wie haar man was, Smerdis, de zoon van Kuros, of 'n ander. Ze antwoordde, dat zij het niet wist. Voor de tweede keer zond Otanes haar een bode, waarop hij weer een onbevredigend antwoord kreeg. c. 69: Hij zond 'n 3e boodschap tot haar met 't verzoek na te gaan, of haar man oren had of niet. Phaidume antwoordde, dat ze het doen zou. Toen ze het te weten gekomen was, zond ze een bode en meldde haar vader de waarheid. —

Het heeft geen doel hier nog andere uiteenzettingen over dit vraagstuk te citeren. Ook wanneer het getal 3 in de door Busolt bedoelde Atthis overgeleverd was, zou dat op zich zelf natuurlijk nog niet bewijzen, dat het geen typisch getal zou kunnen zijn.

¹⁾ In deze passage (I, 59: bl. 76, 7) komt nog een drietal voor, dat evenwel reëel is. Vgl. ook I, 60: bl. 89, 10.

²⁾ Met deze drievoudige onderwerping komt een tweevoudige afval overeen: V, 37. Zo was Aristagoras openlijk afgevallen (in 499 v. Chr.). IX, 104. Zo viel Ionië voor de 2e maal van de Perzen af (in 479) (Aly bl. 33).

³⁾ Vgl. Macan en How-Wells.

⁴⁾ Hdt. I, 27.

⁵⁾ Hdt. I, 143. De meeste eilanden stelden zich evenwel uit eigen beweging onder Kuros' heerschappij (I, 169).

Hier vinden we de 3 typische vragen¹⁾. Er zijn evenwel 4 antwoorden, op de laatste vraag twee. De formulering is aan die van de voorgaande voorbeelden verwant; dit geldt ook van:

- *14. VII, 19. Toen Xerxes zich gereed maakte tegen Hellas op te trekken, zag hij een droom, die hem aanspoorde zijn plan uit te voeren (c. 12). In c. 14 staat, dat Xerxes nog eens dezelfde droom had en in c. 17, dat ook Artabanos hetzelfde droomde. C. 19: Toen Xerxes zich voor de veldtocht gereed maakte, verscheen hem een *derde* gezicht in de slaap. —

Eigenaardig is de herhaling van de droom. „Der dritte Traum“, zegt Aly (bl. 168 en bl. 8, noot 1), „steht schon deshalb selbständig da, weil er eine der üblichen Dreiheiten nur vortäuscht, die durch den Traum des Artabanos schon erfüllt ist“. Voor een soortgelijk geval zie Hdt. IV, 155-159 (bl. 175, 6).

β 3. *In de 3e plaats.*

- *15. III, 22. De Ichthuophagen brachten in naam van Kambuses geschenken naar de Aithiopische koning en wel: 1°. een purperen gewaad, 2°. 'n gouden halsketen, 3°. armbanden, 4°. een vat zalf en 5°. een vat palmwijn (c. 20). De Aithiopische koning vroeg hun, hoe het purperen kleed gemaakt was. In de *2e plaats* (δεύτερα) vroeg hij naar de gouden keten en de armbanden. In de *3e plaats* vroeg hij naar de zalf. Maar toen hij de bereiding van de wijn had vernomen, verheugde hij zich en ... —

Uit dit voorbeeld blijkt duidelijk, dat Herodotos opzettelijk naar typische werking streeft. De 3 is hier kunstmatig geschapen doordat 2° + 3° onder δεύτερα samengevoegd zijn. De formule, die hier ontstaan is, is geheel dezelfde als „3 maal, maar de 4e maal“²⁾ (= maar toen hij de bereiding ...) met slechts dit verschil, dat het getal 4 niet uitdrukkelijk genoemd is.

- *16. VI, 129. De tyran Kleisthenes had alle mannen, die naar de hand van zijn dochter dongen, naar Sikoon laten komen. Op de dag, dat hij een schoonzoon zou uitkiezen, gaf hij een maaltijd. Na afloop daarvan beval een der vrijers, Hippokleides, de fluitspeler dansmuziek te fluiten, waarbij hij danste. Daarna hield Hippokleides even op en beval een tafel te brengen; daarop danste hij *eerst* Lakonische figuren, daarna andere, Attische, en *ten derde* ging hij met 't hoofd

¹⁾ Ook Aly bl. 100 noemt deze 3 vragen typisch; evenzo Czajkowski bl. 95. Deze geschiedenis van Phaidume is een romantisch detail in Herodotos' verhaal (Prášek, *Gesch. Meder-Perser*, I, bl. 281).

²⁾ Vgl. bl. 48, α 2 met n. 3.

op de tafel staan en maakte gebaren met z'n benen. Toen Kleisthenes hem de eerste en tweede figuren zag dansen . . . , bedwong hij zich nog, maar toen hij hem met de benen gebaren zag maken, zei hij : . . . enz. —

Het ontwerp van dit verhaal is eveneens typisch¹⁾.

γ. 2 maal en 3 maal.

Deze formule is nog een herinnering aan de ontwikkeling van het drietal uit het nog oudere tweetal²⁾. Ze is een echt typisch kunstmiddel, dat in de folkloristische letterkunde zeer frekwent is³⁾. Bij Herodotos staan twee gevallen⁴⁾.

- *17. III, 148. Maiandrios, ex-tyran van Samos, trachtte in Sparte koning Kleomenes om te kopen: Zo dikwijls Kleomenes de bekers zag, bewonderde hij ze . . . ; gene verzocht hem er zoveel van mee te nemen, als hij wilde. En hoewel Maiandrios dit 2 maal en 3 maal zeide (δὶς καὶ τρίς εἰπαντος), wenste Kleomenes niets aan te nemen.
- *18. II, 121, 2. Koning Rhampsinitos vond zijn schatkamer bestolen. Toen voor de tweede en de derde keer bij het openen van het vertrek de schatten geringer bleken te zijn, verzoon hij een list (De tekst luidt: ὥς δὲ αὐτῷ καὶ δὶς καὶ τρίς⁵⁾ ἀνοίξαντι αἰεὶ ἐλάσσω φαίνεσθαι

¹⁾ Dit voorbeeld staat reeds bij Aly bl. 160 en 240 en Czajkowski bl. 97.

²⁾ Usener bl. 361. Deze ontwikkeling is ook nog duidelijk te zien in de Latijnse uitdrukking voor drievoudig „tergeminus” en in ons „driedubbel”.

³⁾ Vgl. b.v. Kretschmer, *Neugr. Märchen*, bl. 165: „Men wast z'n ogen 2 maal, 3 maal”. 1001 Nacht I, 78: „Zij herhaalde de woorden 'n tweede keer en 'n derde keer”; I, 82: „Hij klopte 'n tweede keer en 'n derde keer”; I, 82: „Hij riep dit 'n 2e keer en 'n 3e keer”; I, 235: „Ik smeekte hem voor de 2e en voor de 3e maal”; V, 77: „Toen riepen ze het voor de 2e en 3e maal”; VI, 553: „Hij beantwoordde mijn groet niet, en ook toen ik hem een 2e en een 3e keer groette, gaf hij mij geen antwoord”. Een geval, waar alle drie de getallen staan, is Kretschmer, *Neugr. M.*, bl. 114: „Zij worstelden voor de 1e, 2e en 3e maal en de jongeling won” (vgl. bl. 100, n. 2 einde).

Dikwijls komt ook de formule „2 of 3” voor, b.v. Loekianos, Ἀληθὴς ἱστορίαι, II, 20: „2 of 3 dagen”; ib. I, 41: „2 of 3 drijvende eilanden”. 1001 Nacht, V, 275: „2 à 3 dagen”; V, 282: „2 of 3 dagen”; VI, 329: „2 of 3 jaren”. Nog vaker komt voor „2, 3”, bijv. Kretschmer, *Neugr. M.*, bl. 47 en 179: „2, 3 dagen”; bl. 85 en 186: „2, 3 jaren”; andere voorbeelden ibid. bl. 100; 101; 156; 175. Met de formule „2 of 3”, die ook één keer bij Hdt. staat (II, 121, 4: bl. 82, 8), kan men o.a. nog vergelijken de (bij Hdt. en Homeros niet voorkomende) formule „7 of 8”, b.v. *Li Th'ai Peh* (uitv. titel z. bl. 66, n. 4), bl. 204: „7 of 8 dienaren kwamen samen de trap op”.

⁴⁾ Vgl. ook Hdt. II, 121, 4 (bl. 82, 8) en II, 120 (bl. 72, 5).

⁵⁾ Abicht geeft voor δὶς καὶ τρίς dezelfde verklaring als voor δύο ἢ τρεῖς in II, 120 (bl. 72, 5). Ook Bähr wil δὶς καὶ τρίς vertalen door „iterum atque iterum, saepius”. — Het voorbeeld wordt reeds genoemd door Aly bl. 240 en Czajkowski bl. 97.

τὰ χρήματα ...). —

Het verhaal van de bouwmeester-dief is een sprookje, dat we in de populaire letterkunde van vele volken terugvinden¹⁾. In dit sprookje komt de typische 3 nog 2 maal voor.

AANHANGSEL

3 veldtochten : drievoudig gevecht.

- *1. III, 17. Daarna overwoog Kambuses 3 *veldtochten*, tegen de Carthagers, tegen de Ammoniërs en tegen de langlevende Aithiopiërs. Die mislukten alle drie: de eerste door de weigering der vloot onder de Phoinikiërs (c. 19); de tweede doordat het leger door de samoem in de woestijn aan zijn einde kwam (c. 26)²⁾; de derde door gebrek aan voedsel; het leger kwam lang niet zo ver (c. 25)³⁾. — Prášek⁴⁾ schijnt aan te nemen, dat het plan tot die 3 veldtochten historisch is. Maar in ieder geval wordt de volgorde door het motief der gradatio bepaald, want van de drie in c. 17 genoemde expedities staat, zoals reeds Aly (bl. 82) opmerkte, „der 2. (Kriegsplan), der zur Vernichtung des gesamten Expeditionskorps durch den Samum führt, ... mit monumentaler Wucht am Schlusse. Hier schon ist ein erster Versuch zu erkennen, *historische* Ereignisse bildhaft zu besonderer Wirkung zu ordnen, kein Durchblinken, sondern ein selbständiges Übergreifen des Logos auf die Historie”. Al zou ook het drietal zelf hier niet typisch zijn, typisch is in ieder geval de wijze, waarop de schrijver het gebruikt.
- *2. V, 1. Strijd tussen Paioniërs en Perinthiërs: Toen nu de Perinthiërs zich in de voorstad tegenover hen legerden, had er tengevolge van een uitdaging een *drievoudig tweegevecht* plaats: want een man streed met een man, een paard met een paard en een hond met een

1) Vgl. hiervoor Bähr, dl. 1, Excursus 10; Wiedemann en How-Wells.

2) Daar de Ammoniërs onder de onderdanen van Dareios voorkomen, heeft deze expeditie misschien wel succes gehad (How-Wells). Volgens een bericht bij Straboon bl. 820 trof deze ramp het onder Kambuses' leiding marcherende leger en had in Nubië plaats (zie evenwel How-Wells, App. V, § 4).

3) Volgens andere berichten had Kambuses op deze tocht wel succes en heeft hij Meroë bereikt (Strab. 17, bl. 790; Diodoros I, 33; Iosephos, *Arch.* II, 10, 2. Vgl. Stein, Bähr). How-Wells komen tot de konklusie, dat Kambuses in ieder geval enig succes had (z. hun uitv. betoog App. V, § 4; evenzo Buchanan Gray in: *Cambr. Anc. Hist.* IV, 21 v.).

4) *Gesch. d. Med. u. Perser.* I, 256; evenzo Buchanan Gray in: *Cambr. Anc. Hist.* IV, 20.

hond. Toen de Perinthïers in 2 *gevechten* gewonnen hadden . . . , vielen de Paioniërs hen aan en versloegen hen geheel. —

De uit de Romeinse annalistiek bekende verdrievoudiging van de strijd is hier op eigenaardige en fantastische wijze tot een strijd van man, paard en hond geworden (Aly, 142 en 240).

B. LATENTE TRIADEN

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

Tijdperken van 3 dagen

- *1. VII, 210-224. Bij Thermopulai werd gedurende 3 dagen gestreden :
1°. Xerxes zond de Meden en Kissiërs op de Hellenen af .... Het treffen duurde de hele dag. Na de nederlaag van dezen rukten de „onsterfelijken" aan, maar ook zij moesten terug trekken (cc. 210-211). 2°. Toen streden zij zo, maar de volgende dag ging het de barbaren niets beter in de strijd. Toen ... trokken de Perzen terug (c. 212). 3°. Ephialtes geeft Xerxes een raad (c. 213) ... De barbaren van Xerxes rukten op tegen de Hellenen (c. 223) ... Deze strijd duurde tot de mannen van Ephialtes aankwamen (c. 224). — Voor dergelijke typische drietallen zie men bl. 45, 9-10-11. Volgens Obst¹⁾ is de tweede dag een latere toevoeging; naar zijn opinie is er in werkelijkheid maar 2 dagen gestreden.
- *2. VIII, 23 en 25. Bij het aanbreken van de dag voer de hele Perzische vloot van Aphetai naar Artemision. Op die plaats bleven ze tot 's middags, waarna ze naar Histiaia voeren (c. 23. Eerste dag). ... Xerxes stond ieder, die wilde, toe om naar het slagveld in Thermopulai te komen kijken (c. 24) ... Die dag besteedden zij aan de bezichtiging, de volgende dag voeren zij terug naar Histiaia (c. 25. 2e en 3e dag). — Herodotos zegt wel niet uitdrukkelijk, dat ταύτην τὴν ἡμέρην in c. 25 een andere dag is dan die van c. 23, maar, zoals Macan reeds opmerkte, kan daar wel niet aan getwijfeld worden. Vgl. voor het typische van dit drietal ad bl. 45, Nos. 10-11.

---

¹⁾ *Der Feldzug des Xerxes*. 1913, bl. 108 v.; vgl. ook bl. 127. — Dit voorbeeld staat reeds bij Czajkowski bl. 96.

HOOFDSTUK II. GODEN, MENSEN EN GROEPEN

A. GODEN

Godentriaden vormen een typisch verschijnsel, dat in alle oude godsdiensten frekwent is. Het drietal drukt hier een wezensvolmaaktheid uit. Een godentrias bestond immers oorspronkelijk niet uit 3 op zich zelf staande wezens, die naast elkander bestonden, maar ze werd, zoals Hehn uiteenzet, als een eenheid beschouwd¹⁾. Bij Herodotos komen er maar weinig gevallen van voor.

- *1. IV, 59. De Skuthen vereren alleen de volgende goden: Hestia vooral, bovendien Zeus en Gaia (zij menen, dat Gaia de vrouw van Zeus is), en na dezen Apollon, Aphrodite Oerania, Herakles en Ares. — Van de goden der Skuthen zondert Herodotos hier 3 bijzonder heilige wezens uit²⁾.
- *2. IV, 188. De Libuërs offeren alleen aan 1°. de zon en 2°. de maan³⁾. Aan dezen offeren alle Libuërs, maar zij, die bij het Tritonische meer wonen, vooral aan 1°. Athena en daarna aan 2°. Triton en 3°. Poseidoon. —
De 3 goden, die daar speciaal vereerd worden, vormen waarschijnlijk een godentrias⁴⁾. In het geheel worden hier 2 + 3 = 5 goden genoemd: natuurlijk geen typische pentade, maar een toevallig vijftal, dat ontstaan is door de verbinding van het oude tweetal zon-maan met een drietal.
- *3. V, 7. De Thrakiërs vereren alleen 1°. Ares, 2°. Dionusos en 3°. Artemis. Maar de koningen vereren, afwijkend van de andere burgers, Hermes het meest van alle goden, zweren bij hem alleen en beweren zelfs van Hermes af te stammen⁵⁾. —

¹⁾ Vgl. b.v. Martialis V, 24, 15: „Hermes omnia solus et ter unus”. Hehn bl. 71. Usener somt tal van godentriaden op (bl. 4-34 en passim). Vgl. ook Hdt. II, 156 (bl. 83, 11: 3 altaren); voor godentriaden bij Homeros bl. 29 A; voor Babulonische godentriaden Hehn bl. 63 v.

²⁾ Usener bl. 34. Czajkowski bl. 87 beweert, dat Hdt. hier twee triaden noemt. Dit is onjuist; zie bl. 243, 2 ad Hdt. IV, 59.

³⁾ Het is niet waarschijnlijk, dat zon en maan de enige godheden waren, die zij kenden (Macan).

⁴⁾ Deze trias is volgens Czajkowski bl. 88 een uitbreiding van een ouder tweetal (cf. Usener bl. 205 vv. en 321 vv.).

⁵⁾ Reeds Usener bl. 29 noemt dit geval als voorbeeld van een godendrieheid. — Zie ook bl. 48, n. 3. — De koningen behoorden misschien tot een ander ras dan dat van hun onderdanen (Kazarow in Cambr. Anc. Hist. VIII, 539).

Volgens Macan is Herodotos' lijst van Thrakische godheden onvolledig en zelfs misleidend¹⁾. Maar ook als dat zo is, kan het hier genoemde drietal een heilige trias geweest zijn. Indien dit niet zo was, is het drietal toch typisch, in zover Herodotos met opzet slechts 3 goden noemt.

Iets ingewikkelder is het volgende geval:

- *4. II, 145-146. Over de Egyptische goden: Vóór Menes heersten achtereenvolgens drie groepen goden over Egypte. Bij de Hellenen worden 1°. Herakles, 2°. Dionusos en 3°. Pan als de jongste goden beschouwd, maar bij de Egyptenaren 3°. Pan als de oudste en één van de 8 goden, 1°. Herakles als een van de 12 goden en 2°. Dionusos als een van de 3e groep. Hoeveel jaren ... enz. c. 146: 2°. Dionusos, de zoon van Semele, 3°. Pan, die van Penelope en 1°. Herakles, de zoon van Amphitruoon. —

Herodotos spreekt hier over 3 goden en de verschillende tijd, waarin die volgens Hellenen en Egyptenaren geplaatst moeten worden. Naar aanleiding hiervan maakt hij melding van 3 groepen Egyptische goden. Tot elke groep behoort een der 3 genoemde godheden. De 3 groepen zijn hier typisch²⁾, terwijl de 3 door de Hellenen vereerde goden een jongere typische triade schijnen te zijn.

Zeker niet typisch is:

5. II, 156. Herodotos verhaalt hier iets uit de jeugdgeschiedenis van Horos en geeft tenslotte van 3 godheden (Apolloon, Demeter, Artemis) de Egyptische equivalenten aan. —
Dit drietal is slechts toevallig; Herodotos noemt hier immers ook nog andere goden, b.v. Dionusos en Leto³⁾.

Tenslotte laat ik hier een voorbeeld bij aansluiten, waarin de naam van een godheid in 3 talen wordt megedeeld.

6. I, 131. De erediens van (Aphrodite) Oerania hebben de Perzen van de Assuriërs en de Arabieren overgenomen. De Assuriërs noemen Aphrodite 1°. Mulitta, de Arabieren 2°. Alilat en de Perzen 3°. Mitra⁴⁾. —

¹⁾ Zie ook uitv. Bähr en How-Wells.

²⁾ Zie Hdt. II, 145 (bl. 75, 4).

³⁾ Dit voorbeeld is ook nog in zoverre afwijkend, dat hier niet de goden, maar hun namen op de voorgrond staan. Czajkowski bl. 87/8 beschouwt het als een godentriade, wat niet juist kan zijn.

⁴⁾ De naam M[ι]τρα is een vergissing; ze heette (bij Helleense schrijvers) Ἀναΐτις (Stein).

Dit drietal is toevallig en hoogstens in de keuze misschien typisch.

Behalve de door ons genoemde voorbeelden 1, 2, 3 en 5 (Cz. bl. 87/8) geeft Czajkowski nog de volgende gevallen (bl. 87), waar echter bij nader toezien uit de woorden van Herodotos geenszins kan afgeleid worden, dat dat triaden zijn:

II, 112. Proteus, Aphrodite $\xi\epsilon\iota\nu\eta$ en Helene. — Czajk. (bl. 89) neemt aan, dat dit drietal uit een ouder tweetal ontstaan is. Maar bij Hdt. treffen we geen drietal aan; deze zegt alleen, dat de tempel van Aphrodite $\xi\epsilon\iota\nu\eta$ in het heiligdom van Proteus te Memphis volgens zijn mening in werkelijkheid er een van Helene was.

VII, 189. Erechtheus, Oreithuia en Boreas. Vgl.:

VIII, 55. Erechtheus, Poseidoon en Athena. — Ook dit is door verdeling van een der goden van een tweetal een drietal geworden (Czajk. bl. 88). Maar wanneer dit ook al in werkelijkheid triaden zouden geweest zijn, is dit uit de tekst van Hdt. toch geenszins te konkluderen.

Als godentriade beschouwt hij ook VIII, 122 (zie boven bl. 81, 4 met n. 2).

Als voorbeelden van heroëntriaden noemt hij (bl. 87):

II, 144. Tufhoon, Osiris en Horos.

VII, 134-137. Talthubios, Sperthias en Boelis.

VII, 197. Athamas, Ino en Phrixos.

VIII, 138. Midas, Gordias, Silenos. — Maar dat deze gevallen triaden zijn, blijkt uit Herodotos absoluut niet. Dat in deze zeven gevallen (Hdt. VIII, 122 buiten beschouwing gelaten) 3 namen voorkomen, is misschien maar toevallig.

Ook de 3 vormen van de Egyptische kultus, die Czajk. (bl. 87 en 90) uit II, 42 wil vaststellen, vormen geenszins een typisch drietal: 1°. de gemeenschappelijke eredienst van Isis en Osiris, 2°. die van het gewest Thebai, 3°. die van het Mendesische gewest. — Ja, het is zelfs onjuist om hier van een drietal te spreken. Herodotos noemt hier slechts twee van elkaar afwijkende vormen van eredienst en merkt er terloops bij op, dat Isis en Osiris de enige godheden zijn, die door alle Egyptenaren vereerd worden.

B. MENSEN

§ 1. Mannen. Vrouwen

De gevallen, waarin sprake is van 3 mannen, kunnen in 5 groepen verdeeld worden:

α 1.

Meermalen komt het voor, dat Herodotos bij de beschrijving van een veldslag 3 mannen (of 3 groepen¹) soldaten) noemt, die zich bijzonder dapper hadden gedragen, of dat hij onder de gesneuvelden²)

¹) Vgl. Hdt. IX, 71 en 105 (bl. 135, 32 en bl. 136, 33); cf. ook IX, 71 (bl. 130, 6).

²) Dit reeds bij Homeros: N 447 en latent in M 182-187 en M 193 (bl. 17, II, 1 en bl. 31, 2 en 3).

of gevangenen 3 voorname mannen bij name noemt. Dit typisch verschijnsel kunnen we vergelijken met dat van de 3 aanvoerders. Daarom is het zeer waarschijnlijk, dat wanneer Herodotos in een ander verband over 3 mannen spreekt, die gedood werden, ook dat drietal typisch is (No. 6). Volgens Czajkowski (bl. 96) is het opsommen van juist 3 mannen een eigenaardigheid van Herodotos. De voorbeelden, die in het werk van Herodotos voorkomen, keren bij andere schrijvers bijna nooit zo terug, maar steeds worden of meer of minder namen gegeven. Hieruit mag men wel konkluderen, dat Herodotos in deze nog onder invloed van dergelijke drietallen bij Homeros staat.

- *1. VII, 227. In de laatste beslissende strijd bij Thermopulai was de Spartiaat Diēnekes de dapperste (c. 226). Na deze waren 't dapperst twee Lakedaimonische broers, Alpheios en Maroon¹⁾. Van de Thespiërs onderscheidde Dithurambos zich het meeste. —

Drie Lakedaimoniërs worden met name genoemd. Reeds uit de tekst blijkt, dat de vierde naam hier slechts de uitbreiding van een typische triade is²⁾.

- *2. VIII, 93. In de zeeslag bij Salamis behaalden de Aigineten onder alle Hellenen de grootste roem, na hen de Atheners, en onder de mannen Polukritos van Aigina en de Atheners Eumenes en Ameinias³⁾.

- *3. IX, 71. Slag bij Plataiai: Verreweg de dapperste (der Lakedaimoniërs) was volgens onze mening Aristodemos, die als enigste van de 300 uit Thermopulai was teruggekeerd. ... Na hem muntten Poseidonios (1), Philokuoon (2) en Amompharetos (3) uit; ... Al degenen, die ik opgenoemd heb van hen, die in de slag waren gesneuveld, werden geëerd, maar Aristodemos, die om de vroeger meegedeelde reden sterven wilde, werd niet geëerd. c. 72: Dezen nu behaalden de meeste roem bij Plataiai. Want Kallikrates stierf buiten de slag enz. —

Behalve Aristodemos, die in een uitzonderingspositie verkeerde, bespreekt Herodotos hier 3 mannen⁴⁾, die op eervolle wijze gesneuveld waren. Dit drietal is blijkbaar typisch, vooral daar in dit caput de

¹⁾ In Sparte bestond een kultus voor Maroon en Alpheios: cf. Pausan. III, 12, 9, waar staat, dat dezen de dappersten waren na Leonidas. Misschien, meent Macan, heeft Pausanias de naam Diēnekes door die van Leonidas vervangen.

²⁾ Vgl. Hdt. V, 121 (beneden No. 8) en bl. 48, n. 3.

³⁾ Ploetarch. π. 'Ηρ. κ α κ ο η θ., 39 voegt hier nog Adeimantos aan toe (z. verder Czajkowski bl. 96).

⁴⁾ Vgl. hiermee Hdt. IX, 105 (bl. 136, 33); z. ook bl. 48, n. 3. Deze 3 mannen worden samen met een vierde (die ook in c. 72 vermeld wordt) in c. 85 nog eens genoemd.

latente 3 nog twee maal voorkomt.

- *4. VI, 114. Van de Atheners, die in de slag bij Marathoon sneuvelden, noemt Herodotos er drie bij name, n.l. de polemarchos Kallimachos, de veldheer Stesilaos en Kunegeiros, de zoon van Euphorioon. — Dit feit bewijst wel, dat hij hier naar 'n typisch drietal streefde¹⁾.
- *5. VII, 194-195. Toen de Perzen naar Aphetai voeren, viel een eskader van 15 schepen, dat van de hoofdmacht was afgeraakt, de Hellenen bij Artemision in handen: Bevelhebber over deze barbaren was Sandōkes, stadhouder van het Aiolische Kume (c. 194). ... Op één van die schepen voer Aridōlis, tyran van Alabanda in Karië, op een ander Penthulos, bevelhebber der Paphiërs. — Dat Herodotos hier over de opperbevelhebber en twee bevelhebbers van dit eskader spreekt, is wel een uiting van z'n streven naar typische drietallen.
- *6. III, 126. Oroitas, satraap van Sardeis, doodde 1°. Mitrobates, de satraap van Daskuleion, die hem eens beschimpt had. Ook doodde hij 2°. Kranaspes, de zoon van Mitrobates. Hij bedreef allerlei andere euvel daden en doodde zelfs 3°. een boodschapper van Dareios, die hem een onaangename tijding had gebracht. — Nu staat in c. 127 (woorden van Dareios): „Van de ene kant heeft hij twee van u vermoord, Mitrobates en diens zoon, van de andere kant doodt hij hen, die hem oproepen en door mij gezonden zijn”. Deze pluralis toont ons duidelijk, dat de voorafgaande samenvoeging van 2 + 1 gedode mannen een bewuste, dus typische triade vormt²⁾.

Hier kunnen we nog een voorbeeld aan toevoegen, waarin sprake is van 3 waarzeggers bij de legers te Plataiai:

- *7. IX, 36-38. Vóór de slag bij Plataiai: 1°. Tisamenos was waarzegger voor de Hellenen in 't Plataïsche land (c. 36). 2°. Mardonios had als waarzegger Hegesistratos uit Elis (c. 37). 3°. Toen de tekens niet gunstig waren, noch bij de Perzen zelf, noch bij de met hen verbonden Hellenen (want ook dezen hadden hun eigen waarzegger, Hippomachos van Leukas) ... (c. 38). — Dat er 3 Helleense waarzeggers aanwezig waren, is niet onmogelijk, maar een typisch drietal ligt toch meer voor de hand.

1) Drie mannen treft men bij andere schrijvers niet aan; de lateren spreken alleen van Kallimachos en Kunegeiros (z. Czajkowski, bl. 96).

2) Een ander drietal in deze passage staat in III, 128 (bl. 180, 23).

α 2. 3 aanvoerders en gezanten.

Een drietal aanvoerders komt bij Perzische legers en vloten meermalen voor ¹⁾. Dit drietal, dat als een Homerische reminiscentie kan beschouwd worden ²⁾, mogen we wel voor typisch houden, te meer daar de typische 3 in Herodotos' beschrijving van de Perzische oorlogen een grote rol speelt ³⁾.

- *8. V, 121. Na de Ionische opstand trok de Perzische veldheer Daurises tegen de Kariërs op om hen weer te onderwerpen. Twee maal werden zij verslagen: Toen echter maakten de Kariërs de nederlaag weer goed en legden een hinderlaag. De Perzen vielen daar in en werden vernietigd, zij zelf en hun aanvoerders Daurises, Amorges en Sisamakes; en met hen stierf ook Mursos, de zoon van Guges. — In het geheel waren er 3 aanvoerders, die tegen de opstandelingen te velde trokken ⁴⁾. Het hier genoemde derde deel van het leger heeft weer drie bevelhebbers; bovendien levert dit leger 3 veldslagen ⁵⁾ tegen de Kariërs. Door het noemen van nog een vierde man in c. 121 krijgen we de gewone typische formule „3, maar de 4e” ⁶⁾.
- *9. VIII, 130. Toen de rest van Xerxes' vloot na de vlucht van uit Salamis Azië bereikt had, overwinterde ze te Kume. Bij het begin van de lente verzamelde ze zich bij Samos. Als aanvoerders kreeg ze Mardontes en Artaüntes en met hen was ook Ithamitres bevelhebber. —

Bij Homeros kan men meermalen een volkomen gelijke formulering aantreffen ⁷⁾.

¹⁾ Vgl. Hdt. V, 116-123 en VII, 88 (bl. 69, 12 en bl. 70, 13).

²⁾ Vgl. bl. 31, § 1 β.

³⁾ Vgl. Hdt. VIII, 66 enz. (bl. 45, 10 en 11); vgl. ook de driedeling van Xerxes' leger in VII, 121 (bl. 91, 1).

⁴⁾ Hdt. V, 116-123 (bl. 69, 12).

⁵⁾ Hdt. V, 119-121 (bl. 179, 19).

⁶⁾ Vgl. Hdt. VI, 92 (bl. 67, 6) en bl. 48, n. 3. Misschien noemt Hdt. de vierde man alleen om deze formule te krijgen. De verklaring van Stein, dat Mursos een aanzienlijk man was, wiens dood naast die van de aanvoerders een bijzondere vermelding verdiende, is zuiver hypothese.

⁷⁾ Vgl. bl. 18, Nos. 6-9; Hdt. V, 116-123 en VII, 88 (bl. 69, 12 en bl. 70, 13). — Hdt. VIII, 130 wordt reeds door Czajkowski bl. 96 genoemd. — Vgl. Hdt. IX, 102. Slag bij Mukale: Van de Perzische aanvoerders vluchtten er twee en twee sneuvelden; Artaüntes en Ithamitres, bevelhebbers der vloot, vluchtten, maar Mardontes en de aanvoerder van het veldleger, Tigranes, sneuvelden in de strijd. — In deze passage treedt het drietal (bij wijze van uitzondering) eens niet op de voorgrond.

Opvallend is verder, dat deze vloot met haar 3 aanvoerders uit 300 schepen bestaat (VIII, 130).

10. IX, 90. Terwijl de Helleense vloot bij Delos lag, kwamen van Samos gezanten er naar toe: Lampoon, Athenagoras en Hegesistratos. — Een dergelijk geval komt bij Herodotos nog maar één maal voor¹⁾. Of het drietal typisch is, is niet uit te maken.
11. VII, 66. (Sluit aan bij bl. 247, 8:) Hun aanvoerders waren de volgende: van de Parthen en Chorasmiërs Artabazos (1), van de Sogden Azanes (2) en van de Gandariërs en Dadikers Artuphios (3). — Czajkowski (bl. 95) houdt dit drietal voor typisch, maar waarschijnlijk is het slechts toevallig, want in de lijst der aanvoerders (cc. 61-80) komen dergelijke drietallen anders niet voor.

α 3. 3 heersers.

12. III, 89. Om de regeling der belasting en andere dergelijke dingen zeggen de Perzen, dat Dareios een koopman was, Kambuses een heerser en Kuros een vader²⁾. — Misschien mag men uit het feit, dat hier juist 3 en niet meer koningen genoemd worden, opmaken, dat het drietal typisch is³⁾.
13. VI, 36-39. Over de Thrakische Cherronesos heersten de volgende Atheners: 1°. Miltiades (c. 36); 2°. Stesagoras (c. 38) en 3°. de jongere Miltiades (c. 39). Deze laatste moest later naar Athene vluchten (c. 41). — Reëel.
14. VII, 8, 1. Woorden van Xerxes: Welke volken Kuros, Kambuses en mijn vader Dareios onderworpen hebben, weet u zeer goed. — Reëel.

α 4. 3 raadgevers.

- *15. VII, 10. 15-18. 46-52. — 101-104. 209. 234-237. — VIII, 68. 101-102. In de beschrijving van de veldtocht van Xerxes tegen Hellas zien we achtereenvolgens 3 personen als vrijmoedige raadgevers van Xerxes optreden: Artabanos, Demaratos⁴⁾ en Artemisia. —

¹⁾ VII, 146 v. (bl. 67, 4). — Bij IX, 90 tekent Macan aan: „This embassy contrasts with the Chian embassy described in 8, 132. It consists of only three men (instead of six), but they have an indubitable commission.” Hier valt evenwel bij op te merken, dat de 6 man van VIII, 132 deel uitmaakten van een oorspronkelijk zevental (vgl. bl. 227, 3). Dus die 6 zelf heeft geen bijzondere betekenis.

²⁾ Zie voor deze epitheta Bähr a.l. Vgl. Hdt. VI, 98 (bl. 63, 2), waar ook 3 Perzische koningen worden genoemd.

³⁾ Czajkowski bl. 95 houdt dit drietal blijkbaar voor typisch.

⁴⁾ Hoffmeister, *Sittlich-religiöse Lebensansicht d. Herodot.* bl. 118, is van mening, dat Artabanos en Demaratos bij Xerxes dezelfde rol vervullen als Soloon bij

Dit drietal mogen we wel als typisch beschouwen, vooral daar de 3 in deze passage een belangrijke rol speelt¹⁾. Vooreerst treedt Artabanos 3 maal²⁾ op; evenzo houden Xerxes en Demaratos 3 grote gesprekken³⁾. Verder kan men in het tweede gesprek tussen Xerxes en Artabanos 3 delen⁴⁾ onderscheiden; het tweede daarvan bestaat weer uit 3 delen⁵⁾, terwijl in het derde⁶⁾ ook een drietal voorkomt. Het derde gesprek tussen Xerxes en Artabanos kan men ook in drieën verdelen⁷⁾, waarvan het eerste deel weer uit 3 onderdelen bestaat. Driedelingen vinden we ook in het eerste en derde gesprek⁸⁾ van Xerxes met Demaratos. Tenslotte kunnen we nog wijzen op de driedeling van Artemisia's rede⁹⁾. In de verdeling van het optreden der 3 raadgevers over de verschillende λόγοι is blijkbaar geen bepaalde schematizing aanwezig¹⁰⁾.

α 5.

Nu resten ons nog 3 voorbeelden. In het eerste is sprake van drie mannen als deel van een zevental.

- *16. III, 70. Toen Otanes door bemiddeling van z'n dochter vernomen had, dat een Magiër regeerde, deelde hij de zaak aan Aspathines en Gobruas mee. Zij besloten, dat ieder van hen nog een man deelgenoot van de samenwering zou maken, zodat ze met 6 waren. Deze 6 Perzen namen toen ook Dareios in hun verbond op. —

Kroisos en Kroisos later bij Kuros en Kambuses. Dit betekent evenwel niet, voegt Bähr (ad VII, 101) er aan toe, dat alles, wat Hdt. Demaratos laat zeggen, onhistorisch zou zijn.

¹⁾ Vgl. ook Hdt. VII, 8-10 (bl. 177, 11).

²⁾ Hdt. VII, 10. 15-18. 46-52 (bl. 181, 27); vgl. ook bl. 68, n. 1.

³⁾ Hdt. VII, 101-104. 209. 234-237 (bl. 182, 28). D.e.t. treedt Artemisia slechts twee maal op.

⁴⁾ Hdt. VII, 15-18 (bl. 186, 13). Bij het eerste optreden van Artabanos zijn slechts twee delen te onderscheiden.

⁵⁾ Hdt. VII, 16 (bl. 189, 25).

⁶⁾ Hdt. VII, 18 (bl. 153, 6).

⁷⁾ Hdt. VII, 46-52 (bl. 188, 23); eerste deel VII, 46 (bl. 185, 9).

⁸⁾ Hdt. VII, 101-104 en 234-237 (bl. 187, 18 en bl. 188, 21). D.e.t. bestaat het tweede gesprek uit 4 delen.

⁹⁾ Hdt. VIII, 68 (bl. 189, 27); bij het tweede optreden van Artemisia zijn slechts twee delen te onderscheiden.

¹⁰⁾ Deze verdeling is n.l. als volgt: Artabanos: 1e en 2e optreden in de inleiding (VII, 1-18) en 3e optreden in het eerste derde deel (VII, 19-56) van de 11e λόγος; Demaratos: 1e optreden in het tweede derde deel (VII, 57-104) van de 11e λόγος en 2e en 3e optreden in het derde derde deel (VII, 196-239) van de 12e λόγος; Artemisia in het derde derde deel (VIII, 66-125) van de 13e λόγος.

De manier, waarop Herodotos de 7 man¹⁾ bij elkaar laat komen, n.l. (1 + 2) + 3 + 1, wijst er wel op, dat hij hier naar typische drietallen streeft²⁾. Voor een ander drietal in deze passage zie III, 68-71 (bl. 138, 42).

In de twee laatste gevallen is sprake van een vrouw, die achtereenvolgens met 3 mannen gehuwd was. Niet typisch!

17. III, 88. Dareios huwde de voornaamste vrouwen onder de Perzen, vooreerst twee dochters van Kuros, Atossa en Artustone, van welke Atossa vroeger met haar broer Kambuses gehuwd was geweest en later met de Magiër.
18. III, 68 en 88. Kambuses was met een dochter van hem (= Otanes) gehuwd ...; deze had de Magiër toen als vrouw (c. 68). ... c. 88: Ook huwde Dareios met de dochter van Otanes.

β. Voorvaderen.

Hier volgen zeven gevallen, waar 3 voorvaderen van iemand met name genoemd worden³⁾. Gewoonlijk geeft Herodotos alleen de naam van de vader aan, soms ook nog die van de grootvader⁴⁾. Dat meerdere voorvaderen opgesomd worden, komt maar zelden voor⁵⁾. Daarom is het waarschijnlijk, dat het aangeven juist van een drietal typisch is. In dit verband is merkwaardig, dat de termen γονεῖς en parentes in zuiver technische zin de vader, grootvader en overgrootvader omvatten. Zo definieert Isaios VIII, 32: γονεῖς εἰσι μήτηρ καὶ πατήρ καὶ πάππος καὶ τήθη καὶ τούτων μήτηρ καὶ πατήρ· ἐκείνοι γὰρ

¹⁾ Vgl. Hdt. III, 71 (bl. 228, 5).

²⁾ Ook Czajkowski bl. 95 neemt hier triaden aan: „Otanēs tres (sic!) sibi nobiles Persas socios coniurationis adsciscit, qui sibi tres alios adiungunt”.

³⁾ Een niet-latent geval Hdt. III, 55 (bl. 69, 10).

⁴⁾ In de eerste twee boeken komen 70 gevallen voor, waar de vader (of soms een der voorvaderen) genoemd wordt (hierbij zijn inbegrepen 6 gevallen, waar sprake is van de moeder: II, 91. 145. 145. 146. 146. 156), n.l.: I, 3. 6. 7. 7. 7. 8. 14. 14. 15. 16. 16. 18. 18. 20. 23. 26. 46. 46. 47. 56. 59. 59. 59. 67. 73. 73. 73. 74. 92. 94. 96. 102. 103. 107. 111. 147. 147. 158. 173. 183. 183. 192. 207. 209. II, 1. 44. 49. 91. 129. 134. 135. 144. 145. 145. 146. 146. 146. 156. 156. 158. 161. 182. en I, 1. 91. 111. II, 1. 112. 145. 156. 156 (in deze laatste 8 gevallen is sprake van een dochter). — Slechts 7 maal wordt hier van 2 voorvaderen gesproken: I, 7. 35. 45. 73. 103. II, 98. (134). — Hierbij heb ik er geen rekening mee gehouden, dat verschillende gevallen op dezelfde personen betrekking hebben.

⁵⁾ Zo vinden we één keer 7 (resp. 6) voorvaderen genoemd: VIII, 137 (bl. 231, 6); één keer 9: VII, 11, 2 (bl. 268, § 1, 1) en twee keer (bij eenzelfde familie) 20 voorvaderen: VII, 204 en VIII, 131 (vgl. Busolt, G.G. I, 582, n. 2 en Ed. Meyer, *Forsch.* I, 164 en 170/1. Zie verder bl. 230, n. 9).

ἀρχὴ τοῦ γένους εἰσίν. en Festus bl. 221: „parens vulgo pater et mater appellatur; sed iuris prudentes avos et proavos, avias et proavias *parentum nomine appellari dicunt*.” Vandaar dat we in officiëel gebruik dan ook de namen van vader, grootvader en overgrootvader toegevoegd vinden, b.v. „M. Tullius M.f.M.n.M. pr(onepos) Cicero”. Dit begrip wordt ook wel uitgedrukt door de Attische Τριτοπάτορες of Τριτοπάτρεις (Kaegi¹⁾).

In de eerste 4 gevallen is het heel duidelijk, dat het drietal typisch is; want daar is geen reden te bedenken, waarom juist drie en niet meer of minder voorvaderen genoemd worden. De twee laatste gevallen d.e.t. zijn dubieus. Het is wel zeker, dat Homeros in deze geen voorbeeld van Herodotos is geweest, want de 3 voorbeelden²⁾ bij hem vertonen geen overeenkomst met die van Herodotos. Genealogieën spelen trouwens bij Homeros maar een geringe rol.

*19. IV, 76. De Skuth Anacharsis was, zoals Herodotos van Tumnes vernam, een zoon van Gnoeros (1), de zoon van Lukos (2), zoon van Spargapeithes (3).

*20-*21. VI, 52. De Lakedaimoniërs beweren, dat Aristodemos zelf, de zoon van Aristomachos (1), de zoon van Kleodaios (2), die van Hullos (3), als koning hen in het land heeft gebracht, dat zij nu bezitten. Na enige tijd baarde Aristodemos' vrouw, die Argeia heette. Zij beweren, dat zij de dochter was van Autesioon, de zoon van Tisamenos (1), die van Thersandros (2), die van Poluneikes (3). — Dit twee maal noemen van 3 voorvaderen kan wel niet anders dan typisch zijn, vooral daar het hier slechts een genealogische konstruktie kan betreffen.

*22. VI, 126. Hoe Kleisthenes van Sikoon zijn dochter uithuwelijkte: Want Kleisthenes, de zoon van Aristonumos (1), die van Muroon (2), die van Andreas (3), had een dochter, Agariste geheten. — De stamboom der Orthagoriden is ons niet nauwkeurig bekend, zodat we de eventuele realiteit der genoemde voorouders niet kunnen kontroleren. Dat er juist 3 genoemd worden, kan wel typisch zijn.

*23. I, 7. Kandaules ... was een afstammeling van Alkaios, de zoon van

¹⁾ Neunzahl, bl. 55, n. 20 en 21; zie daar ook voor de Indische parallel van de „sapinda-vaders”. — De Τριτοπάτρεις worden door Steuding bij Roscher, *Lex. d. Myth.* V, 1208 s.v. nog als windgoden verklaard.

²⁾ Z 154 v. N 449-452. Φ 189 (bl. 32, 16-18). Een tweetal komt bij Homeros slechts 26 maal voor: B 518. 566. 621. 624. 679. 693. 705. 746. 843. 847. Δ 228. E 59. I 448? 556/7. N 689. O 338. 525/7. P 467. T 123. Φ 34/5. 157/9. Ψ 678. γ 488/9. θ 114. σ 412. ω 305.

Herakles. Want Agroon, de zoon van Ninos (1), die van Belos (2), die van Alkaïos (3), was de eerste Herakleide, die koning van Sardeis was. —

Ninos, Belos' zoon, is de stichter van het Assurische rijk. Alkaïos, de stichter van het Ludische Herakleidenhuis, is de zoon van Herakles en de Ludische Omphale. Hier zijn die paren op merkwaaardige wijze verbonden: de Assurische god (Belos) en de Assurische rijksstichter (Ninos) zijn tot nakomelingen gemaakt van de Ludische Herakleide (Stein¹⁾). Uit het feit, dat Herodotos hier slechts 3 voorvaderen van Agroon opsomt (de achter Alkaïos nog aan te geven Herakles heeft hij reeds vooraf genoemd), blijkt voldoende zijn typizerende bedoeling.

24. V, 59. Laïos, de zoon van Labdakos (1), die van Poludoros (2), die van Kadmos (3). —

In deze passage spreekt Herodotos over inscripties in Καδμήϊα γράμματα. De eerste inscriptie dateert hij in de tijd van Laïos en noemt diens voorvaderen²⁾ op tot Kadmos, misschien omdat hij hier over Καδμήϊα γράμματα spreekt. De mogelijkheid, dat ook dit drietal typisch is, is intussen niet geheel uitgesloten.

25. V, 104. Herodotos verhaalt hier, hoe Kupros onder leiding van Onesilos van de Perzen afviel. Onesilos was de zoon van Chersis (1), die van Siromos (2), die van Euelthoon (3). —

Misschien noemt Herodotos hier de voorvaderen tot Euelthoon, omdat hij over deze laatste reeds gesproken heeft³⁾. Wanneer wij met Movers de hier genoemde Siromos met de in VII, 98 vermelde Turiër Siromos identificeren, komt deze geslachtslijst niet met Herodotos' eigen chronologie overeen. Men vermoedt daarom, dat Siromos ten onrechte in deze genealogie ingevoegd is⁴⁾. Dat zou evenwel juist een bewijs zijn voor het typische van dit drietal.

γ. Vrouwen.

Het hier genoemde drietal priesteressen is een heilig en tevens misschien reëel getal⁵⁾.

- *26. II, 55. Dit nu zeiden de priesteressen in Dodone, van welke de oudste

¹⁾ z.d.; vgl. Bähr, How-Wells en Chrimes in: Journ. of Hellenic Studies 50 (1930) 92 v.

²⁾ Voor deze geslachtslijst z. Bähr en How-Wells, App. XIV, § 2.

³⁾ In IV, 162.

⁴⁾ Movers bij Stein (z.d.); cf. ook Macan.

⁵⁾ Reeds Bähr tekent hier bij aan: „qui numerus lege constitutus ac receptus fuisse videtur”.

Promeneia, de volgende Timarete en de jongste Nikandre heette. — Dit zijn de priesteressen, die ten tijde van Herodotos hun ambt uitoefenden (Stein). Het drietal wordt ook nog door andere oude schrijvers genoemd¹⁾, misschien op gezag van Herodotos, die hen, zoals ook How-Wells aannemen, persoonlijk ontmoet schijnt te hebben, wanneer men tenminste in c. 55 (begin) ταῦτα μὲν νυν τῶν ἐν Θήβῃσι τρέων ἡκουσον ook op het volgende τάδε δὲ Δωδ. φασι αἱ προμάντιες mag laten slaan. Anders zou men dit drietal kunnen vergelijken met de talrijke triaden van godinnen, nymphen, enz.²⁾ en met de 3 zusters of 3 vrouwen, die in de sprookjes en sagen van vele volken dikwijls voorkomen³⁾, en daarom ook hier een typisch getal aannemen.

§ 2. Zonen. Broers. Zusters

α. 3 zonen.

1. V, 41. Koning Anaxandrides van Sparte had een vrouw, maar kreeg geen kinderen. De ephoren stonden hem toen, om kinderen te krijgen, toe, dat hij een tweede vrouw huwde (cc. 40 v.). Korte tijd daarna baarde de tweede vrouw Kleomenes. Toen werd ook de eerste vrouw zwanger en zij baarde Dorieus (1). Toen ze deze gebaard had, ontving ze terstond Leonidas (2) en na deze Kleombrotos (3). Sommigen beweren ook, dat Kleombrotos en Leonidas tweelingen waren. — Dit drietal *kan* reëel zijn, al komt in mythen en sagen dikwijls een typisch drietal zonen voor⁴⁾. Men moet echter hier ook met de mogelijkheid van een legendaire, typizerende familietraditie rekening houden. Want in VII, 205 bericht Herodotos: „Leonidas was tegen verwachting koning geworden in Sparte, want hij had 2 oudere broers, Kleomenes en Dorieus. Doch Kleomenes stierf zonder zoon, Dorieus eveneens. Toen kwam het koningschap aan Leonidas, en daar hij eerder geboren was dan Kleombrotos (want deze was de jongste zoon van Anaxandrides), en daar hij Kleomenes' dochter tot vrouw had". Uit dit stuk zou men niet kunnen zien, dat 3 broers uit één

¹⁾ Straboon VII, 329: κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἄνδρες ἦσαν οἱ προφητεύοντες ... ὅστερον δ' ἀπέδελχθησαν τρεῖς γυναῖκες. Volgens de scholiast op Sophokl., *Trach.* 170 noemde ook Euripides drie vrouwen, terwijl anderen er twee aangeven (Bähr).

²⁾ Voorbeelden bij Usener bl. 11 vv. en Czajkowski bl. 90.

³⁾ Verg. b.v. Kretschmer, *Neugr. Märch.* bl. 8 en 86: „Een prinses met 3 dienaressen"; „Hij zag 3 vrouwen"; 1001 Nacht I, 115: „Ze zagen 3 jonge vrouwen"; ib. I, 198: „Wij waren met 3 zusters". Andere voorbeelden bij Usener bl. 13, n. 2.

⁴⁾ Vgl. bl. 70, § 2.

moeder waren en de vierde, Kleomenes, uit een andere vrouw, die heel goed in een eerste wettig huwelijk met Anaxandrides verbonden kan geweest zijn.

β. 3 broers.

- *2. I, 171. Een heiligdom van de Karische Zeus, waaraan ook de Musiërs en Ludiërs als broeders¹⁾ van de Kariërs aandeel hebben; want zij (n.l. de Kariërs) beweren, dat Ludos (1) en Musos (2) broeders waren van Kar (3)²⁾. —

Het is natuurlijk mogelijk, dat de 3 hier genoemde volken nader met elkaar verwant waren. In ieder geval vinden we hier, naar het me wil voorkomen, weer eens een geval van de typische drie stam-heroën³⁾.

3. III, 143 en 145. Maiandrios, die na Polukrates' dood over Samos heerste, had een broer Lukaretos (2). ... c. 145: Maiandrios had een half waanzinnige broer, Charilaos (3) geheten. —

Dit drietal kan reëel zijn. Of er nog meer broers waren, blijkt niet uit Herodotos.

4. IX, 58. Mardonios liet Thorax van Larissa en diens broers Eurupulos en Thrasudeios tot zich roepen en sprak: Zonen van Aleuas ... enz. —

Deze 3 broers behoorden tot het geslacht der Aleuaden⁴⁾. Het getal kan wel reëel zijn, daar deze traditie reeds dicht bij Herodotos' tijd komt.

γ. 3 zusters.

5. III, 31 en 88. Over Kambuses' huwelijk met zijn zuster: Toen dan huwde Kambuses de zuster (1), die hij beminde, maar korte tijd daarna nam hij een andere zuster (2) tot vrouw. De jongste (1) van dezen, die hem naar Egypte gevolgd was, doodde hij. c. 88: Dareios huwde de voornaamste vrouwen der Perzen, vooreerst twee dochters van Kuros, Atossa (2) en Artustone (3), van welke Atossa vroeger met haar broer Kambuses gehuwd was geweest en later met de Magiër, maar Artustone maagd was. —

Herodotos kent blijkbaar 3 zusters van Kambuses: Atossa, die Kambuses als tweede vrouw huwde (Stein); degene, die Kambuses

¹⁾ of: bloedverwanten.

²⁾ Vgl. Czajkowski bl. 92 v.

³⁾ Vgl. bl. 70, § 2.

⁴⁾ Zie Stein en How-Wells ad VII, 6.

het eerst huwde¹⁾; Artustone. Dit drietal kan reëel zijn. Of er soms meer waren, is niet bekend. Typisch zou dit drietal ook al hierom niet kunnen zijn, omdat die drie te ver uit elkaar staan: in c. 31 twee en in c. 88 twee (een hiervan is dezelfde als een der twee in c. 31).

C. GROEPEN

§ 1. Volken en stammen

Het voorkomen van een drietal volken is een motief, dat volgens Czajkowski²⁾ verwant is met dat van de 3 broers, de 3 stamheroën. Bij sommige voorbeelden van Herodotos is dat inderdaad het geval, maar in verreweg het merendeel der gevallen is dat niet zo. Onder de vele hier beneden volgende voorbeelden zijn er maar weinig, die men met zekerheid typisch kan noemen. In talrijke gevallen is een beslissing over het al of niet typische van het drietal niet mogelijk.

- *1. IV, 13. Aristes verhaalt, dat hij bij de Issedonen is geweest en ten N. van de Issedonen woonden de Arimaspen, ten N. van dezen de goudbewakende grijpen en ten N. van hen de Huperboreïers. En al dezen, behalve de Huperboreïers, vielen achter elkaar hun naburen aan, terwijl de Arimaspen begonnen; en 1°. door de Arimaspen werden de Issedonen verdreven, 2°. de Skuthen door de Issedonen en 3°. de Kimmeriërs door de Skuthen. —

Het is waarschijnlijk, dat in dit legendarisch verhaal het drietal der verdreven volken³⁾ typisch is.

- *2. IV, 125. De Skuthen vluchtten voor Dareios door de landen van

¹⁾ Misschien Meroë geheten (Stein); cf. Straboon XVII, 790. Volgens Bähr was Atossa degene, waarmee Kambuses het eerst huwde. De zuster, waar Hdt. de naam niet van noemt, is de Roxane van Ktesias (How-Wells).

²⁾ bl. 92-93. Als voorbeelden noemt Czajk. bl. 93: „Ionibus, Aeolibus Cymis Branchidarum oraculum curae erat”. — Hij noemt de plaats niet, maar blijkbaar bedoelt hij I, 157. Een triade is hier evenwel niet aanwezig, want Hdt. zegt alleen: „De Kumaiërs besloten de god in Branchidai te ondervragen. Want daar was een orakel, dat alle Ioniërs en Aioliërs gewoonlijk raadpleegden”. Van 3 groepen kan hier geen sprake zijn, want Kume behoorde (Hdt. I, 149) tot de Aiolische steden. Verder noemt hij: „tres populi Ἑλληνιον aedificant” (II, 178: bl. 126, 19 in fine). Bij deze voorbeelden horen dan volgens hem nog verschillende dieldelingen van volken, b.v. de 3 voornaamste stammen der Perzen (Hdt. I, 125: beneden No. 6). Ook IV, 119 en 136 (bl. 125, 16) houdt hij voor typisch. — Andere triaden van volken of steden, die bij niemand anders voorkomen, zijn o.a. I, 77 (bl. 170, 17) en VII, 68 (bl. 127, 24). Dat al deze gevallen typisch zijn, is door Czajkowski niet overtuigend bewezen; sommige zijn misschien maar toevallig.

³⁾ z. Stein a.l.

hen, die hun hulp geweigerd hadden, n.l. door het land van de Melanchlainen, Androphagen en Neuren. Toen ze ook het land van de Agathursen wilden binnenrukken, lieten dezen hun weten, dat ze zich tegen hen zouden verdedigen, waarna de Skuthen weer naar hun eigen land trokken. De Melanchlainen, Androphagen en Neuren evenwel verdedigden zich niet, maar vluchtten weg. —

Hier vinden we de typische formule „3, maar de 4e”¹⁾). Reeds Macan tekent hier bij aan: The rhetoric of the passage is remarkable, and may be exhibited in a diagram as follows:

ὕπεφeyγον	ἐς τῶν Μελαγχλαίνων τὴν γῆν.	ὥς . . . τούτους ἐτάραξαν . . .
κατηγέοντο	ἐς τῶν Ἀνδροφάγων τοὺς χώρους.	ταραχθέντων δὲ καὶ τούτων
ὕπῃγον	ἐπὶ τὴν Νευρίδα.	ταρασσομένων δὲ καὶ τούτων
ῥισαν ὑποφεύγοντες . . .	ἐς τοὺς Ἀγαθύρους.	

- *3. IV, 191; 193; 194. Ten W. van de rivier de Tritoon naast de Auseërs wonen reeds landbouwende Libuers . . . , 1°. de Maxuers (c. 191). Naast de Libusche Maxuers wonen 2°. de Zauëken (c. 193). Naast dezen wonen 3°. de Guzanten (c. 194). —

Dit drietal is wel typisch. Men vergelijkte beneden No. 8.

- *4. V, 42. Dorieus, die het niet verdragen kon, dat z'n broer Kleomenes in Sparte koning was geworden, ging met een kolonie naar Libue. Daar vestigde hij zich bij de rivier de Kinups. Maar in het derde jaar werd hij door 1°. de Maken, 2°. de Libuers en 3°. de Carthagers verdreven en kwam terug in de Peloponnesos²⁾). —

De Maken, die ook Libuers zijn³⁾), worden hier waarschijnlijk afzonderlijk genoemd, omdat de Kinups door hun land stroomde⁴⁾). We mogen wel aannemen, dat Herodotos hier opzettelijk 3 groepen heeft willen noemen.

- *5. VII, 210-211. De eerste dag werden bij Thermopulai drie groepen vijanden verslagen: Xerxes zond de Meden (1) en Kissiërs (2) op

¹⁾ Zie bl. 48, α 2 met n. 3.

²⁾ „In het 3e jaar”: z. bl. 59, 8.

³⁾ Daarom wilden sommigen de tekst ὑπὸ Μακέων τε καὶ Λιβύων καὶ Κορχηδονίων veranderen; Niebuhr, Hude e.a. schraptten καὶ νόοι Λιβύων, Valckenaer las i.p.v. Λιβύων: Μαχλύων. Bähr laat de tekst ongewijzigd en vat de woorden τε καὶ Λιβύων zo op, dat ze hetzelfde betekenen als καὶ τῶν ἄλλων Λιβύων. Met het oog op het feit, dat de Kinups door het gebied van de Maken stroomde, is deze verklaring wel de beste; dan behouden we ook 3 groepen. Een tweede verklaring van Bähr is deze: men kan ook aannemen, dat hier geen onderscheid wordt aangegeven, maar dat het ene woord het andere verklaart (z. uitv. Bähr). Gezien het wel typische karakter van het drietal in deze passage is deze tweede verklaring niet mogelijk.

⁴⁾ Hdt. IV, 175.

hen af. c. 211: Na hun terugtocht vielen de Perzen (3) aan, die de koning de „onsterfelijken” noemde. —

Dit drietal is stellig typisch, daar in de beschrijving van deze gevechten nog meer typische triaden voorkomen ¹⁾).

Typisch zijn ook wel de twee volgende voorbeelden van 3 stammen.

- *6-7. I, 125. Er zijn veel stammen van de Perzen ...; dezen zijn 1°. de Pasargaden, 2°. de Marafiërs en 3°. de Maspiërs; dit zijn de voornaamste stammen. ... Andere Perzen zijn dezen: 1°. de Panthialaiërs, 2°. de Deroesaiërs en 3°. de Germaniërs; dit zijn landbouwende ²⁾ stammen. —

Zie voor dit geval bl. 245, 1.

Bij de zeker-typische gevallen voeg ik nog een voorbeeld, waarin 3 groepen stammen genoemd worden, toe:

- *8. IV, 168-194. De cc. 168-199 vormen een uitweiding over de ethnographie en geographie van Libue. Herodotos beschrijft de Libusche stammen in 3 groepen: 1°. cc. 168-180. De kuststammen tussen Egypte en het Tritoonmeer. 2°. cc. 181-185. De zandzone en haar 6 volken. 3°. cc. 191-194. De volken van West-Libue (ten W. van de Tritoon). —

De eerste groep, de Oostelijke nomaden langs de kust, omvat 12 stammen, de tweede groep 6 (van verschillende stammen wordt de naam niet genoemd) en de derde groep 3 stammen. Zoals men ziet, zijn de getallen 12, 6, 3 (telkens de helft van de voorafgaande groep ³⁾) in deze schematische konstruktie typisch. Misschien is de typische 3 de grondslag van dit schema. Ook het drietal der groepen, waarin Herodotos de Libusche stammen verdeelt, mag men dan wel als typisch beschouwen ⁴⁾). In deze passage komt ook nog een driedovoudige herhaling voor ⁵⁾).

¹⁾ Hdt. VII, 196; 198; 210-224; 211; 219; 225; 227; 228. Vgl. ook Czajkowski bl. 95 v.

²⁾ Vgl. Czajkowski bl. 93.

³⁾ Zie Hdt. IV, 68 (bl. 66, 2 met n. 4).

⁴⁾ Over de verdeling van Oost- en West-Libue bij het Tritoonmeer z. How-Wells ad IV, 168. Vgl. verder Macan ad c. 168, ook voor de verschillende bronnen van deze passage.

⁵⁾ Hdt. IV, 186. οὕτω μὲν μέχρι τῆς Τριτωνίδος λίμνης ἀπ' Αἰγύπτου νομάδες εἰσὶ κρεοφάγοι τε καὶ γαλακτοπόται Λίβυες κτλ.

187. τὸ δὲ πρὸς ἑσπέρης τῆς Τριτωνίδος λίμνης οὐκέτι νομάδες εἰσὶ Λίβυες, οὐδὲ νόμοισι

De volgende gevallen zijn twijfelachtig. Van de eerste drie kan men zeggen, dat ze *waarschijnlijk* typisch zijn, terwijl ook onder de 7 dan volgende voorbeelden nog wel typische getallen aanwezig kunnen zijn.

9. IV, 6. De stammen der Skuthen: Van Lipoxaïs stammen de Auchaten (1) af, van Arpoxaïs de Katiaroi en Traspiërs (2) en van de jongste de Paralatai (3)¹⁾. —
Deze driedeling van de Skuthen hangt met hun legendarische stamboom samen (Macan). De Αὐχάται vormden een stam, die wellicht in Azië was achtergebleven; ook de Κατίαιοι en Τράσπιοι woonden blijkbaar niet aan de Pontos²⁾.
10. V, 3. De Thrakiërs hebben ongeveer allen dezelfde gewoonten, behalve 1°. de Geten, 2°. de Trausiërs en 3°. zij, die ten N. van de Krestonaiërs wonen.
11. V, 15. Van de Paioniërs werden 1°. de Siriopaioniërs, 2°. de Paioplers en 3°. zij, die tot aan het meer Prasias wonen, door Megabazos uit hun woonplaatsen verdreven en op bevel van Dareios naar Azië overgebracht³⁾.
12. I, 171. Na Ionië onderworpen te hebben trok Harpagos tegen de Kariërs⁴⁾, de Kauniërs en de Lukiërs op. (Hier onderbreekt Herodotos zijn verhaal om eerst de oude geschiedenis van deze drie volken te verhalen: in c. 171 spreekt hij over de Kariërs, in c. 172 over de Kauniërs en in c. 173 over de Lukiërs). —

τοῖσι αὐτοῖσι χρεώμενοι, οὐδὲ κατὰ τὰ παιδία ποιεῦντες, οἷόν τι καὶ οἱ νομάδες ἐβόασι ποιεῖν.

191. τὸ δὲ πρὸς Ἑσπέρης τοῦ Τρίτωνος ποταμοῦ Αὐσέων ἔχονται ἀροτῆρες ἤδη Λίβυες καὶ οἰκίας νομίζοντες ἐκτῆσθαι, τοῖσι οὐνομα κεῖται Μάξυες κτλ.

Drie maal noemt Herodotos de Tritoon als grens tussen de beide groepen der Λίβυες νομάδες en Λίβυες ἀροτῆρες. Opvallend is de vorm, waarin dit meegedeeld wordt: 1. eerst positief: tot hiertoe nomaden. 2. dan negatief (οὐκέτι... οὐδέ... οὐδέ...): van hier af geen nomaden meer. 3. dan weer positief: van hier af landbouwers met vaste woonplaatsen. — Men lette hier vooral op de negatieve vorm. Volgens Grossinsky (Hermes 66 (1931) 362 vv.), aan wie dit voorbeeld ontleend is, polemizeert Hdt. met deze drievoudige verzekering tegen een oudere schrijver, die aangaande de indeling der Libuërs van een andere mening was.

¹⁾ Vgl. Hdt. IV, 5 (bl. 71, 1) en IV, 7 (bl. 92, 2).

²⁾ Stein; vgl. ook Bähr.

³⁾ Hoeveel stammen der Paioniërs Hdt. in V, 15-16 in het geheel noemt, is door de twijfelachtige lezing in c. 16 (z. Stein; oudere opvatting z. Bähr ad c. 15) niet met zekerheid vast te stellen.

⁴⁾ Vgl. Hdt. I, 171 (bl. 120, 2).

Of het drietal van de volken, die hier afzonderlijk besproken worden, typisch is, is niet duidelijk. In c. 174, waar Herodotos met zijn oorspronkelijk verhaal verder gaat, verhaalt hij, hoe Harpagos de Kariërs, Knidiërs, Pedaseërs, Lukiërs en Kauniërs onderwierp; dus daar noemt hij meer volken dan in c. 171.

13. II, 104. De Kolchiërs, Egyptenaren en Aithiopiërs zijn de enigen onder alle mensen, die van oudsher de besnijdenis hebben. De Phoinikiërs en Suriërs in Palestina geven zelf toe ze van de Egyptenaren geleerd te hebben; maar de Suriërs bij de Thermodoon en de rivier de Parthenios en hun burens de Makronen beweren ze kort geleden van de Kolchiërs geleerd te hebben. Want dezen zijn de enigen der mensen, die zich besnijden. —

Misschien is dit drietal typisch. Want Herodotos heeft stellig ongelijk, als hij zegt, dat alleen de Egyptenaren met de Aithiopiërs en de Kolchiërs, die het van hen hadden geleerd, deze gewoonte ἀπ' ἀρχῆς hadden; ze was heinde en ver onder Semietische en niet-Semietische stammen verspreid (How-Wells ad II, 36, 3).

14. III, 97. Het Perzische land (in engeren zin) is vrij van belasting. Ook de volgende volken behoeften geen enkele schatting op te brengen, maar gaven geschenken: de Aithiopiërs, de Kolchiërs en de Arabieren.

15. IV, 89. Toen Dareios tegen de Skuthen optrok, werd de vloot geleid door de Ioniërs, Aioliërs en Hellespontiërs. —

Ofschoon het verhaal dit eist, is het toch hoogst onwaarschijnlijk, dat de hele vloot door Hellenen werd geleid (How-Wells). Duncker meent, dat de Phoinikische vloot toen tegen Libue werd gebruikt.

16. IV, 119 en 136. Toen Dareios tegen de Skuthen optrok, vroegen dezen hulp aan hun burens. 1°. De Gelonen, 2°. Boedinen en 3°. Sauromaten wilden helpen, maar 1°. de Agathursen, 2°. Neuren, 3°. Androphagen, 4°. Melanchlainen en 5°. Tauriërs niet. (In c. 120 staat, dat de 3 genoemde stammen ook inderdaad meehielpen). ... c. 136: De twee afdelingen der Skuthen en de éne en de Sauromaten (1), Boedinen (2) en Gelonen (3) vervolgden de Perzen. — Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier met een kunstmatige verdeling te doen¹⁾, maar of de getallen 3 en 5 als typisch moeten

¹⁾ De verdeling der meningen is geographisch: De Gelonen, Boedinen en Sauromaten woonden naast elkaar aan de overzijde van de Tanais, eveneens naast elkaar de Agathursen, Neuren, Androphagen en Melanchlainen. Alleen de Tauriërs woonden afzonderlijk; als dezen zich bij de Transtanaïtische stammen hadden aangesloten, zou het stemmenaantal vóór en tegen gelijk zijn geweest, wat onaangenaam zou geweest zijn voor het verhaal (Macan). Vgl. voor de tegenstrijdigheden in dit bericht nog Stein ad IV, 102.

beschouwd worden, blijft onzeker ¹⁾).

17. VII, 96. Op alle schepen der Perzische vloot, die met Xerxes tegen Hellas optrok, waren Perzen, Meden en Saken als soldaten.
VII, 184. Op de schepen uit Azië waren ... Verder waren op ieder schip nog 30 man Perzen, Meden en Saken. —
Deze drie volken worden nog meerdere malen in deze oorlog als keurtroepen genoemd. Het is mogelijk, dat dit drietal reëel is ²⁾).
18. VII, 112. De goudmijnen in het Pangaiongebergte zijn van de Piëren, de Odomanten en vooral van de Satren.

Nu volgen nog 10 gevallen, die niet typisch zijn.

19. I, 6. Kroisos onderwierp de Ioniërs, Aioliërs en de Doriërs, die in Azië wonen, maar de Lakedaïmoniërs maakte hij zich tot vrienden.
II, 178. Het grootste van de vreemde heiligdommen in Naukratis is het zogenaamde Hellenion: Het is gemeenschappelijk opgericht door de volgende steden: Chios, Teoos, Phokaia, Klazomenai (Ioniërs); Rhodos, Knidos, Halikarnassos, Phaselis (Doriërs); Mutilene (Aioliërs).
VII, 9, 1. Woorden van Mardonios: Wij kennen toch de strijdwijze der Hellenen. Wij hebben immers hun zonen onderworpen, die in ons land wonen en Ioniërs, Aioliërs en Doriërs heten. —
In I, 6 is de overeenkomst met de typische formule „3, maar de 4e” wel toevallig. In II, 178 staat het getal 9 (der steden) op de voorgrond ³⁾). Dat steden van alle drie de in Klein-Azië wonende Helleense stammen aan het bouwen van de tempel deel namen, zal wel reëel zijn. Er is wel geen reden om aan een typisch drietal te denken, zoals Czajkowski (bl. 93) doet.
20. I, 171. Zie bl. 120, 2. —
Dit drietal kan reëel zijn.
21. II, 28. Over de bronnen van de Nijl verklaarde niemand van de Egyptenaren, noch van de Libuërs ⁴⁾), noch van de Hellenen, met wie ik in gesprek kwam, iets te weten.
22. III, 98. Er zijn vele stammen van de Indiërs en ze hebben ook niet dezelfde taal, 1°. sommige zijn zwervend, 2°. andere niet, 3°. weer andere wonen in de moerassen van de rivier en leven van rauwe vis.
c. 99. De andere Indiërs, die verder naar het Oosten wonen dan genen (d.w.z. die der moerassen), zijn nomaden. Ze heten Padaiërs.
c. 100. De volgende is de aard van andere Indiërs. Zij doden niets

¹⁾ Vgl. Czajkowski bl. 93.

²⁾ z. uitv. Macan.

³⁾ zie bl. 148, 5 en bl. 271, 1.

⁴⁾ Over de Libuërs, die hier bedoeld zijn, vgl. Bähr.

levends, noch zaaien zij iets, noch bewonen zij huizen, doch kruiden eten ze en er groeit bij hen een soort peulvrucht ... c. 101: Deze Indiërs wonen naar het *Zuiden* toe.

c. 102. Andere Indiërs wonen bij de stad Kaspaturus; ze wonen naar de Arktos en de Noordenwind en boven de andere Indiërs. —

In c. 98 onderscheidt Herodotos 3 groepen. In c. 99 schijnt hij de eerste groep te bedoelen, in c. 100 waarschijnlijk de tweede, in c. 102 blijkbaar geen van de tot daar toe genoemden, maar weer anderen. In ieder geval is het duister, hoe Herodotos de Indiërs precies wil indelen. Of hij in c. 98 de bedoeling heeft drie groepen te noemen, is ook niet zonder meer uit te maken. Een typisch drietal schijnt hier niet aanwezig te zijn ¹⁾.

23. V. 49. Aristagoras tracht koning Kleomenes van Sparte over te halen hulp te verlenen bij de a.s. Ionische opstand. Hij zegt, dat Sparte in Azië zonder moeite grote schatten kan verwerven: En toch moet u om een streek, die klein en niet heel goed is, tegen 1°. de Mes-seniërs, 2°. de Arkadiërs en 3°. de Argeiërs strijden, terwijl dezen geen goud of zilver hebben. En zult u, terwijl het u mogelijk is zonder moeite over geheel Azië te heersen, dan iets anders kiezen? —
Reëel.

24. VII, 68. Οὔτιοι (1) δὲ καὶ Μύκοι (2) τε καὶ Παρικάνιοι (3) ἔσκευασμένοι ἦσαν κατὰ περ Πάκτυες. —
Dit drietal is slechts toevallig ²⁾.

25. VII, 79. De Kolchiërs hadden de volgende bewapening ... De Alarodiërs en de Saspeiren hadden dezelfde uitrusting als de Kolchiërs ²⁾.

26. VII, 72. In het leger van Xerxes was Gobruas de aanvoerder van de Mariandunen, Liguers en Suriërs. —
Vgl. No. 27.

27. VII, 76-77. Badres was de aanvoerder van 1°. de ... ³⁾, 2°. Lasoniërs en 3°. Miluers. —

Deze twee drietallen moeten reëel of toevallig zijn. Er bestaat geen reden om aan een typisch getal te denken ⁴⁾.

¹⁾ Vgl. Bähr ad III, 98 en Vol. 2, Excursus III en IV; Bohlen, *Das alte Indien*, Königsberg 1830, deel I, bl. 63 v.

²⁾ Vgl. voor dit drietal Hdt. VII, 64 en 66 en VII, 72-73 (bl. 247, 8 en 248, 9 met noot 1).

³⁾ De naam is in de tekst weggefallen.

⁴⁾ Van de 29 aanvoerders van het veldleger (cc. 61-80) hebben er 13 twee stammen onder hun bevel (c. 64; 65 + 70; 66; 66; 68; 69; 72; 73; 74; 78; 78; 79; 79), twee hebben drie stammen en de andere 14 één stam of groep (c. 61; 62; 62; 62; 63; 66; 66; 67; 67; 67; 68; 71; 75; 80). Aan typische getallen valt hier natuurlijk niet te denken.

28. VII, 113. De Paioniërs, Doberen en Paioplen, die ten N. van het Pangaiongebergte wonen, voorbijgaande, trok Xerxes naar het W.. tot hij bij de rivier de Strumoon gekomen was. —

Het drietal kan toevallig zijn; dat het typisch zou zijn, is in ieder geval niet te bewijzen¹⁾.

Ik voeg hier tenslotte nog zeven gemengde gevallen aan toe, groepen van steden (of landen) en volken. In de eerste vier voorbeelden, waar Herodotos landen en volken van enige Perzische satrapieën opsomt²⁾, is het drietal (vooral in nos. 30 en 31) enigszins dubieus; de drie laatste gevallen zijn niet typisch.

29. III, 91. In de 5e Perzische satrapie liggen geheel Phoinikië (1), het z.g. Palestijnse Surië (2) en Kupros (3)³⁾. —

Drie landen.

30. III, 92. Tot de 10e Perzische satrapie behoorden 1°. Agbatana en de rest van Medië, 2°. de Parikaniërs⁴⁾ en 3°. de Orthokorubantiërs. —

Een land en twee volken.

31. III, 93. Tot de 13e Perzische satrapie behoorden 1°. Patuïka, 2°. de Armeniërs en 3°. de naburige volken tot aan de Zwarte Zee. —

Een land en twee volken.

32. III, 94. Tot de 18e Perzische satrapie behoorden 1°. de Matianen, 2°. de Saspeiren en 3°. de Alarodiërs. —

Drie volken.

33. III, 13. Toen Kambuses Egypte veroverd had, gaven de naburige Libuërs zich zonder strijd over en zonden geschenken. Zo deden ook de Kurenaiërs en de Barkaiërs.

34. IV, 186. De Libuërs (1) eten om dezelfde reden als de Egyptenaren geen vlees van koeien, evenmin eten de vrouwen van de Kurenaiërs

¹⁾ Vgl. voor dit drietal Hdt. VII, 110 (bl. 248, 10).

²⁾ In de lijst der belastingdistrikten noemt Hdt. in het geheel 66 volken op. Dezen zijn als volgt verdeeld:

c. 90	{ I. 7. II. 5. III. 6. IV. 1.	c. 91	{ V. 3. VI. 4. VII. 4. VIII. 1.	c. 92	{ IX. 1. X. 3. XI. 4. XII. 2.	c. 93	{ XIII. 3. XIV. 6. XV. 2. XVI. 4.	c. 94	{ XVII. 2. XVIII. 3. XIX. 4. XX. 1.
-------	--	-------	--	-------	--	-------	--	-------	--

Dus 4 maal het getal 1; 3 maal de 2; 4 maal de 3; 5 maal de 4; 1 maal de 5; 2 maal de 6 en 1 maal de 7. Deze getallen maken in het algemeen geen typische indruk (vgl. echter Hdt. III, 90: bl. 245, 2).

³⁾ Zie Bähr a.l.

⁴⁾ In plaats van Παρικανίων willen Bähr, Stein (maar niet in z'n kritische uitgave; evenmin Hude) en How-Wells Παρητακηνών lezen.

(2) daarvan. De vrouwen der Barkaiërs (3) eten, behalve het vlees van koeien, ook dat van varkens niet. —

Een volk en 2 steden, zoals in het vorige voorbeeld. De vrouwen van de Kurenaiërs en Barkaiërs waren voor het grootste deel van Libusche afkomst (Stein); Barke was meer Libusch dan Kurene¹⁾.

35. V, 122. Humaïos, een der Perzische aanvoerders, die de naar Sardeis getrokken Ioniërs vervolgden, wendde zich naar de Propontis en nam het Musische Kios. Daarna ... versloeg hij de Aioliërs en de Gergithen. —

Twee stammen en een stad.

§ 2. Groepen mensen (en dieren)

Hierbij zijn twee hoofdgroepen te onderscheiden:

α. *Groepen, die men in zekere zin als delen van een samenhangend geheel kan beschouwen.*

1°. *Drie groepen aanvoerders.*

- *1. VII, 82 en 121. De opperbevelhebbers van Xerxes' veldleger waren: 1°. Mardonios, 2°. Tritantaichmes, 3°. Smerdomenes, 4°. Masistes, 5°. Gergis en 6°. Megabuzos (c. 82). (Van Doriskos tot Akanthos marcheerte het leger in 3 afdelingen: Hdt. VII, 121: bl. 91, 1). De eerste afdeling stond onder bevel van Mardonios en Masistes, de tweede onder Tritantaichmes en Gergis, de derde onder Smerdomenes en Megabuzos. — De zes aanvoerders treden paarsgewijze op (1° + 4°; 2° + 5° en 3° + 6°: deze verdeling is ook niet toevallig!). Naar alle waarschijnlijkheid vormen die drie paren een typische triade²⁾.

Delen van een leger.

- *2. I, 103. Kuaxares verdeelde zijn volk in 1°. lansdragers, 2°. boogschutters en 3°. ruiters; want vóór die tijd was alles zonder onderscheid doorengemengd. — Kuaxares verdeelde z'n soldaten volgens de wapens. Het feit zelf kan historisch zijn, maar het is veel minder waarschijnlijk, dat ook goed overgeleverd was³⁾, in hoeveel delen hij z'n leger splitste. Dit drietal kan men daarom beter als typisch beschouwen.

3. I, 65. Toen Lukoergos in Sparte voogd was over Leobotas, voerde

¹⁾ Cf. Hdt. IV, 160.

²⁾ Czajkowski bl. 95 noemt dit voorbeeld ook. Dit geval is te vergelijken met de voorbeelden op bl. 186, α 2.

³⁾ Kuaxares leefde op het einde der 7e eeuw.

hij instellingen voor de oorlog in: 1°. de enomotieën, 2°. de triakaden en 3°. de sussitieën en bovendien de ephoren en de raad der Ouden. —

Van de 3 hier genoemde eenheden van het leger worden de triakaden bij andere schrijvers niet vermeld (Stein); misschien is het een glosse¹⁾. —

4. II, 30. Ten tijde van koning Psammetichos stonden 1°. te Elephantine wachters tegen de Aithiopiërs, 2°. in het Peloesische Daphnai lag een andere post tegen de Arabieren en Assuriërs en 3°. in Marea weer een andere tegen Libue. Nog in mijn tijd zijn op dezelfde plaatsen²⁾ wachtposten van de Perzen. —

De drie garnizoensplaatsen bij de 3 toegangen tot Egypte zijn inderdaad steeds de grensvestingen van dit land geweest (Wiedemann). Maar misschien geeft Herodotos hier slechts een reprojectie van de toestand in zijn tijd.

Hierbij kunnen we een voorbeeld laten aansluiten, waarin sprake is van 3 groepen dieren als delen van de tros. Of het typisch is, is niet met zekerheid te zeggen.

5. VII, 187. ... Dit is het getal van Xerxes' hele leger, maar het aantal broodbereidende vrouwen, bijzitten en eunoechen zou niemand nauwkeurig kunnen noemen, evenmin dat van de 1°. trekdieren, 2°. de andere lastdieren en 3°. de Indische honden, die megingen. —

Twee maal 3 groepen, een van mensen³⁾ en een van dieren.

Het volgende voorbeeld komt overeen met de verderop⁴⁾ te noemen gevallen IX, 71 en IX, 105; daarom mogen we ook dit als typisch beschouwen.

- *6. IX, 71. Slag bij Plataiai: Bij de barbaren was 1°. van het voetvolk dat der Perzen het dapperst, 2°. van de ruitery die der Saken en 3°. als man, zegt men, Mardonios.

Van drie samenwerkende groepen is sprake in:

- *7. V, 74. 1°. Kleomenes van Sparte viel met een groot leger het gebied van Eleusis binnen, 2°. de Boiotiërs veroverden volgens afspraak Oinoë en Husiai, de grensgemeenten van Attike, 3°. en

1) How-Wells. — Vgl. voor deze instellingen Abicht, Stein, How-Wells en uitv. Bähr.

2) N.l. te Elephantine en Daphnai.

3) Vgl. bl. 135, 29.

4) Bl. 135, 32 en bl. 136, 33; vgl. ook bl. 110, § 1 ad α 1.

de Chalkidiërs deden aan de andere zijde een inval. —

Bij de derde aktie van Kleomenes¹⁾ wordt door 3 groepen een inval gedaan, wat in ieder geval een verdachte omstandigheid is²⁾. Ook Macan vindt dit verhaal verdacht en vraagt zich af, hoe het komt, dat ook Aigina niet mee deed tegen Athene³⁾.

Groepen, die een deel vormen van 'n stam, van onderdanen en van 'n staat.

8. IV, 83. Toen Dareios zich klaar maakte om tegen de Skuthen op te trekken, ... beval hij 1°. aan dezen een veldleger te leveren, 2°. aan anderen om schepen te verschaffen en 3°. aan weer anderen om de Thrakische Bosporos te overbruggen. — Dit drietal zou typisch kunnen zijn, vooral daar op een andere dergelijke plaats een zestal voorkomt⁴⁾.

9. I, 147. 1°. Sommigen van hen (d.w.z. van de Ioniërs, die naar Klein-Azië getrokken waren) stelden Lukiërs tot koningen aan, afstammelingen van Glaukos, de zoon van Hippolochos, 2°. anderen Pulische Kaukonen, afstammelingen van Kodros, de zoon van Melanthos, 3°. weer anderen mannen uit beide geslachten⁵⁾. —

Dit drietal kan toevallig zijn.

10. VI, 58. Wanneer dezen (n.l. de perioiken) dan en de heiloten en de Spartiaten zelf bijeengekomen zijn (bij de dood van een Spartaans koning) ... —

Komt overeen met de werkelijke verdeling der bevolking van Lakedaïmoon.

Groepen vrouwen en tegenstanders.

- *11. II, 111. Koning Pheroos, die blind was, zou het gezicht terug-

¹⁾ Vgl. Hdt. V, 70-74 (bl. 163, 4).

²⁾ Hdt. is de enige, die deze drievoudige aanval vermeldt (Czajkowski bl. 100; Busolt, G. G. II, 442 en I, 548, noot 7).

³⁾ De situatie lijkt verdacht veel op die van ± 446 v. Chr. en de taktiek van de Atheners is profetisch. Bij die latere gebeurtenissen hield Aigina zich rustig, omdat het toen al een jaar of 10 volledig onderworpen was. Is dat misschien de reden, waarom Aigina hier ontbreekt? (Macan).

⁴⁾ Hdt. VII, 21. Voorbereidselen voor de veldtocht van Xerxes: 1°. want sommigen gaven schepen, 2°. anderen waren bij het voetvolk ingedeeld, 3°. aan dezen werd bevolen ruitertij te leveren, 4°. aan genen om vrachtschepen voor paardenvervoer te verschaffen en tevens zelf mee te trekken, 5°. dezen moesten oorlogsschepen voor de bruggen geven, 6°. genen levensmiddelen en schepen.

⁵⁾ Over deze geslachten en kolonisatie z. Bähr, Stein en How-Wells.

krijgen door z'n ogen te wassen γυναικὸς οὖρῳ ... ἥτις παρὰ τὸν ἑωυτῆς ἄνδρα μοῦνον πεφοίτηκε, ἄλλων ἀνδρῶν ἐοῦσα ἄπειρος. Hij probeert het eerst met z'n eigen vrouw, daarna achtereenvolgens met alle vrouwen. Toen hij het gezicht weer teruggekregen had, bracht hij alle vrouwen, die hij op de proef had gesteld, πλὴν ἢ τῆς τῷ οὖρῳ νιψάμενος ἀνέβλεψε, in één stad bijeen enz. —

„De koning probeert het eerst met zijn eigen vrouw, daarna met vele andere en tenslotte met een trouwe echtgenote; dit bericht maskeert slechts het drietal”, zegt Aly (bl. 240). Feitelijk is in deze legendaire vertelling maar van twee groepen sprake: 1°. zijn eigen vrouw, 2°. alle andere vrouwen; onder de tweede groep echter vindt de koning tenslotte (als derde) de vrouw, die hij nodig heeft¹⁾.

12. IV, 164. Arkesilaos was uit Kurene gevlucht, maar kwam later met een leger terug. Hij nam nu wraak op zijn tegenstanders: 1°. Sommigen van hen weken geheel uit het land, 2°. anderen kreeg Arkesilaos in zijn macht en zond hen naar Kupros om hen te doen omkomen. ... 3°. Nog andere Kurenaiërs, die in een toren ... gevlucht waren, verbrandde hij door die toren in brand te steken.

Groepen levende wezens.

- *13. I, 167. Na de zeeslag bij Alalia vielen vele Phokaiërs in handen van de Carthagers en Turseniërs en dezen stenigden hen. Hierop werden bij de Agullaiërs alle wezens, die de plaats voorbij gingen, waar de gestenigde Phokaiërs lagen, verrekt, verminkt en kreupel, zowel de schapen als de lastdieren en mensen. — Deze opsomming (mensen, lastdieren, klein vee) zou men als een natuurlijke kunnen beschouwen; maar het karakter van dit verhaal wijst op een typisch getal, vooral daar vooraf een drievoudige straf genoemd wordt.
- *14. III, 108. De zwakste dieren vermenigvuldigen zich het sterkste, b.v. de haas²⁾, waarop door ieder wild dier (1), vogel (2) en mens (3) gejaagd wordt. — De verdeling der roofdieren in θηρία (blijkbaar zoogdieren) en roofvogels levert hier het typische drietal op.

¹⁾ Men kan dit voorbeeld vergelijken met die van de drie partijen, waarvan er twee uit één persoon bestaan (Hdt. III, 14 en III, 68-71: bl. 137, 41 en bl. 138, 42).

²⁾ Zie uitv. Bähr, waar ook het spreekwoord λαγὼ βίον ζῆν.

2°. *Familiegroepen*¹⁾.

Door opzettelijke verdeling gevormd en dus typisch zijn de drietallen in:

- *15. I, 146. De Ioniërs, die van het prutaneion in Athene uitgingen ... namen bij hun kolonisatie geen vrouwen mee, maar huwden Karische vrouwen, wier ouders zij gedood hadden. Om deze moord ... eten de vrouwen nooit samen met haar mannen en noemen haar echtgenoot nooit bij zijn naam, omdat zij hun vaders (1), mannen (2) en zonen (3) gedood hadden.
- *16. I, 172. De zeden van de Kauniërs wijken sterk af van die der overige mensen. Want bij hen geldt het voor heel betamelijk ... voor een drinkgelag bijeen te komen, zowel voor mannen als voor vrouwen en kinderen.

Ook in de volgende voorbeelden is het drietal door een kunstmatige verdeling ontstaan, zodat ook deze gevallen typisch kunnen zijn.

- *17. III, 119. Dareios liet Intaphrenes (1), zijn zoons (2) en al zijn huisgenoten (3) gevangen nemen.
- *18. IV, 95. Salmoxis onthaalde de voornaamste Skuthen in zijn huis en leerde hen, dat noch hij zelf (1), noch zijn gasten (2), noch hun nakomelingen (3) ooit zouden sterven.
- *19. V, 14. Dareios ... beval aan Megabazos de Paioniërs uit hun woonplaatsen te verdrijven en tot hem te brengen zowel 1°. hen zelf als 2°. hun kinderen en 3°. hun vrouwen²⁾.
- *20. IX, 113. Xerxes zond Masistes een leger na, dat hem onderweg doodde, hemzelf (1), zijn zoons (2) en zijn leger (3)³⁾.

Hieraan kunnen we enkele voorbeelden toevoegen, waarin gesproken wordt over 3 delen van de „bezittingen” van iemand.

- *21. I, 166. Na de zeeslag voeren de Phokaiërs terug naar Alalia, namen hun kinderen (1), vrouwen (2) en bezittingen (3) ... en voeren naar Rhegion. —

Daar in andere dergelijke gevallen meer groepen genoemd

¹⁾ Hoewel deze benaming niet op alle voorbeelden van toepassing is, kan men deze gevallen toch het beste onder die term verenigen. Voorbeelden van deze soort bij Homeros bl. 34 v., § 2, Nos. 2-10.

²⁾ παῖδες τε καὶ γυναῖκες wordt veel vaker zó gezegd dan γυναῖκες καὶ παῖδες (of τέκνα) (Wachsmuth, *Hellen. Altertumsk.* II, bl. 129). Zo ook in VI, 98; II, 30 (beneden No. 25) en IV, 121. In deze formule staat meestal geen lidwoord (in IV, 121 wel) (Sintenis ad Ploet., *Themist.*, bl. 68).

³⁾ καὶ τὴν στρατὸν τὴν ἐκείνου houden sommigen voor onjuist (z. Bähr).

worden ¹⁾), mag men dit drietal wel als typisch beschouwen. Hetzelfde geldt van :

- *22. VII, 52. Woorden van Xerxes : De Ioniërs zullen niet afvallen, want ze hebben in ons land hun 1°. kinderen, 2°. vrouwen en 3°. bezittingen achtergelaten ²⁾).
- *23. II, 120. Herodotos over de Troiaanse oorlog : Indien Helene in Ilion geweest was, zou zij aan de Hellenen zijn teruggegeven met of tegen de wil van Alexandros. Want zo dwaas was Priamos toch niet noch waren zijn verwanten dat, dat ze met 1°. hun eigen persoon (σώμασι), 2°. met hun kinderen en 3°. met hun stad gevaar wilden lopen, opdat Alexandros met Helene leven kon. —
De driedeling is het werk van Herodotos ; men kan hiermee drie overeenkomstige drietallen bij Homeros vergelijken ³⁾).
- *24. VI, 41. Na de Ionische opstand vluchtte Miltiades uit de Cherro-nesos weg. Zijn zoon, die gevangen genomen was, werd naar de koning gebracht : Dareios ... deed hem echter geen kwaad, maar bewees hem veel weldaden ; want hij gaf hem 1°. een huis, 2°. een landgoed en 3°. een Perzische vrouw. —
Uit het volkomen overeenstemmen van dit voorbeeld met ξ 64 ⁴⁾) blijkt, dat het drietal hier typisch is.
- *25. II, 30. Psammetichos smeekte de van hem afgevallen en naar de Aithiopiërs overgelopen soldaten toch niet 1°. de vaderlandse goden te verlaten en 2°. hun kinderen en 3°. vrouwen. —
Ook deze driedeling is het werk van de schrijver.

β. *Afzonderlijke, naast elkaar staande groepen.*

- 1°. De eerste vier gevallen zijn voorbeelden van *sociale groepen*. No. 29 zou ook sub α, 1° kunnen staan : dan zijn het groepen, die tot het gevolg behoren. Misschien is dit geval typisch. Tenslotte volgt dan nog een gemengd voorbeeld, waarin groepen van mensen en dieren voorkomen.
- *26. I, 93. In Ludië staat het grafteken van Aluattes. Dit is opgericht door 1°. de kooplieden, 2°. de handwerkslieden en 3°. de meretrices. —

¹⁾ B.v. I, 176 : hun vrouwen, kinderen, goederen en slaven. I, 164 : kinderen, vrouwen, hulsraad (bovendien de godenbeelden en andere wijgeschenken).

²⁾ Vgl. Hdt. V, 14 (boven No. 19).

³⁾ Δ 162, Γ 50 en Z 283 (bl. 35, Nos. 4, 5, 8).

⁴⁾ bl. 35, 10.

- In dit verband mogen we het drietal wel als typisch beschouwen¹⁾.
- *27. II, 141. De priester-koning Sethoon minachtte de soldaten. Toen de Arabieren en Assuriërs eens een inval deden, weigerden de soldaten met hem op te rukken. Sethoon trok op en alleen 1°. kleinhandelaars, 2°. arbeiders en 3°. kooplieden volgden hem. — Typisch, daar deze zelfde groepen in II, 164 tot de groep der κάπηλοι zijn samengevat²⁾, terwijl bovendien in deze passage nog een drietal voorkomt.
28. VI, 60. In Sparte en Egypte is het beroep der herauten, fluitspelers en koks erfelijk. — Het is niet uit te maken, of het drietal hier een diepere betekenis heeft. Kasten waren het in ieder geval niet³⁾.
29. VII, 187. ... Dit is het getal van Xerxes' hele leger, maar het aantal 1°. broodbereidende vrouwen, 2°. bijzitten en 3°. eunoechen zou niemand nauwkeurig kunnen noemen. — Vgl. bl. 130, 5.
30. IX, 24. Mardonios en het hele leger bedreven de grootste rouw om Masistios, σφέας τε αὐτοὺς (1) κείροντες⁴⁾ καὶ τοὺς ἵππους (2) καὶ τὰ ὑποζύγια (3). — Cf. Ploet., *Aristeid.* 14 in fine: καὶ γὰρ ἑαυτοὺς ἔκειραν ἐπὶ τῷ Μασιστίῳ καὶ ἵππους καὶ ἡμιόνους.
- 2°. *Groepen stedelingen en eilanders.*
Drie groepen stedelingen⁵⁾:
- *31. V, 79. De Thebanen wilden de Atheners aanvallen, maar ze ondervroegen eerst de Puthia. Deze ... beval hen hun naasten te hulp te roepen (τῶν ἄγχιστα δέεσθαι). „Maar,” zeiden de Thebanen, „wonen niet de Tanagraïërs, Koronaiërs en Thespiërs⁶⁾ het dichtst bij ons? Dezen strijden toch al altijd met ons.” — Legendarisch verhaal.
- *32. IX, 71. Slag bij Plataiai (de tekst sluit onmiddellijk aan bij bl. 130, 6): Bij de Hellenen muntten 1°. de Lakedaimoniërs boven

¹⁾ Op 5 zuilen, die op het graf stonden, waren inscripties aangebracht, die aangaven, welk aandeel ieder der (5) stedelijke gilden aan het bouwen gehad had, zegt Stein. Het vijftal leidt hij blijkbaar van de 5 zuilen af.

²⁾ Stein; vgl. bl. 232, 2.

³⁾ Vgl. Stein, Macan en How-Wells.

⁴⁾ Vgl. voor deze gewoonte Macan en How-Wells.

⁵⁾ Voor de nos. 32 en 33 vergelijkte men bl. 110, § 1, α 1.

⁶⁾ Deze 3 steden behoorden tot de Bolotische bond en waren van grote strategische betekenis in de strijd tussen Thebai en Athene (Macan).

allen uit door hun dapperheid, hoewel ook 2°. de Tegeaten en 3°. de Atheners zich flink hadden gedragen. —

Dit drietal is zeker typisch, want de leidende staten, die ook op de slangenzuil vooraan staan, waren de Lakedaimoniërs, Atheners en Korinthiërs; dan pas volgen de Tegeaten. Bovendien komen in deze passage drie overeenkomstige gevallen¹⁾ van een dergelijke latente 3 voor.

- *33. IX, 105. In de slag bij Mukale muntten de Atheners onder alle Hellenen uit, van de Atheners Hermolukos, ... Na de Atheners muntten 1°. de Korinthiërs, 2°. de Troizeniërs en 3°. de Sikuoniërs uit. —

Verg. voor dit drie(vier)tal Hdt. IX, 71 (bl. 111, 3) en bl. 48, n. 3.

34. IX, 31. In de slag bij Plataiai stonden de Atheners, Plataiërs en Megariërs op de linkervleugel. —

Reëel. Vgl. bl. 247, 7.

Twee groepen stedelingen en een groep eilanders:

35. III, 44 en 48. Tegen Polukrates trokken 1°. de Lakedaimoniërs²⁾ op, geroepen door 2°. de Samiërs (die door Polukrates verdreven waren). c. 48: Aan de tocht tegen Samos namen ook 3°. de Korinthiërs deel³⁾.

36. VIII, 74. Toen de Helleense vloot bij Salamis gekomen was, wilden de meesten weldra naar de Peloponnesos varen. Maar de Atheners, de Aigineten en de Megariërs beweerden, dat men moest blijven. —

Beide gevallen, naar het schijnt, reëel.

Drie groepen eilanders:

37. VIII, 46 en 48. In c. 46 deelt Herodotos mee, welke eilandbewoners aan de slag bij Salamis deel namen en zegt tenslotte: Ook de Seriphiërs, de Siphniërs en de Meliërs trokken mee. c. 48: De anderen brachten triëren aan, maar de Meliërs, Siphniërs en Seriphiërs vijftigriemers. —

Dat hier drie van de Westelijke Kukladen afzonderlijk opgenoemd worden, is volgens Czajkowski (bl. 94; z.d.) niet geheel zonder betekenis. Opvallend is daarbij, dat in de lijst op de slangenzuil de naam der Seriphiërs ontbreekt; de naam der Siphniërs, die in de parallel-overlevering bij Pausanias V, 23, 1 ontbreekt, staat op

¹⁾ Hdt. IX, 71 (bl. 111, 3) en id. (bl. 130, 6).

²⁾ Hdt. III, 39; 44; 46.

³⁾ Deze tocht had ± 525 v. Chr. plaats; vgl. ad Hdt. III, 48 (bl. 64, 4a).

- de slangenzuil op de op één na laatste beschreven kronkeling, misschien als toevoegsel. Het is dus niet onmogelijk, dat Herodotos met de 3 namen hier, misschien volgens weinig geloofwaardige berichten, bewust een (typische) triade gevormd heeft.
38. IX, 106. Na de overwinning bij Mukale beraadslaagden de Hellenen. De Peloponnesiërs wilden de Ioniërs woonplaatsen in Hellas zelf geven, maar de Atheners wilden Ionië niet opgeven en door hun verzet gaven de Peloponnesiërs dan toe. En zo namen ze 1°. de Samiërs, 2°. de Chiërs en 3°. de Lesbiërs en de andere eilandbewoners, die met de Hellenen ten strijde getrokken waren, in hun bondgenootschap op en bonden hen door een eed, opdat zij niet zouden afvallen. — Slechts 3 groepen eilanders worden met name genoemd¹⁾ en wel juist de bewoners der 3 grote eilanden; deze zijn als zodanig reëel.
- 3°. Thans volgen nog een paar *afwijkende gevallen*. In de eerste twee voorbeelden is sprake van 3 partijen, waarvan er een uit één persoon bestaat. Dan volgen twee voorbeelden van 3 partijen, waarvan er twee uit één persoon bestaan.
- *39. III, 124. Polukrates ging op reis naar de satraap Oroïtas, hoewel 1°. de waarzeggers en 2°. zijn vrienden het hem dringend ont-rieden. 3°. Ook zijn dochter stelde alles in het werk om hem van de reis te doen afzien. —
Legendarisch.
- *40. VII, 6. Mardonios trachtte Xerxes tot een oorlog tegen Hellas over te halen (c. 5). Na enige tijd overreedde hij hem; want er waren ook andere dingen, die hem daarbij hielpen: 1°. De Aleuaden hadden boden gezonden om Xerxes tegen Hellas op te roepen; 2°. de Peisistratiden waren om dezelfde reden naar Soesa gekomen. Dezen hadden bovendien 3°. de Atheense waarzegger Onomakritos meegebracht, die gunstige orakelspreuken aan Xerxes voorlegde. ... 3°. Deze dan drong aan met orakels en 2°. de Peisistratiden en 1°. Aleuaden (deden hetzelfde). — Blijkbaar is dit een door de schrijver gevormd drietal: drie Helleense partijen oefenen invloed op Xerxes uit. Men kan ook zeggen (maar met het oog op de laatste zin van c. 6 is dit minder waarschijnlijk), dat de 3 partijen waren: 1°. Mardonios, 2°. de Aleuaden en 3°. de Peisistratiden met Onomakritos.
- *41. III, 14. Toen aan Kambuses verslag werd uitgebracht over de be-

¹⁾ Vgl. Macan en How-Wells.

proeving van ex-koning Psammenitos van Egypte, 1°. weende Kroisos, 2°. de aanwezige Perzen weenden en 3°. ook Kambuses zelf beving enig medelijden. —

Legendair!¹⁾. Voor een ander typisch drietal in deze passage zie bl. 180, 22.

- *42. III, 68-71. 1°. Otanes vermoedde het eerst, dat de Magiër niet Smerdis, de zoon van Kuros, was (c. 68). 2°. Ook Aspathines en Gobruas hadden reeds vermoed, dat het zo was (c. 70). 3°. Ook Dareios giste de waarheid al voor hij in de samenzwering der 6 werd opgenomen (c. 71).

§ 3. Andere groepen

- *1. II, 75. In de buurt van de stad Boeto zag ik beenderen en graten van slangen: er waren hopen graten, zowel 1°. grote als 2°. geringere als ook 3°. nog kleinere dan deze. —
Drie hopen graten in typische verdeling.
- *2. VI, 56-58. De voorrechten der Spartaanse koningen bespreekt Herodotos in drie groepen: A. Voorrechten vóór de dood: 1°. in de oorlog (c. 56); 2°. in vrede (c. 57). B. Voorrechten na de dood (c. 58)²⁾. De eerste groep omvat 6, de tweede 9 en de derde 3 voorrechten; deze schematizering bewijst wel, dat de getallen 6, 9 en 3 typisch zijn³⁾. Daarom ligt het ook voor de hand om de verdeling der γέρεα in 3 groepen typisch te noemen.
3. I, 149-151. 1°. In c. 149 noemt Herodotos 12 Aiolische steden. 2°. c. 151: Deze (n.l. die van c. 149) zijn de Aiolische steden op het vasteland, behalve de steden, die bij de Ide gelegen zijn; want die vormen een afzonderlijk geheel. 3°. De steden op de eilanden zijn ... —
Deze 3 groepen zijn reëel⁴⁾. Evenals in No. 2 vinden we in dit voorbeeld een grote groep in 3 kleine verdeeld.

¹⁾ Ook Aly (bl. 240) noemt dit als typisch drietal. — „In verbo δακρύειν repetitio inest vis quaedam, cf. Hom. δ 104 seq.” (Bähr; z.d. andere voorbeelden). Zulk een emfatisch verschijnsel kan een typisch getal nog versterken en duidelijker doen uitkomen.

²⁾ De passage over deze voorrechten is wel niet volledig en nauwkeurig en zou misschien beter gerangschikt hebben kunnen zijn (Macan).

³⁾ Vgl. VI, 57 (bl. 272, 2) en VI, 58 (bl. 170, 18).

⁴⁾ De Aiolische koloniën op het vasteland strekten zich uit langs de kust vanaf Kuzikos tot aan de monding van de Hermos; het eigenlijke Aiolis ging van de Hermos tot aan het voorgebergte Lekton, de Westelijke uitloper van de Ide (Stein). Vgl. Busolt, G.G. I, bl. 275.

Deze 3 gevallen kunnen we vergelijken met de in § 2, α (bl. 129) opgenoemde voorbeelden.

Tenslotte voeg ik hier nog 5 voorbeelden aan toe, waar we met groepen van drie of met driedelingen te doen hebben. Dergelijke voorbeelden zijn er natuurlijk nog veel meer bij Herodotos te vinden. In het eerste hier volgende geval wordt over mensen en dingen gesproken, in de vier andere over zaken. Of het drietal in sommige van deze gevallen als typisch moet beschouwd worden, hangt hier van af, of de driedeling door de schrijver gevormd is, wat niet met zekerheid is vast te stellen.

4. VII, 190. νέας ... ἄνδρας ... χρημάτων πλήθος.
5. VII, 190. ποτήρια ... θησαυρούς ... χρήματα.
6. IX, 41. ἔχειν χρυσὸν (1) ... ἄργυρόν (2) τε καὶ ἐκπώματα¹⁾ (3).
7. IX, 82. Een tent, versierd χρυσῷ (1) τε καὶ ἄργύρῳ (2) καὶ παραπετάσμασι ποικίλοις (3).
8. IX, 83. θήκας χρυσοῦ (1) καὶ ἀργύρου (2) καὶ τῶν ἄλλων χρημάτων (3).

HOOFDSTUK III. PLAATSEN, ZAKEN EN DIVERSE GEVALLEN

A. PLAATSEN EN GEOGRAPHISCHE AANGIFTEN

§ 1. Steden

In de beschrijvingen van Herodotos wordt meermalen een drietal steden²⁾ aangegeven. Dat zulk een drietal soms typisch is, kan blijken uit het feit, dat de genoemde 3 steden meermalen van geen betekenis waren, zodat het voor de hand ligt aan te nemen, dat Herodotos daar opzettelijk een drietal gevormd heeft. Steden van weinig betekenis nu worden in de nos. 3-7 opgesomd, maar hiervan kan alleen het drietal in No. 5 met zekerheid typisch worden genoemd, terwijl No. 7 dubieus is. Daarentegen kan men in de twee voorbeelden 4 en 6 uit de beschrijving van Xerxes' opmars geen zekerheid krijgen, omdat daar ook nog andere aantallen steden voorkomen³⁾.

- *1. I, 142. De steden der Ioniërs: 1°. Miletos is de eerste stad vanaf

¹⁾ Volgens Stein schijnt τε καὶ ἐκπώματα uit c. 80 ingeschoven te zijn.

²⁾ Vgl. het drietal rivieren bl. 146, § 5.

³⁾ 2 steden in VII, 42; 59 en 123 in fine; 4 steden in VII, 122; 5 steden in VII, 122; 7 steden in VII, 123; 8 steden in VII, 123. Daarom is het misschien onjuist, dat Czajkowski (bl. 101) No. 4 (VII, 43) typisch noemt.

het Zuiden, dan volgen 2°. Muoes en 3°. Priëne; deze steden liggen in Karië ... De volgende liggen in Ludië: 4°. Ephesos, 5°. Kolo-phoon, 6°. Lebedos, 7°. Teoos, 8°. Klazomenai en 9°. Phokaia. ... Dan blijven nog 3 Ionische steden over, waarvan er twee op eilanden liggen, 10°. Samos en 11°. Chios, en één op het vasteland, 12°. Eruthrai. —

Het getal 12 zelf is reëel, maar het heeft toch in zekere zin nog typische betekenis¹⁾. In het bijzonder schijnt de verdeling in 3 + 6 + 3 typisch te zijn, want Eruthrai, dat Herodotos bij de derde groep noemt, zou hij eigenlijk beter bij de tweede hebben kunnen voegen. Hij noemt het hier niet bij, omdat men in Eruthrai een ander dialekt sprak dan in de 6 steden in Ludië. Toch vestigt hij door uitdrukkelijk het getal 3 te noemen daar meer de aandacht op dan nodig was, als hij niet naar een typisch drietal streefde. Zo kunnen we ook het drietal van de steden in Karië als typisch beschouwen evenals het genoemde drietal²⁾.

- *2. I, 160. De Ludiër Paktues was 1°. naar Kume gevlucht (c. 157). De bewoners van deze stad zonden hem 2°. naar Mutilene. Toen de Mutilenaiërs Paktues aan de Perzen wilden uitleveren, zonden de Kumaiërs een schip naar Lesbos en brachten Paktues 3°. naar Chios. De Chiërs leverden hem daarna uit. —

In dit novellistisch bericht zal het drietal wel typisch zijn, daar in deze passage nog twee maal een latente typische 3 voorkomt³⁾ en daar Charoon, die in fr. 1 meedeelt, dat Paktues eerst naar Mutilene en daarna naar Chios vluchtte⁴⁾, slechts twee plaatsen noemt.

3. VI, 101. De Perzen (onder Datis en Artaphernes) voeren verder en legden aan in het Eretrische land bij 1°. Temenos, 2°. Choireai en 3°. Aigilia; nadat zij die plaatsen bezet hadden, ontscheepten ze hun paarden ... enz. —

Misschien is het drietal reëel, al kan het niet uit andere schrijvers bevestigd worden⁵⁾.

¹⁾ 12 steden ook in I, 145-146 (van de Achaiërs) en I, 149-150 (van de Aioliërs). Verg. E. Rohde, Rhein. Mus. XXXVI, 407; Busolt G.G. I, 317, n. 4; I, 286 met Büchner bij Pauly-Wissowa, RE IX, 1893 v. Voor de verklaring van het twaalfstal z. Bähr (vooral ad I, 145 v.), die ook veel oudere literatuur aangeeft.

²⁾ Voor dit laatste z. bl. 76, A, 1.

³⁾ Hdt. I, 159 (bl. 185, 6) en I, 158-159 (bl. 174, 2).

⁴⁾ Vgl. Czajkowski bl. 101.

⁵⁾ Deze plaatsen worden n.l. bij geen enkele andere schrijver genoemd (Bähr, Stein; cf. Czajkowski bl. 101). Valckenaer veranderde naar Strab. X, bl. 448 Τέμενος in Ταμύνας (z. hiervoor Bähr); bij Αἰγίλια: Αἰγίλεα variëren de hss.

4. VII, 43. Na z'n offer in Pergamon trok Xerxes langs de steden 1°. Rhoiteion, 2°. Ophruneion en 3°. Dardanos¹⁾.
- *5. VII, 109. Xerxes was uit Doriskos vertrokken om tegen Hellas op te rukken: Toen hij de uitgedroogde bedding van de rivier (de Lisios) was doorgetrokken, ging hij langs de volgende Helleense steden: 1°. Maroneia, 2°. Dikaia en 3°. Abdera²⁾. Die dan ging hij voorbij en ook de daarbij gelegen beroemde meren³⁾: 1°. het meer Ismaris, tussen Maroneia en Strume, en bij Dikaia 2°. het meer Bistonis ... Bij Abdera ging hij geen enkel vermaard meer voorbij, maar 3°. de rivier de Nestos. —
De 3 is hier wel typisch⁴⁾: verdacht is vooral het feit, dat Herodotos behalve 3 steden ook nog 3 wateren noemt, waarbij hij bij de twee meren een rivier toevoegt om aldus een drietal te verkrijgen.
6. VII, 123. Zo kwam de vloot (van Xerxes) op haar vaart te 1°. Therme, 2°. Sindos en 3°. Chalestre. —
Vgl. ad VII, 110: bl. 248, 10.
7. VIII, 35. Een afdeling Perzen doet een aanval op Delphoi: Op hun weg verwoestten zij in Phokis alles, waar zij langs kwamen. Zo staken zij ook de stad van de Panopeërs⁵⁾ in brand evenals die van de Dauliërs en Aioliders. —
Dit drietal maakt op zich zelf geen typische indruk, maar het wordt verdacht in verband met VIII, 33⁶⁾, waar Herodotos reeds 12 plaatsen (typisch?) genoemd heeft, die door de Perzen in Phokis verwoest waren.

Waarschijnlijk zijn de volgende gevallen niet typisch.

8. I, 14. Guges ... ondernam een veldtocht tegen 1°. Miletos en 2°. Smurna en veroverde de benedenstad van 3°. Kolophoon⁷⁾.
9. I, 92. Hier somt Herodotos 3 steden op, waar (behalve in Apollon's tempel in Delphoi) in zijn tijd nog wijgeschenken van Kroisos

¹⁾ Vgl. Hdt. VII, 110 (bl. 248, 10) en Hdt. VII, 26-31; 42-43; 123 (bl. 249, 2, 3 en 4) en Czajkowski bl. 101.

²⁾ Dat dit steden van geen betekenis waren, blijkt uit Skulax 67 (vgl. Czajkowski bl. 101).

³⁾ Vgl. bl. 147, 8.

⁴⁾ Vgl. ad Hdt. VII, 110 (bl. 249, 10 in fine); z. ook How-Wells.

⁵⁾ Panopeus. De stad van de Dauliërs heet Daulis; over Daulis en het dorpje Daulia z. uitv. Bähr. Van de stad der Aioliders is de plaatsnaam niet bekend (z. uitv. Bähr en Macan).

⁶⁾ Vgl. Bähr a.l.

⁷⁾ Vgl. Bähr en How-Wells.

stonden¹⁾: 1°. In Thebai in de tempel van de Ismenische Apolloon. 2°. In Ephesos. 3°. In Delphoi in de tempel van Pronaia.

10. II, 3. Ik vernam ook nog andere dingen in 1°. Memphis, waar ik gesproken heb met de priesters van Hephaistos. En daarom ging ik ook naar 2°. Thebai en 3°. Heliopolis, omdat ik wilde weten, of ze daar in hun mededelingen met de te Memphis gegevene zouden overeenstemmen. —

Reëel; in de genoemde steden zetelden de drie voornaamste priesterkolleges²⁾. Vergelijk hiermee:

11. II, 182. Amasis wijdde ook wijgeschenken in Hellas: 1°. vooreerst in Kurene ..., 2°. verder in Lindos voor Athena ... en 3°. te Samos voor Hera.
12. IV, 14-15. Vanwaar Aristéas was (n.l. van Prokonnesos), heb ik gezegd, doch het verhaal, dat ik 1°. in Prokonnesos en 2°. Kuzikos over hem gehoord heb, zal ik vertellen. ... c. 15: Dat verhalen ze in die steden, maar het volgende is 3°. in Metapontion in Italië gebeurd 240 jaar na de tweede verdwijning van Aristéas, zoals ik bij narekening in Prokonnesos en Metapontion bevond. —
- Drie steden, waar Herodotos iets over Aristéas vernam.
13. IX, 7. Toen Mardonios, vanuit Thessalië oprukkend, Athene had bezet, stuurden de naar Salamis gevluchte Atheners gezanten naar Sparte om hulp. Toen de boden uit 1°. Athene in Sparte kwamen, boden uit 2°. Megara en 3°. Plataiai met zich voerend, traden ze voor de ephoren en zeiden ... —

Wel reëel.

§ 2. Landen en landstreken

- *1. III, 127. De satraap Oroitas bezat een grote macht en hij had het Phrugische, Ludische en Ionische gewest. —

Volgens c. 120 was Oroitas door Kuros tot satraap van Sardeis aangesteld (2e satrapie). Volgens c. 122 echter was Oroitas toen gevestigd in Magnesia aan de Maiandros; daar dit in de *νομός Ἰωνικός* ligt, moet Oroitas zich toen reeds daarvan hebben meester gemaakt. De derde satrapie had hij in bezit genomen na de moord op Mitrobates, die daarvan satraap was (cc. 120 en 126). Nu wordt in c. 90 Phrugie tot de derde, Ludië tot de tweede en Ionië tot de eerste satrapie gerekend. Nergens anders gebruikt Herodotos de in

¹⁾ I, 92 en II, 182 (No. 11) zijn volgens Czajkowski bl. 91 voorbeelden, waarin meegedeeld wordt, dat „tria oracula” (sic) met geschenken begiftigd worden.

²⁾ Bähr, Abicht, Brugsch bij Stein, How-Wells, Wiedemann.

- c. 127 genoemde namen voor die drie satrapieën. Daarom ligt de veronderstelling voor de hand, dat Herodotos of beter de volksoverlevering, waaraan deze geschiedenis wel ontleend zal zijn, hier een typisch drietal gevormd heeft en dit is des te waarschijnlijker, daar in deze passage ook nog andere typische drietallen voorkomen¹⁾.
- *2. II, 17. Egypte is in z'n geheel het land, dat door de Egyptenaren bewoond wordt²⁾, evenals Kilikië het door de Kilikiërs en Assurië het door de Assuriërs bewoonde land is. —
Het drietal is reëel, maar in zijn beperking tot slechts 3 voorbeelden ook typisch.
3. II, 12. Egypte lijkt niet op het aangrenzende 1°. Arabische land, noch op 2°. het Libusche en ook niet op 3°. Surië ..., maar het heeft zwarte aarde en is brokkelig .... Libue heeft, zoals we weten, een meer rode aarde en is nog al zandig, Arabië en Surië zijn rijker aan klei en hebben een steenachtige grond. —
Reëel; blijkbaar volgens waarnemingen van Herodotos in de 3 aangrenzende landen.
Een dergelijk voorbeeld, waar over 3 landen gesproken wordt, is ook IV, 39 (bl. 74, C, 1).
4. VII, 26 en 31. Op de eerste etappe van Xerxes' opmars kwam het leger door 3 landschappen: 1°. Kappadokië, 2°. Phrugie (c. 26) en 3°. Ludië (c. 31).
5. VII, 42. Op de tweede etappe kwam het leger door 1°. Musië, 2°. het Atarnische³⁾ land en 3°. het landschap van Ilios.
6. VII, 108-115. Op de vierde etappe kwam men door de landschappen 1°. Briantika (c. 108), 2°. Phullis (c. 113) en 3°. Bisaltia (c. 115). —
Voor de 3 laatste gevallen vergelijk men ad VII, 110 (bl. 248, 10).
7. III, 5. Want daardoor alleen (d.w.z. door het gebied van de Arabieren) kent men een toegang tot Egypte (n.l. vanuit Azië). 1°. Van Phoinikië tot de grenzen der stad Kadutis behoort het land aan de Suriërs, die Palestijnen heten. 2°. Van de stad Kadutis ... zijn de handelsplaatsen aan de zee tot aan de stad Iënosus eigendom van de Arabische koning. 3°. Maar van Iënosus af behoort het land

¹⁾ N.l. in III, 126 (bl. 112, 6), III, 128 (bl. 180, 23) en III, 127 (bl. 152, 3). Gekunsteld is de verklaring van How-Wells, die menen, dat Hdt. de geschiedenis van Oroïtas van Demokedes gehoord heeft, die de officiële Perzische namen natuurlijk niet kende.

²⁾ terwijl de „Ioniërs” aannamen, dat alleen de Delta Egypte was (II, 15).

³⁾ Vgl. Macan.

weer aan de Suriërs, tot aan het Serbonische meer. En bij het Serbonische meer ... begint pas Egypte. —
Deze driedeling schijnt reëel te zijn.

§ 3. Eilanden

1. III, 45-59. De door Polukrates verdreven Samiërs trokken op 1°. tegen Samos (cc. 45 en 54), 2°. tegen Siphnos (cc. 57 v.), 3°. tegen Krete (c. 59), waar ze zich vestigden. —
Novellistisch?
2. VI, 31. De vloot der Perzen overwinterde bij Miletos (na de overwinning van die stad) en toen ze in het tweede jaar wegzeilde, nam ze zonder moeite de bij het vasteland gelegen eilanden Chios, Lesbos en Tenedos in bezit. —
Reëel of toevallig drietal.

§ 4. Gemengde gevallen

In het eerste voorbeeld is sprake van 2 steden en 1 landschap, in het tweede van 2 landschappen en 1 stad. Dan volgen nog 3 gevallen, waarin 2 eilanden en 1 stad genoemd worden.

- *1. VIII, 43. ... Dorisch en Makednisch volk, uit 1°. Erineos en 2°. Pindos¹⁾ en het laatst uit 3°. Druopis opgerukt (n.l. naar de Peloponnesos). —
De vroegere woonplaatsen van de Doriërs, Phthiotis en Histiaiotis²⁾, zijn hier niet aangegeven, maar alleen de laatste halteplaats (Druopis) met slechts twee steden van de daar gelokaliseerde Dorische tetrapolis Erineos en Pindos, van welke Pindos in I, 56 met Druopis in een niet bestaande tegenstelling gebracht wordt (Kutinion en Boion komen bij Herodotos niet voor). Het is zeer waarschijnlijk, dat het drietal typisch is, daar hier ongelijksoortige grootheden tot 'n triade zijn samengevoegd³⁾.
2. VIII, 115. Bij de terugtocht van Xerxes' leger werden velen onderweg ziek: Sommigen van hen liet hij ziek achter ... 1°. in Thessalië, 2°. in het Paionische Siris en 3°. in Makedonië. —

¹⁾ Erineos en Pindos liggen aan het riviertje Pindos; of hier de stad of de rivier Pindos bedoeld is, is volgens Stein niet duidelijk. Volgens Wade-Gery (Cambr. Anc. Hist. II, 526, noot 1) is met Pindos zeker niet de stad in Doris, maar de bergketen bedoeld. In I, 56 noemt Hdt. alleen Pindos, waar de Dorische stam Makednisch genoemd werd. Daaruit volgt, dat Dorisch en Makednisch in VIII, 43 identiek zijn.

²⁾ Zie Hdt. I, 56.   ³⁾ Vgl. Hdt. I, 181 v. (bl. 182, 29).

Misschien ook typisch?¹⁾ Voor een tweede drietal in dit caput zie bl. 164, 6.

- *3. VIII, 41. Ontruiming van Attike bij de nadering van Xerxes: De meeste Atheners zonden hun kinderen en huisgenoten naar 1°. Troizen, anderen naar 2°. Aigina, anderen naar 3°. Salamis. — Het drietal wordt door de toevoeging van het dicht bij Athene gelegen Aigina bereikt. Dat is opvallend met het oog op de recente oorlog (VII, 144) en de tegenwoordige jaloersheid (VIII, 92) (Macan)²⁾. Daarom is het waarschijnlijk, dat de samenvoeging dezer drie plaatsen door Herodotos typisch is³⁾.
4. V, 124-125. Toen de Ionische opstand dreigde gedempt te worden, beraadslaagde Aristagoras met de zijnen en vroeg hun, of hij hen, als ze uit Miletos verdreven werden, naar 1°. Sardo (Sardinië) zou voeren of naar 2°. Murkinos (in het land der Edonen), dat Histiaios al ommuurd had, c. 125: Hekataios echter wilde naar geen van beide plaatsen gaan, maar wenste, dat men op het eiland 3°. Leros een sterkte zou bouwen. — Het verhaal heeft een novellistisch karakter; daarom is het drietal waarschijnlijk typisch.
5. VIII, 60. Themistokles zegt tot Eurubiades: Vaar niet van hier (Salamis) weg naar de Isthmos. In een slag bij de Isthmos moet u op de open zee strijden, wat niet voordelig voor ons is. ... Bovendien zult u 1°. Salamis, 2°. Megara en 3°. Aigina verliezen (§ 1). ... Dan behouden wij Megara, Aigina en Salamis (§ 3).

Een voorbeeld van 2 steden en een eiland is nog II, 30 (bl. 130, 4).

Een afwijkend geval is:

- *6. VII, 10, 2. Artabanos zegt tot Xerxes: Gesteld dat u 1°. of te land 2°. of ter zee verslagen wordt of 3°. ook op beiden. — De drie gevallen vormen een ironisch klinkende klimax van onwaarschijnlijkheid (Macan). Ze zijn een fictie van de schrijver, zodat het drietal typisch is⁴⁾.

Over 3 stellingen spreekt Herodotos in:

7. IX, 19-51. Slag bij Plataiai: De Hellenen namen 1°. hun eerste

¹⁾ De plaatsen zijn niet in volgorde genoemd. Daarom meent Macan, dat καὶ ἐν Μακεδονίῃ misschien een correctie of een glosse is. Anderen plaatsen deze woorden vóór καὶ ἐν Σίρῃ τῇς Π.

²⁾ Vgl. ook Hdt. VII, 179 en 182 (bl. 78, 5). Dat vluchtelingen naar Troizen gingen, wordt bevestigd door Ploetarchos, *Them.* 10.

³⁾ Vgl. Czajkowski bl. 101. ⁴⁾ Vgl. Hdt. VII, 48 (bl. 155, 13).

stelling in bij het Boiotische Eruthrai aan de voet van de Kithairoon (c. 19). 2°. Later veranderden ze van plaats en stelden zij zich bij de bron Gargaphia op (c. 25). 3°. In c. 51 staat: De veldheren besloten ... naar het „eiland” te gaan. Dit ligt 10 stadia van de Asopos en de bron Gargaphia, waar ze toen gekampeerd waren, vóór de stad der Plataiaiërs. —

Dit drietal is wel reëel¹⁾).

§ 5. Rivieren

Zoals Herodotos bij de beschrijving van een reis wel eens drie steden²⁾ noemt, spreekt hij bij de beschrijving van landen meermalen van drie rivieren, wier samenvoeging men in het algemeen als typisch kan beschouwen³⁾).

- *1. IV, 48. Vijf belangrijke zijrivieren van de Istros zijn: de Porata, de Tiarantos, Araros, Naparis en Ordessos. De eerste van deze rivieren ...; de tweede ...; maar de 1°. Araros, 2°. Naparis en 3°. Ordessos lopen tussen genen door. —
2 + 3. De samenvatting van deze groep is blijkbaar typisch.
- *2. IV, 49. Andere zijrivieren van de Istros: Van de toppen van de Haimos stromen 3 rivieren⁴⁾, de Atlas, Auras en Tibisis. En uit Thrakië stromen 1°. de Athrus, 2°. de Noës en 3°. de Artanes. — In het geheel worden in dit caput 11 rivieren vermeld, waarvan echter 3 groepen van telkens 3, blijkbaar op typische wijze, samengevoegd zijn, evenals een groep in c. 48.
- *3. VII, 198. Om de Malische zeeboezem heen ligt een vlak land ...: Als men uit Achaia komt, is de eerste stad in die boezem Antikura, waarlangs 1°. de rivier de Spercheios stroomt. ... Twintig stadia ongeveer van deze is 2°. een andere rivier, de Duras. ... Weer 20 stadia verder is 3°. nog een rivier, de Melas. —
Dit drietal is wel typisch. In die streek zijn meer riviértjes, terwijl Herodotos er hier slechts drie onmiddellijk achter elkaar opsomt en wel met telkens een afstand van ongeveer 20 stadia er tussen. In c. 199 v. noemt Herodotos nog andere rivieren, maar deze drie staan in tegenstelling daarmee op een bijzondere wijze bij elkaar.

¹⁾ Vgl. F. Rudolf, *Die Schlacht bei Platäa und deren Überlieferung*. Progr. Dresden 1895; Beloch, G.G. II, 2, bl. 122 vv.; How-Wells, App. XXII, §§ 4-6. D.e.t. neemt Macan, App. VIII vier stellingen aan.

²⁾ Vgl. bl. 139, § 1.

³⁾ Czajkowski bl. 101 noemt reeds de voorbeelden 2 en 3.

⁴⁾ Vgl. bl. 77, 4.

- *4. IV, 49. De rivier de Angros (1) valt in de Brongos (2), de Brongos in de Istros (3). —
Welke rivieren met Ἀγγρος en Βρόγγος bedoeld zijn, is niet geheel zeker.
- *5. IV, 90. Herodotos spreekt over de rivier de Tearos: Deze Tearos¹⁾ valt in de rivier de Kontadesdos (1), de Kontadesdos in de Agrianes (2), de Agrianes in de Hebros (3) en deze in de zee. —
Alleen de mededeling, dat de Agrianes in de Hebros (en deze in zee) uitmondt, is te kontroleren. Bij Homeros komen enkele gevallen²⁾ voor, waarin de formulering volkomen dezelfde is als in dit voorbeeld. Daarom is het erg waarschijnlijk, dat dit drietal typisch is.
6. VII, 109 en 113/4. Op de vierde etappe trok het veldleger van Xerxes over drie rivieren: 1°. de Lisios, 2°. de Nestos (c. 109) en 3°. de Strumoon (c. 113/4). —
Dit drietal is slechts toevallig; vgl. ad Hdt. VII, 110 (bl. 248, 10).
7. VII, 124-127. Op de vijfde etappe kwam Xerxes' veldleger bij 3 rivieren: 1°. de Chedoros (c. 124), 2°. de Ludias (c. 127) en 3° de Haliakmoon (c. 127). —
Vgl. ad Hdt. VII, 110 (bl. 248, 10).

Als afwijkend geval voeg ik hier nog toe:

- *8. VII, 109. Twee meren en een rivier. — Zie bl. 141, 5.

B. ZAKEN

§ 1. Zaken, die op de godsdienst betrekking hebben

In de eerste vier gevallen is sprake van zaken, die de drie essentiële delen van een Helleens heiligdom waren. In de formulering

1. ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς³⁾ καὶ βωμούς.
2. βωμούς τε καὶ ἀγάλματα καὶ νηούς.

¹⁾ Welke rivier Hdt. hiermee bedoelt, staat niet vast; vgl. Stein, Macan, How-Wells; uitv. Bähr. ad c. 89. — De Kontadesdos komt bij andere schrijvers niet voor; misschien is het de tegenw. „Teke Deresi” (Bähr, Stein; vgl. ook Macan). — De Agrianes is de tegenwoordige Ergene, die in de Maritza (= Hebros) uitmondt (Bähr, How-Wells).

²⁾ K 266-270, Z 154-155 en N 449-452 (bl. 33, 27 en bl. 32, 16 en 17).

³⁾ νηός (v. ναίω) is het eigenlijke tempelhuis, als het ware de woning der godheid, waar haar beeld (ἄγαλμα) placht te staan (Stein ad I, 181). Onjuist Bähr (ad IV, 108): „νηοὺς accipio de aediculis s. sacellis, quae maioris ambitus templis opponuntur”; dit zou hoogstens bij de Egyptische tempels kunnen opgaan, maar in Hdt. II, 4 geeft de typische formulering van de tekst hierover geen opheldering.

3. ἀγάλματα δὲ καὶ βωμοὺς καὶ νηούς.

4. ἀγάλμασι τε καὶ βωμοῖσι καὶ νηοῖσι.

wijken ze alle vier iets van elkaar af; alleen in de twee laatste gevallen is de volgorde dezelfde. Toch stemmen deze voorbeelden in hoofdzak met elkaar overeen en dat moet typisch zijn¹⁾, daar de werkelijkheid er niet overal aan beantwoordt.

- *1. I, 131. De Perzen hebben de volgende zeden. 1°. Godenbeelden, 2°. tempels en 3°. altaren op te richten is geen gewoonte bij hen. — Altaren hadden de Perzen wel (How-Wells).

- *2. II, 4. De Egyptenaren hadden het eerst 1°. altaren, 2°. beelden en 3°. tempels voor de goden opgericht. —

In de Egyptische tempels bevond zich nog een kleine kast (ναός), die aan de voorzijde door een hek of deur was afgesloten en waarin zich een heilig dier bevond, dat voor de incorporatie van de godheid zelf werd gehouden (Wiedemann).

- *3. IV, 59. De Skuthen zijn niet gewoon 1°. godenbeelden, 2°. altaren en 3°. tempels te maken, behalve voor Ares; voor die doen ze het wel. —

Hier kan ἄγαλμα slechts in het algemeen „voorwerp van verering”, ongeveer „fetisj” betekenen (Macan).

- *4. IV, 108. Bij de Boedinen is een houten stad, Gelonos. Daar zijn ook heiligdommen voor de Helleense goden op de Helleense wijze ingericht met 1°. beelden, 2°. altaren en 3°. godshuizen van hout. — Volgens Macan²⁾ is het verhaal over die houten stad geenszins historisch.

Drie afzonderlijke heiligdommen worden genoemd in:

- *5. II, 178. Amasis gaf aan de Hellenen de stad Naukratis om zich daar te vestigen. Aan hen, die er niet voor goed woonden, gaf hij plaatsen om altaren en heiligdommen voor de goden op te richten. Het grootste van die heiligdommen heet het Hellenion en de volgende zijn de steden, die dit gemeenschappelijk hebben opgericht: Chios, Teos, Phokaia, Klazomenai (Ioniërs); Rhodos, Knidos, Halikarnassos, Phaselis (Doriërs); Mutilene (Aioliërs). ... Daarentegen hebben 1°. de Aigineten een afzonderlijk heiligdom voor Zeus gebouwd, 2°. de Samiërs een voor Hera en 3°. de Milesiërs een voor Apollon. — Evenals het getal 9 van de steden³⁾, die het Hellenion hebben op-

¹⁾ Czajkowski (bl. 88) citeert alleen IV, 108, waar hij het drietal als typisch schijnt te beschouwen.

²⁾ Vgl. ook How-Wells.

³⁾ Vgl. bl. 271, 1.

gericht, kan ook de 3 hier typisch zijn.

- *6. VII, 54. Toen de zon opging, plengde Xerxes uit een gouden drinkschaal in zee en bad tot de zon. ... En daarna wierp hij 1°. de drinkschaal, 2°. een gouden mengvat en 3°. een Perzisch zwaard in de Hellespontos. —

Arrianos¹⁾ spreekt over een ongeveer gelijk offer van Alexandros aan de Indus; daar worden evenwel slechts twee soorten van voorwerpen (drinkschaal en mengvaten) in zee geworpen. De bron van Herodotos, die het Perzische zwaard er toch wel niet zelf bij verzonnen zal hebben, schijnt dus een typisch drietal gevormd te hebben.

7. II, 38. Bij het keuren van een stier, die aan Epaphos gewijd is, onderzoekt de priester 1°. de haren, 2°. de tong en 3°. de haren van de staart²⁾. —

Dit drietal is waarschijnlijk reëel en daarom hier slechts toevallig³⁾.

§ 2. Wapenen, enz.

- *1. I, 215. De Massageten gebruiken voor alles goud en koper, want voor 1°. speren, 2°. pijlen en 3°. bijlen gebruiken ze koper, —

Hierna laat ik terstond 2 andere drietallen uit dit zelfde caput volgen:

- *2. I, 215. maar voor 1°. de hoofdbedekking, 2°. de gordels en 3°. de borststukken nemen ze goud als versiering.

- *3. I, 215. Evenzo omgeven ze de borst der paarden met koperen pantsers, maar 1°. de teugels, 2°. de gebitten en 3°. het hoofdstel versieren zij met goud. —

Drie maal worden hier 3 dingen van koper of goud genoemd. Dat zou natuurlijk 'n toeval kunnen zijn, maar de keuze is willekeurig en daarom typisch.

- *4. II, 141. De priester-koning Sethoon minachtte de soldaten. Toen de Arabieren en Assuriërs eens een inval deden, weigerden de soldaten met hem op te rukken. Sethoon echter trok op met de kleinhandelaars, arbeiders en kooplieden. 's Nachts overvielen hopen veldmuizen de vijanden en aten 1°. hun pijlkokers, 2°. bogen en bovendien 3°. de handvatten der schilden op, zodat de volgende dag ... velen van hen sneuvelden. —

¹⁾ *Anab.* VI, 19, 5: ἐνταῦθα ταύρους τε σφάξας τῷ Ποσειδῶνι ἀφῆκεν ἐς τὴν θάλασσαν καὶ σπείσας ἐπὶ τῇ θυσίᾳ τὴν τε φιάλην χρυσὴν οὖσαν καὶ κρατῆρας χρυσοῦς ἐνέβαλεν ἐς τὸν πόντον χαριστήρια.

²⁾ z. Wiedemann a.l.

³⁾ Vgl. de 5 kentekenen van Apis in *Hdt.* III, 28 (met opm. v. Stein en Howells).

In deze legendarische vertelling is de keuze van het door de muizen opgegetene willekeurig en daarom mogen we dit drietal als typisch beschouwen, te meer daar ook 3 groepen¹⁾ met de koning te velde trokken.

- *5. VII, 225. Slag bij Thermopulai: Toen de troep van Ephialtes ook aanviel ..., trokken de Hellenen terug naar de heuvel. ... Daar verdedigden ze zich met 1°. zwaarden (tenminste zij, die er nog hadden), 2°. handen en 3°. mond. —

De hyperbolische toevoeging καὶ στόμασι is wel alleen geschied om een typisch drietal te verkrijgen²⁾.

Enigszins afwijkend en wel reëel is:

6. VI, 132. Na de slag bij Marathoon vroeg Miltiades de Atheners 1°. 70 schepen, 2°. een leger en 3°. geld (voor de expeditie tegen Paros).

§ 3. Andere gevallen

- *1. II, 41. ... noch het mes (1) van een Helleen gebruiken of zijn braadspit (2) of zijn ketel (3). —

Vgl. bl. 173, 28. Typische keuze!

- *2. II, 125. ... Hoeveel moet dan wel zijn uitgegeven 1°. voor het ijzer, waarmee ze werkten, 2°. voor het eten en 3°. de kleren van de werklieden? —

Zie bl. 164, 5, waar dit voorbeeld bij aansluit. In verband daarmee is ook dit drietal, dat uit een kritische overweging van Herodotos stamt, in ieder geval typisch.

- *3. IV, 162. Pheretime, moeder van de verdreven koning van Kurene, vroeg aan Euelthoon van Salamis (op Kupros) een leger om met behulp daarvan naar Kurene terug te keren. Euelthoon gaf haar evenwel een gouden spoel (1) en een spinrokken (2), en ook wol (3) was er bij. ... Dat waren geschenken voor vrouwen, zei hij, niet een leger. —

Het drietal geschenken is in deze novellistische vertelling waarschijnlijk typisch, daar b.v. de wol er alleen aan toegevoegd is om een drietal te krijgen.

- *4. IX, 83. Op het slagveld bij Plataiai werden in later tijd gevonden:

¹⁾ Vgl. bl. 135, 27. — Ook Isaïas (c. 37, 36) schrijft de nederlaag van de Assuriërs aan een wonder toe (evenzo II *Koningen* 19, 35). Verschillende verklaringen zie Abicht; Bähr; uitv. Wiedemann; How-Wells; vgl. Aly bl. 46, n. 2.

²⁾ Over deze ὑπερβολή spreekt ook de anon. περὶ ὕψους 38, 4.

1°. een hoofd, dat geen enkele naad had, maar uit één been bestond;
2°. een kaak ... met aan elkaar gegroeide tanden ...; 3°. beenderen
van een man van 5 ellen lang. —

De vondst van deze drie kuriositeiten, waarvan een der eerste twee
wel reëel zou kunnen zijn, is legendarisch, terwijl deze samenvoeging,
waarin het derde stuk iets afwijkt, ongetwijfeld typisch is¹⁾.

5. III, 136. Demokedes en zijn metgezellen, door Dareios uitgestuurd
om de kustlanden van Hellas te verkennen, namen twee triëren en
een vrachtschip met geschenken mee. —

Dit drietal²⁾ kan toevallig zijn, al heeft dit verhaal stellig een novel-
listisch karakter.

6. I, 185-187. Herodotos bespreekt drie belangrijke werken, die
koningin Nitokris van Babuloon tot stand bracht: 1°. Door
kanalen maakte ze krommingen in de Euphrates, opdat men over die
rivier niet zo gemakkelijk vanuit Medië naar haar stad zou kunnen
komen (c. 185). 2°. Ze legde een brug over de Euphrates in
Babuloon (c. 186). 3°. Boven een der poorten maakte ze voor zich-
zelf een graf gereed (c. 187). —

Dit drietal valt nauwelijks op, daar aan elk werk een tamelijk lang
hoofdstuk gewijd is. Toch zou het niet onmogelijk zijn, dat deze
keuze van legendarische werken typisch is.

7. II, 124 vv. Herodotos verhaalt van 3 koningen, dat ze een *stenen*
pyramide bouwden: Cheops (c. 124), Chephren (c. 127) en Mukerinos
(c. 134). —

Dit zijn de 3 grote pyramiden van Gizeh³⁾; typisch is dus dit drietal
niet.

C. DIVERSE GEVALLEN

§ 1. Redenen

De hier in de afzonderlijke gevallen opgegeven redenen berusten,

¹⁾ Dit voorbeeld ook bij Czajkowski bl. 88 en 91.

²⁾ In tegenstelling met bij de genoemde triaden komt bij de latente maar één
voorbeeld van 3 schepen voor.

³⁾ Vgl. Wiedemann, Stein, How-Wells en vooral Bähr, Vol. 1, Excursus XII
(met veel oudere literatuur). — In het geheel noemt Hdt. 10 pyramiden, waarvan
hij er 8 uitvoerig bespreekt. In c. 126 vertelt hij iets over een pyramide van Cheops'
dochter, die in het midden der drie stond. Hier zijn 3 kleine pyramiden bedoeld. —
In c. 136 maakt hij melding van een van tegels gemaakte pyramide van Asuchis.
— In c. 148 spreekt hij over een pyramide bij het labyrinth en in c. 149 over twee
pyramiden in het Moirismeer: dit zijn ongetwijfeld kleine pyramiden geweest.

tenminste in hun formulering en samenvoeging, op een opzettelijke bedoeling van de schrijver en hieruit blijkt het typische van het drietal.

α. 3 werkelijke redenen.

- *1. III, 74. De Magiërs besloten Prexaspes tot vriend te maken: 1°. daar Kambuses zijn zoon gedood had, 2°. daar hij met de dood van Smerdis bekend was, 3°. daar hij in groot aanzien stond bij de Perzen. —
Novellistisch!
- *2. III, 82. Drie redenen noemt Dareios voor zijn mening, dat een monarchie de beste regeringsvorm is: 1°. Oligarchie leidt tot monarchie; dus monarchie is het beste. 2°. Democratie leidt ook tot monarchie. 3°. De Perzen kregen hun vrijheid van een monarch. — Dareios, die als derde spreekt, geeft 3 redenen aan¹⁾). In deze passage (cc. 80-83) komen nog meer typische drietallen voor.
- *3. III, 127. Toen Dareios zich op Oroitas wilde wreken, durfde hij niet openlijk een leger tegen hem uit te zenden, 1°. daar het nog giste in het rijk en 2°. hij zelf pas onlangs aan de regering gekomen was en 3°. daar hij vernam, dat Oroitas een grote macht bezat²⁾). — Dit is het derde typische drietal in deze passage³⁾).
- *4. V, 97. Aristagoras was naar Athene gekomen om te proberen hulp te krijgen bij de a.s. opstand tegen Perzië: In de volksvergadering opgetreden, zeide Aristagoras hetzelfde als in Sparte 1°. over de schatten in Azië, 2°. over de wijze van oorlogvoeren der Perzen ... dat zij gemakkelijk te overwinnen zouden zijn. 3°. Bovendien zei hij, dat de Milesiërs kolonisten van Athene waren en dat het de Atheners, die zo machtig waren, betaamde hen te redden. —
In details steunt deze beschrijving wel nauwelijks op een reële overlevering.
- *5. VI, 94. Dareios zond Datis en Artaphernes uit omdat 1°. de slaaf hem voortdurend zeide, dat hij aan de Atheners moest denken⁴⁾). 2°. de Peisistratiden, die bij hem waren, Athene belasterden, en 3°. Dareios die Hellenen wilde onderwerpen, die geen aarde en water aan zijn gezanten hadden gegeven. —
Deze heterogene samenvoeging moet typisch zijn⁵⁾).

¹⁾ Vgl. bl. 68, noot 1.

²⁾ Reeds Czajkowski bl. 101 noemt dit voorbeeld.

³⁾ Vgl. bl. 143, noot 1.

⁴⁾ Cf. Hdt. V, 105.

⁵⁾ Volgens VII, 133 had Dareios pas gezanten naar Athene gezonden, die daar in het barathron waren geworpen. Deze belediging draagt hier niets bij tot de

- *5a. VI, 122. In dit caput worden 3 redenen aangegeven, waarom van Kallias melding moet gemaakt worden: 1°. omdat hij een ijverig patriot was, 2°. om zijn overwinning te Olumpia en 3°. om de wijze, waarop hij zijn dochters uithuwelijkte. —
Daar in dit caput nog twee maal een drietal voorkomt, is het wel waarschijnlijk, dat ook dit, waarin de redenen van de schrijver samengevat worden, typisch is. Het caput, dat in de codd. ABC ontbreekt, is evenwel reeds door Valckenaer voor onecht verklaard.
- *6. VII, 18. Artabanos, die Xerxes de tocht tegen Hellas had afgeraden, zegt tot de koning: Ik liet u niet toe geheel aan uw jeugd gehoor te geven, daar ik weet, hoe slecht het is veel te begeren, 1°. gedachtig aan Kuros' tocht tegen de Massageten, 2°. gedachtig ook aan die van Kambuses tegen de Aithiopiërs, en 3°. zelf ben ik met Dareios tegen de Skuthen opgetrokken. —
Een raad, die op drie overwegingen steunt. Deze 3 veldtochten zijn historisch (behalve misschien de tweede?), maar het drietal is in ieder geval gezocht.
- *7. VIII, 60, 1. Themistokles noemt drie nadelen, die zich voordoen, wanneer de Hellenen naar de Isthmos varen: 1°. Een slag op de open zee is nadelig voor ons. 2°. Salamis, Aigina en Megara gaan verloren. 3°. Trekken wij naar de Isthmos, dan zal ook de Perzische landmacht daar naar toe komen.
- *8. VIII, 60, 2. Als we met de vloot bij Salamis blijven, zo gaat Themistokles verder, hebben we de volgende voordelen: 1°. in de eerste plaats is het voor ons voordelig, dat we in een kleine ruimte slag moeten leveren. 2°. Salamis, waar onze kinderen en vrouwen zijn, blijft behouden. 3°. Als we hier blijven, kunnen ook de Perzen niet naar de Peloponnesos gaan. —
In de twee eerste delen van Themistokles' in 3 delen verdeelde rede¹⁾ worden telkens 3 punten²⁾ behandeld: 3 nadelen en daar tegenover 3 voordelen, die antithetisch³⁾ de redenen vormen, waarmee Themistokles zijn voorstel ondersteunt. Het is een voorbeeld van schrijvers-typiek.
- *9. VIII, 144. Vele dingen verhinderden Athene een verbond met Perzië te sluiten: 1°. ten eerste en voornamelijk de verbrande tempels en

toorn van Dareios. Misschien, zegt Macan, volgt Hdt. in deze passage een bron, waar dat feit niet in vermeld werd. Het ontbreken van zulk een belangrijke reden in c. 94 kan ook de opvatting, dat het daar gegeven drietal typisch is, nog versterken.

¹⁾ Hdt. VIII, 60: bl. 189, 26.

²⁾ Vgl. bl. 68, noot 1.

³⁾ Vgl. Czajkowski bl. 87 en 90.

godenbeelden; 2°. daarna het Helleense volk, één van bloed en één van taal, 3°. en de gemeenschappelijke tempels der goden, de (gemeenschappelijke) offeringen en de gelijke zeden (πρῶτα μὲν καὶ μέγιστα . . . αὖτις δὲ τὸ Ἑλληνικὸν ἕδον ὁμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἡθεᾶ τε ὁμότροπα). —

Herodotos geeft hier 3 redenen¹⁾ aan voor de houding van Athene. Dat dit drietal typisch is, blijkt uit wat op bl. 191 bij No. 36 gezegd wordt.

β. *Schijnbaar 3 redenen.*

- *10. I, 73. Kroisos trok tegen Kappadokië op om de volgende redenen: 1°. zowel uit begeerte naar land . . . , 2°. als vooral in vertrouwen op de orakelspreuk en 3°. daar hij zich op Kuros wilde wreken voor wat hij Astuages had aangedaan. —

In werkelijkheid zijn dit maar twee redenen, daar de tweede geen reden is.

- *11. VII, 211. Na de terugtocht der Meden deden de Perzen een aanval op Thermopulai, maar ook zij konden niets uitrichten, 1°. daar zij in een nauwe ruimte vochten, 2°. kortere lansen hadden dan de Hellenen en 3°. van hun overmacht geen gebruik konden maken. — In werkelijkheid zijn ook dit maar twee redenen²⁾, daar de 1°. en de 3°. samenvallen; de 3°. is een gevolg van de 1°. In beide voorbeelden streeft de schrijver dus naar een typisch drietal.

Een overeenkomstig geval is ook VIII, 87: beneden No. 14.

γ. *Keuze uit 3 redenen.*

- *12. I, 86. Herodotos noemt hier 3 redenen op, die Kuros misschien bewogen om Kroisos te verbranden: 1°. hetzij hij deze eerste buit aan een god wilde offeren, 2°. hetzij hij een gelofte wilde vervullen, 3°. hetzij hij wilde zien, of een god Kroisos, die godvruchtig was, wilde redden³⁾.

¹⁾ Macan neemt 4 redenen aan; de ἡθεᾶ τε ὁμότροπα, „a uniform moral and political culture“, beschouwt hij als vierde reden. Maar stilistisch is het gehele zinsdeel (καὶ . . . τε . . . καὶ . . . τε) tot een eenheid, gemeenschappelijke godsdienst en zeden, samengevat. Bovendien komen in deze passage nog meer typische drietallen voor.

²⁾ „(1) Het slagveld was στεινόπορος, zodat het grotere Perzische leger zich niet kon ontplooiën. (2) De Hellenen hadden betere wapens“, merkt reeds Macan terecht op.

³⁾ Czajkowski bl. 101 heeft dit voorbeeld ook. In dit caput komt de typische 3 nog twee maal voor.

- *13. VII, 48. Artabanos heeft gesproken over twee vijanden van Xerxes (c. 47), waarna Xerxes vraagt: Welke zo grote vijanden heb ik dan? 1°. Is het veldleger te klein ... 2°. of is onze vloot kleiner dan die der Hellenen, 3°. of is dat bij beide het geval? — Dit voorbeeld stemt in hoofdzaak met VII, 10, 2 (bl. 145, 6) overeen en is dienovereenkomstig te beoordelen. Waarschijnlijk is het een (misschien ironische) herhaling van VII, 10, 2.
- *14. VIII, 87. Toen Artemisia door een Attisch schip werd achtervolgd, wierp zij zich in volle vaart op een bevriend schip der Kalundiërs. 1°. Of ze ook vroeger al een vete tegen hen had, toen ze nog bij de Hellespontos waren, kan ik niet zeggen, 2°. noch of zij het met opzet deed, 3°. noch of het Kalundische schip haar toevallig in de weg kwam (οὔτε εἰ συνεκύρησε ἢ τῶν Καλυνδέων κατὰ τύχην παραπεσοῦσα νηῦς). — Uitbreiding tot een typisch drietal, want feitelijk worden slechts twee redenen genoemd (1°. en 2°. vallen samen¹⁾). Het typische van dit drietal wordt nog onderstreept door het feit, dat in 3°. opzettelijk het toevallige van de botsing op drievoudige wijze wordt uitgedrukt²⁾).

§ 2. Besluiten

- *1. III, 84. De zes Perzen besloten: 1°. Aan Otanes een geschenk te geven. 2°. Over elkaar: Ieder van hen zou steeds bij de koning mogen binnen komen. De koning moest een vrouw nemen uit de families der zeven. 3°. Over de heerschappij: Koning werd hij, wiens paard de volgende morgen, als ze uitreden, het eerst zou hinniken³⁾. — Ook andere drietallen komen in deze passage (III, 80-85) voor.
2. VII, 145. Toen de Hellenen vóór de komst van Xerxes beraadslaagden, besloten zij: 1°. de onderlinge veten bij te leggen, 2°. verspieders naar Azië te zenden en 3°. gezanten te sturen naar Argos, Sicilië, Kerkura en Krete⁴⁾ om hulp te vragen⁵⁾. — Dit drietal kan reëel zijn, maar is niet gelijkwaardig en in het derde lid tot 4 afzonderlijke besluiten over de gezantschappen uitgebreid; misschien is het dus toch een typische formulering van Herodotos.

¹⁾ Vgl. bl. 154, β.

²⁾ Ook Stein en How-Wells wezen hier reeds op.

³⁾ Reeds Czajkowski bl. 95 noemt dit voorbeeld.

⁴⁾ resp. in cc. 148-152; 153-167; 168; 169-171.

⁵⁾ Vgl. ook c. 146 begin en c. 148 begin.

§ 3. Kenmerken en kentekenen

a. Kenmerken

α. van mensen.

- *1. III, 114. Aithiopië brengt voort: goud, olifanten, alle wilde bomen, ebbenhout en de grootste (1), schoonste (2) en meest langlevende (3) mannen¹⁾. —

Lichamelijke volmaaktheid drukten de Hellenen door καλὸς καὶ μέγας²⁾ uit; doordat aan deze vaste verbinding nog een praedikaat is toegevoegd, is door uitbreiding van het tweetal een typisch drietal ontstaan.

β. van een land.

2. I, 110. Want daar (d.w.z. ten N. van Agbatana het bergland Atropatene) is het Medische land ... 1°. zeer bergachtig, 2°. hooggelegen en 3°. met wouden bedekt, maar de rest van het Medische land is geheel vlak.
3. II, 7. Van de zee tot Heliopolis is Egypte breed en is het 1°. geheel vlak, 2°. waterrijk³⁾ en 3°. moerassig.
4. IV, 191. Het Oostelijk deel van Libue tot aan de rivier de Tritoon is laag en zandig, maar van daar naar het W. toe is het land 1°. zeer bergachtig, 2°. dicht begroeid en 3°. vol wilde dieren. —
- Deze 3 voorbeelden zijn, naar het schijnt, reëel, maar misschien toch 'n typische samenvoeging.

Nu volgt nog een schijnbaar drietal, dat typisch is:

- *5. V, 49. U moet strijden om een land 1°. οὐ πολλῆς οὐδὲ 2°. οὐτω χρηστῆς καὶ 3°. οὐρων μικρῶν. —
- Het 3°. drukt hetzelfde uit als het 1°. Klaarblijkelijk streeft Herodotos hier naar een typisch drietal, misschien onder invloed van de 3 volken⁴⁾, waartegen de strijd gaat.

b. Kentekenen

- *6. I, 67-68. Het orakel geeft drie kentekenen aan van de plaats, waar Orestes' graf zich bevindt: 1°. ἐνθ' ἀνεμοὶ πνέουσιν δύο κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης, 2°. καὶ τύπος ἀντίτυπος 3°. καὶ πῆμ' ἐπὶ πῆματι κεῖται (c. 67). ... Lichas vindt deze kentekenen in een smederij: 1°. In

¹⁾ Bedoeld zijn hier de z.g. lang-levende Aithiopiërs (Hdt. III, 17. 23).

²⁾ Voorbeelden bij Bähr ad III, 1 en Stein ad I, 112. — Vgl. ook Hdt. III, 20: οἱ δὲ Αἰθιοπες οὗτοι .. λέγονται εἶναι μέγιστοι καὶ κάλλιστοι ἀνθρώπων πάντων.

³⁾ Konjektuur; de tekst heeft ἀνυδροῦς, dat Bahr laat staan; vgl. Wiedemann.

⁴⁾ Vgl. bl. 127, 23.

de twee blaasbalgen van de smid vond hij de winden, 2°. in het aambeeld en de hamer de slag en de terugslag, 3°. in het smeden van het ijzer het onheil, dat op onheil valt. —

Typiek der legende¹⁾.

- *7. I, 116. Toen Kuros zo sprak, herkende Astuages hem ineens: 1°. zowel kwam het hem voor, dat de gelaatsuitdrukking op de zijne geleek, 2°. alsook dat het antwoord te vrijmoedig was, 3°. en ook het tijdstip van het te vondeling leggen scheen hem met de leeftijd van de jongen overeen te komen. —

De onderling niet gelijkwaardige kentekenen zijn novellistisch en dus typisch.

§ 4. Namen

Herodotos is de enige²⁾ schrijver, die van sommige volken drie namen aangeeft. Deze namen bestonden in verschillende tijden en op verschillende plaatsen.

1. I, 56. De Lakedaimoniërs ... zijn van oudsher ... een Helleens (1) volk. ... Toen (dit volk) in Pindos woonde, werd 't het Makednische (2) genoemd. ... Naar de Peloponnesos gekomen, werd 't het Dorische (3) genoemd.
2. VII, 61. De Perzen werden vroeger door de Hellenen Kephenen genoemd en door hun buren Artaiërs.
3. VII, 75. De Thrakiërs werden, toen ze naar Azië overgestoken waren, Bithuniërs genoemd; vroeger heetten zij Strumoniërs. —

Waarop (genealogieën?) deze drietallen berusten, weten wij niet, zodat we over het al of niet reële of typische er van ook niet kunnen oordelen.

§ 5. Uiteenlopende versies

- *1. II, 54-57. In c. 54 staat het Egyptisch verhaal over het ontstaan van de orakels van Dodone en van Amon in Libue, in c. 55 het verhaal van de priesteressen in Dodone. In cc. 56-57 staat de theorie van Herodotos zelf, die beide verhalen verklaart. —

Feitelijk hebben we hier 3 versies, tenminste als men cc. 56-57 als derde versie beschouwt³⁾. De versie in c. 54 echter is slechts een rationalistische omwerking van de sage in c. 55. Daar dit aan Herodotos ontging, geeft hij zelf in c. 56 een tweede omwerking van de

¹⁾ Ook Czajkowski bl. 91 noemt dit voorbeeld.

²⁾ Volgens Czajkowski bl. 94; z.d. ook voor de voorbeelden 2 en 3.

³⁾ Vgl. Aly bl. 76, noot 1.

sage. Toch moet men hier een typische keuze aannemen, want naast die van c. 54 kende men in de oudheid nog een tweede versie over de stichting van het Libusche orakel (Wiedemann).

- *2. II, 181. Amasis huwde met een vrouw uit Kurene, de dochter volgens sommigen van Battos, volgens anderen van Arkesilaos, volgens weer anderen van Kritoboelos. —

Deze drievoudige versie is een bewijs, dat deze mededeling waarschijnlijk niet op een historisch feit steunt (Wiedemann).

- *3. III, 1-3. Over de redenen van Kambuses' tocht tegen Egypte geeft Herodotos 3 versies¹⁾: in c. 1 de Perzische, in c. 2 de Egyptische en in c. 3 nog een derde versie. —

De laatste gelooft Herodotos zelf niet; misschien heeft hij ze er alleen aan toegevoegd om zo een drietal te verkrijgen.

4. VII, 148-152. Argos weigerde met de andere Hellenen tegen Perzië te strijden. In cc. 148-149 staat de Argeïsche versie over deze weigering, in c. 150 een andere Helleense versie over Argos' weigering en in c. 152 volgt nog een derde versie, die zegt, dat de Argeiërs zelf de Perzen tegen Hellas hadden opgeroepen. —

Dit voorbeeld is enigszins dubieus evenals het iets afwijkende geval in:

5. III, 74. Prexaspes ontmaskert de Magiërs. —

Uit Herodotos' verhaal kunnen we opmaken, dat er blijkbaar 3 tradities waren over de ontmaskering van de Magiër: 1°. door Dareios (c. 71 begin), 2°. door Otanes en zijn dochter, 3°. door Prexaspes. Herodotos heeft ze in zijn verhaal alle drie verbonden²⁾.

§ 6. Andere gevallen

In deze slotparagraaf zijn een aantal gevallen bijeengebracht, die nergens anders ondergebracht konden worden.

- *1. II, 35. De Egyptenaren hebben in overeenstemming met 1°. een hemel (d.w.z. luchtgesteldheid), die bij hen geheel afwijkend is, 2°. en een rivier, die een geheel andere aard heeft dan de andere rivieren, 3°. ook zeden en wetten, voor het merendeel geheel tegenovergesteld aan die van de andere mensen. —

Herodotos noemt hier drie verschijnselen, die in Egypte anders zouden zijn dan in andere landen. Het derde hiervan is, al wordt

¹⁾ Vgl. Aly bl. 76-77.

²⁾ Stein; vgl. Aly bl. 103.

dit niet afzonderlijk uitgedrukt (ἅμα τῷ οὐρανῷ ... καὶ τῷ ποταμῷ), het gevolg van de beide eerste. Daarom kan de formulering als drietal onder de wet der typiek staan. Ditzelfde geldt van II, 99 (beneden No. 3).

- *2. II, 49. Melampoes heeft aan de Hellenen 1°. de naam van Dionusos. 2°. zijn offerfeest en 3°. de phallosoptocht geleerd. —
 Legendarisch en daarom wel typisch¹⁾ in de samenvoeging, vooral daar hier de godennaam met twee feesten tot een anorganisch drietal gemaakt is.
- *3. II, 99. Μέχρι μὲν τούτου 1°. ὅψις τε ἐμὴ καὶ 2°. γνώμη καὶ 3°. ἱστορίη ταῦτα λέγουσά ἐστι. —
 Op ὅψις (het zelf zien) en γνώμη (oordeel) berust de ἱστορίη (verhaal) of beter op ὅψις (het zelf zien) en ἱστορίη (onderzoek, informaties) berust de γνώμη (oordeel). De typiek is dus dezelfde als in No. 1; vgl. beneden no. 5.
- *4. II, 105. De Kolchiërs zijn klaarblijkelijk Egyptenaren (c. 104 begin). ... Alleen zij en de Egyptenaren 1°. maken het linnen op dezelfde wijze en 2°. heel hun levenswijze en 3°. hun taal zijn gelijk. —
 Gevolgtrekking van Herodotos in typische motivering.
- *5. IV, 111. De Amazonen plunderden het land der Skuthen (c. 110). De Skuthen konden de zaak niet begrijpen, want zij kenden 1°. noch de taal, 2°. noch de kleding, 3°. noch het volk, maar ze vroegen zich met verbazing af, waar genen vandaan gekomen waren. —
 Het derde begrip staat niet op één lijn met de twee eerste, zodat men ook hier uit de samenvoeging tot een typisch drietal kan besluiten.
- *6. V, 49. Aristagoras had een metalen plaat, waarop 1°. de omtrek (landkaart) van de gehele aarde was gegraveerd, 2°. de gehele zee en 3°. alle rivieren. —
 Drie dingen worden afzonderlijk genoemd, waarvan echter het eerste het tweede reeds insluit; punt 3 geeft d.e.t. bepaalde details. Blijkbaar is dus ook dit drietal typisch²⁾.
- *7. VII, 228. Hier noemt Herodotos drie grafschriften, die op de graven der bij Thermopulai gesneuvelde Hellenen stonden: Een opschrift was voor allen; het tweede was voor de Spartiaten afzonderlijk. Deze twee waren officieel door de Amphiktuonen aangebracht. Het derde, door een partikulier (Simonides) aangebrachte grafschrift was voor de ziener Megistias. —
 Deze samenvoeging is weer typisch, vooral daar er waarschijnlijk

¹⁾ Vgl. Czajkowski bl. 87 en 90.

²⁾ Vgl. Czajkowski bl. 99.

toch meer dan drie grafscripten zijn geweest¹⁾.

- *8. IX, 109. Xerxes trachtte Artaünte van het door haar gekozen geschenk te doen afzien door haar te beloven, dat hij haar 1°. steden, 2°. oneindig veel goud en 3°. een leger zou geven. —

Novellistisch, ook in de grootte der aangeboden geschenken; daarom is ook het drietal waarschijnlijk typisch.

HOOFDSTUK IV. DELEN EN SOORTEN

§ 1a. Delen

α. Geographische driedelingen.

- *1. II, 32. Een deel van Libue, dat zich vanaf Egypte langs de Noorderlijke zee uitstrekt tot het voorgebergte Solóeis, wordt geheel door Libuers bewoond (1). ... Verderop, voorbij de zee en de daar wonende volken, is Libue vol wilde dieren (2); en voorbij deze dierenrijke streek is er zand en een land vreselijk waterloos en zonder iets (3). ... De jonge Nasamonen trokken eerst door de bewoonde streek (1), daarna kwamen ze in het land der wilde dieren (2) en daarop trokken ze naar de woestijn (3).

IV, 181. Dezen²⁾ zijn de nomaden der Libuers in de kuststreek (1). Ten Z. van hen, het land in, is het dierenrijke deel van Libue (2) en verderop loopt een heuvelrij van zand (3), zich uitstrekkend van het Egyptische Thebai tot de zuilen van Herakles. —

Herodotos stelt zich voor, dat Libue bestaat uit drie van W. naar O. aan elkaar parallel lopende zonen, ἡ παραθαλασσία (of οἰκεμένη) Λιβύη, ἡ θηριώδης Λιβύη en ἡ ἔρημος Λιβύη. Volgens sommige verklaarders³⁾ komen deze drie zonen geheel overeen met de moderne delen Barbarije (de Tell), Bélâd el Džjérid (dadelland, land der palmen) en de Sahara⁴⁾. Vooral in Algerië zijn deze drie delen duidelijk te onderscheiden⁵⁾. In werkelijkheid komt dit kunstmatig schema van Herodotos alleen maar in ruwe trekken met de werkelijkheid overeen⁶⁾. Ook al zijn deze drie delen hier of daar in Noord-

¹⁾ Vgl. hiervoor Bähr en How-Wells.

²⁾ d.w.z. de in cc. 168-180 genoemden.

³⁾ Bähr, Stein, Wiedemann. Volgens Bähr komt deze verdeling met de natuurlijke gesteldheid van het land overeen. Zie ook Rawlinson's driedeling bij Macan.

⁴⁾ waarin de Arabieren N.-Afrika nog altijd verdelen (How-Wells).

⁵⁾ Vgl. Macan ad IV, 191, 2.

⁶⁾ Macan, How-Wells.

Afrika werkelijk aanwezig, dan moet het schema bij Herodotos, die het over geheel Noord-Afrika uitbreidt, toch als typisch worden beschouwd¹⁾).

2. IV, 199. Het Kurenaïsche land, dat het hoogste ligt in dit deel van Libue, heeft 3 jaargetijden (oogsttijden) in zich. Want eerst zwellen de vruchten aan de zeekust (1) ...; als deze ingehaald zijn, rijpen de vruchten van de middelste streek, die zij de heuvels noemen (2); als deze zijn binnengehaald, dan rijpt ook de vrucht in het hoogste deel van het land (3). —

Wanneer Herodotos Kurene in 3 delen verdeelt, geeft hij een juiste indruk weer. Kurene is het hoogste deel van de kuststreek in N.O.-Afrika, die hij bedoelt. Verderop zijn evenwel bergketens, die Herodotos niet kende en die 300 m. hoger zijn²⁾).

β. *Delen van mens en offerdier*³⁾).

- *3. II, 47. Het zwijnenoffer ter ere van Selene: Als de priester het dier geslacht heeft, legt hij de punt van de staart (1), de milt (2) en het darmvlies (3) bijeen, omwikkelt ze met vet ... en offert ze dan in het vuur; het vlees eten ze ... enz. —

Drie delen van het offerdier worden verbrand; dit drietal is, als godsdienstig gebruik, wel typisch.

4. I, 119. Astuages liet Harpagos' zoon slachten en in stukken snijden ... Bij de maaltijd werd het vlees, behalve het hoofd (1), de handen (2) en de voeten (3), aan Harpagos voorgezet. ... De dienaren brachten het hoofd (1) van z'n zoon, de handen (2) en de voeten (3). — In dit legendarisch verhaal kan invloed van een typisch drietal aanwezig zijn.

γ. *Delen van de buit*.

5. IX, 81. Van de bij Plataiai behaalde buit zonderden de Hellenen

¹⁾ Macan (ad IV, 181) meent, dat Hdt. 4 zonen bedoelt; hij onderscheidt dan de ὀφρύη ψάμμης als derde en ἡ ἔρημος als vierde zone. Waarschijnlijk wil hij dit afleiden uit IV, 185 in fine: ὁπὲρ δὲ τῆς ὀφρύης τὸ πρὸς νότου καὶ ἐς μεσόγαιαν τῆς Λιβύης ἔρημος καὶ ἀνύδρος καὶ ἄθηρος κτλ. of IV, 181: ἐν δὲ τῇ ὀφρύῃ τάχτη ... ἀνθρώποι οἰκέουσι ἔσχατοι πρὸς τῆς ἐρήμου καὶ ὑπὲρ τῆς θηριώδεος. Maar uit niets blijkt hier, dat Hdt. die ὀφρύη als een afzonderlijke zone beschouwt. Daarom kunnen we, ook met het oog op II, 32, beter aan de driedeling vasthouden. Volgens How-Wells is deze heuvelrij tussen dierenrijk en woestijn een verdichtsel.

²⁾ 1000 Eng. voet (How-Wells). Vgl. bl. 65, 5.

³⁾ Vgl. bl. 38, III, § 1, β (Homeros).

'n 10e deel af voor de god in Delphoi ... Ook voor de god in Olumpia zonderden ze ('n 10e deel?) af ... en eveneens voor de god op de Isthmos. —

Gewoonlijk gaf men het 10e deel van de buit aan een tempel; hier wordt aan drie goden een (10e?) deel gegeven¹⁾. Czajkowski (bl. 88) houdt deze triade voor typisch; ze kan echter best reëel zijn.

8. *Delen van kleding of wapenrusting.*

6. I, 195. De Babuloniërs hebben de volgende kleding: 1°. een linnen lijfrok, die tot aan de voeten reikt; 2°. boven deze een wollen lijfrok; 3°. een kleine, witte mantel. —
Dit kan reëel zijn; evenzo de volgende voorbeelden.
7. VII, 64. De uitrusting der Baktriërs bestond uit: 1°. een hoofdbedekking ongeveer als die van de Meden, 2°. inheemse bogen van riet en 3°. korte lansen.
8. VII, 65. De Indiërs droegen 1°. van katoen gemaakte kleren en zij hadden 2°. rieten bogen en 3°. rieten pijlen.
9. VII, 67. De uitrusting der Kaspiërs bestond uit: 1°. mantels van bont, 2°. inheemse rieten bogen en 3°. (Perzische) zwaarden.
10. VII, 67. De Paktuërs waren 1°. in bontmantels gekleed en hadden 2°. inlandse bogen en 3°. dolken.
11. VII, 74. De Musiërs hadden 1°. inlandse helmen, 2°. kleine schilden en 3°. lansen, die aan de punt gebrand waren.
12. VII, 78. De Moschen hadden 1°. houten helmen, 2°. kleine schilden en 3°. lansen.
13. VII, 79. De Maren hadden 1°. gevlochten helmen, 2°. kleine leren schilden en 3°. werpsperen. —
In beschrijvingen als deze (Nos. 7-13) is er geen reden om een typisch getal te veronderstellen²⁾.

§ 1b. *Phasen*

- *1. II, 123. Zielsverhuizing³⁾: De zielen gaan over in 1°. landdieren, 2°. zeedieren en 3°. dan in gevleugelde dieren. Dan komen ze weer in een mens. Die omloop duurt 3000 jaar. —

¹⁾ Over de vraag, of 1/10e deel onder de drie goden verdeeld werd of dat ze ieder een volledig tiende deel kregen, spreekt uitvoerig Macan.

²⁾ De bewapening der troepen van Xerxes beschrijft Hdt. in VII, 61-79 en 85-93. Daarin komt het latente getal 9 twee maal voor (c. 61; 92); de 7 komt een maal voor (75); de 6 drie maal (63; 72; 89); de 5 twee maal (69; 91); de 4 zes maal (64; 67; 76; 77; 79; 89); de 3 zeven maal (64; 65; 67; 67; 74; 78; 79); de 2 vier (vijf) maal (69; 70; 71; 85; [93]). Dit zijn allemaal toevallige getallen.

³⁾ Zie hierover Bähr, Vol. 1, Excursus XI; ultv. Wiedemann; How-Wells.

Het drietal der fasen is wel typisch.

- *2. II, 125. De pyramide van Cheops werd aldus gebouwd: in de vorm van trappen. Nadat ze haar zo aangelegd hadden, hieven ze de overige stenen met werktuigen omhoog. ... Eerst werd 1°. het bovenste deel van de pyramide afgewerkt; 2°. daarna wat daarop volgde en 3°. eindelijk het deel aan de bodem. —

Typisch is de verdeling in boven, midden en beneden, die hier slechts stilistische betekenis heeft.

- *3. IV, 113. De toenadering tussen de jonge Skuthen en de Amazonen voltrok zich in drie fasen: eerst kwamen één Skuth en één Amazone samen, daarna twee van iedere partij en daarop allen¹⁾.

- *4. V, 70-74. 1°. Koning Kleomenes van Sparte stuurt op verzoek van Isagoras een bode naar Athene om de verbanning van de Alkmaioniden te eisen (c. 70). 2°. Terwille van Isagoras rukt Kleomenes naar Athene op (c. 72). 3°. Kleomenes doet samen met Isagoras nogmaals een inval in Attike (c. 74). —

De aktie, die Kleomenes op verzoek van Isagoras tegen Athene ontwikkelde, voltrok zich dus in drie (1 + 2) fasen.

- *5. VI, 70. Ex-koning Demaratos vluchtte uit Sparte: 1°. Van Sparte ging hij naar Elis. 2°. Vandaar naar Zakunthos. 3°. Vandaar naar Azië. —

Herodotos laat deze vlucht in 3 etappen geschieden. Dit drietal is wel typisch, want gemakkelijk zou de schrijver nog andere plaatsen hebben kunnen noemen, die Demaratos op zijn reis aandeed. Natuurlijk is de mogelijkheid, dat dit drietal slechts toevallig is, ook niet uitgesloten.

Ook Hdt. III, 128 en III, 155 en 157 (bl. 180 v., 23 en 24) zijn voorbeelden van gebeurtenissen, die zich in 3 fasen afspelen.

§ 2. Soorten

α. 3 soorten.

- *1. I, 17. Aluattes rukte telkens het gebied van Miletos binnen ὑπὸ συρρίγγων (1) τε καὶ πικτιδῶν (2) καὶ αὐλοῦ (3) γυναικείου τε καὶ ἀνδρῆιου. —

Daar in dit caput nog een drietal voorkomt, is het niet onmogelijk, dat het hier genoemde drietal een typische keuze van muziek-instrumenten²⁾ is.

- *2. I, 126. Intussen bracht Kuros alle kudden van geiten, schapen en

¹⁾ Dit voorbeeld reeds bij Aly bl. 132 en 240.

²⁾ Voor deze 3 soorten instrumenten z. uitv. Bähr, verder Stein en How-Wells.

runderen van zijn vader bijeen (τά τε αἰπόλια καὶ τὰς ποιμένας καὶ τὰ βουκόλια ... πάντα), slachtte ze en bereidde ze toe om de Perzen te onthalen. —

Dit zou een toevallig drietal kunnen zijn, wanneer we hier niet in een legendarisch verhaal Griekse toestanden op Perzië getransponeerd vonden.

De twee volgende gevallen gaan over 3 soorten bomen :

- *3. I, 193. De streek, waarin de stad Ninos ligt, is verreweg de beste voor het verbouwen van graan. Bomen zijn er niet, 1°. noch de vijgeboom, 2°. noch de wijnstok, 3°. noch de olijfboom¹⁾. —

Ook dit drietal kan typisch zijn, daar men de wijnstok gewoonlijk toch niet tot de bomen rekent.

- *4. IV, 75. De Skuthen wassen zich niet met water. Hun vrouwen wrijven op een ruwe steen stukjes hout van 1°. cypres-, 2°. cedar- en 3°. wierookbomen²⁾ fijn en gieten er water bij; als het dik geworden is, besmeren ze zich er het hele lichaam mee. —

Waarschijnlijk is dit een typische samenvoeging.

Drie soorten voedingsmiddelen worden genoemd in :

- *5. II, 125. In Egyptisch schrift is op de pyramide (van Cheops) aangegeven, hoeveel voor 1°. ramen (radijs), 2°. uien en 3°. knoflook voor de werklui werd uitgegeven. —

Waarschijnlijk een typische samenvoeging van zeer goedkope levensmiddelen. In een populaire traditie is de fantastische verklaring van onbegrepen inscripties een dikwijls voorkomend verschijnsel³⁾. De genoemde levensmiddelen dienden de Egyptenaren niet tot spijs, maar deels als purgeermiddel, deels als toespis⁴⁾. Maspero vermoedde daarom, dat de door Herodotos geziene inscriptie een voorstelling was van een dode, voor wie brood, vlees en wijn gevraagd werden⁵⁾.

- *6. VIII, 115. Bij de terugtocht van Xerxes roofden zijn soldaten overal waar ze kwamen graan; vonden ze evenwel geen graan, dan aten ze

¹⁾ Palmen zijn er wel, zoals Hdt. verderop zegt (vgl. Stein).

²⁾ Cedar- en wierookbomen komen in Zuid-Rusland niet voor (Neumann bij Stein; How-Wells); dit hout moet dus ingevoerd zijn (Bähr, Macan).

³⁾ Aly bl. 46, n. 2. — Het is niet waarschijnlijk, dat de gids van Hdt. de hiërogllyphen kon lezen (Wiedemann; vgl. How-Wells en Baedeker, *Agypten*⁸, 1928, bl. 128, n. ***).

⁴⁾ Stein. — In het vervolg van deze passage (z. bl. 150, § 3, 2) worden trouwens de οἰτῶα voor de arbeiders er van gescheiden.

⁵⁾ Wiedemann.

1°. het gras . . . , 2°. de schors van de bomen . . . en 3°. de bladeren. — Drie soorten zeer primitieve voedingsmiddelen, die in deze samenvoeging toch wel een typische triade vormen¹⁾).

Twijfelachtig zijn de drie volgende voorbeelden :

7. I, 164. De Phokiërs brachten hun kinderen, vrouwen en huisraad in de schepen, bovendien de godenbeelden uit de tempels en de andere wijgeschenken, behalve²⁾ wat van 1°. koper was of 2°. van steen of 3°. geschilderd. —

3 soorten tempelbezittingen. Het drietal kan toevallig zijn, maar het is ook mogelijk, dat Herodotos opzettelijk juist 3 dingen noemt ; in dat laatste geval zou het typisch zijn³⁾).

8. II, 58. De Egyptenaren zijn de eersten der mensen, die volksfeesten, plechtige optochten en bedetochten (πανηγύρις καὶ πομπὰς καὶ προσαγωγὰς) gehouden hebben en van hen hebben de Hellenen het geleerd. —

Drie soorten godsdienstige feesten⁴⁾. Of het drietal een diepere betekenis heeft, is niet te zien. Czajkowski (bl. 88) houdt het voor typisch.

9. II, 91. In de stad Chemmis houden de bewoners spelen ter ere van Perseus en geven daarbij als prijzen 1°. vee, 2°. mantels en 3°. huiden. —

De drie hier genoemde dingen worden bij de Hellenen meermalen als kamprijzen vermeld⁵⁾). Misschien waren ze ook hier reëel.

De twee volgende voorbeelden zijn wel reëel.

10. I, 193. (In Babulonië) groeien palmbomen, waarvan de meesten vruchten dragen, waaruit zij καὶ σιτῖα⁶⁾ καὶ ὄϊνον καὶ μέλι⁷⁾ ποιεῦνται. —

Drie soorten voedingsmiddelen.

11. II, 168. Aan de lijfwachten van de Egyptische koning werd iedere

¹⁾ Vgl. bl. 144, § 4, 2.

²⁾ De uitzondering slaat op de „simulacra s. donaria” (Bähr), volgens Stein alleen op de ἀγάλματα.

³⁾ Voor een typisch drietal in dit caput z. bl. 193, 4.

⁴⁾ De voornaamste feesten droegen de naam *heb* = πανήγυρις. Daarnaast bestonden *sa* („uittocht”), periodieke optochten, waarbij men de godenbeelden uit de tempels naar buiten bracht, de πομπὰ van Hdt., en *hotep* („terugkeer”), waarbij men de beelden weer terugbracht (Brugsch bij Stein ; z. d. en Wiedemann).

⁵⁾ Zie de kommentaren.

⁶⁾ Een soort brood, uit het palmmerg bereid ; in Egypte šmotš genoemd (Bähr).

⁷⁾ palmsuiker.

dag een gewicht van 5 mnai brood (1), twee mnai rundvlees (2) en vier scheplepels wijn (3) gegeven.

β. 3 manieren.

- *12. III, 106. In Indië is zeer veel goud, 1°. ὁ μὲν ὀρυσσόμενος (gouderts uit mijnen), 2°. ὁ δὲ καταφορεύμενος ὑπὸ ποταμῶν (riviergoud), 3°. ὁ δὲ ... ἀρπαζόμενος (goudzand, kwartszand). —

In deze legendarische beschrijving noemt Herodotos dus drie manieren, waarop de Indiërs goud winnen, in c. 105 in fine d.e.t. maar twee: „Het grootste deel van het goud krijgen de Indiërs zo (door roof); ander goud wordt in het land opgedolven”. In werkelijkheid is Indië arm aan goud¹⁾; daarom is het transponeren van de verscheidene manieren van goud winnen op Indië zeker typisch.

HOOFDSTUK V HANDELINGEN EN GEBEURTENISSEN

§ 1. Handelingen en feiten

α. 3 verschillende handelingen of gebeurtenissen.

Bij het merendeel van de eerste 11 voorbeelden, waarin sprake is van drie afzonderlijke handelingen, blijkt reeds uit hun legendarisch karakter, dat de drietallen typisch zijn.

- *1. I, 155. Kroisos spreekt tot Kuros: Draag de Ludiërs het volgende op, opdat zij niet meer van u afvallen of gevaarlijk voor u zijn: 1°. Verbied hen voortaan nog oorlogswapenen te bezitten, 2°. beveel hen onderkleden onder de mantels en hoge jachtlaarzen te dragen, 3°. gebied hen hun kinderen op te laten leiden in a) het bespelen van de citer (κιθαρίζειν), b) het tokkelen van de snaren (ψάλλειν) en c) het (klein)handel drijven (καπηλεύειν). Dan zult u zien, dat ze weldra in plaats van mannen vrouwen geworden zijn. — Kuros moest hen dus drie bevelen geven. Dit drietal — ἀπειπε ... κέλευε ... πρόειπε ...; ook die woorden zijn opzettelijk zo gekozen²⁾ — is fictie en zodoende natuurlijk typisch. Zeer merkwaardig is ook, dat het eerste bevel uit één lid, het tweede uit twee en het derde uit drie leden bestaat³⁾. Het drietal onder 3°. genoemde

¹⁾ Lassen bij Stein.

²⁾ Vgl. Aly bl. 55. Over het motief der systematische verwekelijking z. Aly bl. 54.

³⁾ Zie bl. 68, noot 1.

handelingen is eveneens typisch.

- *2. II, 115. Toen Alexandros met Helene in Egypte kwam, verweet koning Proteus hem 3 handelingen: Gastvriendschap hebt u genoten en toch de meest goddeloze daad bedreven, want u ging tot de vrouw van uw gastheer (1); en dat was u nog niet genoeg, maar u hebt haar ... ontvoerd (2). En zelfs dat was u niet genoeg, want u is hier na het huis van uw gastheer geplunderd te hebben (3). —
Typische fictie met bewuste klimax. Voor een ander typisch drietal in dit verhaal z. bl. 44, 3.
- *3. II, 121, 2-5. Toen Rhampsinitos bestolen was, deed hij drie dingen om de dief te vinden: 1°. een strik spannen (§ 2); 2°. hij liet het lijk van de ene dief aan de muur ophangen en bewaken (§ 3); 3°. hij plaatste z'n dochter (als spionne) ἐπ' οἰκήματος (§ 5). —
In dit legendarisch verhaal komt nog 2 keer een typische 3 voor¹⁾.
- *4. II, 172. Amasis maakte een godenbeeld van een gouden wasbekken en verhaalde toen aan de burgers, dat het beeld van een voetbekken gemaakt was, waarin de Egyptenaren vroeger 1°. gespuwd, 2°. gewaterd en 3°. zich de voeten gewassen hadden. —
Deze anekdote is van Helleense oorsprong (Wiedemann).
- *5. III, 16. Kambuses liet het lijk van Amasis geselen (1), de haren uittrekken (2), met prikkels slaan (3) en op alle andere manieren schenden. —
Dit verhaal is een fabeltje²⁾.
- *6. III, 37. Zo raasde Kambuses tegen de Perzen en hun bondgenoten, en in Memphis 1°. opende hij de oude graven en bezag de lijken. 2°. Ook ging hij naar de tempel van Hephaistos en dreef de spot met het godenbeeld. 3°. Eveneens begaf hij zich naar de tempel der Kabeiren en hun beelden bespotten hij en verbrandde ze zelfs. —
Deze 3 handelingen van Kambuses tegen de Egyptische godsdienst vormen een gedeelte van de 7 handelingen³⁾, waardoor Kambuses z'n waanzin toont.
- *7. V, 12. De twee Paioniërs lieten hun zuster water gaan halen met een kruik op het hoofd (1), aan de arm een paard leidend (2) en linnen wevend (3). ... en ging dezelfde weg weer terug, het water op het hoofd dragend (1), met de arm het paard leidend (2) en de spinklos draaiend (3). —
Het meisje doet drie dingen tegelijkertijd⁴⁾, waarin het legendaire —

¹⁾ Bl. 82, 8 en bl. 104, 18.

²⁾ Präšek, *Gesch. d. Meder-Perser*. I, bl. 255.

³⁾ Hdt. III, 30-37: bl. 253, IV, 1.

⁴⁾ Reeds Aly bl. 240 noemt dit typische drietal.

typische karakter duidelijk uitkomt.

- *8. VII, 15 en 17. Toen een droomverschijsning Xerxes reeds twee malen bevolen had tegen Hellas op te trekken, wilde hij, dat zijn oom Artabanos dezelfde droom zou zien: Dit zou aldus kunnen gebeuren (zegt Xerxes), indien u m'n gehele kleding aantrok (1), daarna op mijn troon ging zitten (2) en vervolgens in mijn bed ging slapen (3). c. 17: En Artabanos trok het gewaad van Xerxes aan (1) en zette zich op de koninklijke troon (2), en toen hij daarna was gaan slapen (3) ... —

In deze passage komt de 3 nog verschillende keren voor¹⁾.

- *9. VII, 191. 1°. ἐντομά τε ποιεῦντες καὶ 2°. καταειδόντες γοῇσι οἱ Μάγοι τῷ ἀνέμῳ, πρὸς τε τούτοις 3°. καὶ τῇ Θέτῃ καὶ τῇσι Νηρηίοις θύοντες, ἔπαυσαν τετάρτῃ ἡμέρῃ (n.l. de storm bij kaap Sepias)²⁾.

- *10. VIII, 37-38. Toen de Perzen een aanval op Delphoi ondernamen, deden zich wonderbare verschijnselen voor: 1°. De heilige wapenen lagen eensklaps vóór de tempel. 2°. Het tweede wonder was buitengewoon verbazingwekkend. Toen de barbaren tot aan de tempel van Athena Pronaia gekomen waren, vielen bliksemflitsen uit de hemel op hen neer (a), twee toppen van de Parnassos stortten met luid geraas op hen (b) ... en uit de tempel van Pronaia kwam geroep en krijgsgeschreeuw (c) (c. 37). ... 3°. Deze barbaren verhaalden ... dat zij bovendien nog andere wonderbare verschijnselen gezien hadden, want twee zwaargewapenden van meer dan menselijke grootte hadden hen vervolgd (c. 38)³⁾. —

Op het typische karakter van dit drietal wonderen wordt nog eens speciaal de nadruk gelegd doordat het tweede wonder uit drie afzonderlijke gebeurtenissen bestaat⁴⁾. Macan merkt ook nog op, dat de plaats, waar het tweede wonder zich voordeed, drie maal genoemd wordt⁵⁾.

¹⁾ Hdt. VII, 19 (bl. 103, 14) en VII, 18 (bl. 153, 6).

²⁾ Dit voorbeeld reeds bij Czajkowski bl. 90.

³⁾ Hdt. geeft over de redding van het heiligdom een Delphische tempellegende (R. Pomtow bij Czajkowski bl. 91 en Busolt, G. G. II, 689, noot 1). — Als voorbeelden van 3 prodigia noemt Czajk. (bl. 88 en 91) ook nog: VII, 42; VII, 57 (hier worden echter slechts twee voortekenen vermeld!) en IX, 100-101 (waar ook geen drietal staat); voor deze 3 plaatsen verg. men bl. 284, reg. 4 vv., reg. 26 v. en 10 vv.

⁴⁾ Vgl. bl. 68, noot 1.

⁵⁾ κατὰ τὸ ἱρὸν τῆς Προναίης Ἀθηναίης (c. 37: 2 maal), ἐν τῷ τεμένει τ. Π. Ἀ. (c. 39). Als we ook hier nog een drietal willen aannemen, zou ik als derde liever ἐκ δὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Προναίης (c. 37 in fine) nemen, want ἐν τῷ τεμένει τ. Π. staat wel wat ver af.

- *11. VIII, 37. Drie gebeurtenissen. —
Zie het vorige voorbeeld, 2°: a, b, c.

Een tot bewuste typiek leidende bewerking van de stof door de schrijver vinden we in de drie volgende onderling verwante gevallen ¹⁾).

- *12. III, 80. Otanes spreekt over het karakter van een alleenheerser: 1°. De alleenheerser verstoort de vaderlijke zeden, 2°. doet de vrouwen geweld aan en 3°. doodt zonder recht ²⁾. —
Hiermee parallel is:
- *13. III, 80. De democratie 1°. deelt de ambten uit door het lot, 2°. maakt ieder ambt verantwoordelijk en 3°. brengt alle besluiten voor het volk.
- *14. V, 92, 5. Kupselos, alleenheerser geworden, was zo'n man: 1°. vele Korintheërs verdreef hij, 2°. velen beroofde hij van hun goederen, 3°. maar de meesten van het leven. —
In dit caput (rede van Sosikles) komen nog twee andere drietallen voor.

Bij deze drie voorbeelden kunnen we de twee volgende laten aansluiten, die waarschijnlijk ook typisch zijn.

- *15. III, 76. Toen de 7 Perzen het niet eens konden worden, of ze de aanslag terstond zouden uitvoeren dan wel uitstellen, verschenen 7 paar haviken, die 2 paar gieren najoegen (1), de veren uitrukten (2) en verscheurden (3). —
Daar we hier met een voorteken te doen hebben, is aan realiteit nauwelijks te denken. Ook de 7 en de 2 hebben hier een diepere betekenis.
- *16. IV, 114. De Skuthen wilden de Amazonen, waarmee ze gehuwd waren, mee naar hun land nemen. Dezen weigerden, want (zeiden ze): „Wij zouden niet met uw vrouwen kunnen wonen, daar wij niet dezelfde zeden hebben als zij. Want wij kunnen met de boog schieten (1), speerwerpen (2) en paardrijden (3), maar vrouwelijke bezigheden hebben wij niet geleerd”. —
Gezien het legendaire karakter van deze vertelling, die ook nog andere typische triaden bevat ³⁾, is het raadzaam ook dit drietal (als maaksel van de schrijver) voor typisch te houden.

¹⁾ Deze 3 voorbeelden zijn te vergelijken met de 5 gevallen op bl. 191, Nos. 32-36.

²⁾ „Prachtvoll ist der dreiteilige Satz, der den Tyrannen schildert, voller Rhythmus und in kraftvoller Steigerung“ (Aly bl. 106).

³⁾ Hdt. IV, 111, 113 en 116: bl. 159, 5; bl. 163, 3; bl. 45, 5-6.

Ook in de twee volgende gevallen hebben we wel te doen met door de schrijver bewust geformeerde triaden.

- *17. I, 77. Na een onbesliste veldslag tegen Kuros trok Kroisos naar Sardeis terug, 1°. daar hij van plan was de Egyptenaren volgens het verdrag op te roepen (want hij had ook met koning Amasis van Egypte een verdrag gesloten, eerder dan met de Lakedaimoniërs), 2°. en daar hij ook de Babuloniërs wilde ontbieden (want ook met dezen had hij een verbond gesloten), 3°. en daar hij ook de Lakedaimoniërs wilde oproepen. —

Deze drie verdragen zijn misschien historisch¹⁾. Maar daar dit drietal nergens anders voorkomt, houdt Czajkowski (bl. 93) het blijkbaar voor typisch. Dit is in zoverre juist, als Herodotos de handeling, die hij in de woorden ἀλλῶας τε δὴ τούτους samenvat, vooraf, waarschijnlijk opzettelijk, om aldus een triade te verkrijgen, in drieën verdeelt (παρακαλέσας μὲν Αἰγυπτίους ... μεταπεμψάμενος δὲ καὶ Βαβυλωνίους ... ἐπαγγείλας δὲ καὶ Λακεδαιμονίοισι ...).

- *18. VI, 58. Bij de dood van een Spartaans koning gebeuren er drie dingen: 1°. Ruiters brengen het bericht door heel Lakonië. 2°. De vrouwen trekken door de stad en slaan op een ketel. 3°. Uit ieder gezin moeten twee vrijgeborenen, een man en een vrouw, rouw bedrijven. — Dit drietal is typisch evenals de getallen²⁾ bij de andere voorrechten der Spartaanse koningen.

De twee volgende enigszins afwijkende voorbeelden komen met elkaar overeen.

- *19. I, 34. Na de boze droom over zijn zoon deed Kroisos drie dingen: 1°. hij liet z'n zoon huwen; 2°. hij liet hem niet meer met de Ludiërs uittrekken; 3°. de wapenen liet hij uit de mannenzaal wegnemen.
- *20. III, 50-52. Periandros deed drie dingen tegen zijn zoon: 1°. hij drijft hem het huis uit (c. 50); 2°. hij verbiedt iedereen hem in huis te nemen en stelt weldra zelfs een boete op het in huis ontvangen van en spreken met z'n zoon (cc. 51-52); 3°. hij verbant hem naar Korkura (c. 52). —

Uit het karakter dezer beide vertellingen mogen we wel afleiden, dat de drietallen typisch zijn.

Ook de drietallen in de volgende voorbeelden kunnen typisch zijn.

21. II, 53. Vanwaar ieder der goden gekomen is³⁾ (1), of zij allen altijd

¹⁾ Vgl. Bähr en Stein. Ook Prášek, *Gesch. Meder-Perser*, I, 214 vv. schijnt ze voor historisch te houden.

²⁾ Hdt. VI, 56-58 (bl. 138, 2) en VI, 57 (bl. 272, 2).

³⁾ d.w.z. uit wie geboren.

bestonden (2) en hoe zij van uiterlijk zijn (3), wisten de Hellenen niet tot eergisteren of gisteren om zo te zeggen. —

Keuze door de schrijver?

22. II, 101. Koning Moiris liet de volgende vermeldenswaardige werken uitvoeren: hij bouwde een voorhal voor de tempel van Hephaistos (1), groef een meer (2) ... en bouwde daar pyramiden in (3). — Dat hier drie werken genoemd worden, is misschien maar toevallig, maar het is ook mogelijk, dat Herodotos opzettelijk niet meer dan 3 dingen noemt; dan zou het typisch zijn¹⁾.
23. V, 67-68. Toen de tyran Kleisthenes van Sikoon tegen de Argeïërs oorlog voerde, 1°. verbood hij vooreerst de rhapsoden in Sikoon wedstrijden te houden, met het oog op de Homerische gedichten namelijk, omdat daarin de Argeïërs en Argos bijna voortdurend bezongen worden; ... 2°. hij bewerkte, dat de erediens van Adrastus in Sikoon verwaarloosd werd (omdat Adrastus een Argeïër was) (c. 67). 3°. Hij gaf de Dorische phulai andere namen, opdat ze bij de Sikuoniërs en de Argeïërs niet dezelfde zouden zijn (c. 68). — Daar de feiten reël schijnen te zijn, is niet zonder meer uit te maken, of dit drietal typisch is.

Tenslotte volgen hier nog twee waarschijnlijk niet-typische gevallen.

24. VII, 119. (De Helleense steden langs de Thrakische kust vervielen bijna tot de uiterste armoede doordat zij Xerxes' leger op de door-tocht moesten onthalen): Want het onthaal geschiedde op de volgende wijze ...: vooreerst ... deelden de burgers in de steden graan uit en bereidden allen gedurende vele maanden tarwemeel en gerstemeel (1); vervolgens ... mestten zij vee en voederden land- en watervogels in kooien en vijvers ... (2); verder vervaardigden zij gouden en zilveren bekers en mengvaten (3). — De voorbereidingen kunnen in drie handelingen onderscheiden worden, die op zich zelf niets typisch hebben.
25. VIII, 99. Toen het bericht, dat Xerxes Athene ingenomen had, Soesa bereikt had, verblijdde dit de achtergebleven Perzen zo, dat ze alle

¹⁾ Moiris bouwde ook Krokodilopolis en het rijkspaleis, bij de Hellenen labyrinth genaamd (Abicht; z. ook Bähr, Stein, Wiedemann en How-Wells). Bij het opsommen van de daden van koningen noemt Herodotos er *bijna altijd drie*, zegt Czajkowski (bl. 98. z. d.). Bij Diodoros worden het meer (I, 33. 52) en de pyramiden (I, 52) ook vermeld, maar de voorhal niet. Nu is in analoge gevallen van andere aard de bewerking door de schrijver wel duidelijk te bespeuren, maar daaruit volgt nog niet met zekerheid, dat ook in dit éne geval (andere dan dit geeft Cz. er niet) van 3 daden van een koning het drietal typisch moet zijn.

wegen met myrtetakken bestrooiden (1), reukwerken verbrandden (2) en zich overgaven aan offerfeesten en genietingen (3). —

Hun vreugde uit zich in drie handelingen, waarbij het drietal wel toevallig kan zijn. Hoogstens kan men hier, evenals in het vorige geval, aan een bewuste en daarom typische keuze door de schrijver denken.

Bij deze voorbeelden, waarin sprake is van 3 handelingen, mag men als een enigszins afwijkend geval wel toevoegen:

- *26. I, 94. De Ludiërs beweren, dat de spelen, die bij hen en de Hellenen bestaan, een uitvinding van hen waren. . . . Bij een grote hongersnood zocht men naar middelen om zich bezig te houden, om zó zo weinig mogelijk van de honger te bespeuren. Toen werden het dobbelspel (1), het bikkelspel (2) en het balspel (3) uitgevonden en alle andere spelen, behalve het damspel. —

Drie spelen worden in typische keuze met name genoemd. Herodotos is ook de enige, die de Ludiërs als uitvinders vermeldt (Czajkowski bl. 98). Volgens Athenaios I, 15, bl. 19 A waren deze spelen al veel ouder¹⁾.

Aanhangsel.

- 26a. II, 121, 5. Wolf Aly (bl. 240) zegt: „Drie maal wordt Rhampsinitos bestolen voor hij een val zet. Ook de dief beroemt zich op drie daden”. Bij Herodotos staat: De koning droeg zijn dochter op, iedere bezoeker naar z'n slimste en meest goddeloze daad te vragen. De dief verhaalde 1°. als zijn meest goddeloze daad, dat hij zijn broer in de schatkamer van de koning het hoofd had afgehouden en 2°. als zijn slimste, dat hij de bewakers dronken had gemaakt en (3°.) het opgehangen lijk van zijn broer had weggenomen. —

Voor zover ik zie, worden slechts twee daden genoemd en wel een, die het meest goddeloos was en een, die het slimste was. Verdeelt Aly de laatste misschien in tweeën? Dit zou onjuist zijn, zoals uit de woorden van Herodotos blijkt. Dus dit is geen voorbeeld van een typisch drietal.

β. 3 verschillende handelingen in negatieve formulering.

- *27. I, 138. De Perzen eren de rivieren: Ze wateren niet in de rivieren (1), spuwen er niet in (2) en wassen er hun handen niet in (3). — Dit drietal kan typisch zijn, daar Straboon²⁾ meer handelingen noemt.

¹⁾ Vgl. Bähr a.l.

²⁾ 733: εἰς γὰρ ποταμὸν οὐτ' οὐροῦσιν οὔτε νίπτονται Πέρσαι, οὐδὲ λοῦνται, οὐδὲ νεκρὸν ἐμβάλλουσιν οὐδ' ἄλλα τῶν δοκοῦντων εἶναι μυσσάρων.

- *28. II, 41. Daarom ¹⁾ 1°. zal waarschijnlijk geen Egyptische man of vrouw een Helleense man op de mond kussen, 2°. noch het mes van een Helleen gebruiken of zijn braadspit of zijn ketel, 3°. noch proeven van het vlees van een reine stier, dat met een Helleens mes door-gesneden is. —

Het feit, dat Herodotos juist drie handelingen noemt, berust wel op een typische keuze van de historicus, wat te waarschijnlijker is, daar hij onder 2°. weer *drie* dingen ²⁾ opnoemt. Dit geldt ook wel van de volgende voorbeelden.

- *29. III, 100. De volgende is de aard van andere Indiërs: Zij doden niets levends (1), noch zaaien ze iets (2), noch plegen ze huizen te bewonen (3), maar kruiden eten ze en er groeit bij hen een soort peulvrucht ... enz.

- *30. IV, 60. Over de wijze van offeren bij de Skuthen: De offeraar doodt het dier zonder een vuur aan te steken (1) of voorplechtigheden te verrichten (2) of er bij te plengen (3) ³⁾. —

Verg. Czajkowski bl. 90.

- *31. IV, 110. Na de slag bij de Thermodoon voeren de Hellenen met gevangengenomen Amazonen op 3 schepen weg. Maar op zee vielen dezen de mannen aan en wierpen hen uit de schepen. Zij nu kenden geen schepen noch konden zij stuurriemen (1), zeilen (2) of roeiriemen (3) bedienen. —

Legendaire vertelling in de formulering van Herodotos.

Afwijkend is het volgende voorbeeld:

- *32. II, 174. Toen Amasis nog geen koning was, ging hij dikwijls stelen, als zijn geld op was. Als hij betrapt werd, werd hij naar het plaatselijk orakel gebracht, maar dikwijls sprak zo'n orakel hem vrij. Toen hij koning was geworden, deed hij het volgende: hij bekommerde zich niet om de tempels van die goden, die hem van diefstal hadden vrijgesproken (1), gaf niets voor hun onderhoud (2) en ging daar ook niet offeren (3). —

Feitelijk worden hier maar twee dingen genoemd, want (2) en (3) bepalen (1) nader. Uit het feit evenwel, dat Herodotos ze alle drie op één lijn stelt, mag men besluiten, dat hij hier een typisch drietal wilde verkrijgen ⁴⁾.

¹⁾ Omdat de Hellenen door het eten van vlees van koeien in hun ogen onrein waren (Abicht).

²⁾ bl. 150, § 3, 1; vgl. bl. 68, noot 1.

³⁾ Vgl. Hdt. I, 132, waar in een soortgelijke beschrijving het getal 6 voorkomt.

⁴⁾ Zie bl. 169, noot 1.

§ 2. Drievoudige herhaling van een handeling of gebeurtenis

Homeros is voor deze gevallen wel geen direkt voorbeeld van Herodotos geweest, daar bij hem geen analoge gevallen voorkomen ¹⁾).

α 1. 3 vragen aan (antwoorden van) het orakel.

De eerste vier gevallen zijn typisch. In no. 1 wordt 3 maal een vraag aan het orakel gesteld, terwijl in no. 2 en nog meer in no. 3 de antwoorden meer op de voorgrond treden. Bij deze voorbeelden kunnen we no. 4 als een enigszins afwijkend geval toevoegen. Het laatste voorbeeld (no. 5) is niet typisch.

- *1. I, 66-67. 1°. Sparte zendt gezanten naar Delphoi om te vragen, of het hele land der Arkadiërs mag hebben (c. 66). 2°. Sparte vraagt aan de Puthia, wat het moet doen om Tegea te kunnen overwinnen. Antwoord: De beenderen van Orestes terugbrengen (c. 67). 3°. Weer zendt Sparte een gezant naar Delphoi om te vragen, waar het graf van Orestes ligt. —

In de oorlog tegen Tegea zendt Sparte dus 3 maal achter elkaar een gezant naar Delphoi om over deze oorlog iets te vragen ²⁾).

- *2. I, 158-159. Kume zendt twee maal gezanten naar het orakel in Branchidai om te vragen, of het Paktues aan de Perzen moet uitleveren. De eerste keer antwoordt het orakel: „Ja” (c. 158). Dan gaat voor de 2e keer een gezantschap onder Aristodikos het nogmaals vragen. Weer krijgen ze hetzelfde antwoord. Aristodikos lukt dan nog een derde antwoord uit ³⁾. —

Dit voorbeeld wijkt in zover van de andere af, dat hier de 3e vraag meer indirekt nog eens op het in de twee voorafgaande vragen bedoelde zinspeelt.

- *3. IV, 155-157. De Puthia beveelt aan Battos een stad in Libue te stichten (c. 155). De Puthia beveelt de Theraiërs om Battos te helpen bij het stichten van een stad in Libue (c. 156). Battos c.s. krijgen op hun vraag in Delphoi nogmaals een antwoord over Libue (c. 157). —

Drie maal geeft de Puthia een orakel over het stichten van een kolonie

¹⁾ Vgl. bl. 42, § 2, α.

²⁾ Czajkowski (bl. 90 v.) voegt het orakel aan Lukoergos in I, 65 met de hier genoemde orakels tot een drietal samen. Blijkbaar bedoelt hij dan de drie in verzen geciteerde orakels. Ons 2° is niet in verzen geciteerd, maar er kan toch niet aan getwijfeld worden, dat juist dit orakel met 1° en 3° tot een samenhangend drietal moet verenigd worden en niet I, 65, dat geheel op zich zelf staat.

³⁾ Ook Aly bl. 55 en 240 en Czajkowski bl. 88 en 90 citeren dit als voorbeeld van de typische 3. — Vgl. Hdt. I, 159: bl. 185, 6.

in Libue. Dat dit drietal typisch is, blijkt ten overvloede nog uit het meermalen voorkomen van typische drietallen in deze passage.

- *4. V, 82. Het land der Epidauriërs bracht geen vrucht voort. Over dit onheil 1°. vroegen de Epidauriërs raad in Delphoi. De Puthia beval hun beelden van Damia en Auxesia op te richten. 2°. De Epidauriërs vroegen, of zij de beelden van metaal zouden maken of van steen; de Puthia zei, dat ze van olijfhout moesten zijn. 3°. De Epidauriërs vroegen nu de Atheners om een olijfboom. —

Al wordt ook na de beide eerste vragen de derde aan de Atheners gesteld, toch hangt deze in het verloop van de geschiedenis zo nauw met de twee eerste samen, dat ze met elkaar een typische triade vormen.

5. VII, 140; 141; 189. Vóór de veldtocht van Xerxes hadden de Atheners gezanten naar Delphoi gestuurd, maar de Puthia kon hen slechts onheil voorspellen (c. 140). Daarna kwamen ze voor de 2e maal en voor de 2e maal antwoordde de Puthia; nu was het antwoord iets gunstiger (c. 141). ... Men verhaalt ook, dat de Atheners volgens een orakel Boreas te hulp hadden geroepen, daar ze een ander orakel¹⁾ gekregen hadden, n.l. om hun zwager te hulp te roepen (c. 189). —

In het geheel vermeldt Herodotos drie orakelspreuken, die de Atheners vóór de tocht van Xerxes ontvingen. Voor een typisch drietal staat de derde te ver van de twee andere af²⁾.

α 2. 3 orakels en dromen.

- *6. IV, 155-159. Battos kreeg van de Puthia bevel in Libue een kolonie te stichten (c. 155). Hij ging eerst niet, maar later werd hij door de Theraiërs gestuurd. Toen hij 2 jaar op het eiland Platea bij Libue had gewoond, voer hij weer naar Delphoi en kreeg een ander orakel over Libue (c. 157). Onder de 3e koning van Kurene gaf de Puthia nogmaals een orakel over Libue (c. 159). —

Herodotos citeert hier 3 orakels in versvorm, het derde onder de derde koning³⁾. Het typisch drietal, waar de schrijver hier blijkbaar

¹⁾ Dit ἄλλου χρηστηρίου verwijst wel naar de twee vorige orakels.

²⁾ Voor het orakel in c. 189 en het orakel over de winden in c. 178 vgl. Macan. — „Es will sich aber ausser dem schüchternen Motiv der doppelten Befragung des Orakels keine rechte Erzählung anspinnen“ (Aly bl. 177). D.e.t. houdt Czajkowski bl. 88 en 90 dit drietal voor typisch. Als voorbeelden van „tria oracula“ geeft hij verder VII, 169 en VII, 220 (bl. 88) en IV, 163 en VII, 142 (bl. 91); maar op deze plaatsen wordt slechts één orakel vermeld!

³⁾ Vgl. bl. 68, noot 1.

naar streefde, was echter al bereikt door het in c. 156 in de indirecte rede meegedeelde orakel¹⁾. Dit geval komt dus overeen met dat van de 3 dromen in VII, 12-17 en 19²⁾.

- *7. V, 92. De Korinthiser Sosikles houdt op de vergadering der Peloponnesiërs te Sparte een rede, waarin hij over de vroegere Korinthische tyrannen spreekt. In deze rede staan drie orakelspreuken: in de eerste voorspelt de Puthia de geboorte van Kupselos aan diens vader (§ 2); in de tweede, die al vroeger gegeven was, werd ook op Kupselos gezinspeeld (§ 2); de derde spreuk kreeg Kupselos zelf in Delphoi (§ 5). —

Drie orakels, die op Kupselos betrekking hebben. Dat dit drietal typisch is, mag men ook wel afleiden uit het feit, dat in deze rede nog twee triaden voorkomen.

- *8. VIII, 96. Na de zeeslag bij Salamis dreven veel wrakken naar de Attische kuststreek, die Kolias heet; zo ging ook het andere orakel, door 1°. Bakis en 2°. Moesaïos over deze zeeslag uitgesproken, geheel in vervulling en dan ook wat vele jaren vóór deze gebeurtenissen door Lusistratos, een Atheens waarzegger, over de daarheen gevoerde wrakken in een 3°. spreuk geuit werd en dat voor alle Hellenen onbegrepen was gebleven: „De vrouwen van Kolias zullen met roeiriemen (de gerst) roosteren”. —

Waarschijnlijk heeft Herodotos het hier over drie orakels³⁾, die op de zeeslag bij Salamis betrekking hadden of beter, die men in typisch gebruik daarop heeft laten slaan.

Van dromen komt maar één voorbeeld voor.

- *9. VII, 12-17. Xerxes kreeg een droom over de oorlog tegen Hellas (c. 12). Deze droom herhaalde zich nog eens (c. 14). Ook Artabanos droomde hetzelfde (c. 17). —
Verg. VII, 19: bl. 103, 14.

α 3. 3 vragen, redevoeringen, bevelen, aanroepingen.

Dit zijn voorbeelden van typische bewerking van de stof door de schrijver, behalve No. 10, dat wel op volksoverlevering berust.

- *10. I, 30-32. a. 1°. Kroisos vraagt aan Soloon, wie de gelukkigste mens is. 2°. Soloon antwoordt: Tellos. 3°. Kroisos vraagt: Waarom? 4°. Antwoord van Soloon.

¹⁾ Vgl. boven no. 3.

²⁾ Vgl. beneden no. 9. — De voorbeelden 6 en 7 staan reeds bij Czajkowski bl. 88 en 90.

³⁾ Vgl. ook Stein. Sommigen, b.v. Macan, verklaren καὶ ΜΟΥΣΑΙΩΝ voor onecht.

b. c. 31 : 1°. Kroisos vraagt naar de tweede gelukkige (Indir. rede!).
2°. Soloon antwoordt : Kleobis en Bitoon.

c. c. 32 : 1°. Kroisos vraagt Soloon, of hij hem zelf niet voor gelukkig houdt. 2°. Antwoord van Soloon¹⁾. —

Drie maal vraagt Kroisos, wie de gelukkigste is en 3 maal antwoordt Soloon.

- 10a. I, 86. Toen Kroisos op de brandstapel 3 maal de naam Soloon uitgesproken had, liet Kuros hem door tolken vragen, wie hij daar aanriep : Dezen gingen het vragen (1); Kroisos zweeg enige tijd, maar daarna, toen hij gedwongen werd, zei hij : ... Daar hij dingen zei, die ze niet begrepen, vroegen ze weer (2), wat hij bedoelde. Toen ze aandrongen en hem lastig vielen, zei hij eindelijk ... —

Nu zegt Aly (bl. 45 en 240) : „Kroisos moet 3 maal gevraagd worden”, waarmee hij klaarblijkelijk deze passage bedoelt. Kroisos wordt evenwel maar twee maal ondervraagd ; hoe dikwijls de tolken elke vraag moesten stellen, voor hij antwoordde, zegt Herodotos niet. Dus dit kan geen voorbeeld van een typisch drietal zijn.

- *11. VII, 8-10. Toen Xerxes tegen Athene wilde oprukken, hield hij eerst een vergadering der voornaamste Perzen, om hun mening te horen. Eerst hield Xerxes een rede (c. 8). Na hem sprak Mardonios (c. 9). Daarna sprak Artabanos (c. 10). In c. 11 antwoordt Xerxes dan nog in het kort op de derde rede. —

Feitelijk worden in deze staatsraad drie redevoeringen gehouden, twee voor en een tegen de tocht. Wat in c. 11 staat, is geen eigenlijke rede ; Xerxes vaart alleen even tegen Artabanos uit, omdat hij boos is over diens raad. In c. 9 zegt Xerxes, dat hij tegen Athene zal optrekken ; Mardonios is het daarmee eens, Artabanos niet. Dan hebben we het normale typische drietal²⁾. Ook in III, 80-82 worden slechts drie redevoeringen³⁾ gehouden, hoewel daar 7 mannen vergaderen.

- *12. I, 98. Toen Deïokes koning was geworden, beval hij de Meden voor hem een woning te bouwen, het koningschap waardig (1), en hem met een lijfwacht van speerdragere te beschermen (2). ... Toen hij nu de heerschappij had verkregen, dwong hij de Meden één stad te bouwen (3) ... De Meden gehoorzaamden ook hierin. —

Dus drie maal geeft Deïokes de Meden een bepaald bevel, wat in de formulering van Herodotos blijkbaar typische betekenis heeft.

¹⁾ Gespreksschema : ABAB / aB / AB (a = indir. rede). Aly bl. 36, 38 en 240 geeft dit voorbeeld ook.

²⁾ Misschien mogen we voor dit voorbeeld verwijzen naar de formule op bl. 48, n. 3.

³⁾ bl. 69, 11.

*13. I, 155. Drie bevelen. — Zie bl. 166, 1.

*14. I, 44. Kroisos jammert na de dood van zijn zoon: In zijn smart riep hij 1°. Ζεὺς Καθάριστος ..., 2°. Ἐπίστιος en 3°. Ἐταιρήιος aan. — Door deze drievoudige aanroeping wil hij een drievoudige straf over het hoofd van de moordenaar afroepen¹⁾. Drie maal herhaalt Kroisos zijn aanroeping, terwijl hij Zeus telkens onder een andere naam aanroept²⁾. Verg. de drievoudige aanroeping in I, 86 (bl. 97, 1).

β. *Drievoudige zegenwens of vervloeking*³⁾.

*15. III, 65. Kambuses wenst voor zijn dood aan de Perzen toe: Moge de aarde u vrucht dragen en uw vrouwen en uw kudden baren. — Vloek en zegen hadden volgens de oude opvatting vooral betrekking op drie dingen, familie, kudden en akkers⁴⁾. Wat Herodotos Kambuses hier laat zeggen, is een Helleense wens (Bähr).

*16. VI, 139. Toen de Pelasgen hun zonen en vrouwen (d.w.z. geroofde Attische vrouwen, die zij als bijzitten hadden gehad) vermoord hadden, bracht hun land geen vrucht meer voort, noch baarden hun vrouwen en kudden evenzo als tevoren. —

Hiermee kunnen we vergelijken IX, 93, waar slechts een deel van de voorafgaande formule terugkeert: „Terstond na die misdaad wierpen de schapen niet meer en eveneens bracht de aarde geen vrucht meer voort”.

*17. I, 167. Zie bl. 132, 13. —

Hier wordt niet rechtstreeks een vervloeking uitgesproken, maar het gevolg daarvan in twee typische drietallen geschilderd⁵⁾.

γ. *Drievoudige aanval, drievoudig gevecht, drievoudige overwinning.*

In de twee eerste voorbeelden is het drietal stellig typisch.

¹⁾ Abicht (z. d.).

²⁾ Vgl. ook Bähr, Stein en How-Wells. Dit voorbeeld is te vergelijken met de beneden onder β genoemde gevallen. Het zweren bij 3 goden of bij een god onder drie namen is een oeroud gebruik, dat we reeds bij Homeros aantreffen (z. bl. 30, β) en dat ook in de wetten van Soloon voorgeschreven werd (vgl. Hesuchios s. v. τρεῖς θεοί en zie verder Czajkowski bl. 92).

³⁾ Over de oorsprong van de drievoudige zegenwens en het magisch voorschrift om een bezwering drie maal te zeggen vgl. Hehn bl. 65 v. Voor een drievoudige vervloeking bij Homeros vgl. I 63: bl. 37, 12.

⁴⁾ Stein; andere voorbeelden bij Bähr, Stein en How-Wells.

⁵⁾ Czajkowski bl. 92 voegt nog het volgende voorbeeld bij deze groep: VI, 86, 3. „ὄρκου πᾶτις manu, pede, nomine carere fingitur”. In de tekst van het orakel Ἄλλ’ Ὀρκου πᾶτις ἐστὶν ἀνώνυμος, οὐδ’ ἔπι χεῖρες, οὐδὲ πόδες valt het drietal niet zozeer op. Vgl. de allegorie in I 503: bl. 36, 5.

- *18. I, 102-106. De Meden trokken 3 maal te velde tegen Ninos: 1°. Phraortes trok tegen de Assuriërs van Ninos op en sneuvelde (c. 102). 2°. Kuaxares belegerde Ninos. Toen versloegen de Skuthen hem (c. 103). 3°. Kuaxares veroverde Ninos¹⁾, waarna hij stierf (c. 106). —

De hier verhaalde aanval van Phraortes op Assurië behoort volgens Prašek²⁾ in het rijk der fabels. Daarentegen zijn de in c. 103 verhaalde aanval van Kuaxares op Ninive en zijn nederlaag tegen de Skuthen beide historisch³⁾.

- *19. V, 119-121. Na de Ionische opstand trokken de Perzen op om o.a. Karië weer te onderwerpen. 1°. Bij de rivier de Marsuas troffen de Kariërs met de Perzen samen ... en werden overwonnen (c. 119). 2°. En zij troffen samen met de aanrukkende Perzen en leden een nog zwaardere nederlaag dan vroeger (c. 120). 3°. Daarna maakten de Kariërs die nederlaag weer goed en herstelden zich door strijd. Zij legden een hinderlaag en vernietigden alle Perzen (c. 121). — Pas in de derde slag overwonnen de Kariërs. Dat dit drietal typisch is, wordt nog bevestigd door het feit, dat in die derde slag drie Perzische aanvoerders sneuvelen⁴⁾.

Andere typische voorbeelden van een drievoudig gevecht zijn VII, 210-224 (bl. 107, 1) (3 aanvallen), VIII, 9-16 (bl. 51, 23) en VI, 92 (bl. 67, 6; dit laatste met de formule „3, maar de 4e”).

- *19a. VI, 122. De Athener Kallias 1°. won in Olumpia bij de wedren, 2°. was de tweede met het vierspan en 3°. hij had vroeger al eens bij de Puthische spelen gewonnen. —

Drie overwinningen (tenminste als de tweede ook als overwinning geteld wordt). De 3 schijnt typisch te zijn, daar ze in dit caput nog twee maal voorkomt⁵⁾.

δ. Diverse gevallen.

Thans volgen nog enige andere typische gevallen van een drievoudige herhaling, die ten dele op een legendaire overlevering be-

1) In 606 v. Chr. volgens Prašek, *Gesch. Meder-Perser* I, bl. 153; z. ook ib. bl. 154 en 156.

2) I, bl. 141. Waarschijnlijk heeft de dood Phraortes verhinderd deze aanval, die hij wel van plan was, ten uitvoer te brengen (ib. bl. 141).

3) ± 626 v. Chr. volgens Prašek, I, bl. 144-146. Vgl. ook Minns, *Cambr. Anc. Hist.* III, 189.

4) Hdt. V, 121: bl. 113, 8.

5) bl. 73, 6a en bl. 153, 5a. — Kallias won in Ol. 54 (564 v. Chr.) te Olumpia bij het paardenrennen (schol. Aristoph., *Ornithes* 283).

- rusten, ten dele met opzet door de schrijver geformeerd zijn ¹⁾).
- *20. I, 30-32. (Zie bl. 176, 10). In zijn gesprek met Kroisos wijst Soloon drie maal op de dood ²⁾): 1°. in het verhaal van Tellos; 2°. in dat van Kleobis en Bitoon; 3°. in zijn laatste rede, waar hij zegt, dat hij eerst Kroisos' uiteinde moet kennen, alvorens te kunnen beslissen, of hij gelukkig was of niet.
- *21. I, 35. — I, 41-42. — I, 45. Drie maal vindt een gesprek plaats tussen Kroisos en Adrastos. Het eerste gesprek is in 3 delen verdeeld ³⁾), het tweede in twee (waarvan een in de indir. rede). Bovendien staat in I, 35 een drievoudige vraag.
- *22. III, 14. Kambuses liet Psammenitos in de voorstad van Memphis gaan zitten en stelde zijn zielskracht op de proef door het volgende te doen: 1°. Hij kleepte zijn dochter in slavinnewaad en zond haar met een waterkruik uit om water te halen, en met haar zond hij andere meisjes, de dochters der aanzienlijkste mannen. Toen dezen langs Psammenitos gingen, zeide hij niets. 2°. Vervolgens liet Kambuses Psammenitos' zoon met 2000 andere jongelingen langs Psammenitos heen ter dood voeren. Ook nu klaagde de koning niet. 3°. Daarna kwam een der drinkgenoten van Psammenitos, een oud man, bedelend langs hem. Toen klaagde Psammenitos luid. Toen Kambuses dit vernomen had, liet hij Psammenitos ondervragen enz. ⁴⁾). —
- Reeds Aly (bl. 82 en 240) merkt op, dat de beproeving van Psammenitos in drie delen verdeeld is; de nadruk ligt op het slot volgens de wet van Olrik (vgl. Aly t.a.p.).
- *23. III, 128. In opdracht van Dareios gaat Bagaios naar Sardeis om met Oroitas af te rekenen. Hij doet drie dingen: 1°. Hij geeft een brief van Dareios aan de koninklijke schrijver in Sardeis om te zien, of de lansdragers van Oroitas willen afvallen. 2°. Hij geeft een tweede brief met bevel aan de lansdragers van Oroitas af te vallen. 3°. Hij geeft de laatste brief met het bevel Oroitas te doden ⁵⁾). —
- In het begin van dit caput staat: „Hij schreef *vele* brieven”. Dit is dan tot een typisch drietal gereduceerd. Aan een verklaring van het drietal als een overblijfsel van de oorspronkelijke betekenis ⁶⁾ van

¹⁾ Vgl. ook de drievoudige verzekering in Hdt. IV, 186, 187, 191 (bl. 123, n. 5). — Van de voorbeelden onder δ zijn de Nos. 21, 27, 28 en 30 kompositionele triaden.

²⁾ Vgl. voor dit τελευτή-motief Hellmann, *Herodots Kroisos-Logos*, diss. Berlin 1934, bl. 36.

³⁾ z. bl. 185, 4; voor de drievoudige vraag bl. 192, 2. Vgl. bl. 68, noot 1.

⁴⁾ Zie verder bl. 137, 41, waar nog een typisch drietal geciteerd wordt.

⁵⁾ Reeds Aly bl. 110 en 240 noemt dit geval.

⁶⁾ Zie bl. 13.

- de 3 (uitdrukking van de absolute veelheid) is hier wel niet te denken.
- *24. III, 155 en 157. Krijgsplan van Zopuros om Babuloon in te nemen: 1°. Op de 10e dag na Zopuros' komst in de stad moest Dareios 1000 man bij de poort van Semiramis plaatsen. 2°. Op de zevende dag daarna 2000 man bij de Ninische poort. 3°. Vervolgens 20 dagen wachten en dan 4000 man bij de Chaldaïsche poort plaatsen (c. 155). ... c. 157: Op de 10e dag doodde Zopuros de 1000 man (1). Daarna doodde hij de 2000 man (2) en tenslotte de 4000 (3). — Drie maal moest Dareios ergens een troep soldaten opstellen¹⁾. De Nos. 23 en 24 zijn tevens voorbeelden van „Drie fasen” (bl. 162, § 1b).
- *25. IV, 14-15. Aristeas verdween drie maal: twee maal in Prokonnesos en een maal in Metapontion. — Vgl. IV, 14 (bl. 224, 4) voor 'n typische 7.
- *26. IV, 156-157. De Theraiërs zonden Battos met twee vijftigriemers naar Libue. Maar toen dezen naar Libue gevaren waren, keerden ze weer naar Thera terug, daar ze niet wisten, wat ze anders zouden doen. De Theraiërs lieten hen echter niet landen, maar bevalen hen terug te gaan. Zij voeren terug en lieten zich neer op het eiland Platea bij Libue. c. 157: Toen ze daar twee jaar gewoond hadden, gingen ze naar Delphoi om te zeggen, dat het hun nog niet beter ging dan vroeger. ... Maar de god ontsloeg hen niet van de nederzetting voor zij in Libue zelf zouden gekomen zijn. En ze lieten zich neer op een plaats in Libue tegenover het eiland, Aziris genaamd. — Drie expedities hadden plaats; pas de derde bereikte Libue²⁾.

Nu volgen nog twee met elkaar overeenkomende gevallen, die door de schrijver gevormd zijn en daarom als typisch kunnen beschouwd worden³⁾.

- *27. VII, 10. 15-18. 46-52. Drie maal⁴⁾ treedt Artabanos op als vrijmoedig raadgever van Xerxes: 1°. c. 10: Artabanos houdt in de staatsraad een rede⁵⁾ om Xerxes van zijn plan om tegen Hellas te velde te trekken, af te brengen; c. 11: Antwoord van Xerxes. 2°. Op de

¹⁾ Dit voorbeeld ook bij Aly bl. 240.

²⁾ Id. Aly bl. 140 en 240. — In dit verhaal komen nog andere typische getallen voor: de 3 in IV, 155-157; 155-159; 159; (161; 162; 164): bl. 174, 3 en bl. 194, 8; bl. 175, 6; bl. 67, 7; (bl. 75, 3; bl. 150, 3; bl. 132, 12); de 7 in IV, 151: bl. 221, 1.

³⁾ Vgl. bl. 114, 15.

⁴⁾ Zie voor de onderverdeling van dit drietal bl. 68, noot 1.

⁵⁾ Vgl. ook VII, 10, 2: bl. 145, 6.

tweede dag daarna spreekt Xerxes met Artabanos over zijn droom¹⁾. 3°. Het onderhoud te Abudos²⁾).

- *28. VII, 101-104. 209. 234-237. Drie³⁾ grote dialogen tussen Xerxes en Demaratos: 1°. Gesprek te Doriskos over de Hellenen⁴⁾. 2°. Gesprek te Thermopulai over de Lakedaimoniërs (vóór de slag). 3°. Na de slag bij Thermopulai raadpleegt Xerxes Demaratos⁵⁾).

Twijfelachtig is :

29. I, 181-182. Een door de godheid gekozen vrouw slaapt 1°. in de tempel van Zeus Belos te Babuloon (c. 181), 2°. in die van Amon te Thebai in Egypte en 3°. in die te Patara in Lukië. —

De feiten berusten blijkbaar op persoonlijke inlichtingen van Herodotos, maar omdat hier ongelijksoortige dingen⁶⁾ tot een drietal verenigd zijn (het derde geval wijkt van de twee eerste af), staat de schrijver bij de samenvoeging er van wel onder invloed van de wet van het typische drietal.

30. Czajkowski bl. 88 noemt nog als voorbeeld : III, 30. 64. 65. Drie maal verhaalt Herodotos de droom van Kambuses. —

Dit drietal is echter waarschijnlijk slechts toevallig, want de eerste en tweede mededeling staan veel te ver van elkaar af: er staat zelfs een lange uitweiding tussen (III, 39-60, Spartaanse expeditie tegen Samos). Dat zulk een voorbeeld ook wel eens typisch zou kunnen zijn, blijkt uit het voorkomen van een dergelijk geval bij Homeros⁷⁾.

§ 3. Zeden, gewoonten. Manieren

α. Zeden, gewoonten.

In al deze voorbeelden zou het drietal reëel kunnen zijn, maar ook een typisch geformuleerde waarneming van Herodotos.

1. I, 134. De Perzen hebben drie manieren van groeten: 1°. Gelijken kussen elkaar op de mond. 2°. Is een van beiden iets geringer, dan kussen ze elkaar op de wangen. 3°. Is de een veel geringer, dan knielt hij voor de ander op de grond.

¹⁾ Vgl. VII, 15-18: bl. 186, 13.

²⁾ Vgl. VII, 46-52: bl. 188, 23.

³⁾ VII, 3 blijft natuurlijk buiten beschouwing. — Voor onderverdeling van dit drietal bl. 68, noot 1.

⁴⁾ Vgl. VII, 101-104: bl. 187, 18.

⁵⁾ Vgl. VII, 234-237: bl. 188, 21.

⁶⁾ zoals in VIII, 43: bl. 144, § 4, 1.

⁷⁾ Zie bl. 43, 14.

2. I, 135. Vreemde zeden nemen de Perzen het gemakkelijkst van alle mensen over. Herodotos noemt er hier drie, n.l. het dragen van de Medische kleding, van de Egyptische pantsers, de Helleense paederastie.
3. II, 37. Gebruiken der Egyptenaren: 1°. Ze drinken uit metalen bekers, die ze iedere dag uitspoelen. 2°. Zij dragen linnen, altijd fris gewassen kleren. 3°. Zij besnijden zich om de reinheid, daar ze liever rein zijn dan mooi¹⁾. —

Hierbij sluit aan:

4. II, 37. De priesters 1°. scheren om de andere dag hun hele lichaam, opdat geen ongedierte op hen zij, als zij de goden bedienen. 2°. Zij dragen altijd een linnen gewaad en schoeisel van bublos. 3°. Ze wassen zich twee maal per dag en twee maal per nacht met koud water¹⁾.

β. *Manieren, wijzen.*

- *5. III, 83. Toen uit de beraadslagingen der 7 Perzen gebleken was, dat een koning moest gekozen worden, sprak Otanes: „Het is duidelijk, dat één van ons koning moet worden, 1°. hetzij door het lot gekozen, 2°. hetzij doordat wij het aan het Perzische volk overlaten, wie dit kiezen wil, 3°. hetzij op een andere manier”. —

Hij noemt twee manieren en zinspeelt op een derde; blijkbaar een typische keuze door de schrijver.

Dubieus is:

6. II, 65. De Egyptenaren in de steden scheren het hoofd hunner kinderen geheel (1), voor de helft (2) of voor een derde deel (3) en wegen dat haar tegen zilver, dat dienen moet voor het onderhoud der heilige dieren²⁾.

AANHANGSEL. KOMPOZITIONELE TRIADEN

§ 1. Stilistische driedelingen

Stilistische verdelingen zijn het werk van de schrijver en daarom in het algemeen typisch. Een der kenmerken van de aanschouwelijkheid der epische poëzie is de handelende personen sprekend in te voeren in plaats van slechts een indirecte weergave van de gehouden

¹⁾ Over deze gebruiken spreekt ultv. Wiedemann.

²⁾ Vgl. bl. 95, 11.

gesprekken te geven. Zo kunnen de vele gesprekken, die Herodotos in zijn werk heeft ingevoegd en waaraan hij bijzonder veel zorg besteed heeft, op invloed van Homeros en/of de techniek der volks-overleveringen wijzen¹⁾. Vandaar dat de typische driedeling hier zo dikwijls in voorkomt.

α 1. *Driedeling van gesprekken. I. Drie enkelvoudige redevoeringen.*

Hier volgen eerst 15 gevallen, waarin een gesprek van twee personen in drie delen verdeeld is²⁾. Het kan zijn, dat dit soms toevallig is, maar in het algemeen zal Herodotos wel opzettelijk naar zulk een driedeling gestreefd hebben; dan is het typisch. Waarschijnlijk was Homeros, bij wie talrijke gevallen van zulk een driedeling voorkomen³⁾, in deze het voornaamste voorbeeld van Herodotos. De Nos. 1-9⁴⁾ en 14-15 vertonen het schema ABA⁵⁾; ook in de Nos. 10 en 11 vinden we dit schema, maar in No. 10 gaan nog een vraag en een antwoord in de indirekte rede vooraf (schema: abABA), terwijl No. 11 als schema heeft bABA. In het afwijkende geval No. 12 vinden we het schema AAB, in het eveneens afwijkende No. 13 het schema ABB. De twee laatste gevallen (Nos. 14-15) verschillen in zover van de andere, dat ze helemaal in de indirekte rede staan.

- *1. I, 8-9. Kandaules wil aan Guges de schoonheid van zijn vrouw laten zien: 1°. Kandaules spreekt; 2°. Guges antwoordt (c. 8); 3°. Kandaules spreekt weer (c. 9). —
Toespraak, repliek, dupliek.
- *2. I, 11. Kandaules' vrouw ontbiedt Guges: 1°. De vrouw spreekt. (Guges verzet zich, maar overreedt haar niet: Bericht in de indir. rede!). 2°. Guges antwoordt. 3°. De vrouw spreekt weer.
- *3. I, 27. Kroisos is van plan de eilandbewoners te gaan onderwerpen: 1°. Een der 7 wijzen spreekt hierover tot Kroisos. 2°. Kroisos antwoordt. 3°. De wijze spreekt weer.

¹⁾ Vgl. Creuzer, *Die histor. Kunst der Griechen*. Leipzig 1803, bl. 165 en Weber, *Herodot als Dichter*. N. Jahrb. f. d. klass. Altertum 11 (1908), bl. 671 v. Ook Otto Regenbogen, *Die Antike VI* (1930), bl. 222 vv. meent, dat men hier aan epische invloed mag denken.

²⁾ Behalve de Nos. 14 en 15 heb ik hier alleen gevallen gegeven, waar alle drie de delen in de direkte rede staan. Gevallen waarbij één deel in de indir. rede en twee in de dir. rede staan, zijn b.v. I, 109. III, 78. III, 140 in fine. VII, 130. 147. VIII, 65. 118. Gevallen, waarbij twee delen in de indir. rede en één deel in de dir. rede staan, zijn o.a. I, 216. III, 32 in fine.

³⁾ Vgl. bl. 41, § 1.

⁴⁾ De Nos. 2 en 5 iets afwijkend.

⁵⁾ A = eerste spreker, B = tweede spreker (a, b: indir. rede).

- *4. I, 35. Kroisos heeft de Phrugiër Adrastos gereinigd: 1°. Kroisos vraagt Adrastos, wie hij is. 2°. Antwoord van Adrastos. 3°. Kroisos spreekt weer¹⁾.
- *5. I, 117-118. Astuages ondervraagt Harpagos over het te vondeling leggen van Kuros: 1°. Vraag van Astuages. 2°. Antwoord van Harpagos (c. 117). 3°. Antwoord van Astuages (hiervan staat het begin in de indir. rede. c. 118).
- *6. I, 159. Toen het orakel in Branchidai aan Aristodikos geantwoord had, dat Kume Paktues aan de Perzen moest uitleveren, deed Aristodikos met opzet het volgende: Hij joeg alle vogels weg, die in de tempel hun nest hadden. Toen hij dit deed, kwam een stem uit het heiligdom en zeide: „Hoe durft u mijn smekelingen uit mijn tempel weg te jagen?” Aristodikos sprak: „Komt u zo uw smekelingen te hulp en beveelt u de Kumaiërs hun smekeling uit te leveren?” En hij antwoordde aldus: „Ja, dat beveel ik, opdat u eerder omkomt en niet meer naar het orakel komt om over de uitlevering van smekelingen te vragen”²⁾.
- *7. III, 34. 1°. Kambuses vraagt aan Prexaspes, hoe de Perzen over hem denken. 2°. Antwoord van Prexaspes. 3°. Kambuses spreekt weer. — Dan volgt een tussenverhaal over Kroisos' mening aangaande Kambuses. Zie verder No. 12.
- *8. III, 85. 1°. Dareios spreekt tot zijn stalmeester Oibares. 2°. Antwoord van Oibares. 3°. Dareios spreekt weer.
- *9. VII, 46. Toen Xerxes de hele Hellespontos vol schepen zag, prees hij zich zelf gelukkig, maar daarna weende hij. 1°. Artabanos ondervraagt hem over die gemoedsstemming. 2°. Antwoord van Xerxes: hij weende, toen hij bedacht, dat geen van al die soldaten 100 jaar zou worden. 3°. Artabanos spreekt Xerxes over de kortheid en de rampen van het leven. —
Deze 3 delen van het gesprek kunnen we als een eenheid beschouwen, omdat ze over één onderwerp gaan. Zie verder beneden No. 23.
- *10. IX, 16. Op een gastmaal in Thebai vraagt een Pers aan de Helleen Thersandros, waar hij vandaan komt. Thersandros antwoordt: Uit Orchomenos (Vraag en antwoord in de indir. rede!). 1°. De Pers spreekt over de kortheid van het leven. 2°. Thersandros stelt hem een vraag. 3°. Antwoord van de Pers.
11. IX, 91. 1°. Leotuchides stelt een vraag aan de Samische gezant. 2°. Antwoord van de Samiër. 3°. Antwoord van Leotuchides. —

¹⁾ Vgl. I, 35 enz.: bl. 180, 21.

²⁾ Vgl. Hdt. I, 160 (bl. 140, 2) en I, 158-159 (bl. 174, 2).

Vooraf (c. 90) gaat nog een toespraak van de Samiër in de indir. rede.

- *12. III, 35. (Vervolg op No. 7). Dan gaat Herodotos weer verder met z'n verhaal over Kambuses en Prexaspes: 1°. Kambuses zegt tot Prexaspes, dat hij diens zoon zal neerschieten. (Dan volgt in de indir. rede een bevel tot de dienaren). 2°. Na de moord vraagt hij Prexaspes, of hij al eens iemand zo goed heeft zien schieten. 3°. Antwoord van Prexaspes. —
Het gehele gesprek is dus verdeeld in 2×3 delen.
- *13. VII, 15-18. Xerxes raadpleegt Artabanos over een droom: 1°. Xerxes spreekt (c. 15). (Artabanos gehoorzaamde niet op het eerste bevel; tenslotte zei hij:) 2°. Rede van Artabanos (c. 16). (In c. 17 wordt verhaald, hoe Artabanos hetzelfde droomt.) 3°. Artabanos spreekt weer tot Xerxes (c. 18)¹⁾.
- *14. II, 133. Het orakel in Boeto kondigde Mukerinos aan, dat hij nog slechts zes jaar zou leven. Deze was daar vertoornd over en verweet het orakel, dat zijn vader en oom de goden veracht hadden en toch lang geleefd hadden, maar dat hij, die zo vroom was, zo spoedig zou sterven. Het orakel antwoordde, dat juist daarom zijn leven zo spoedig zou eindigen.
- *15. III, 27. Kambuses ondervraagt de overheden in Memphis over het feest voor Apis (1). Antwoord der Egyptenaren (2). Slotwoord van Kambuses (3). —
Aanklacht, verdediging, oordeel.

Dergelijke driedelingen in de indir. rede staan b.v. ook nog in III, 124 en VIII, 58.

α 2. Driedeling van gesprekken. II. 3×2 redevoeringen.

Niet zelden is een gesprek in 3×2 delen verdeeld²⁾. Ook deze gevallen moeten beschouwd worden als voorbeelden van latente triaden, te meer daar de 6 als typisch getal geen rol van betekenis speelt en zeker niet als latente 6. Deze voorbeelden verschillen alle zes in meerdere of mindere mate van elkaar. De twee eerste gevallen zijn ongeveer aan elkaar gelijk: drie maal een vraag en een antwoord. No. 16 heeft het eerste derde deel in de indir. rede, No. 17 staat geheel in de indirecte rede. In No. 18 wordt afwisselend door een

¹⁾ Vgl. VII, 10 enz. (bl. 114, 15 en bl. 181, 27), VII, 16 (bl. 189, 25) en bl. 68, noot 1.

²⁾ Vgl. ook Hdt. VII, 82 en 121: bl. 129, 1 (3×2 aanvoerders).

van twee personen gesproken, terwijl No. 19 hiervan slechts in zover afwijkt, dat spreker A niet in alle drie de gevallen dezelfde persoon is. In de twee laatste gevallen vinden we een gesprek tussen 3 personen, maar in elk geval volgens een andere indeling.

Driedelingen als de hier genoemde kunnen in het algemeen als typisch beschouwd worden.

- *16. I, 120. Astuages ondervraagt de Magiërs over Kuros: 1°. Vraag van Astuages (ind. rede). 2°. Antwoord der Magiërs (ind. rede). 3°. Vraag van Astuages. 4°. Antwoord van de Magiërs. 5°. Astuages stelt nogmaals een vraag. 6°. Het antwoord der Magiërs. — Schema: abABAB, dus 3×2 , d.i. $3 \times (\text{vraag} + \text{antwoord})$.
- *17. V, 13. Dareios ondervraagt twee Paioniërs: 1°. Vraag van Dareios. 2°. Antwoord der Paioniërs. 3°. Vraag van D. 4°. Antw. d. P.¹⁾. 5°. Vr. v. D. 6°. Antw. d. P. — Schema: ababab of 3×2 .
- *18. VII, 101-104. Toen Xerxes in Doriskos leger en vloot gemonsterd had, ontbood hij Demaratos, ex-koning van Sparte: 1°. Vraag van Xerxes. 2°. Vraag van Demaratos. 3°. Antwoord van Xerxes (ind. rede) (c. 101). 4°. Demaratos spreekt (c. 102). 5°. Xerxes spreekt (c. 103). 6°. Demaratos spreekt (c. 104). — Schema: ABaBAB; ieder spreekt drie maal²⁾.
- *19. VII, 157-162. Helleense gezanten zijn in Surakoesai gekomen om bij de dreigende inval van Xerxes de hulp van Geloon te vragen: 1°. Rede der gezanten (c. 157). 2°. Antwoord van Geloon (c. 158). 3°. De Spartaanse gezant spreekt (c. 159). 4°. Antwoord van Geloon (c. 160). 5°. Rede van de Atheense gezant (c. 161). 6°. Antwoord van Geloon (c. 162). — Er zijn waarschijnlijk wel onderhandelingen gevoerd, maar het hier gegeven verhaal is niet historisch³⁾ (How-Wells). Drie maal spreekt een der gezanten, 3 maal spreekt Geloon. Schema: AB. AB. AB. d.w.z. 3×2 , n.l. $3 \times (\text{rede} + \text{antwoord})$.

¹⁾ Voor 3° en 4° cf. bl. 192, 1. Deze vraag is driedelig. Het hele gesprek verloopt dus als volgt: 1-2-[3(1-2-3)]-[4(3-2-1)]-5-6.

²⁾ Vgl. bl. 68, noot 1. — Aly bl. 163 zegt: „Ieder komt twee maal aan het woord”, waarmee hij dan bedoelt 1°, 4°, 5°, 6°. Waarschijnlijk is het beter de tussenvraag van Demaratos („Zal ik naar waarheid of naar uw genoegen spreken?”) met het korte antwoord van Xerxes in de indir. rede er bij te nemen. Dan krijgen we een dubbel drietal, wat in dit verband beter past dan een vier-tal, dat bij Herodotos voor zover ik heb kunnen nagaan als typisch getal nooit voorkomt. — Vgl. verder Hdt. VII, 101 enz. (bl. 182, 28) en VII, 10 enz. (bl. 114, 15).

³⁾ De schematische driedeling van het onderhoud bevestigt deze opvatting nog.

- *20. III, 62-63. Toen Kambuses op zijn terugtocht uit Egypte het bericht over de opstand van Ps.-Smerdis vernomen had, ondervroeg hij Prexaspes: 1°. Vraag van Kambuses. 2°. Antwoord van Prexaspes: deze raadt aan de heraut te ondervragen (c. 62). 3°. Vraag van Prexaspes aan de heraut. 4°. Antwoord van de heraut. 5°. Dan spreekt Kambuses weer en stelt aan Prexaspes een vraag. 6°. Antwoord van Prexaspes (c. 63). —

Schema: AB. BC. AB of $2 + 2 + 2$ (3×2). Het gesprek van Kambuses met Prexaspes omraamt dat van Prexaspes met de heraut.

- *21. VII, 234-237. Na de slag bij Thermopulai onderhield Xerxes zich met Demaratos over de Spartanen: 1°. Vraag van Xerxes. 2°. Antwoord van Demaratos. 3°. Nieuwe vraag van Xerxes (c. 234). 4°. Raad van Demaratos (c. 235). 5°. Achaimenes spreekt (c. 236). 6°. Antwoord van Xerxes aan Achaimenes (c. 237). —

Schema: ABAB. CA of 3×2 ($[2 + 2] + 2$). Eerst spreken Xerxes en Demaratos en daarna Achaimenes en Xerxes, zodat het typische drietal op een enigzins andere wijze dan in No. 20 verkregen wordt¹).

α 3. Driedeling van gesprekken. III. Drie groepen redevoeringen.

- *22. I, 36-42. a). Kroisos en de Musiërs: 1°. De Musiërs vragen aan Kroisos om zijn zoon met enige mannen te zenden om een wild zwijn, dat hun velden verwoest, te doden. 2°. Kroisos antwoordt, dat zijn zoon niet mee kan gaan, maar dat hij wel andere mannen met hen zal meezenden (c. 36).

b). Kroisos en Atus: 1°. Kroisos' zoon Atus vraagt zijn vader, waarom hij niet mee mag (c. 37). 2°. Kroisos deelt hem de reden mee (c. 38). 3°. Antwoord van Atus hierop (c. 39). 4°. Kroisos staat Atus toe mee te gaan (c. 40).

c). Kroisos en Adrastos: 1°. Kroisos verzoekt Adrastos om Atus gedurende die expeditie te bewaken (c. 41). 2°. Antwoord van Adrastos (c. 42). —

De drie delen verhouden zich als $2 : 4 : 2$.

- *23. VII, 46-52. Het gesprek tussen Xerxes en Artabanos is in 3 delen²) verdeeld (c. 46; cc. 47-50; cc. 51-52), waarin drie verschillende onderwerpen besproken worden. Verhouding $3 : 5 : 2$.

a). 1°. Artabanos. 2°. Xerxes. Over de korthed en de rampen
3°. Artabanos (c. 46). van het leven.

¹) Vgl. Hdt. VII, 10 enz. (bl. 114, 15), VII, 101 enz. (bl. 182, 28) en bl. 68, noot 1.

²) Vgl. Hdt. VII, 10 enz. (bl. 181, 27) en bl. 68, noot 1.

- b). 1°. Xerxes. 2°. Artabanos (c. 47). 3°. Xerxes (c. 48). 4°. Artabanos (c. 49). 5°. Xerxes (c. 50). 1°-2°. Over de droom en de 2 vijanden. 3°. Welke zijn die 2 vijanden? 4°. Over die twee vijanden. 5°. Antwoord op voorafgaande.
- c). 1°. Artabanos (c. 51). 2°. Xerxes (c. 52). 1°. Laat de Ioniërs niet tegen de Atheners strijden. 2°. Xerxes stelt hem op dit punt gerust.

Een dergelijke driedeling komt ook voor in het reeds op bl. 176, 10 behandelde I, 30-32 (deze 3 delen verhouden zich als 4:2:2).

β. *Andere driedelingen (driedeling van een rede, een passage, van zinsdelen).*

In de eerste vijf voorbeelden vinden we een driedeling van een redevoering. Zulk een driedeling kan typisch zijn, hoewel het niet in alle gevallen met zekerheid te zeggen is.

- *24. VII, 9. De rede van Mardonios kan in 3 delen verdeeld worden: Vrees voor de Hellenen kunnen wij niet hebben, want: § 1. We kennen hun geringe macht. § 2. De Hellenen zijn zo dom steeds onderling te vechten. § 3. Wie zou zich tegen ons durven verzetten? ¹⁾).
- *25. VII, 16. Rede van Artabanos: § 1. Van twee meningen werd in de raad de slechtste gekozen. § 2. Dromen zijn onbetrouwbaar. § 3. Als de droom onophoudelijk komt, houd ook ik (Artabanos) hem voor goddelijk ²⁾).
- *26. VIII, 60. Rede van Themistokles: § 1. Een zeeslag bij de Isthmos is onvoordelig voor ons. § 2. Bij Salamis is een gunstig slagveld. § 3. Volgt u mijn raad, dan zullen de Perzen niet verder oprukken, maar teruggaan ³⁾).
- *27. VIII, 68. Rede van Artemisia: § 1. Lever geen zeeslag tegen de Atheners. § 2. Zorg, dat de Helleense vloot uiteengaat. § 3. Een zeeslag zal voor Xerxes na een nederlaag ook voor het veldleger verderfelijk zijn.
- *28. VIII, 144. In de rede der Atheners kan men 3 delen onderscheiden: 1°. Weerlegging der beledigende verdenking van ontrouw. 2°. Afwijzing van het door Sparte aangeboden onderhoud van de gezinnen

¹⁾ Reeds Czajkowski bl. 101 schijnt op dit voorbeeld te zinspelen.

²⁾ Vgl. Hdt. VII, 10 enz. (bl. 114, 15).

³⁾ Vgl. Hdt. VIII, 60: bl. 153, 7 en 8.

der Atheners (vanaf ὑμέων μέντοι ἀγόμεθα ...). 3°. Aansporing tot het spoedig zenden van een leger (vanaf νῦν δέ, ὥς οὐτω ἐχόντων ...) ¹⁾.

Een typisch drietal voorbeelden in een rede :

- *29. V, 92. De rede van Sosikles is aldus verdeeld :

Inleiding : U, Lakedaimoniërs, weet niet, wat tyrannis is ; wij hebben het ondervonden (§ 1).

1°. De geschiedenis van Labda ; Kupselos als kind (§§ 2-5).

2°. Diens zoon Periandros krijgt een raad van Thrasuboeolos (§§ 6-7).

3°. Periandros' geschenk ter ere van de dode Melissa (§ 7).

Slot : Zo ziet een tyrannis er uit ; dus stemmen wij tegen het voorstel (§ 7). —

De 3 voorbeelden vormen een klimax ²⁾. Dat dit drietal typisch is blijkt ten overvloede uit het nog twee maal voorkomen van een typische 3 in deze rede.

De twee volgende voorbeelden van stilistische dieldeling mogen ook wel als typisch beschouwd worden. No. 30 is de verdeling van een passage in 3 delen.

- *30. I, 71-91. Voor het eerst in het werk van Herodotos, schrijft Aly ³⁾, vinden we hier een kompositie in grote stijl met het zwaartepunt aan het slot : a. 71-72. Inleiding. Kroisos maakt zich gereed naar Kappadokië op te rukken om tegen Kuros te strijden. b. 73-84 (82 v. is 'n uitweiding). Eenvoudig verhaal : Beschrijving van de oorlog en de val van Sardeis. c. 85-91. Uitvoerige schildering : Het lot van Kroisos zelf.

- *31. I, 23. III, 50-53. V, 92. Herodotos verhaalt de geschiedenis van Periandros in 3 delen op drie verschillende plaatsen in zijn boek. a. I, 23. (Arioon) episodisch. b. III, 50-53. pragmatismotiverend. c. V, 92. als voorbeeld in een rede. —

Herodotos kon dit verhaal nergens gemakkelijk in z'n geheel invoegen. Daardoor komt het, dat het drie episoden zijn geworden ⁴⁾. Wanneer Herodotos dit verhaal opzettelijk in drie delen gesplitst heeft, is dat drietal typisch. Dit wordt misschien enigszins aannemelijk gemaakt door het feit, dat in elk van die drie episoden typische drietallen voorkomen.

¹⁾ Vgl. Stein en How-Wells. Cf. Hdt. VIII, 144 : bl. 153, 9 en bl. 191, 36.

²⁾ Aly bl. 152 vv. en 240, waaruit dit voorbeeld overgenomen is.

³⁾ bl. 44.

⁴⁾ Dit voorbeeld overgenomen uit Aly bl. 93.

Tenslotte nog vijf voorbeelden van een driedelig zinsdeel:

- *32. I, 17. Oorlog van Saduattes van Ludië tegen Miletos: Wanneer hij in Milesië gekomen was, vernielde (1) hij de huizen op de velden niet, noch stak hij ze in brand (2) noch rukte hij er de deuren uit (3), maar liet ze ongeschonden. —
Dit schema is verwant met de formule „3, maar de 4e” (bl. 48, α 2 met n. 3).
- *33. I, 23. Arioon was de eerste ..., die een dithurambos dichtte (1) en ook zo noemde (2) en opvoerde (3) in Korinthus. —
Daar de hier vermelde feiten niet helemaal juist zijn¹⁾, ligt het voor de hand, dat we hier met een typische schildering te doen hebben.
- *34. III, 21. De Aithiopische koning zegt tot de Perzische verspieters: De koning der Perzen heeft u niet met geschenken gezonden uit verlangen mijn gastvriend te worden (1), noch spreekt u de waarheid (want u zijt als verspieters hier) (2), noch is hij (n.l. de Perzische koning) een rechtvaardig man (3). —
Stilistische klimax.
- *35. III, 50. Toen Periandros' zoon uit de woorden van zijn grootvader begrepen had, dat zijn moeder door Periandros zelf gedood was, deed hem dit zo'n verdriet, dat hij zijn vader noch toesprak, noch als hij aangesproken werd antwoordde, noch hem op zijn vragen enig bescheid gaf (οὔτε προσεῖπε, διαλεγομένῳ τε οὔτε προσδιέλεγετο ἱστορέοντι τε λόγον οὐδένᾳ ἐδίδου)²⁾. —
Dat deze driedeling typisch is, wordt nog waarschijnlijker gemaakt doordat in deze passage nog meer drietallen voorkomen³⁾.
- *36. VIII, 144. De derde reden, die de Atheners opnoemen (zie bl. 153, 9), bestaat uit drie delen: de gemeenschappelijke tempels der goden (1), de (gemeenschappelijke) offeringen (2) en de gelijke zeden (3). —
Dit kunstmatig schema⁴⁾ wijst er op, dat we hier met een typische driedeling te doen hebben.

§ 2. Drievoudige herhalingen

α. Drievoudige vraag.

Een drievoudige vraag treffen we bij Herodotos slechts twee keer aan. Ze is door de schrijver gevormd in aansluiting bij Homeros en

¹⁾ Vgl. Stein en vooral Bähr en How-Wells.

²⁾ Van de beide parallelle zinsdelen οὔτε προσεῖπε, διαλεγομένῳ τε ... wordt het praedikaat van het laatste weer in twee leden verdeeld: οὔτε προσδιέλεγετο ἱστορέοντι τε ... ἐδίδου (Stein; z. d. andere voorbeelden van dit verschijnsel).

³⁾ Hdt. III, 50-52. 52. 53 (bl. 170, 20; bl. 50, 19; bl. 100, 10).

⁴⁾ Vgl. bl. 189, 28 met bl. 68, noot 1.

dus typisch. Ook vragen, die uit meer of minder delen bestaan, komen voor. Deze vorm van vragen is een vaste formule, die geregeld terugkeert en die ook bij Homeros te vinden is¹⁾. Het is, zoals Bähr²⁾ zegt, „solemnis ut videtur peregrinos interrogandi aut appellandi ratio”. Men lette er evenwel op, dat deze wijze van vragen meermalen een uiting van minachting is. Heel duidelijk is dat in de Nos. 2a en 2d³⁾.

- *1. V, 13. Dareios vraagt aan de Paioniërs: τίνες τε οἱ Παίονες ἄνθρωποι εἰσι (1) καὶ κοῦ γῆς οἰκημένοι (2), καὶ τί ἐκεῖνοι ἐθέλοντες ἔλθοιεν ἐς Σάρδεις (3). —

Vgl. V, 73 en III, 156 (beneden Nos. 2d en 2f).

De Paioniërs beantwoorden de 3 vragen in omgekeerde volgorde (chiasme). In deze passage staat nog twee maal een typische 3⁴⁾.

- *2. I, 35. Kroisos vraagt aan Adrastos: τίς τε ἐὼν (1) καὶ κόθεν τῆς Φρυγίης ἥκων (2) ἐπίσιός μοι ἐγένεο; τίνα τε ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἐφόνευσας (3); —

Vgl. II, 115; IV, 145 en III, 140 (beneden Nos. 2 b, 2c en 2e).

Hier volgen nog enkele voorbeelden van een overeenkomstige tweenvoudige vraag.

- 2a. I, 153. Kuros vroeg τίνες ἐόντες ἄνθρωποι (1) Λακεδαιμόνιοι καὶ κόσσοι πλῆθος (2) ταῦτα ἐωυτῷ προαγορεύουσι.
- 2b. II, 115. εἰρώτα τὸν Ἀλέξανδρον ὁ Πρωτεύς, τίς εἶη (1) καὶ ὁκόθεν πλώοι (2). ∞
- 2c. IV, 145. De Lakedaimoniërs zonden een bode πεισόμενοι τίνες τε (1) καὶ ὁκόθεν εἰσὶ (2). ∞
- 2d. V, 73. De satraap van Sardeis vroeg de Atheense gezanten τίνες ἐόντες ἄνθρωποι (1) καὶ κῇ γῆς οἰκημένοι (2) δεοῖατο Περσέων σύμμαχοι γενέσθαι.
- 2e. III, 140. εἰρώτων οἱ ἐρμηνέες τίς τε εἶη (1) καὶ τί ποιήσας (2) εὐεργέτης φησὶ εἶναι βασιλέος.
- 2f. III, 156. εἰρώτων τίς τε εἶη (1) καὶ ὅτευ δεόμενος (2) ἦκοι.

β. Drie maal eenzelfde getal.

Hiervan heb ik acht voorbeelden genoteerd, waarvan alleen

¹⁾ B.v. α 170-172 = ξ 187-189 (zesvoudige vraag); τ 105 (drievoudige vraag = de eerste helft van α 170-172); π 57-58 (drievoudige vraag, n.l. 2, 5 en 6 van α 170-172); π 223-224 (tweenvoudige vraag, n.l. [4 + 5] en 6 van α 170-172).

²⁾ ad I, 35.

³⁾ Vgl. bij deze twee plaatsen de aant. van Stein en How-Wells.

⁴⁾ Hdt. V, 12 en V, 13 (bl. 167, 7 en bl. 187, 17).

No. 10 enigszins dubieus is. De getallen zijn hier: de 1 (No. 4); de 2 (Nos. 8 en 10); de 9 (No. 9); de 12 (No. 7); de 14 (No. 3); de 60 (No. 5) en de 341 (No. 6). Dat 3 maal hetzelfde getal uitdrukkelijk genoemd wordt, komt maar 3 maal voor (Nos. 4, 7 en 10) en nog een keer met een kleine afwijking in de formulering (No. 3). Twee maal genoemd vinden we het in de Nos. 5 en 8, één maal in de Nos. 6 en 9. Bij Homeros treffen we ook reeds twee voorbeelden van dit verschijnsel aan¹⁾.

- *3. I, 86. Kroisos had 14 jaar geregeerd; 14 dagen duurde het beleg van Sardeis; 2×7 Ludiërs zouden met hem verbrand worden. — Reeds Stein en How-Wells wezen er op, dat Herodotos Kroisos maar 14 jaar²⁾ laat regeren vanwege de merkwaardige overeenstemming met het aantal dagen van de belegering.

- *4. I, 164. Harpagos eiste, dat de Phokaiërs een borstwering afbraken en een huis aan de koning wijdden. De Phokaiërs vroegen een dag bedenktijd. —

Dat de Phokaiërs binnen één dag met hun vrouwen, kinderen en roerende goederen de stad konden ontruimen, is onwaarschijnlijk³⁾.

- *5. I, 166. De Turseniërs en Carthagers kwamen ieder met 60 schepen; de Phokaiërs bemanden toen ook 60 schepen (zeeslag bij Alalia).

- *6. II, 142. Van Menes tot Sethoon waren 341 mensengeslachten voorbijgegaan. Daarin waren even zoveel koningen en even zoveel hogepriesters geweest. —

Dat er in die tijd evenveel hogepriesters als koningen geweest waren, is onwaarschijnlijk; ook is het niet juist op elke generatie één koning te rekenen⁴⁾.

¹⁾ I 289 enz.; λ 311 v.: bl. 43, 15 en 16. — Vgl. Ps.-Kallisthenes, *Alexandros-roman*, ed. Müller II, 29 in fine: ... πλάτος αὐτοῦ (sc. τοῦ ποταμοῦ) πορία ἡμερῶν τριῶν; II, 30 in fine ... τὸν ποταμὸν καὶ περὰ πᾶς ὁ λαὸς δι' ἡμερῶν τριῶν. 'Ὁν διαβάς Ἀμμόρουν ποταμὸν τοῦτον ἐκάλεσε' τρεῖς γὰρ ἡμέρας ὕδωρ ἦν ῥέον καὶ τρεῖς ἄμμον. Kretschmer, *Neugr. Märchen*, bl. 103 v. ($3 \times$ getal 3); bl. 195 (3×40); bl. 93 v. (3×1000). In de Petoebastissage van de Pap. Krall (Wenen), kolom R¹, 26 v. (Spiegelberg [voll. titel z. bl. 46, n. 3], bl. 65): „[Hij] greep een veldteken, [welks derde deel van] hout uit Arabië, welks derde deel van [...] (en) welks derde deel van ijzer was". 1001 Nacht, I, 331 en 334 ($3 \times$ getal 50); I. 189 en 192 ($3 \times$ getal 40).

²⁾ De chronologen geven Kroisos 15 jaar (14 jaar en enige maanden). — Reeds Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 12, n. 33 noemt dit voorbeeld.

³⁾ Vgl. M. Clerc, *Rev. des étud. anciennes*, 1905, bl. 329 v. en *Rev. des étud. grecques*, 1905, bl. 143 v.

⁴⁾ Bähr, Stein, Wiedemann, How-Wells. — Voor het getal 341, dat niet reëel is, zie Stein.

- *7. II, 147-148. De Egyptenaren stelden *12 koningen* aan, na heel Egypte in *12 delen* te hebben verdeeld (c. 147). ... Dezen bouwden het labyrinth ... Het heeft *12 hallen* (c. 148). —
De 12 in c. 147 is typisch, die in c. 148 waarschijnlijk ook ¹⁾. Het feit, dat hier drie maal het getal 12 voorkomt, zou er op kunnen wijzen, dat Herodotos opzettelijk tot een typisch drietal wilde komen. Dit feit doet eveneens het vermoeden aan de hand, dat Herodotos de 12 hallen wel degelijk met de 12 koningen in verband wilde brengen ²⁾.
- *8. IV, 155-157. Twee maal ³⁾ beval de Puthia Battos naar Libue te gaan (cc. 155-156). Battos ging met 2 vijftigriemers naar Libue (c. 156). *Twee jaar* woonden ze op het eiland Platea (c. 157) ⁴⁾.
- *9. VII, 114. Bij *Enneai Hodoi* begroeven de Perzen *even zoveel* zoons en dochters van inheemse mannen levend.
10. VIII, 37-39. Toen de Perzen een aanval op Delphoi ondernamen, deden zich wonderbare verschijnselen voor: ... Het *tweede wonder*, dat daarna gebeurde, ...: bliksems vielen uit de hemel en *2 toppen* van de Parnassos stortten met luid geraas op hen ... (c. 37). ... *Twee zwaargewapenden* van meer dan menselijke grootte vervolgden hen (c. 38). ... Dit waren de *twee* inheemse heroën (c. 39). —
Wel geeft Herodotos alleen bij het tweede van de drie wonderbare gebeurtenissen het rangtelwoord aan, maar dat δεύτερα in τὰ δὲ δὴ ἐπὶ τούτῳ δεύτερα ἐπιγενομένα kan even goed een meer verzwakte betekenis hebben („volgende”). Daarom is het twijfelachtig, of men hier een typisch drie maal voorkomen van het tweetal mag aannemen.

¹⁾ Vgl. Bähr, Wiedemann, How-Wells; voor c. 148 zie Straboon 811 en de aant. der commentaren.

²⁾ Vgl. hiervoor Bähr ad II, 147.

³⁾ Vgl. Hdt. IV, 156 v.: bl. 181, 26.

⁴⁾ In deze Kurenaïsche versie (cc. 155-156) komen dus twee orakels voor, die op de stichting van Kurene betrekking hebben. (Dit zijn twee van de drie antwoorden der Puthia: bl. 174, 3). Ook in de Theraïsche versie beveelt de Puthia twee maal een stad in Libue te stichten (cc. 150-151). De Theraïsche versie kent eveneens twee vijftigriemers (c. 153).

TWEEDE DEEL

HEBDOMADEN EN ENNEADEN

INLEIDING

De oudste tijdmeting¹⁾ bij de Indoeuropeeërs richtte zich veel meer naar de maan dan naar de zon. De duur van de maanmaand is verschillend naargelang zij als synodische of siderische of wel als „lichtmaand” beschouwd wordt. In het eerste geval duurt zij 29 à 30 dagen, in de twee andere gevallen ongeveer 27 à 28 dagen. Alle drie de soorten van maanden kwamen in de oudheid voor. De eenvoudigste verdeling van de maand is die in twee delen van 14 of 15 dagen. Dit komt o.a. bij de Perzen en de oudste Hellenen²⁾ voor. Oeroud is ook de week van 5 dagen (d.i. het zesde deel van de synodische maand) van de Babuloniërs, Perzen en andere volken³⁾.

Alle kortere regelmatige tijdperken bij de Hellenen (en andere volken), in het bijzonder die van 5, 7, 9 en 10 dagen, stellen delen van de maand voor. De synodische maand valt volgens Roscher natuurlijkerwijze in perioden van 10 dagen uiteen, terwijl de siderische, respectievelijk de lichtmaand, in tijdperken van 7 en 9 dagen kan verdeeld worden⁴⁾. Een verdeling van de maand in drie dekadē vinden we o.a. bij de oudste Egyptenaren, de Hellenen van de historische tijd, de Chinezen en de Nieuw-Zeelanders.

Bij verschillende volken (o.a. Joden en Perzen) komen naast tijdperken van 7 of 9 dagen er ook van 7 of 9 jaar voor. Zo vinden we ook bij de Hellenen naast 7-, 9- en 10-daagse perioden er eveneens van 7, 9 en 10 jaar. Bij deze heptaëteriden, enneaëteriden en dekaëteriden heeft men blijkbaar het begrip van de week op het jaar overgedragen⁵⁾.

¹⁾ Het eerste stuk van deze inleiding steunt op Roscher, *Fristen*, bl. 4; 5; 7; 8; 68-71. Vgl. ook Boll in Pauly-Wissowa, RE VII, 2547 vv. en 2554 vv. s. v. Hebdomas.

²⁾ Over dichomenische perioden z. ook Usener, bl. 334.

³⁾ Ook de 20-daagse maand van de Mexicanen bestond uit 4 weken van 5 dagen (Roscher, *Fristen*, bl. 7, n. 21).

⁴⁾ De achtdaagse week van de Romeinen stelde wel evenals de zevendaagse oorspronkelijk het vierde deel van de maand voor (Roscher, *Fristen*, bl. 7).

⁵⁾ De „7 jaren” zijn in vele gevallen slechts een uitbreiding van de oude 7-daagse weken of, met andere woorden, jaarhebdomaden (Roscher, *Fristen*, bl. 39). Voor de nauwe samenhang tussen dag- en jaarperioden zie ook Plinius, *N.H.* 7, 175, waarbij Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 91, Zu S. 39 a. E.

Tijdperken van 10 dagen en 10 jaren, die bij de Hellenen van de *historische* tijd heel gewoon zijn¹⁾, komen in tegenstelling met enneaden en hebdomaden in het *oudste* epos (Homeros) en de oudste mythen slechts uiterst zelden voor. Hier blijkt uit, dat dekaden en de daar ten nauwste mee samenhangende 30-daagse maanden van jongere oorsprong zijn dan de enneaden en hebdomaden en de daarmee overeenkomende maanden van 27 en 28 dagen. Het is niet altijd met zekerheid uit te maken, of hebdomaden ouder zijn dan enneaden of omgekeerd²⁾.

*Hebdomaden*³⁾. De periode van 7 dagen is veel frekwenter dan die van 9. De oorsprong van deze 7-daagse periode ligt waarschijnlijk niet in de Assurisch-Babulonische astrologie (zevental der planeten)⁴⁾, maar dit tijdperk is uit de natuurlijke verdeling van de maanmaand in 4 weken van 7 dagen ontstaan⁵⁾, een verdeling, die zich ook bij de primitieve volken zelfstandig kon ontwikkelen. Dit bewijst Roscher door parallellen bij verschillende Indianenstammen⁶⁾. Daarom is het ook niet noodzakelijk het heilige getal 7 der Hellenen uit de planetenkultus der Babuloniërs⁷⁾ af te leiden. Alleen volken als b.v. de Joden en de Perzen, die van ouds al in nauwe betrekking tot de Babulonische kultuur stonden, hebben hun heilig getal 7 waarschijnlijk van de Assuriërs overgenomen.

In de 7-daagse tijdperken, die als het vierde deel van de maand moeten beschouwd worden, vinden we een der voornaamste wortels, waaruit de heiligheid⁸⁾ en de typische betekenis van het getal 7 ont-

¹⁾ Vgl. voor de betekenis van de δεκάτη Roscher, *Fristen*, bl. 70, n. 202.

²⁾ Zie verder bl. 200, reg. 8 vv.

³⁾ Naar Roscher, *Fristen*, bl. 29; 4; 71, 7; 73, 11. —, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 71, 7; 75, n. 165; 68, 2; 68, 3; 11 v. —, *Hebdomadenlehren*, bl. 160 v.; 214, Zu S. 12, Anm. 33; 175. Vgl. ook Usener, bl. 349 v. en H. Diels, *Festschrift f. Th. Gomperz*, Wien, 1902, bl. 10.

⁴⁾ Behalve de geleerden, die Roscher (*Fristen*, bl. 4, n. 4 met *Sieben- und Neunzahl*, bl. 75, ad S. 4, Anm. 4; vgl. verder *Hebdomadenlehren*, bl. 160, n. 229) noemt, neemt ook Kubitschek, *Grundriss der antiken Zeitrechnung*, München 1928, bl. 31 nog aan, dat de 7-daagse week uit de Chaldaïsche wetenschap stamt.

⁵⁾ Voorbeelden bij Roscher, *Hebdomadenl.*, bl. 202. Vgl. ook Waltz, bl. 27.

⁶⁾ Roscher, *Fristen*, bl. 71, n. 204; id., *Sieben- und Neunzahl*, bl. 101 ad S. 72 en *Hebdomadenl.*, bl. 209, Zu Abh. I, 72. — Zie verder beneden bl. 201, n. 2 in fine.

⁷⁾ Ook bij de *Babuloniërs* en Joden berust de oorsprong van de 7 als heilig getal niet op de kultus van de 7 planeten, maar op de 7-daagse fasen van de maan. De planetenkultus is sekundair; vgl. Hehn, bl. 44-52; 57-62.

⁸⁾ In de betekenis van de getallen 7 en 9 voor de verdeling van de omlooptijd van de maan ligt trouwens al een godsdienstig element, in zover de maan van

staan zijn. Het gebruik van een heilige 7 in de kultus en de mythen is zeer menigvuldig. Eerst hebben zich aan de periode van 7 dagen, de oudste van alle hebdomadische tijdperken, die van 7 maanden, 7 jaren¹⁾ en 7 $\gamma\epsilon\upsilon\epsilon\alpha\iota$ aangesloten (ook buiten kultus en mythen); daarna is de 7 van de tijd op de ruimte en alle mogelijke andere verhoudingen overgedragen. In het begin kwam de 7 alleen in de kultus voor, dus als „heilige” zeven. Daarna drong ze in allerlei filosofische theorieën binnen en werd langzamerhand een „typisch” en populair getal. Evenals de 3 werd ook de 7 als uitdrukking van de hoogste volmaaktheid en van het alles omvattend geheel gebruikt²⁾.

In de geschiedenis van het getal 7 bij de Hellenen kan men twee hoofdtijdvakken onderscheiden, een ouder en een jonger. Reeds in zeer oude tijden kan men hier tijdperken van 7 dagen en 7 jaren aantreffen³⁾. Opvallend is in het bijzonder, dat de 7 zeer veel voorkomt in gevallen, die uit de kring van de Apolloon- en Dionusoskultus stammen en ook in alle kultussen en mythen, die tot het Boiotisch-Euboïsch kultusgebied behoren of er vandaan komen⁴⁾. Het oudste tijdvak heeft in het algemeen de natuurlijke verdeling van de 28-daagse maand in 4 weken van 7 dagen tot uitgangspunt, het tweede begint pas in de Hellenistische tijd en staat sterk onder invloed van de Babulonische planetenkultus⁵⁾.

Enneaden. Ook hier is in verreweg de meeste gevallen het uitgangspunt voor de ontwikkeling van de 9 tot een typisch en heilig getal de enneadische periode (week) geweest, d.w.z. de natuurlijke verdeling van de 27-daagse siderische of „lichtmaand” in drie negendaagse weken⁶⁾. Daarnaast zijn weliswaar ook gevallen aan te geven.

oudsher voor een der machtigste godheden gehouden werd (Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 4). — Ook H. Diels, *Festschr. f. Gomperz*, bl. 10, wil de Griekse kultus der 7-daagse perioden van de betekenis van de maan en haar fasen voor de oude feesten afleiden en hoofdzakelijk daaruit het typische karakter van het getal 7 verklaren (ook geciteerd bij Roscher, *Fristen*, bl. 77, Zu S. 43).

¹⁾ Zie bl. 197, n. 5.

²⁾ Zie hiervoor uitv. Hehn, bl. 16; 52 vv.; 76 v. en passim. — Vgl. beneden bl. 242, noot 1 in fine.

³⁾ Zie Roscher, *Fristen*, bl. 12 met n. 39^a en bl. 41-60, waarblj bl. 77, Zu S. 43 (tijdperken van 7 dagen); bl. 60-66 (van 7 jaren); bl. 67-68 (van 7 maanden).

⁴⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 68. Voor de 7 in de kultus van Apolloon vergelijk men ook Brandis, *Hermes II* (1867), bl. 271 en Usener, bl. 349.

⁵⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 72, 10; id., *Lex. d. Myth.* III, 2518 vv. s. v. „Planeten und Planetengötter”.

⁶⁾ Vgl. Roscher, *Fristen*, bl. 15, n. 49. Volgens Waltz bl. 33 ligt de betekenis van de 9 in het feit, dat het een z.g. „volmaakt” getal is; dit is evenwel niet de oorspronkelijke betekenis.

waar andere oorzaken meegewerkt hebben. Soms is de 9 door verdriedubbeling van de oeroude heilige 3 ontstaan ¹⁾, b.v. in B 654 ²⁾).

Verhouding tussen de 7 en de 9 ³⁾). Bij de oudste Hellenen komen (evenals bij andere volken) naast hebdomadische tijdperken ook enneadische voor. Maar terwijl in de godsdienst der Hellenen de hebdomaden veel en veel talrijker zijn dan de enneaden, hebben daarentegen in de epische poëzie de enneadische tijdperken verreweg de overhand ⁴⁾. Dus de hebdomaden zijn bij de Hellenen gewoonlijk even veel ouder dan de enneaden als deze doorgaans de dekaden in oudheid schijnen te overtreffen ⁵⁾).

De geweldige rol, die de beide heilige getallen 7 en 9 bij vele volken gespeeld hebben, is voor het grootste deel te verklaren door de belangrijke invloed, die men aan de maan en haar verschillende (hebdomadische of enneadische) fasen op het gehele organische leven toeschreef. Door de verschillende verdelingen van de maand echter en de hieruit volgende concurrentie tussen de hebdomaden en enneaden laat zich ook een dikwijls voorkomende afwisseling

¹⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 72, 9; *Fristen*, bl. 14 en *Enn. Studien*, bl. 27 vv. Daarentegen wilde Kaegi bl. 50 de 9 uitsluitend als versterking der heilige 3 beschouwen.

²⁾ Beneden bl. 260, III, 1. Vgl. ook A 301-303, Π 415-417 en Π 694-696: bl. 262, I.

³⁾ Naar Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 69, 6; 70, 7 en 8; *Fristen*, bl. 72, 9; 18 v.; vgl. ook id., *Ennead. Stud.*, bl. 38 v.; bl. 7, n. 8 en bl. 9 v.

⁴⁾ Vgl. ook H. Diels, *Festschr. f. Gomperz*, bl. 9. In de epische poëzie komen onder de enneaden het meest tijdperken voor; daarnaast zijn vooral nog groepen van 9 mensen en dieren te noemen. Vgl. nog Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 27 v. en 29 vv. Daarnaast beoordele men ook de bewering van U. v. Wilamowitz-Moellendorf, *Der Glaube der Hellenen*, Berlin 1931, I, bl. 91 (naar M. P. Nilsson, *Griech. Feste*, bl. 119): „Zu der Übernahme eines hellenischen Gottes durch Apollon passt es vortrefflich, dass in dem Kultus die *hellenische Zahl neun* noch neben der *apollinischen Siebenzahl* vorkommt“.

⁵⁾ „Brugsch, besonders aber Maspéro (*Sur l'Ennéade: Ét. de Myth. Arch. Egypt. II. Paris 1893*, bl. 337-393), haben nachgewiesen, dass die grosse Ennéade der heliopolitanischen Priesterschule eine sehr alte Grundlage der ägyptischen Religion bildet. Sie besteht aus 3 Enneaden, deren dritte wahrscheinlich die Geschichte der Abgestorbenen im Jenseits bestimmte (Maspéro, t.a.p. II, 353). Auch die hermo-politanische Ennéade war ursprünglich auf die 9-Zahl aufgebaut. Sie behielt noch später ihren Charakter als Ennéade bei, als sie 13 und 15 Götter umfasste (Maspéro, 385). Maspéro bildet sogar eine thebanische Ennéade ab, welche aus 7 Göttern und Göttinnen besteht (Maspéro, *Egypte et Chaldée*, 151). In Ägypten ist somit die 7 offenbar jünger als die 9“ (v. Andrian, bl. 273).

tussen de 7 en de 9 (zelden tussen de 7 en de 10)¹⁾, in het bijzonder tussen de hebdomadische en enneadische tijdperken, zowel bij de Hellenen als bij andere volken, verklaren²⁾.

---

¹⁾ Voor afwisseling tussen de 7, 9, 10 en 12 zie Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 45; tussen de 9 en 10 id., *Enn. Stud.*, bl. 35 (vgl. ook ibidem in Register s. v. „Schwanken”).

²⁾ Afwisseling van 7 en 9 bij de Hellenen: Roscher, *Fristen*, bl. 44, n. 143; 53, n. 166; 66; id., *Sieben- und Neunzahl*, bl. 32; 35 m; 40, n. 94; 50. Zie ook beneden bl. 206, § 3, 1 (ξ 434) met n. 3. Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 6, n. 4; 7; 9 v. en verder in het register s. v. „Schwanken”. — Romeinen: Roscher, *Fristen*, bl. 59, 5. — Germanen: Roscher, *Fristen*, bl. 37; v. Andrian bl. 252. — Indiërs: Roscher, *Fristen*, bl. 34; v. Andrian, bl. 234 met n. 3. — Chinezen: Roscher, *Fristen*, bl. 35, n. 119; v. Andrian bl. 239 v. — Egyptenaren: v. Andrian bl. 247. — De Altaïsche volken: v. Andrian bl. 239, regel 2 en 17. — Polen: v. Andrian, bl. 257. — Russen: id. bl. 257, reg. 15. — Serven: id. bl. 258, noot 1. — Voor afwisseling van 7 en 9 in plaatsnamen, die met 7 of 9 zijn samengesteld zie v. Andrian, bl. 254; vgl. ook beneden bl. 205, n. 2 in fine. — Afwisseling van 7 en 9 en combinatie 7×9 bij de Oost-Oeralvolken z. v. Andrian, bl. 237 met n. 16 en 13. Een variatie op de verering der 7 planeten is wel de verering van 9 planeten bij Oostarische volken: Kaegi, bl. 66. — Zeer merkwaardig is ook, dat in de oude kultuur van Mexico de beide heilige getallen 7 en 9 naast elkaar voorkomen. Dit is weer een bewijs voor de stelling, dat de kultus van die getallen zich ook buiten de invloedssfeer van de Babulonische kultuur zelfstandig kon ontwikkelen (Roscher, *Fristen*, bl. 79, n. 207).

I. HEBDOMADEN BIJ HOMEROS

A. GENOEMDE HEBDOMADEN

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

Hebdomadische tijdperken komen bij Homeros, met uitzondering van T 117, uitsluitend in de Odusseia voor. Hier bestaat echter een belangrijk verschil tussen de 7-daagse en de 7-jarige tijdperken; bij de eersten heeft de wending (μεταβολή, κρίσις) precies op de zevende dag plaats¹⁾, bij de laatsten daarentegen niet in het zevende jaar, maar pas na het einde daarvan, in het begin van het achtste jaar. Deze betekenis van de zevende dag schijnt eenvoudig op z'n oeroude waarde van een kritische termijn van de eerste soort te berusten. Daarentegen zien we, dat bij de tijdperken van zeven jaren de kritische termijn niet in het begin of het verloop van het zevende jaar valt, maar pas na afloop ervan. Ook bij de enneadische dagen jaarperiodes volgt de μεταβολή pas op de 10e dag of in het 10e jaar²⁾.

§ 1. Tijdperken van 7 dagen

6 dagen, op de 7e.

1. κ 80/1. *Zes dagen* lang voeren we zowel 's nachts als overdag voort, op de 7e dag kwamen we aan. — Vgl. o 476/7: beneden No. 4.
2. μ 397 en 399. *Zes dagen* lang deden mijn metgezellen zich te goed aan de beste runderen van de Zonnegod, maar toen Zeus de 7e dag had doen aanbreken...³⁾. ∞

¹⁾ De formule ἐξῆμαρ ... ἑβδομον wijst niet op een periode van 6 dagen, maar van 7. Zie Roscher, *Fristen*, bl. 47-48; *Sieben- und Neunzahl*, bl. 93, ad S. 47; Roscher's uitvoerige verdediging van deze opvatting tegen Ziehen in *Hebdomadenlehren*, bl. 217 vv., waarbij *Ennead. Studien*, bl. 11, n. 12. Vgl. verder Brandis, *Hermes* II (1867), bl. 271, n. 8 en H. Diels in *Festschr. f. Gomperz*, bl. 9 v.

²⁾ Naar Roscher, *Hebdomadenlehren*, bl. 9 met n. 3; 61.

³⁾ Het zevental in de Nos. 2, 3, 4 en in μ 129 (bl. 204, II, § 2, 1) trok reeds de aandacht van Bohlen, *Das alte Indien*, Königsberg 1830, Deel II, bl. 246, n. 1082.

3. ξ 249 en 252. *Zes dagen lang* hielden mijn metgezellen een maaltijd.... Op de 7e dag voeren we weg.
4. ο 476/7. *Zes dagen lang* voeren we zowel 's nachts als overdag voort (= κ 80), maar toen Zeus de 7e dag had doen aanbreken...

§ 2. Tijdperken van 7 maanden

1. T 117. Over de geboorte van Eurustheus: ἡ δ' ἐκύει φίλον υἱόν· ὁ δ' ἔβδoμoς ἐστήκει με(ς1).

§ 3. Tijdperken van 7 jaren

α. 7 jaar, in het 8e.

1. γ 305/6. *Zeven jaar lang* heerste Aigisthos over Mukene, maar in het 8e jaar keerde Orestes uit Athene terug en doodde hem.
2. η 259 en 261. Op het eiland Ogugia bleef ik 7 jaar lang. ... Maar toen het 8e jaar was aangebroken ... ∞
3. ξ 285 en 287. Daar bleef ik 7 jaar. ... Maar toen het 8e jaar was aangebroken ...

β. In het 8e jaar.

4. δ 82. Verhaal van Menelaos: Pas in het 8e jaar keerde ik terug.

HOOFDSTUK II. MENSEN EN GROEPEN

In tegenstelling met de hebdomadische tijdperken komt een zevental mensen bij Homeros alleen in de Ilias voor.

§ 1a. Mannen. Vrouwen

α. 7 aanvoerders.

1. I 85. Er waren 7 aanvoerders der wachters²) (in het kamp der Achaiërs).

β 1. 7 vrouwen.

2. I 128. Agamemnoon noemt de geschenken op, die hij aan Achilleus wil geven, o.a.: Ik zal hem 7 vrouwen geven ...³). ∞

¹) Vgl. ad Hdt. VI, 69 en 63; bl. 219, 1.

²) Vgl. de Anhang van Ameis-Hentze. — Evenals B 405 vv. en Γ 146 vv. (bl. 207, 1 en 2) vergelijkt Roscher dit zevental met de hebdomadische groepen en koren.

³) Andere hebdomaden in deze passage: I 122: 7 drievoeten; I 149: 7 steden.

- l 270. Hij zal u 7 vrouwen geven. ∞
 l 638. Wij bieden u 7 vrouwen aan¹⁾).

β 2. 7 vrouwen, als 8e.

3. T 246. De geschenken van Agamemnoon worden aan Achilleus gegeven: Zij haalden 7 vrouwen, maar als 8e Briseïs²⁾. —
 De hier bedoelde 7 vrouwen zijn dezelfde als in No. 2.

§ 1b. Zonen. Broers³⁾

α. 6 zonen, de 7e.

1. Ω 399. Zes zonen bezit hij en ik ben de zevende⁴⁾).

β. 7 broers.

2. Z 421. Andromache spreekt tot Hektoer: Mijn 7 broers gingen allen op één dag de woning van Hades binnen.

§ 2. Groepen

1. μ 129. Op het eiland Thrinakia grazen 7 kudde⁵⁾ runderen en evenveel kudde schapen.

HOOFDSTUK III. PLAATSEN, ZAKEN EN DIVERSE GEVALLEN

§ 1. Plaatsen

7 steden.

1. l 149. Agamemnoon noemt de geschenken voor Achilleus op: Ik zal hem 7 steden geven. ∞
 l 291. Hij zal u 7 steden geven⁶⁾).

¹⁾ De hier genoemde 7 Lesbische vrouwen (vgl. T 246) vormden wel in zekere zin een ter ere van de Lesbische Hera samengesteld koor, dat waarschijnlijk voor de offerdienst in de temenos der godin te zorgen had (Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 29 en 43 v. naar Tümpel).

²⁾ Andere zeventallen in deze passage: T 243: 7 drievoeten; T 56-237: verdeling van een gesprek in 7 delen (latent); T 238-240: 7 mannen (latent).

³⁾ Voor groepen van 7 zonen van mythische personen vgl. Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 49, η en *Hebdomadenl.*, bl. 216 ad S. 49: f en bl. 11.

⁴⁾ Evenals de jongste van 3 zonen (zie bl. 70, § 2, α 1) nam ook de jongste van 7 zonen een bevoorrechte plaats in (Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 48, n. 115a en *Hebdomadenl.*, bl. 11).

⁵⁾ Vgl. Roscher, *Fristen*, bl. 45.

⁶⁾ Dit zevental is waarschijnlijk typisch (Roscher, *Hebdomadenl.*, bl. 181), vooral daar het typische getal hier meer voorkomt; vgl. bl. 205, n. 3.

§ 2. Zaken

α. 7 schepen.

1. B 719. Over hun 7 schepen voerde Philoktetes het bevel³⁾.

β. 7 drievoeten³⁾.

2. I 122. De geschenken, die Agamemnoon aan Achilleus wil geven :
o.a. 7 drievoeten. ∞
I 264. 7 drievoeten. ∞
T 243. De geschenken voor Achilleus worden gehaald : o.a. : Zij
haalden 7 drievoeten uit de tent.

§ 3. Diverse gevallen

1. Δ 406. Θήβη ἐπτάπυλος¹⁾.

λ 263. id. —

Het zevental kan hier, evenals de 9 in het Atheense Ἐννεάπυλον (πελασγικόν), reëel zijn ; van de andere kant is er ook niets tegen om de 7 en de 9 hier als heilige of ronde en zodoende als typische getallen te beschouwen.

2. M 20. De rivier Ἐπτάπορος. —

Dit schijnt een zuiver toevallige hebdomade te zijn, schrijft Roscher²⁾; maar daar deze rivier volgens Demetrios van Skepsis bij Straboon XIII, 602 (in fine) ook Πολύπορος genoemd werd, ligt het aan-nemen van een oude typische afronding hier meer voor de hand.

HOOFDSTUK IV. AFMETINGEN, HOEVEELHEDEN EN DELEN

§ 1. Afmetingen

1. O 729. De 7 voet³⁾ lange bank (van de stuurman).

¹⁾ Vgl. Hesiodos, *Erga* 162 en *Aspis* 272 ; verder J. Brandis, *Die Bedeutung der sieben Thore Thebens*, Hermes II (1867), bl. 259-284 en Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 47 v. (waarbij *Hebdomadenl.*, bl. 216 : Zu S. 47, ε). Nog bij Apuleius, *Met.* IV, 9 ontmoeten we de uitdrukking : Thebas heptapylos. Een parallel bij de Semieten is de Himarjitische hoofdstad Zafâr, die 7 poorten had (v. Andrian, bl. 243).

²⁾ *Hebdomadenl.*, bl. 12, n. 9. Vgl. Hesiodos, *Theog.* 341. Voor de 7 in plaats-namen geeft v. Andrian bl. 253, n. 6 en bl. 254 talrijke voorbeelden ; hij wijst er tevens op, dat ook namen met 9 voorkomen.

³⁾ Volgens Roscher (*Hebdomadenl.*, bl. 12 met n. 9) is het niet te beslissen, of

§ 2. Hoeveelheden

α. 7 morgen.

1. Φ 407. *Zeven morgen* land bedekte Ares, toen hij gevallen was¹⁾).

β. 7 talenten²⁾).

2. ι 202. Hij gaf mij 7 talenten goud.
3. ω 274. Ik gaf hem 7 talenten goud.

§ 3. Delen

α. 7 delen.

1. ξ 434. Eumaios verdeelde het vlees in 7 delen (porties)³⁾).

β. 7 lagen, als 8e.

2. H 220. Aias had een schild van 7 runderhuiden. ∞
 H 222. Tuchios had dit schild van 7 runderhuiden vervaardigd en als 8e (laag) had hij er een bronzen plaat op gesmeed. ∞
 H 245/6. Hektor trof het uit 7 runderhuiden bestaande schild van Aias boven op de bronzen plaat, die er als 8e (laag) op bevestigd was. ∞
 H 247/8. De speer drong door 6 lagen heen, maar in de 7e huid⁴⁾ bleef ze steken.
 Λ 545. Het uit 7 runderhuiden bestaande schild (van Aias).

de 7 in O 729 typisch of slechts „toevallig” is, wat volgens hem ook geldt van ι 202, ω 274, B 719 en I 122. Maar de passage over de geschenken (ι 202 en ω 274) wordt volstrekt beheerst door de 7 en de eveneens typische 12 (evenzo I 122 vv., T 246; vgl. T 238 vv. [latent]). De „7 morgen”, die Ares bij zijn val bedekte (Φ 407), stemmen overeen met de (eveneens typische) „9 morgen” bij de val van Tituos (λ 577: bl. 261, 3; vgl. Roscher, *Hebdomadenl.*, bl. 10). Er is dus niets tegen Φ 407 niet als toevallig, maar als typisch te beschouwen. Daarentegen is in de scheepskatalogos het aantal schepen opzettelijk zo sterk gevarieerd, dat een op zich zelf staande 7 (B 719) wel geen typische betekenis kan hebben.

¹⁾ Vgl. Roscher, *Hebdomadenl.*, bl. 10

²⁾ Vgl. bl. 205, n. 3.

³⁾ Vgl. Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 58 beneden voor de verdeling van een offerdier in 9 delen.

⁴⁾ Feitelijk was dat de 6e huid (cf. H 222 en 245/6). Blijkbaar veronachtzaamt de dichter hier de bovenste laag van brons. — Vgl. voor dit voorbeeld Roscher, *Hebdomadenl.*, bl. 10 en bl. 219 ad S. 10. — Verg. met deze formule Kretschmer, *Neugr. Märchen*, bl. 244: „Het ros sprak: Je moet mij in 7 dekens van buffelhuiden laten innaaien, omdat het monster er 6 van verslinden zal”.

B. LATENTE HEBDOMADEN

HOOFDSTUK I. MENSEN

α. *Mannen.*

Deze groepen van 7 mannen kunnen we vergelijken met de talrijke hebdomadische koren en groepen van 7 personen, die in de Griekse kultus en mythen voorkomen¹⁾.

1. B 405-408. Agamemnoon nodigde de aanzienlijkste Achaiërs uit: Nestoor, Idomeneus, de beide Aiassen, de zoon van Tudeus, als zesde Odusseus; uit eigen beweging kwam Menelaos²⁾.
2. Γ 146-148. Priamos zat op de Skaïsche poort met 7 δημογέροντες: Panthoös, Thumoites, Lampos, Klutios, Hiketaoon, Oekalegoon en Antenor.
3. E 677/8. Toen doodde Odusseus Koiranos, Alastoor, Chromios, Alkandros, Halios, Noëmoon en Prutanis.
4. T 238-240. Odusseus nam de zonen van Nestoor (n.l. Antilochos en Thrasumedes), verder Meges, Thoas, Meriones, Lukomedes en Melanippos mee om de geschenken te gaan halen, die Agamemnoon aan Achilleus wilde geven³⁾.
5. Φ 209-210. Toen doodde Achilleus Thersilochos, Mudoon, Astupulos, Mnesos, Thrasios, Ainios en Ophelestes.

β. *Vrouwen.*

6. Ξ 317-327. Zeus noemt hier 7 vrouwen⁴⁾ op, die hij vroeger bemind had: de vrouw van Ixioon, Danaë, de dochter van Phoinix, Semele, Alkmene, Demeter en Leto.

¹⁾ Zie Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 17 vv.; 20; 24; 28 33 vv. en *Hebdomadentl.*, bl. 11. Vgl. I 85: bl. 203, § 1a, 1.

²⁾ Dit is een omzetting van de formule „6, maar als 7e” (vgl. hiervoor Hdt. VI, 101: bl. 219, 9 en Hdt. II, 133 en IV, 158: bl. 225, 5 en bl. 226, 6).

³⁾ Komt overeen met het herhaaldelijk in dit verband voorkomende genoemde zevental; vgl. bl. 205, n. 3.

⁴⁾ Deze plaats is reeds door Aristophanes v. Buzantion en Aristarchos voor onecht verklaard. Ook bij Hesiodos, *Theog.* 886-921 heeft Zeus 7 gemalinnen; vgl. Roscher, *Ennead. Studien*, bl. 146: Zu S. 215 oben; voor de 7 in de kultus van Zeus z. Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 29.

HOOFDSTUK II. PLAATSEN

Steden.

1. B 536-539. Scheepskatalogos: De Euboiërs, bewoners van Chalkis, Eretria, Histiaia, Kerinthos, Δίου ποταμίου, Karustos en Stura.
2. B 646-648. Scheepskatalogos: De Kretenzers
οἱ Κνωσὸν τ' εἶχον, Γόρτυνὰ τε τειχιόεσσαν,
Λύκτον, Μιλητὸν τε καὶ ἀργινόεντα Λύκαστον,
Φαιστόν τε Ῥύτιόν τε.

HOOFDSTUK III. SOORTEN

1. Ψ 259-261. Als kamprijzen stelde Achilleus beschikbaar: ketels, drievoeten, paarden, muilezels, runderen, vrouwen en ijzer.

AANHANGSEL. KOMPOZITIONELE HEBDOMADEN

Verdeling van een gesprek in 7 delen.

In de Nos. 1, 3 en 4 treffen we een gesprek tussen 3 personen aan, in de twee andere gevallen een gesprek tussen 2 personen.

1. T 56-237. In de vergadering, waarin Achilleus zich met Agamemnoon verzoent, wordt 7 maal gesproken:

1°. 56-73. <i>Achilleus.</i>	5°. 185-197. <i>Agamemnoon.</i>
2°. 78-144. <i>Agamemnoon.</i>	6°. 199-214. <i>Achilleus.</i>
3°. 146-153. <i>Achilleus.</i>	7°. 216-237. <i>Odusseus.</i>
4°. 155-183. <i>Odusseus.</i>	

Dit gesprek kan men onderverdelen in 3 + 2 + 2.

2. o 307-492. Gesprek tussen Eumaios en Odusseus:

1°. 307-324. <i>Odusseus.</i>	5°. 381-388. <i>Odusseus.</i>
2°. 326-339. <i>Eumaios.</i>	6°. 390-484. <i>Eumaios.</i>
3°. 341-350. <i>Odusseus.</i>	7°. 486-492. <i>Odusseus.</i>
4°. 352-379. <i>Eumaios.</i>	

Dit gesprek kan onderverdeeld worden in 2 + 2 + 3.

3. o 503-546. Telemachos beveelt Theoklumenos in de bescherming van Peiraios aan:

1°. 503-507. <i>Telemachos.</i>	5°. 536-538. <i>Telemachos.</i>
2°. 509-511. <i>Theoklumenos.</i>	6°. 540-543. <i>Telemachos.</i>
3°. 513-524. <i>Telemachos.</i>	7°. 545-546. <i>Peiraios.</i>
4°. 531-534. <i>Theoklumenos.</i>	

Dit gesprek is onderverdeeld in 3 + 2 + 2.

4. π 57-153. Gesprek tussen Telemachos, Eumaios en Odusseus :

1°. 57-59. *Telemachos*. 5°. 113-134. *Telemachos*.2°. 61-67. *Eumaios*. 6°. 136-145. *Eumaios*.3°. 69-89. *Telemachos*. 7°. 147-153. *Telemachos*.4°. 91-111. *Odusseus*.

Dit gesprek is verdeeld in 3 + 2 + 2.

5. π 222-320. Beraadslaging van Odusseus en Telemachos :

1°. 222-224. *Telemachos*. 5°. 263-265. *Telemachos*.2°. 226-239. *Odusseus*. 6°. 267-307. *Odusseus*.3°. 241-257. *Telemachos*. 7°. 309-320. *Telemachos*.4°. 259-261. *Odusseus*.

Gesprek verdeeld in (3 + 2) + 2.

II. HEBDOMADEN BIJ HERODOTOS

A. GENOEMDE HEBDOMADEN

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

§ 1. Tijdperken van 7 dagen (nachten)

α 1. 7 dagen.

- *1. II, 4. In de tijd van Menes, de eerste sterveling, die koning over Egypte was, was volgens de priesters te Memphis heel Egypte behalve het Thebaanse gewest een moeras, en van het land, dat nu gelegen is ten Z. van het Moirismeer, waarheen de vaart vanaf de zee 7 dagen duurt, was niets boven water.

Ter vergelijking volgen hier :

II, 5. Het is duidelijk, dat dit Egypte, waar de Hellenen met hun schepen heen varen . . . , een geschenk van de rivier is en ook het land ten Z. van dat meer tot 3 dagen varens verder.

II, 7. Van de zee tot Heliopolis is de afstand 1500 stadia.

II, 9. Van Heliopolis naar Thebai duurt de vaart stroomop 9 dagen ; die weg is 4860 stadia of 81 schoinen. . . De afstand van de zee tot Thebai is 6120 stadia, die van Thebai tot Elephantine 1800 stadia.

II, 15. Oudtijds heette (het gewest) Thebai Egypte ; de omtrek hiervan is 6120 stadia.

II, 175. Amasis bouwde in Saïs een voorhal voor Athena . . . hij wijdde grote kolossen en mannelijke sphinxen . . . en hij liet nog andere geweldig grote stenen aanbrengen. Deze liet hij ten dele uit de steengroeven bij Memphis komen, maar de zeer grote uit de stad Elephantine, die een vaart van wel 20 dagen van Saïs af ligt. Waarover ik (Herodotos) mij daaronder het meest verwonder, is dit : hij liet een huis uit één steen uit de stad Elephantine komen ; dit brachten ze in 3 jaar over en 2000 transporteurs waren met de overbrenging belast. —

Dus van Heliopolis tot Thebai is 9 dagen = 4860 stadia = 81

schoinen (à 60 stadia : c. 9). Dit is per dag $4860 : 9 = 540$ st.¹⁾ = 9 schoinen (stroomop). Volgens deze maatstaf is het van Thebai tot Elephantine (1800 st. = 30 σχ.) $30 : 9 = 3\frac{1}{3}$ dag. Van de zee tot Elephantine is $6120 + 1800 = 7920$ stadia, dus $7920 : 540 = 14\frac{2}{3}$ dag (stroomop; c. 9). Maar in c. 175 staat, dat de afstand van Elephantine tot Saïs wel 20 dagen varens (stroomaf!) is!

Van de zee tot Heliopolis is 1500 st., dus $1500 : 540 = 2\frac{7}{9}$ dag (c. 7). Volgens c. 9 is het $6120 - 4860 = 1260$ st. of 21 schoinen, wat $1260 : 540 = 2\frac{1}{3}$ dag zou zijn. Dit verschil is dus niet noemenswaardig. Maar: van de zee tot het Moirismeer is 7 dagen; dat zouden dus $7 \times 540 = 3780$ st. of 63 sch. zijn, terwijl het Moirismeer slechts 1 dag²⁾ ten Z. van Heliopolis ligt!

In c. 9 moeten we met een berekening van Herodotos te doen hebben. De 9 dagen, die de reis duurt, kunnen best een reëel getal zijn, want Herodotos heeft die reis toch zelf gemaakt. Stein zegt nu wel, dat de reis van Heliopolis naar Thebai in zijn tijd gewoonlijk $12\frac{1}{2}$ dag in beslag nam, maar dat bewijst op zich zelf nog niet, dat Herodotos' 9 dagen onmogelijk zijn. Ook volgens Wiedemann kan men die reis in 9 dagen maken, maar alleen in de gunstigste omstandigheden en als men geen oponthoud heeft. Hierbij komt nu echter, dat de andere getallen bij Herodotos blijkbaar door schematische berekening gevonden zijn; want wanneer men in 9 dagen telkens 9 schoinen (= 81) aflegt, dan is dat ongetwijfeld een schematizering. In werkelijkheid is de afstand hier trouwens geen 4860 st. (= 4860×185 m. = 899,1 km.) of 552 Eng. mijl (= 552×1609 m. = 888,168 km.), maar, zo zeggen How-Wells, 421 Eng. mijl (= 421×1609 m. = 677,389 km.). Dus dan zou Herodotos hier $888,168 - 677,389 = 210,779$ km. of $1139\frac{64}{185}$ st. te veel genomen hebben³⁾. Dit verschil laat zich ook niet wegwerken, wanneer wij in plaats van het Ptolemaïsch-Romeinse stadion van 185 m. het kleinste, Puthische stadion van 165 m. als uitgangspunt van deze berekening nemen; want ook dat levert toch nog 4860×165 m. = 801,9 km. op, wat nog altijd 124,511 km. te veel zou zijn. De getallen bij Herodotos kunnen dus in het gunstigste geval, zoals Wiedemann aanneemt, op een zeer oppervlakkige schatting berusten; maar deze schatting zelf wordt

¹⁾ De snelheid der vaart stroomop veronderstelt goedbemande lichte roei- en zeilschepen, geen vrachtschepen, zoals in c. 96 beschreven worden (Stein ad II, 9).

²⁾ Sourdille, *La Duration et l'Étendue du Voyage d'Hérodote en Egypte*. 1910, bl. 113. Het Moirismeer komt ongeveer overeen met het tegenwoordige Birket el-Karoen in de Fayoom; vgl. Hall, *Cambr. Anc. Hist.* I, 309 en kaart 8.

³⁾ Vgl. ook Bähr ad II, 9.

door het schematische 9×9 bepaald, waarvan de typische 9 het uitgangspunt is.

De getallen 6120 (stadia van de zee tot Thebai) en 1800 (stadia van Thebai tot Elephantine) zijn daarentegen niet op deze wijze berekend, want dan zou het aantal dagen¹⁾, dat het uitgangspunt van die berekening zou zijn, wel rond zijn. Er blijft dus niets anders over dan aan te nemen, dat 6120 en 1800 schattingen zijn, die Herodotos van zijn zegslieden heeft vernomen, tenminste wat het ronde getal 1800 betreft; want de 6120 stadia kunnen volgens Wiedemann²⁾ berusten op een verwisseling van de lengte van Egypte met de omvang van het Thebaanse gewest³⁾.

Wanneer Herodotos nu op grond van de door hem genoemde getallen het aantal dagen had willen aangeven, dat de gehele reis van de zee tot Elephantine vereiste, zou hij zeer waarschijnlijk een rond getal genoemd hebben, dat dicht bij het door ons voor de duur van een reis stroomop berekende $14\frac{2}{3}$ kwam. De reis stroomaf echter kon zeker niet langer duren. Daarom kan het getal 20 dagen (voor een trouwens nog iets kleinere afstand), dat Herodotos in II, 175 aangeeft, niet reëel zijn. Dat dit getal niet van Herodotos zelf is, blijkt ook al uit het feit, dat het hier helemaal alleen staat; als Herodotos het zelf berekend of uit eigen ervaring opgetekend had, zou hij het toch ook bij de andere getallen in c. 9 wel genoemd hebben of het daarmee op de een of andere wijze vergeleken hebben.

Dat het getal 20 hier niet reëel is, blijkt ook duidelijk uit het hele verband in c. 175. Herodotos spreekt daar over de kunstwerken, die Amasis⁴⁾ oprichtte, o.a. over een „huis uit één steen”, dat van Elephantine naar Saïs gebracht werd. Het verhaal over het vervoer daarvan en over de verschillende redenen, waarom het niet in het heiligdom van Athena stond, is ongetwijfeld novellistisch opgesierd. Beide motiveringen berusten op de volkssage (Wiedemann), en daarom verwachten wij in zulk een verhaal a priori reeds typische getallen. Dus de getallen 3 (jaar) en 2000 (transporteurs) zijn typisch. Die 3 jaar staan trouwens in geen verhouding tot de 20 dagen, die de bootreis duurde. De 20, die ook wel in dit verhaal zal thuis horen,

¹⁾ $9 + 2\frac{1}{3} = 11\frac{1}{3}$ dag en $3\frac{1}{3}$ dag (zie bl. 210, reg. 1 vv. van ben.).

²⁾ ad II, 15.

³⁾ Het getal 6120 stadia voor de omtrek van het gewest Thebai in II, 15 heeft Hdt. van iemand vernomen; het is niet het resultaat van eigen metingen (How-Wells). Verdacht is, dat in c. 9 dit zelfde getal voorkomt. In tegenstelling met Wiedemann neemt Stein aan, dat deze overeenstemming toevallig is.

⁴⁾ 570-526 v. Chr.

is een rond getal, wat ook uit de woorden καὶ ἑκοσὶ blijkt. Ik neem dus aan, dat Herodotos datgene, wat hij ons in c. 175 meedeelt, mèt de hier besproken getallen in Saïs hoorde¹⁾. Zijn zegslieden noemden het getal 20 om op de grote afstand te wijzen, vanwaar Amasis zijn materiaal liet komen.

De schijnbare tegenspraak met c. 9 is dus gemakkelijk te verklaren. Het getal 20 noemt Herodotos in een verhaal, dat men hem vertelde, zonder dat hij er toen verder over ging nadenken, of dat getal wel juist was. Er bestond toen trouwens nog geen aanleiding voor hem om het al of niet reëel-zijn van die 20 na te gaan, want dit verhaal hoorde hij in Saïs waarschijnlijk op zijn reis stroomop. In c. 9 d.e.t. doet hij zich moeite om zelf de afstanden zo nauwkeurig mogelijk te berekenen.

Enigszins anders is het gesteld met de mededeling van c. 7, dat de afstand van de zee tot Heliopolis 1500 st. is. Dit ronde getal²⁾ heeft Herodotos blijkbaar van de schippers vernomen. Want uit c. 9 blijkt, dat die afstand $6120 - 4860 = 1260$ st. is; klaarblijkelijk hebben we hier berichten uit twee verschillende bronnen voor ons³⁾, waarvan het eerste een typisch rond getal als punt van uitgang heeft.

Wat nu het getal 7 (dagen) in II, 4 betreft, dit is stellig een typisch getal. Herodotos geeft hier het verhaal van de Egyptische priesters uit Memphis weer; ook die 7 dagen horen bij dat verhaal. In werkelijkheid duurt die bootreis geen 7 dagen, maar ongeveer $3\frac{1}{2}$ dag, zoals ook reeds uit de elders door Herodotos gegeven ge-

¹⁾ De verklaring van How-Wells ad II, 9, dat de 20 dagen een werkelijke reis voorstellen, is allerminst waarschijnlijk.

²⁾ 1500 st. is 25 σχοῖνοι, ook rond. Of Hdt. het in stadia of σχοῖνοι vernam, is niet met zekerheid na te gaan.

³⁾ Stein verklaart de tegenspraak tussen de in c. 9 aangegeven 6120 st. als afstand van de zee tot Thebai en de in c. 7 genoemde getallen door aan te nemen, dat in het Egyptisch itinerarium, waaruit Hdt. indirekt putte, waarschijnlijk de afstand van de zee, d.w.z. van de Kanobische arm, tot Heliopolis op 25 schoinen (= 1500 st.) stond aangegeven, die van Heliopolis tot Thebai op 81 σχ. (= 4860 st.), bovendien echter de direkte afstand van de zee tot Thebai op 102 σχ. (= 6120 st.). — Volgens Stein ad II, 7 en How-Wells stellen de 1500 st. de afstand lang de Peloesische Nijlarm, de natuurlijke toegangsweg tot Heliopolis, voor. Deze afstand is vrij juist. In c. 9 d.e.t. rekent Hdt. volgens hen de rechte afstand Noord-Zuid. Volgens Abicht lag Heliopolis ± 37 mijl van zee ($37 \times 7407,5$ m. = 274,0775 km., terwijl 1500 st. 1500×185 m. = 277,5 km. is), wat uit de aangifte van Hdt. berekend schijnt te zijn. Wiedemann d.e.t. merkt op, dat 1500 st. of 277,5 km. veel te veel is; in rechte lijn is de afstand 200 km., langs de Sebennutische Nijlarm 225 km.; juister geeft Hdt. de afstand in II, 9 op 1260 st. aan. Maar een schatting van Hdt., zoals Wiedemann schijnt te menen, is dit wel niet!

tallen blijkt ¹⁾). Het gaat natuurlijk niet aan te zeggen, dat *Herodotos* zich het Moirismeer op 7 dagreizen van de kust af voorstelt, zoals *Sourdille* ²⁾ doet, die hier de kennis van deze historicus toch onderschat.

In II, 5 vervolgt *Herodotos* dan onmiddellijk, dat niet alleen dat land, maar volgens zijn inzicht ook nog het land ten Z. van het Moirismeer tot 3 dagen varens verder aangeslibd is. Hij geeft dus te kennen, dat Egypte vanaf de zeekust tot 10 dagen ³⁾ varens de Nijl op vroeger een meer is geweest. Het is moeielijk uit te maken, wat we van dat getal 3 moeten denken. Het kan een reël of een typisch getal zijn, misschien eerder reël, d.w.z. dat *Herodotos* inderdaad 3 dagen bedoelt ⁴⁾. Dat we hier met een latente 10 moeten rekenen, die dan in 7 + 3 verdeeld is, is minder waarschijnlijk. De 7 zal hier wel primair typisch zijn en de 3 is daar pas later door *Herodotos* zelf aan toegevoegd.

2. III, 26. *Kambuses* was van plan van Egypte uit drie veldtochten te ondernemen ⁵⁾, o.a. tegen de Ammoniërs. Zij, die tegen de Ammoniërs uitgezonden werden, braken met gidsen uit Thebai op en kwamen, zoals men weet, in de stad Oasis . . . , die een weg van 7 *dagen* door de woestijn van Thebai af ligt; deze streek heet in het Grieks Μακάρων νῆσος. (In die streek zou het leger dan door de samoem omgekomen zijn). —

Bedoeld is hier de Ὀασις μεγάλη, thans el Khargeh, die inderdaad, zoals ook de reiziger *Caillaud* meedeelt, 7 dagen van Thebai af ligt ⁶⁾. De 7 kan dus een reël getal zijn of wel een op schatting berustend rond getal.

¹⁾ Zie bl. 211, 2e alinea.

²⁾ *La Duration et l'Étendue du voyage d'Hérodote en Egypte*. 1910 bl. 112 vv. Daarmee vervalt ook *Sourdille's* verklaring van de 4 dagen in II, 8. Ook de mening van *Sourdille*, dat *Hdt.* zich het Moirismeer voorstelde als grenzend aan het Thebaanse distrikt, kan men niet met zekerheid uit II, 4 afleiden. Deze mening is des te onwaarschijnlijker, daar *Hdt.* uitdrukkelijk zegt, dat hij het bij dat meer gelegen labyrinth bezocht heeft (II, 148), en uit zijn mededelingen over dat meer zelf volgt wel, dat hij ook daar persoonlijk geweest is (II, 149 en 150 begin: ἔλεγον οἱ ἐπιχῶριοι . . .).

³⁾ 10 dagen: dit punt is zeer waarschijnlijk dat, waar de *Bahr Yoessoef* van de Nijl afgedamd is, meent *Stein*.

⁴⁾ *Czajkowski* bl. 100 zegt van deze 3: „id e nautarum tabellis”; dit is onjuist. — In werkelijkheid is Egypte tot aan de eerste stroomversnelling toe aangeslibd land (*Wiedemann*).

⁵⁾ III, 17: bl. 105, 1.

⁶⁾ *Stein*; evenzo *How-Wells*. *Reeds Heeren*, *Ideen* II, 1, bl. 219 noemde de afstand juist (vgl. *Bähr*).

3. IV, 22 en 123. Ten N. van de Boedinen is eerst een woestijn¹⁾ over een weg van 7 *dagen*. c. 123: Deze woestijn ... ligt boven het land der Boedinen en is in grootte een weg van 7 *dagen*²⁾. — Deze 7 staat in de geographische beschrijving van Skuthië, waar nog andere getallen voorkomen, die rond schijnen te zijn³⁾. Daarom is het niet uit te maken, of deze 7 soms typisch is of niet.

α 2. 7 *dagen* en 7 *nachten*.

- Deze formule is een echte typische sprookjesformule. Het eerste voorbeeld vertoont tevens de beneden sub α 3 besproken figuur⁴⁾.
 *4. III, 129. Dareios had op de jacht zijn voet verzwikt. ... Zijn Egyptische dokters konden de kwaal niet genezen. Gedurende 7 *dagen* en 7 *nachten* kon Dareios niet slapen van de pijn; op de 8e *dag* ... sprak iemand hem van de kunst van Demokedes uit Krotoon. —
 Tijdperken en feesten van 7 *dagen* speelden in het oude Perzië een

1) Bähr zegt, dat daar volgens de Guignes, *Mém. de l'Acad. d. Inscriptt.* XXXV bl. 546 meer woestijnen zijn.

2) De overeenstemming van deze opgave met die in c. 22 bewijst, dat berichten uit verschillende bronnen elkaar niet altijd tegenspreken (Macan).

3) Behalve de 7 noemt Hdt. in deze passage nog:

IV, 18. 3 *dagen*; 11 *dagen* (IV. 53: 10 *dagen*). — Zie bl. 47, 15.

IV, 19. Het land ten O. van die landbouwende Skuthen, aan de overzijde van de rivier de Pantikapes, wordt reeds door nomadische Skuthen bewoond. ... Deze nomaden bewonen het land naar het O. over een weg van 14 *dagen* en het strekt zich uit naar de rivier de Gerrhos. — Deze mededeling staat in tegenspraak met c. 101, waar de afstand van de Borusthenes tot het Maiotismeer op maar 10 *dagreizen* aangegeven wordt, terwijl hier de afstand tussen twee rivieren, die tussen die twee punten is stromen, op 14 *dagreizen* bepaald wordt. Waarschijnlijk volgde Hdt. op beide plaatsen verscheidene berichten, die op verschillende punten van uitgang betrekking hadden (Stein. Vgl. ook How-Wells, *App.* XI, § 3 en uitvoerig Bähr, die ook over de emendatie *τεσσέρων* i. p. v. *τεσσέρων καὶ δέκα* spreekt). Beide getallen zijn wel rond.

IV, 21. Aan de overzijde (n.l. ten O.) van de rivier de Tanaïs is het eerste gedeelte in het bezit van de Sauromaten, die het land van het achterste gedeelte van het Maiotische meer af naar het N. toe, een weg van 15 *dagen* bewonen. — „also ungefähr bis zur groszen Donbiegung” (Stein). Vgl. ook uitv. Bähr.

4) Vgl. hiervoor Loekianos, *Ἀληθείας ἱστορίαι*, I, 10 (ed. C. Jacobitz, Leipzig, Vol. II, bl. 34): „Na 7 *dagen* en evenveel *nachten* door de lucht gevaren te hebben, zagen we op de 8e ...”; vgl. nog id., II, 1 (Jacobitz, Vol. II, bl. 52): „7 *dagen* en evenveel *nachten* merkte de walvis niets, maar op de 8e en 9e bespeurden we, dat hij ziek werd, op de 10e en 11e *dag* ..., op de 12e *dag* ...” — Voor „7 *dagen* en 7 *nachten*” in een Brahmaans godsdienstig voorschrift z. von Andrian, bl. 233, in een Polynesische sage v. Andrian bl. 243.

belangrijke rol. Dat is wel aan de invloed van de Assuriërs¹⁾ toe te schrijven, bij wie de 7 een heilig en typisch getal was. Hier komt daar nog het sprookjesachtige der formulering bij.

- *5. VII, 56. Xerxes' leger trok zonder ooit op te houden in 7 dagen en 7 nachten over de Hellespontos. —

Uit c. 55 blijkt, dat het leger al overgetrokken was en wel in 2 dagen²⁾. In c. 56 moeten we daarom een novellistische trek aannemen³⁾. Dat deze 7 typisch is wordt nog bevestigd door wat in VII, 34 over de Hellespontos gezegd wordt, n.l. „Van Abudos naar de overzijde is de afstand 7 stadia”⁴⁾. Dit is weer een van de passages, die ons laten zien, hoe weinig Herodotos zich om dergelijke tegenspraken of inkonsekventies in zijn verschillende bronnen bekommert (Macan).

α 3. 7 dagen, op de volgende dag.

- *6. VI, 12. Vóór de slag bij Lade oefende Dionusios van Phokaia de Ioniërs in het manoeuvreren met de schepen: Gedurende 7 dagen⁵⁾ gehoorzaamden zij hem en deden, wat hij hun beval, maar op de daarop volgende dag (τῇ δὲ ἐπὶ ταύτῃσι) zeiden de Ioniërs ... — Dat de 7 typisch is, blijkt uit het feit, dat Herodotos ook hier een bekende typische formule (7 dagen, op de 8e) gebruikt, die o.a. in de sprookjesletterkunde vaak voorkomt⁶⁾. Van de uit de Odusseia bekende hebdomaden wijkt deze formule in zoverre af, dat daar altijd „6 dagen, maar op de 7e”⁷⁾ en nooit „7 dagen, maar op de 8e” staat; bij Homeros valt de kritische wending in dit geval steeds

1) Roscher, *Fristen* bl. 33 met n. 112 en 113. — Vgl. ook Hdt. III, 71: bl. 228, 5.

2) In VIII, 51 zegt Hdt., dat de Perzen in één maand over de Hellespontos naar Europa overstaken. We moeten hier dus berichten uit drie verschillende bronnen voor ons hebben. Vgl. Macan, App. II, § 3, bl. 135, IV en Munro, *Cambr. Anc. Hist.* IV, 270.

3) Reeds Busolt, G.G. II, 671, noot 1 op bl. 672 einde, merkt op, dat deze 7 dagen en 7 nachten sprookjesachtig zijn. Ook Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 86, ad n. 112 spreekt hier over een „typisch getal in Perzische berichten”. Het is dan ook onjuist op grond van deze aangifte te sterkte van Xerxes' leger te gaan berekenen, zoals R. v. Fischer, *Das Zahlenproblem im Perserkriege 480-479*, *Klio* 25 (1932) 302 vv. doet.

4) Vgl. Hdt. IV, 85: bl. 237, 3.

5) Dit voorbeeld ook bij Aly bl. 149 en 241.

6) Vgl. b.v. 1001 Nacht, V, 346: „Daarna reden zij weer 7 dagen lang voort. Toen echter de 8e dag aanbrak ...” Deze formule komt ook bij de Babuloniërs voor; vgl. Hehn bl. 43, reg. 7 en 9: „7 Tage ... erweist er seinem Gott und seiner Göttin ihren Dienst. ... der 8. Tag ist gut zum Vollzug”.

7) Vgl. Roscher, *Hebdomadenlehren* bl. 9.

op de laatste van het aangegeven aantal dagen.

Volgens Roscher¹⁾ hoort dit bericht misschien bij de oudste getuigenissen voor het gebruik van de 7-daagse perioden bij de oudste Hellenen.

β 1. *Op de 7e dag.*

- *7. III, 155 vv. Belegging van Babuloon door Dareios. c. 152: 7 maanden en een jaar had het beleg al geduurd. ... c. 153: In de 20e maand gebeurde het volgende wonder: een van Zopuros' voedseldragende muilezels kreeg een jong. (Dit was volgens c. 151 een voorteken voor de Perzen, dat ze de stad zouden veroveren). c. 155. Krijgslist van Zopuros: Op de 10e dag na Zopuros' komst in Babuloon moest Dareios 1000 man bij de poort van Semiramis plaatsen; op de 7e dag na die 10e 2000 man bij de Ninische poort. Na die 7e dag moest hij 20 dagen wachten en daarna 4000 man bij de Chaldaïsche poort opstellen²⁾. Na de 20e dag moest de rest van het leger van alle kanten de stad bestormen. c. 157: Op de 10e dag doodde Zopuros de 1000 man. Daarna doodde hij de 2000 man en tenslotte de 4000. — Het verhaal over Zopuros' opoffering is een legende. Zijn zelfverminking kunnen we met die van Peisistratos³⁾ vergelijken. De getallen, die in deze legende staan, zijn typisch. Reeds Aly⁴⁾ merkt op, dat de 1000, 2000 en 4000 echte sprookjesgetallen zijn. De getallen 7, 10 en 20 zijn eveneens typisch⁵⁾. Ook 17 komt wel als typisch getal voor⁶⁾; daarom kan ook de verdeling in 10 + 7 typisch

¹⁾ *Sieben- und Neunzahl* bl. 97: ad bl. 56.

²⁾ Zie voor deze latente 3 in III, 155 en 157: bl. 181, 24.

³⁾ Hdt. I, 59.

⁴⁾ bl. 241. — Ook de getallen 3000 en πέντε μυριάδων in c. 159 zijn, zoals uit het verband blijkt, typische getallen, want deze ronde getallen kunnen daar niet op schatting berusten.

⁵⁾ Het getal 7 vindt men bij de Perzen trouwens heel dikwijls; zie ad Hdt. III, 71: bl. 228, 5. — Vgl. ook Loekianos, Φιλοψευδεῖς, ed. Jacobitz, Leipzig. Vol. III, bl. 112, 25: „Het was de 7e dag (n.l. van mijn ziekte)” en Vol. III, bl. 113, 27: „Op de 7e dag na haar dood”. — Voor tijdperken van 7 dagen bij de Babuloniërs vgl. Hehn bl. 40 vv.

⁶⁾ Bij Homeros staat tweemaal een tijdperk van 17 dagen en wel de formule „17 dagen, maar op de 18e”: $\epsilon 278/9 = \eta 267/8$ en $\omega 63/5$. Volgens Roscher, *Sieben- und Neunzahl* bl. 83, ad S. 16, Anm. 53 en 57, *schijnen* deze twee getallen voorbeelden van een dubbele enneade te zijn. — Over de 17e dag van de maand (n.l. de 7e van de tweede dekade) zie Roscher, *Hebdomadenl.*, bl. 13, n. 11; over de kritische 17e dag bij de artsen id., bl. 75 vv. en 86. — De 17 kan men ook in sprookjes aantreffen, b.v. Loekianos, $\pi \lambda \omicron \tau \omicron \nu \ \eta \ \epsilon \upsilon \chi \alpha \iota$, ed. C. Jacobitz, Leipzig. Teubn. Vol. III, 232, 44: „Ik wil 1000 jaar in voortdurende jeugd leven, terwijl ik

en primair zijn en verder de 20 hier een verdubbeling der 10, evenals we ook in 1000:2000:4000 verdubbelingen hebben. We kunnen het ook zo verklaren: De 7 en de 10 wisselen wel eens af¹⁾ evenals de 7 en de 9; dus de mogelijkheid bestaat, dat daarom de 7 en de 10 hier naast elkaar voorkomen.

Ook het getal 20 in c. 153 is typisch²⁾, maar hoe dit getal nu samenhangt met de aangifte in c. 152: „7 maanden en 'n jaar”, is niet zo dadelijk te zien; want het getal 19 is voor zover ik weet niet typisch. Het lijkt daarom het beste om aan te nemen, dat we hier primair met het typische getal 20 te doen hebben. Waarom hier nu staat „7 maanden en een jaar” en niet b.v. „19 maanden”, blijkt duidelijk uit een opmerking van Roscher³⁾, die onder de bij de Perzen voorkomende hebdomaden ook het oud-Perzische 7 maanden = 210 dagen tellende zomerhalfjaar opnoemt⁴⁾. Dat we hier met deze 7 maanden te doen hebben, is wel zeker⁵⁾. Dus ook dit getal 7 is typisch.

- *8. VI, 57. Onder de voorrechten van de Spartaanse koningen noemt Herodotos het volgende op: Op de eerste en 7e dag van iedere maand

---

mijn ouderdom ongeveer alle 17 jaren afstroop zoals de slang haar huid”. Kretschmer, *Neugr. Märchen* bl. 1: „17 jaar lang wenste de koning zich een kind. Na 17 jaar ... baarde zijn vrouw een meisje”. Spence-van Rooyen, *Mythen en legenden van Egypte*², Zutphen 1922, bl. 251: „de gezanten van Khamois, die 17 jaar in het land geleefd hadden ...” De typische 17 is ook bij de Altaïsche volken in gebruik: 17 afdelingen van de hemel; 17 bergtoppen, enz. In de Turkse stamsage komen 17 broers voor (v. Andrian bl. 239 met noot 1). — Waltz bl. 28 verklaart met V. Bérard, dat de 17 in het hier genoemde voorbeeld van Hdt. uit 10 + 7 ontstaan is.

¹⁾ Roscher, *Fristen* bl. 72.

²⁾ Dit kan men met groter waarschijnlijkheid uit de samenhang afleiden dan aannemen, dat het getal reëel is, zoals Prásek, *Gesch. Meder-Perser* II, 70 doet: „Volgens de Behistan-Inscriptie veroverde Intaphernes (deze is hier de aanvoerder) Babuloon op 2 Margazana, d.i. in Januari/Februari 514 v. Chr. De 20 maanden van Hdt. slaan op de proklamatie van Aracha, de leider van de opstand, in Juli 516 v. Chr.” Trouwens ook de naam van de maand in deze inscriptie (Beh. III, 14) staat niet helemaal vast (Spiegel, *Die altpers. Keilinschr.*² Leipz. 1881, bl. 100). Ook uit de inscripties blijkt, dat dit beleg geen 20 maanden duurde; vgl. nog J. Oppert, *Ztschr. deutsch. morgenl. Gesellsch.* 1897, bl. 155 v. en *Hérodote et l'Orient antique*, Mélanges H. Weil. Paris 1898, 29e verhandeling. In *L'étendue de Babylon*, Acad. des Inscriptions 1903, bl. 611 v. neemt Oppert aan, dat het beleg minstens 14 maanden duurde.

³⁾ *Hebdomadenlehren* bl. 206, Zu Abh. I. S. 33, Anm. 112.

⁴⁾ terwijl het wintersemester uit 5 maanden + 5 epagomenen, d.w.z. uit 155 dagen bestond.

⁵⁾ Vgl. ook III, 66/7 (bl. 222, 3), waar de verdeling 5 maanden + 7 maanden voorkomt.

(νεομηνίας δὲ ἀνὰ πάσας καὶ ἑβδόμας ἱσταμένου τοῦ μηνός) wordt aan ieder van beide koningen van staatswege een volwassen offerdier gegeven in de tempel van Apolloon. —

Zevendaagse perioden komen meermalen voor in de kultus van Apolloon, aan wie het getal 7 al sinds oeroude tijden heilig was¹⁾. Hiermee hangt ook samen, dat begin en einde van de eerste maand-hebdomade, d.w.z. de νοῦμηνια en de ἑβδόμη aan Apolloon gewijd waren in Delphoi, Sparte²⁾, Athene en elders³⁾. De Hellenen namen ook aan, dat Apolloon op de 7e dag van de maand geboren was⁴⁾; in Athene vierde men dit feest op de 7e Thargelioon (= Mei/Juni). Bovendien verhaalde men, dat Apolloon als ἑπταμηνιαῖος geboren was. Volgens Roscher⁵⁾ speelde de Apollinische 7 een bijzondere rol in het leven van de Spartaanse koningen.

In dit voorbeeld is de heilige 7 reeds in een typische 7 overgegaan.

β 2. 6 dagen, op de 7e⁶⁾.

- *9. VI, 101. Beleg van Eretria in 490 v. Chr.: Toen nu een heftige aanval op de muren plaats had, sneuvelden er gedurende 6 dagen velen aan weerszijden, op de 7e (dag) speelden Euphorbos ... en Philagros ... de Perzen (de stad) door verraad in handen. — Ook Aly (bl. 241) beschouwt dit als voorbeeld van een typische 7.

§ 2. Tijdperken van 7 maanden

α 1. 7 maanden.

- *1. VI, 69 en 63. Demaratos ondervraagt zijn moeder naar z'n afkomst: *De 10 maanden* waren nog niet voorbij. ... Want de vrouwen baren

¹⁾ Voor de 7 in Apolloon's kultus z. uitv. Roscher, *Sieben- und Neunzahl* bl. 5 en 6 vv.; verder Brandis, *Hermes* II (1867) 271, die een samenhang met de 7 planeten aanneemt. Vgl. ook ad Hdt. IV, 151; IV, 14 en IV, 33: bl. 221, 1; bl. 224, 4 en bl. 243, 1.

²⁾ zoals uit deze plaats van Hdt. blijkt.

³⁾ Vgl. Aischulos, 'Ε π τ ᾱ 800 v.: τὰς δ' ἑβδόμας ὁ σεμνὸς ἑβδομαγέτης / ἀναξ 'Απόλλων ἐλετ'; Schol. Aristoph., *Ploetos* 1126. — Roscher, *Fristen*, bl. 49 en n. 157; id., *Sieben- und Neunzahl* bl. 5 v. en *Hebdomadenl.*, bl. 179. Over Apolloon's bijnaam Hebdomeios vgl. Jessen, *Pauly-Wiss.*, RE VII, 2579 s. v.; over de ἑβδόμη z. Eitrem, *Pauly-Wiss.*, RE VII, 2579 s.v. Hebdom.

⁴⁾ Hesiodos, 'Ε ρ γ α 770: τῇ γάρ 'Απόλλωνα χρυσάορα γείνατο Λητώ. — Vgl. Roscher, *Sieben- und Neunzahl* bl. 8, waarbij *Hebdomadenl.*, bl. 213, Zu S. 8, Anm. 21.

⁵⁾ *Hebdomadenl.*, bl. 211 uitvoerig.

⁶⁾ Behalve bij Homeros komt de formule „6 dagen, op de 7e" ook b.v. voor in de Babulonische zondvloedsage (z. Danzel, *Magie u. Geheimwissenschaft*. Stuttgart 1924, bl. 117) en in een sage der Creek-Indianen (N.-Amerika): „zij vasten 6 dagen, op de 7e dag breken ze op ten oorlog" (v. Andrian, bl. 260).

ook kinderen na 9 maanden en na 7 maanden en niet allen voleindigen de 10 maanden¹⁾. En jou, m'n zoon, baarde ik na 7 maanden. c. 63: Koning Aristoon van Sparte huwde een derde vrouw. Nog voor de 10 maanden om waren, baarde deze Demaratos. —

τοὺς δέκα μῆνας: de gewone 10 maanmaanden (How-Wells). Dit was de gewone opvatting in de oudheid²⁾. De 10 is hier een rond getal, terwijl de 7 en de 9 typische getallen zijn³⁾. In andere gevallen kan de 10 wel typisch zijn: δεκάμηνοι waren Hermes⁴⁾, Adonis, Ioon, Herakles en Orioon; Herakles wurgde bovendien op een leeftijd van 10 maanden de slangen. Men geloofde, dat δεκάμηνοι door bijzondere levens- en lichaamskracht uitmunten⁵⁾. Ook geboorten na de 7e maand waren bijzonder gelukkig⁶⁾: ἑπταμηνιαῖοι waren b.v. Apolloon, Dionusos en Eurustheus⁷⁾; voor Eurustheus was zijn vroege geboorte voordelig, omdat hij daardoor de heerschappij over Mukenai kreeg, terwijl voor Herakles, die δεκάμηνος was, zijn vertraagde geboorte een voorteken voor een moeitevol leven betekende⁸⁾. Geboorten in de 8e maand golden voor ongelukkig⁹⁾; blijkbaar noemt Herodotos daarom de 8e maand niet.

α 2. 7 maanden, in de 8e.

*2. III, 67/8. De Magiër regeerde na de dood van Kambuses gedurende

¹⁾ z. Roscher, *Fristen*, bl. 12, n. 37 en bl. 28, n. 98; id., *Hebdomadenl.*, bl. 36, n. 54.

²⁾ Cf. ook Terentius, *Adelph.* 691: menses abierunt decem. Cicero, *De nat. deor.* II, 27, 69. Gellius, *N.A.* III, 16. Vgl. de aant. van Bähr en Roscher, *Ennead. Stud.* bl. 19, n. 25 b.

³⁾ Voor de 9 kan men verwijzen naar een nieuw-Helleense parallel in het op Thera verhaalde sprookje 'Ο πολυροβιθᾶς (bij Kretschmer, *Neugr. Märch.* bl. 193): „Wat betekent de 9? Na 9 maanden wordt het kind geboren”.

⁴⁾ Hom. *Hymn. op Hermes* 11.

⁵⁾ Roscher, *Fristen* bl. 11, n. 34. — Zie ook id., *Fristen* bl. 67 met n. 195-198; bl. 10 en 11 met n. 33 en 34 (voor Hermes, Herakles en Ioon); bl. 76 (voor Hermes en Adonis); *Sieben- und Neunzahl* bl. 100 ad S. 67 (voor Orioon); bl. 6 (voor Apolloon); bl. 23 (voor Dionusos); *Ennead. Stud.* bl. 19, n. 25b.

⁶⁾ Volgens de oude Germanen was een na 7 maanden geboren kind bijzonder gemakkelijk op te voeden; het kon ook bovennatuurlijke eigenschappen hebben (v. Andrian, bl. 252).

⁷⁾ Deze wordt reeds bij Homeros T 117 genoemd; wanneer Waltz bl. 17, n. 2 bij T 117 opmerkt: „le chiffre lui-même est sans importance”, is dat onjuist.

⁸⁾ Roscher, *Fristen* bl. 67.

⁹⁾ Ps.-Hippokrates, περὶ ἑπταμήνου, ed. Kühn I, bl. 447: τίκτειν καὶ ἑπτάμηνα καὶ ὀκτάμηνα καὶ ἑννεάμηνα καὶ δεκάμηνα καὶ ἑνδεκάμηνα, καὶ τούτων τὰ ὀκτάμηνα οὐ περιγίνεσθαι. — Vgl. Roscher, *Ennead. Studien* bl. 69-86.

de 7 maanden, die nog voor Kambuses ter aanvulling van de 8 jaar over waren. c. 68: *In de 8e maand* werd de Magiër ontmaskerd. — Zie ad III, 66-68: bl. 222, 3.

β¹).

- Afwijkend en in zekere zin met het voorafgaande te vergelijken is:
 *3. III, 152. 7 maanden en een jaar had het beleg van Babuloon al geduurd. —
 Zie ad III, 155 vv.: bl. 218, 7 in fine.

§ 3. Tijdperken van 7 jaren

α. 7 jaar.

- *1. IV, 151. De koning van Thera had geen acht geslagen op een orakelspreuk uit Delphoi, die hem beval in Libue een stad te stichten: Gedurende 7 jaren daarna regende het niet op Thera en in die tijd verdorven alle bomen op het eiland *behalve één*. —
 Dit bericht is weer een bewijs, dat eens hepteteriden in de Apolloonkultus bestaan hebben ²). Op Thera waren ook 7 distrikten ³), terwijl in de legendarische stichtingsgeschiedenis van Kurene nog andere hebdomaden voorkomen ⁴). Reeds Macan merkt daarom op, dat de 7 als konventioneel getal verdacht is.
 Ook de 1 in dit voorbeeld is typisch! ⁵).

¹) De formule „6 maanden, in de 7e” komt bij Hdt. niet voor, wel elders, b.v. Loekianos, *Ἀληθῆς ἱστ.*, II, 25 (ed. Jacobitz, Leipz. Teubn., Vol. II, bl. 62): „Toen er 6 maanden voorbijgegaan waren, gebeurde er omstreeks het midden van de 7e ...”

²) Roscher, *Fristen* bl. 62; vgl. ook id., *Sieben- und Neunzahl* bl. 8, waarbij *Hebdomadenl.*, bl. 213.

³) Hdt. IV, 153: bl. 240, 1.

⁴) Zie Roscher, *Hebdomadenlehren* bl. 213. — Over de overleveringen aangaande de kolonizatie van Kurene spreekt zeer uitv. Busolt, *G.G.* I, 479, n. 3.

⁵) *DE TYPISCHE EEN*. Dit voorbeeld kunnen we vergelijken met het motief van de ene geredde (vgl. Aly, bl. 151, noot 1), dat meermalen voorkomt, n.l.: I, 82: Van 300 Spartanen was er na de slag één overgebleven (vgl. bl. 66, 1). V, 87: Van de Atheense expeditie tegen Aigina keerde maar één man terug. VI, 27: Het dak van een school op Chios stortte in; van de 120 jongens ontsnapte er maar één. VI, 91: Eén van die 700 man ontsnapte uit de boeien. VII, 229: Van de 300 Spartanen bij Thermopulai keerde er maar één naar Sparte terug (Hier is het motief verdubbeld, want in c. 232 staat, dat nog een tweede in Sparte terugkeerde, maar zich toen ophing). Latent vinden we deze één in V, 46: Alléén Euruleoon overleefde die ramp (één van 5 mannen). — Juist die ene wordt in de meeste gevallen toch nog door het noodlot achterhaald, zoals in I, 82; V, 87; VI, 91; VII, 232 en V, 46; vgl. ook beneden VII, 195.

Dit motief kan van personen ook op zaken worden overgedragen, n.l. in IV.

2. VII, 154-155. Kleandros was 7 jaren tyran van Gela geweest, toen hij stierf. c. 155: Hippokrates regeerde *evenveel jaren* als zijn broeder Kleandros. —

Bähr, Stein, Macan noch How-Wells schijnen er aan te denken, dat de 7 hier wel eens niet reëel kon zijn. Zij nemen aan, dat Kleandros, die ook door Aristoteles¹⁾ genoemd wordt, van $\pm$ 505-498 regeerde en Hippokrates van 498-491²⁾. In ieder geval is het twee maal voorkomen van dit getal hier verdacht, zodat de mogelijkheid, dat die 2×7 jaren niet reëel zijn, ook niet helemaal uitgesloten is³⁾.

3. III, 66-68. Kambuses had in het geheel 7 jaren en 5 maanden geheerst. c. 67: De Magiër regeerde na Kambuses' dood gedurende de 7 maanden, die nog voor Kambuses ter aanvulling van de 8 jaar over waren. c. 68: In de 8e maand werd de Magiër ontmaskerd. —

De uitdrukking „7 maanden, maar in de 8e” is een gewone sprookjesformule voor typische getallen. Over de opstand van de Magiër zegt de Behistan-inscriptie van Dareios, Kol. I, 11⁴⁾: „In de maand Viyakhna op de 14e dag ... stond hij op. ... In de maand Garmapada op de 9e dag ... maakte hij zich van de heerschappij meester. Daarop stierf Kambuses. ...” I, 13⁵⁾: „In de maand Bagayadis op de 10e dag ... doodde ik (= Dareios) die Magiër Gaumata”. De omzetting van

151 (bl. 221, 1) en VII, 195: Penthulos was met 12 schepen uit Paphos met Xerxes mee opgetrokken: 11 daarvan verloor hij in de storm bij kaap Sepias, met het ene overgeblevene voer hij naar Artemision en werd gevangen genomen.

Reeds bij Homeros komt dit motief voor: Δ 397: één van de 50; Λ 693: één van de 12; κ 232 en 244: één van 23 (cf. ook κ 208); λ 114 en μ 141: Odusseus is de enige, die terugkeert, terwijl al zijn metgezellen omkomen; κ 132: Alleen het schip van Odusseus werd gered, de andere werden vernield. (Behalve het eerste geval zijn deze voorbeelden latent). — Vgl. Ovid., *Met.* I, 325/6: ... de tot modo milibus unum ... de tot modo milibus unam; id., III, 687/8: de modo viginti ... restabam solus. Livius II, 50 in fine: 306 Fabii kwamen om bij de Cremera; slechts één van dit geslacht bleef in leven. (Reeds Dionus. v. Halik., 'P ω μ. 'A ρ χ. 9, 22 vond dit verhaal ongeloofwaardig).

¹⁾ *Pol.* V, 12, 1316 a 35 v.

²⁾ Hackforth, *Cambr. Anc. Hist.* IV, 365 en 369 geeft d.e.t. als jaartallen: Kleandros 499-492; Hippokrates 492-485.

³⁾ Volgens Busolt, *G.G.* II, 779 met n. 3 is de chronologie niet nauwkeurig vast te stellen; ook Ed. Meyer II, 822 stelt zich met benaderende aangiften tevreden. Beloch d.e.t. (*G.G.* I¹, 387, n. 2; in de 2e druk komt dit niet meer voor) verklaart de chronologie voor „künstlich zurecht gemacht”.

⁴⁾ Fr. Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften im Grundtexte mit Übersetzung Grammatik und Glossar*². Leipzig 1881, bl. 7 = King and Thompson, *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistün in Persia*. London 1907, bl. 8 v.

⁵⁾ Spiegel bl. 9 = King-Thompson bl. 12.

deze data in de bij ons gebruikelijke tijdrekening brengt nog al moeielijkheden met zich mee. Men krijgt de indruk, dat Ed. Meyer¹⁾ bij de gelijkstelling der data gedeeltelijk op de door Herodotos aangegeven 7 maanden steunt²⁾. Dit is natuurlijk niet verantwoord, tenzij men uit uitsluitend andere gegevens met enige zekerheid kan vaststellen, dat die 7 reël of ten minste rond is.

De opstand begon de 14e Viyakhna = (Babulonisch) 14e Adar (Maart) = 9 Maart 522³⁾. In de zomer van dit jaar⁴⁾ nam Gaumata de koningstitel aan (9 Garmapada; de daarmee overeenkomende Babulonische maandnaam is niet bekend). Kambuses' dood valt ongeveer in het begin Maart 521⁵⁾. Gaumata werd gedood op 10 Bagayadis; ook hiervan is de overeenkomstige Babulonische naam niet bekend, maar *misschien* is het de zevende maand (Tišri), zodat de Magiër dan op 16 October 521 vermoord zou zijn⁶⁾. Zo komt Meyer tot de konkluzie, dat de Magiër reeds geruime tijd vóór de dood van Kambuses als koning was opgetreden⁷⁾, maar dat de tijd, dat hij alleen regeerde, inderdaad ongeveer 7 maanden was⁸⁾. Deze gevolgtrekking is, gezien de wankelende grondslagen waarop ze steunt, nog al gewaagd. Ook Gray⁹⁾ houdt blijkbaar aan de realiteit van de door Herodotos genoemde 7 maanden vast. In de gelijkstelling der data wijken de geleerden overigens nog al sterk van elkaar af¹⁰⁾. Volgens Prášek verliepen er tussen de dood van Kambuses en de val van Gaumata nog geen twee maanden¹¹⁾.

1) *Forschungen zur alten Geschichte*. II, Halle 1899, bl. 472-476.

2) Ook de 5 maanden houdt hij (bl. 480) blijkbaar voor reël.

3) Dit jaar 522/1 is volgens Babulonische rekening het 8e jaar van Kambuses (Meyer, *l.l.* bl. 472). Volgens Prášek I, bl. 261 brak de opstand in begin Maart 523 uit, nog in het 7e jaar (bl. 247) van Kambuses. — Voor de gelijkstelling der Perzische en Babulonische maanden z. King-Thompson bl. XXXVII.

4) Meyer, *l.l.* bl. 501; cf. Prášek bl. 274.

5) Meyer bl. 476 en 501. D.e.t. meent Prášek bl. 275 uit de Beh.-inscr. te kunnen afleiden, dat Kambuses in de maand Ab (= eind Augustus/begin September) 522 stierf.

6) Meyer bl. 473 en 501. Volgens Prášek bl. 282 is 10 Bagayadis-Tišri = 27 October 522 v. Chr.

7) bl. 472.

8) bl. 480, noot 1.

9) Volgens Gray, *Cambr. Anc. Hist.* IV, 173 vv. en 662, n. 2 regeerde Kambuses van herfst 529 — lente 522 en Gaumata van lente 522 — herfst 522.

10) Vgl. boven n. 5. — Oppert leest i.p.v. „de 14e Viyakhna” „de 24e dag”, terwijl hij Garmapada voor Juli/Augustus houdt (Grotefend voor Juni/Juli) en Bagayadis voor Maart (zie Bähr).

11) Prášek bl. 280; vgl. boven n. 5 en 6.

Gewoonlijk neemt men aan, dat Kambuses van 529-522 regeerde¹⁾. Manethoon²⁾ laat Kambuses blijkbaar 10 jaar regeren, Ktesias³⁾ 18 jaar. Maar, zegt Stein, het bericht van Herodotos is zeker juist met het oog op de regeringsjaren van Kuros en Dareios⁴⁾, terwijl het tevens bevestigd wordt door de z.g. astronomische koningskanon van Ptolemaios⁵⁾, die Kambuses 8 jaar laat regeren, natuurlijk met inbegrip van de 7 maanden van de usurpator, want deze kanon houdt geen rekening met onwettige heersers; hun regeringstijd wordt bij die van de voorganger of opvolger opgeteld⁶⁾.

Als we nu aannemen, dat die 8 jaar reëel (rond) zijn, dan is toch de verdeling van die jaren in (7 j. + 5 mnd.) + 7 mnd. typisch, want we weten, dat bij de Perzen de zomer op 7 en de winter op 5 maanden gerekend werden⁷⁾. Dit is voor ons tevens een bewijs, dat die verdeling in (7 j. + 5 m.) + 7 m. niet van Herodotos zelf is, maar uit een Perzische bron stamt. Uit deze verdeling blijkt verder, wat we boven reeds aannamen, dat die 7 maanden van de regering van de Magiër typisch zijn⁸⁾. Dan zijn ook de 5 maanden typisch, terwijl de 7 jaar, zoals uit het bovenstaande blijkt, als reëel worden beschouwd⁹⁾.

β 1. In het 7e jaar.

- *4. IV, 14. Aristéas van Prokonnesos was op wonderbare wijze verdwenen. In het 7e jaar daarna verscheen hij weer in Prokonnesos¹⁰⁾. —

Aristéas is een mythische figuur uit de Apolloonkultus¹¹⁾. Op Delos

¹⁾ Vgl. ook Prášek I, bl. 246/7.

²⁾ fr. 68 Müller.

³⁾ Bij Photios, *Bibl. cod.* 72 § 12, bl. 48 Müller.

⁴⁾ Kuros 558-529 (559-530 volgens Prášek I, bl. 200 en 246/7); Dareios 521-485.

⁵⁾ Deze „kanon der regeringen” (κανὼν βασιλειῶν) vormt de grondslag voor de chronologie der Perzische koningen; zie C. Wachsmuth, *Einleit. in das Studium der alten Geschichte*. Leipz. 1895, bl. 305, waar de kanon afgedrukt staat; Ed. Meyer, *Forsch.* II, bl. 453-462 met tabel ad bl. 457; Ginzel, *Handb. d. mathemat. u. techn. Chronologie*, I, bl. 319.

⁶⁾ Vgl. ook How-Wells en Beloch, *G.G.* III, 2, bl. 127-128.

⁷⁾ Vgl. ad Hdt. III, 155 vv.: bl. 217, 7 met noot 4 op bl. 218. — De oudere Hellenen rekenden de winter op 4 maanden (d.i. het 3e deel van het jaar; cf. Usener, bl. 337 v.), evenals de Egyptenaren (cf. Hdt. II, 68).

⁸⁾ Ook Ktesias noemt deze 7 maanden (zie het citaat op bl. 229 beneden).

⁹⁾ Typische hebdomaden van 7 jaar komen bij de Perzen ook voor, b.v. in de opvoeding der jongens: cf. Platoon, *Alk.* I, 121 E: ἐπτέτεις... δις ἐπὶ τὰ ἐτῶν.

¹⁰⁾ Voor drietallen in deze passage vgl. Hdt. IV, 14-15: bl. 142, 12 en bl. 181, 25.

¹¹⁾ M. Mayer bij Roscher, *Lex. d. Myth. s.v. Hyperboreer*, bl. 2814, No. 18. — Ook Aly bl. 241 noemt dit voorbeeld.

kwam een oude Apollinische ἐπιτετρις voor¹⁾). Zo is te verklaren, dat Aristes, de begeleider van Apolloon bij zijn verschijningen, zich in het 7e jaar weer vertoonde; want dit is een sagenmotief, dat stellig van Apolloon zelf op zijn begeleider is overgedragen en dat juist betrekking heeft op de grote hepteterische feesten, waaraan Apolloon, naar men meende, persoonlijk deelnam²⁾). Dus in dit voorbeeld hebben we een typische 7, die uit een heilige 7 ontstaan is.

β 2. 6 jaar, in het 7e jaar.

- *5. II, 133. Na de ramp met zijn dochter overkwam aan deze koning (Mukerinos) in de tweede plaats het volgende: uit de stad Boeto kreeg hij een orakel, dat hij nog maar 6 jaar zou leven en in het 7e sterven. ... Mukerinos vermaakte zich iedere nacht ... om zo, wanneer de nachten tot dagen werden, 12 in plaats van 6 jaren te leven. — Hoe lang Mukerinos toen al geregeerd had, wordt niet meegedeeld. Uit de tendenz van de sage blijkt evenwel, dat men moet aannemen, dat het ongeluk hem reeds in het eerste jaar van zijn regering getroffen heeft en dat hij in het geheel slechts zes jaar geregeerd heeft in plaats van de hem oorspronkelijk toegestane 44 jaar³⁾). Daarentegen laat Manethoon zijn Μενχέρης 63 jaar regeren; volgens Hall⁴⁾ regeerde hij misschien meer dan 20 jaar (3011-2988 v. Chr.?). Ook staat de grootte van zijn pyramide in geen verhouding tot een regering van maar 6 jaar. Zoals Stein nu aanneemt, heeft hier blijkbaar, evenals in c. 130, een verwisseling plaats gehad tussen de Mukerinos uit de vierde dynastie (de bouwer van de pyramide) en Psammetichos II uit de 26e dynastie⁵⁾), die de bijnaam Menkaura (Μυκερίνος) voerde en waarvan Herodotos in c. 160 zegt: Ψάμμιος ἐξ ἑτα μούνον βασιλεύσαντος. Maar zulk een verwisseling ligt geenszins zo voor de hand, dat we hier niet liever een typisch getal zouden aannemen, wat ook al door de typische formule „6 jaar, in het 7e” waarschijnlijk wordt. Daarom noemt ook Roscher⁶⁾ dit voorbeeld op als een bewijs voor het voorkomen van hebdomadische tijdperken in Egypte. Aan een typische 6 en haar verdubbeling mag men in ieder geval niet

1) Aristot., *Ath. Pol.* 54, 7. — Vgl. voor de 7 in Apolloon's kultus ad Hdt. VI, 57: bl. 218, 8.

2) Roscher, *Fristen* bl. 49 met n. 157; bl. 61; id., *Sieben- und Neunzahl* bl. 7, waarbij ook *Hebdomadenl.*, bl. 212 v.

3) Cf. II, 128: 106 jaar en c. 133: 150 jaar; dus $150 - 106 = 44$ jaar.

4) Cambr. *Anc. Hist.* I, 282.

5) Bij Herodotos Psammis genoemd (II, 160).

6) *Sieben- und Neunzahl* bl. 98 ad S. 58; vgl. ook id., *Hebdomadenl.*, bl. 208 beneden.

denken, daar typische tijdperken van 6 dagen en 6 jaren om zo te zeggen bij de Hellenen niet voorkomen¹⁾).

- *6. IV, 158. De Theraiërs, die onder leiding van Battos in Libue een kolonie moesten gaan stichten, hadden eerst 2 jaren op het eiland Platea gewoond. Daarna vestigden zij zich te Aziris in Libue (c. 157). Die plaats bewoonden zij 6 jaren; in het 7e jaar²⁾ vroegen de Libuers, of zij hen naar een betere plaats zouden brengen. —

Allereerst vinden we in dit voorbeeld een typische latente 8, die hier blijkbaar in $2 + 6$ verdeeld is. Inderdaad speelt de 8 in de geschiedenis van Kurene een grote rol³⁾. Daarmee wordt hier de sprookjesachtige formulering „6 jaar, in het 7e” verbonden, waarom we met Macan hier ook aan een typische, misschien Apollinische⁴⁾ hebdomade mogen denken.

HOOFDSTUK II. MENSEN, DIEREN EN GROEPEN

§ 1. Mensen⁵⁾

α. 7 mannen.

- *1. IV, 24. De Skuthen, die naar hen (d.w.z. de Argippaioi) toe gaan, verrichten hun bezigheden met 7 tolken en in 7 talen. —
Hoe komt Herodotos hier aan het getal 7? Hij noemt slechts vijf volken met name, n.l. de Sauromaten, Boedinen, Thussageten, Iurken en Argippaioi (cc. 21-22), waarbij als zesde de Gelonen (c. 108)

¹⁾ Roscher, *Fristen* bl. 47; *Sieben- und Neunzahl* bl. 93, ad S. 47, d; *Hebdomadenlehren* bl. 219, 2. — Vgl. ook bl. 202, noot 1.

²⁾ Omstreeks 630 v. Chr. (Busolt, G.G. I, bl. 482).

³⁾ Membliaros c.s. bewoonden Kalliste gedurende 8 mensengeslachten (IV, 147). Battos I heerste 8 jaar ($2 + 6$) vóór zijn komst in Kurene (IV, 158); in het geheel regeerde hij 40 jaar (5×8) (IV, 159). Zijn opvolger Arkesilaos I regeerde 16 (2×8) jaar (IV, 159). De hele heerschappij der Battladien zou 8 generaties duren (IV, 163). Wij hebben hier dus met een berekening naar oktaëteriden te doen. Zie verder R. Schubert bij Mollmann, *Herodots Darstellung der Gesch. von Kyrene*. Königsberg 1889. Progr. bl. 19 en Busolt, G. G. I, bl. 482, n. 3.

⁴⁾ Vgl. ad Hdt. IV, 14: bl. 224, 4 en Roscher, *Sieben- und Neunzahl* bl. 8 met n. 20.

⁵⁾ In deze par. zijn de δις ἑπτὰ παῖδες uit Hdt. I, 86 (vgl. hierbij Roscher, *Sieben- und Neunzahl* bl. 77, reg. 8 vv.) en VII, 114 niet genoemd, omdat deze voorbeelden bij het eerste veelvoud der 7, de 14, behoren. Het zijn voorbeelden van een typische Perzische hebdomade; vgl. Roscher, *Fristen*, bl. 33, n. 113 en Aly bl. 241; Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 28 met n. 65. Zulke groepen van δις ἑπτὰ παῖδες komen ook voor in de kultus van Apolloon, Hera, enz. — Vgl. verder Bakchulides XVI, v. 2-3 (ed. Blass-Suess⁴, Leipz. Teubn. 1912): δις ἑπτὰ τ' ἀγλαοὺς ... / κούρους Ἰαόνων.

komen (Stein). Rawlinson sluit de Skuthen zelf in, maar Macan merkt terecht op, dat ze daar geen tolk voor nodig hadden. Heeren¹⁾ voegde de Tauriërs er aan toe, terwijl Brandstätter de Melanchlainen er bij nam, maar de Gelonen liever niet van de Boedinen wilde afscheiden²⁾. Blijkbaar is hier geen reëel getal het uitgangspunt; de 7 is dus wel typisch. Terecht vergelijkt Roscher³⁾ deze 7 tolken en 7 talen met de groep van 7 goden der Skuthische Alanen. Bovendien kunnen we hier nog op de (latente) groep der 7 goden wijzen, die volgens Herodotos⁴⁾ door alle Skuthen vereerd werden.

- *2. V, 17. (Na de Skuthentocht van Dareios) zond Megabazos 7 Perzen, die na hem de aanzienlijksten in het kamp waren, als gezanten naar koning Amuntas van Makedonië om aarde en water voor koning Dareios te vragen. —

Deze hebdomade is „echt Perzisch”⁵⁾. Het feit, dat het aantal en niet de namen genoemd worden, pleit niet voor de waarheid van het verhaal, zegt Macan terecht⁶⁾.

- *3. VIII, 132. Toen alle schepen te Aigina bijeen waren gekomen (in 479 v. Chr.), kwamen Ionische boden in het kamp der Hellenen ...; een van hen was Herodotos, de zoon van Basileides. Dezen hadden, aanvankelijk 7 in getal, een samenzwering gesmeed tegen het leven van Strattis, de tyran van Chios; maar toen hun plan bekend werd, daar een der deelnemers de aanslag verried, waren de overige zes uit Chios uitgeweken en kwamen in Sparte en toen dan ook te Aigina, terwijl ze de Hellenen smeekten naar Ionië te varen. —

Naar alle waarschijnlijkheid is deze 7 (= 6 + 1) typisch. „For the figure «seven» there was high precedent; cf. III, 71” (Macan).

- *4. IX, 10. Bij de opmars van Mardonios in 479 v. Chr. stuurde Sparte op verzoek van Athene 5000 Spartanen onder leiding van Pausanias; bij iedere man plaatsten ze 7 heiloten⁷⁾.

¹⁾ *Ideen* I, 2.

²⁾ Naar Bähr.

³⁾ *Hebdomadenlehren*, bl. 215, Zu S. 34.

⁴⁾ IV, 59: zie bl. 243, 2.

⁵⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 86, ad n. 113. — Aly bl. 241 noemt dit voorbeeld ook. — Vgl. voor Perzische hebdomaden verder beneden ad Hdt. III, 71: bl. 228, 5.

⁶⁾ Macan betoogt dan verder uitvoerig, dat het verhaal om tal van redenen ongehoofwaardig is; vgl. id., *Append. IV*, § 7. Ook Beloch, *G.G.* II, 2, bl. 54 midden, vraagt zich af, of deze geschiedenis wel historisch is.

⁷⁾ Abicht wil met Wesseling in IX, 10 de woorden καὶ ἑπτὰ περὶ ἑκάστον τῶν εἰλωτῶν, die in de codd. RSV ontbreken, als interpolatie uit c. 29 schrappen; ook Hude sluit zich hier bij aan.

IX, 28. Slagorde bij Plataiai: De 5000 Spartanen werden bijgestaan door 35000 lichtgewapende *heiloten*, 7 bij iedere man geplaatst.

IX, 29. Dezen waren hoplieten behalve de 7 bij iedere Spartaan opgestelden. ... Lichtgewapenden waren de volgenden: in de Spartaanse afdeling 35000 man, daar er 7 bij iedere man stonden. — Herodotos' herhaalde verzekering, dat er 7 heiloten per Spartiaat waren, bewijst volgens How-Wells¹⁾ slechts, dat hij redenen had te geloven, dat in deze veldtocht een bijzonder groot contingent heiloten diende. Ook Beloch²⁾ neemt aan, dat de hier gegeven verhouding tussen heiloten en Spartanen wel ongeveer juist zal zijn, terwijl toch gewoonlijk slechts één heiloot als schildknaap aan iedere Spartaan was toegevoegd³⁾. Men zal echter met Busolt en Macan⁴⁾ moeten aannemen, dat er geen noodzaak bestond voor zulk een abnormaal hoog aantal heiloten, dus dat de 7 typisch moet zijn. Weliswaar schijnt Roscher⁵⁾ ze als heilig en reëel te beschouwen, daar hij ook de hier genoemde *ἐλωτες* ... *ἑπτὰ* tot de groepen van 7 mannen rekt, die naar analogie van de uit 7 personen bestaande Apollinische⁶⁾ koren zijn gevormd. Inderdaad speelde de 7 een grote rol in Sparte⁷⁾, waar ook een kultus voor Apolloon *Ἑβδομαγέτας* bestond; maar op deze plaats van Herodotos is toch sprake van een op zich zelf staand feit, dat zich blijkbaar maar één keer heeft voorgedaan en dat men daarom niet met een heilig getal in verbinding mag brengen.

Het voorbeeld, dat nu volgt, is zeer merkwaardig, daar de 7 hier reëel is, hoewel alles eigenlijk op een typisch getal wijst. Het is het bekende geval van de 7 Perzische samenzweerders.

5. III, 71. 7 *mannen* stonden tegen de Magiër op⁸⁾. —

Ongetwijfeld komen kolleges van 7 mannen veel voor bij de Perzen. Later bestonden b.v. de 7 raadslieden⁹⁾ en de 7 prinsen van Perzië.

¹⁾ ad IX, 28 en App. XIX, 1.

²⁾ *Gr. Gesch.* II, 2, bl. 78.

³⁾ Vgl. Hdt. VII, 229.

⁴⁾ Busolt, *G.G.* II, bl. 723, noot 1; Macan a.l. en App. VIII, § 2, bl. 352.

⁵⁾ *Hebdomadenlehren*, bl. 214, Zu S. 18; bl. 12, reg. 1; bl. 179; vgl. ook *ib.* bl. 12, n. 8.

⁶⁾ Vgl. Hdt. IV, 33 (bl. 243, 1, met bl. 244, noot 1).

⁷⁾ Vgl. ad Hdt. VI, 57: bl. 218, 8.

⁸⁾ Deze 7 worden ook nog genoemd in III, 76 (2 maal). 77. 78. 79. 83. 84 (3 maal). 118 (2 maal). 119. 140 (2 maal). 141. 150. 153. IV, 132. VI, 43.

⁹⁾ *Esdra* I, 7, 14. — In de Eranische heldensagen is de 7 een bijzonder dikwijls gebruikt getal (zie v. Andrian, bl. 228 vv.).

die „het aangezicht van de koning zagen”¹⁾; verder 7 kamerheren²⁾. Ook de koninklijke rechters, die Herodotos³⁾ meermalen noemt, waren zeven in getal⁴⁾; zij moeten onderscheiden worden van de bovengenoemde 7 prinsen van Perzië. Het getal 7 komt ook later geregeld terug bij de Perzen, b.v. Kuros stelt een rechtbank van de 7 aanzienlijkste Perzen in om de verrader Orontas te vonnissen⁵⁾. We zien uit deze voorbeelden duidelijk, dat de 7 bij de Perzen een typisch, misschien een heilig getal was. In de aangehaalde voorbeelden is de 7 typisch en (als en in zover die kolleges werkelijk uit 7 man bestonden) tegelijk reëel⁶⁾. Dit laatste schijnt nu ook voor III, 71 te gelden, want:

Ook de Behistan-inscriptie (IV, 18) noemt 7 namen: „Dit zijn de mannen, die toen daar waren, toen ik de Magiër Gaumata doodde, die zich Bardiya noemde; toen hielpen deze mannen mij als mijn aanhangers: Viñdafranā, de zoon van Vayaspāra, een Pers, Oetāna, de zoon van Thoekhra, een Pers, Gaubaroeva, een zoon van Mardoeniya, een Pers, Vidarna, een zoon van Bagābigna, een Pers, Bagaboekhsa, de zoon van Dādoehya, een Pers, Ardoemaniš, de zoon van Vahauka, een Pers”⁷⁾. Insgelijks geeft Ktesias⁸⁾ behalve die van Dareios nog zes, hoewel voor 'n deel afwijkende namen. Hierom merkt Macan⁹⁾ op, dat het getal der 7 samenweerders ongetwijfeld authentiek of tenminste officiëel is. Aly (bl. 241) is eveneens van mening, dat het werkelijk 7 Perzen schijnen geweest te zijn.

In ieder geval, als de 7 hier werkelijk reëel is, is dat toch een merkwaardig toeval. Immers, volgens de tekst van Ktesias⁸⁾: ἐπὶ τὰ τῶν Περσῶν ἐπίσημοι συνέθεντο ἀλλήλοις κατὰ τοῦ μάγου ... καὶ τέλος κατακεντηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπὶ τὰ ἀπέθανε βασιλεύσας μῆνας ἐπὶ τὰ.

¹⁾ *Esther* I, 14.

²⁾ *Esther*, I, 10.

³⁾ III, 14, 31. V, 25. VII, 194; opvallend is, dat Hdt. het getal 7 hier nergens noemt.

⁴⁾ *Prášek* I, 241; How-Wells; vgl. *Rehdantz-Carnuth in Xenoph. Anab.* 7, Berl. Weidm., Einl. § 5.

⁵⁾ *Xenoph., Anab.* I, 6, 4.

⁶⁾ Over kolleges van 7 man bij de Perzen z. ook Roscher, *Fristen*, bl. 33, n. 114 uitvoerig. — Vgl. voor de typische 7 bij de Perzen ook Hdt. III, 129: bl. 215, 4.

⁷⁾ *Spiegel*², bl. 39 = *King-Thompson*, bl. 75, § LXVIII (voll. titels z. bl. 222, n. 4). De hier genoemde namen komen met die van Herodotos overeen; alleen noemt Hdt. i.p.v. Ardoemaniš *Aspathines*, d.i. *Aspakanā*; we hebben hier met een verwisseling van persoon te doen (*Spiegel*, bl. 105).

⁸⁾ Bij *Photios Bibl.* cod. 72, bl. 38a, 20 vv. (ed. Imm. Bekker, Berolini 1824) = § 14, bl. 48 Müller.

⁹⁾ ad Hdt. V, 17: ἐπὶ τὰ Πέρσας.

βασιλεὺς δὲ τῶν ἑπτὰ ὁ Δαρεῖος κ.τ.λ.¹⁾ en met het oog op de bovengenoemde voorbeelden zouden we hier a priori stellig een typisch getal verwachten, wat we ook zouden aannemen, als we de Behistan-inscriptie niet hadden. Maar hoe is men hier aan het getal 7 gekomen? Bähr²⁾ denkt, dat we hier 7 stam- of familiehoofden hebben, die tot de stam der Achaimeniden hoorden. Ook Prášek is van mening, dat we hier met de 7 Perzische vorsten te doen hebben; dit kollege ontstond door de vreedzame samenvoeging van het gebied der afzonderlijke stamhoofden met het oudste rijk van Kuros³⁾. Herodotos daarentegen laat het zevental hier toevallig ontstaan⁴⁾. Nu hebben weliswaar enige geleerden, b.v. Niebuhr, dit bestreden, maar uit de Behistan-inscriptie kan men toch misschien afleiden, dat het getal 7 toevallig is, want achter elke naam voegt Dareios toe: „een Pers”; daarmee wil hij de nadruk leggen op het nationale karakter van de beweging, maar niet tonen, dat de mannen bijzonder bevoorrecht waren. Daarom heeft Herodotos in dit opzicht wel gelijk⁵⁾.

Intussen treffen we ook bij deze 7 de bij typische hebdomaden meermalen voorkomende verdeling in 3 + 4 aan⁶⁾, n.l. in III, 83: „Deze 3 meningen werden hun voorgelegd. De 4 anderen der 7 sloten zich bij de laatste (die van Dareios) aan”. Deze verdeling is ook hier typisch, vooral daar de getallen 3 en 4 door Herodotos uitdrukkelijk genoemd worden⁷⁾.

Een voorbeeld, dat op een konjektuur berust, is:

- 5a. VIII, 131. Herodotos noemt hier de voorvaderen van Leotuchides op en zegt: Behalve de twee na Leotuchides eerst genoemden waren al dezen koningen van Sparte geweest. —

De lezing der hss. πλὴν τῶν δυῶν verandert men gewoonlijk met Palmerius in πλὴν τῶν ἑπτὰ. Maar al is die konjektuur ook nog zo waarschijnlijk⁸⁾, voor ons onderwerp kunnen konjekturen geen waarde hebben. Wanneer ze juist is, is de hebdomade hier reëel. De gehele stamboom van Leotuchides (Eurupoontiden) levert een (latent) 20-tal op⁹⁾.

¹⁾ Vgl. Roscher, *Frieten*, bl. 33, n. 113.

²⁾ Vol. 2, bl. 680, excursus II, II.

³⁾ Zie Prášek I, 201. 203-204. 279. 281.

⁴⁾ III, 70: bl. 115, 16.

⁵⁾ How-Wells.

⁶⁾ Zie hiervoor bl. 280, 3e alinea.

⁷⁾ Vgl. Hdt. III, 82-83: bl. 96, 6.

⁸⁾ Stein, Abicht, Hude en How-Wells nemen ze over.

⁹⁾ Ook de stamboom van Leonidas (Agiaden) omvat bij Hdt. VII, 204 twintig namen. Vgl. voor deze twee stambomen Hermann, *Staatsalt.* I. Bd. 1. Abt⁶⁾, bl. 268 v.; Ed. Meyer, *Forschungen* I, Halle 1892, bl. 164 en bl. 170 v.; Busolt, G.G. I, bl. 582, n. 2.

dat als genealogische fictie zeker niet reëel is.

β. *De 7e man.*

- *6. VIII, 137. De 7e voorvader van deze Alexandros (van Makedonië) was Perdikkas, die de heerschappij over Makedonië op de volgende wijze verwierf. —

Wij zouden hier zeggen: „de zesde voorvader”, maar de Hellenen waren gewoon bij ordinalia begin- en eindpunt mee te tellen¹⁾, wat bij γενέτωρ, zoals reeds Stein en Macan opmerken, wel een beetje eigenaardig is. In c. 139 somt Herodotos de namen van Alexandros' zes voorvaderen op. Later is de koningslijst met nog drie namen vóór de door Herodotos als eerste genoemde uitgebreid²⁾. Herodotos' lijst, die met die van Thoeukudides³⁾ overeenstemt, is waarschijnlijk van een der vroegere genealogen overgenomen. Het zevental daarin moet men als typisch beschouwen. Want evenals bij de oude Chinezen⁴⁾ behoorde het ook bij de Hellenen tot het begrip van de adel 7 πατέρες (πάπποι) te kunnen opnoemen⁵⁾.

§ 2. Dieren

- *1. III, 76. Toen de 7 Perzen het niet eens konden worden, of ze de aanslag terstond zouden uitvoeren dan wel uitstellen, verschenen 7 paar haviken, die 2 paar gieren najoegen, de veren uitrukten en verscheurden⁶⁾. —

In dit voorbeeld vinden we een verdubbelde hebdomade. De 7 paar

¹⁾ Evenzo in Hdt. I, 91: πέμπτου γονέος. — Dezelfde methode vinden we in 1001 Nacht, V, 398: „Haroen er-Rasjid, de 6e van de nakomelingen van el-'Abbās". In werkelijkheid was H. er-R. de vijfde Abbasidenkalief.

²⁾ Waarschijnlijk heeft Theopompos in zijn Φιλιππικά deze uitbreiding het eerst opgesteld (Stein, How-Wells).

³⁾ II, 100, 2: οἱ ἄλλοι βασιλῆς οὐκ τῷ οἱ πρὸ αὐτοῦ (= Archelaos, tweede opvolger van Alexandros I) γενόμενοι; vgl. ook Busolt, G.G. I, bl. 616 met n. 2. — Over deze koningslijsten spreekt uitvoerig Beloch, G.G. III, 2, bl. 49 vv.

⁴⁾ Voor de verering van de 7 voorvaderen van de keizer vgl. von Andrian, bl. 240.

⁵⁾ Vgl. Platoon, *Theait.* 174 E: γενναῖός τις ἑπτὰ πάππους πλουσίους ἔχων ἀποφῆναι. Hesuchios s.v. ἐνδοῖσθαι: οἱ ἀπὸ ἑπτὰ πατέρων καὶ μητέρων ἀστῶν κατάγοντες τὸ γένος. In tegenstelling daarmee schijnt ἑπτάδουλος bij Hipponax en Heroondas iemand te betekenen, wiens voorvaderen tot in het zevende lid, wat hier blijkbaar zoveel betekent als „sinds oeroude tijden”, slaven waren (Roscher, *Fristen*, bl. 35, n. 118 en *Hebdomadentl.*, bl. 176, 2). — Voor een Babulonische parallel vgl. Hehn, bl. 18 v., die op bl. 89 ook hebdomadische genealogieën uit de Bijbel aanhaalt. Verder mogen we er hier nog op wijzen, dat de voorvaderen der Kirgiezen de „7 vaders” heetten (v. Andrian, bl. 238 beneden).

⁶⁾ Vgl. bl. 169, 15.

haviken stellen de 7 samenzweerders voor, die de 2 Magiërs zouden vernietigen ¹⁾).

§ 3. Groepen

α. 7 volksstammen.

- *1. VIII, 73. *Zeven volksstammen* bewonen de Peloponnesos. Twee daarvan zijn autochthonen ...: de Arkadiërs ²⁾ en Kunoeriërs; een volk, de Achaiërs, ... woont niet meer in zijn oorspronkelijk gebied van de Peloponnesos. De overige van de 7 *stammen*, n.l. 4, zijn van elders gekomen: de Doriërs, Aitoliërs, Druopen en Lemniërs. ... Van deze 7 *volksstammen* ... —

Herodotos geeft hier de ethnographie van de Peloponnesos, niet de geographische verdeling er van. Maar Gale merkte reeds op, dat Homeros ³⁾ in de Peloponnesos slechts zes volken schijnt te onderscheiden. Het is daarom mogelijk, dat de 7 hier een konstruktie van Herodotos is, m.a.w. dat het getal typisch is. Daarop zou b.v. ook de verdeling ⁴⁾ der 7 in 3 + 4 kunnen wijzen.

β. 7 standen.

- *2. II, 164. Er zijn 7 *standen* onder de Egyptenaren: priesters, soldaten, runderherders, zwijnehoeders, kooplieden (kleinhandelaars), tolken en stuurlieden. —

De 7 is hier een typisch getal. Andere schrijvers geven namelijk andere indelingen, b.v. Plato 3 klassen, Isokrates 5, enz. ⁵⁾. Merkwaardig is ook, dat Herodotos verschillende belangrijke beroepen niet noemt, b.v. dat van schrijver, geneesheer, landbouwer ⁶⁾, enz. Kasten in de eigenlijke zin van het woord, zoals Herodotos geloofde ⁷⁾, waren het

¹⁾ Reeds Aly bl. 241 noemt dit voorbeeld. — Vgl. Hdt. III, 71: bl. 228, 5.

²⁾ De Arkadiërs houdt Hdt. voor Pelasgen (I, 146. II, 171), de Kunoeriërs voor Ioniërs (VIII, 73); de „Lemniërs“ waren Minuers (IV, 145 vv.).

³⁾ B 559-624; vgl. Bähr en Macan.

⁴⁾ Bl. 280, 3e alinea. — Vgl. bl. 245, n. 3.

⁵⁾ Plat., *Timaios* 23-24. Isokr., *Boes.* 6-8. Zie uitvoeriger Bähr, Wiedemann en Stein. Ed. Meyer, *Gesch. d. Alt.* II, 2^e. bl. 40, n. 3, die de Griekse schrijvers opnoemt, die hierover geschreven hebben, zegt: „Dat in details de nergens volledige mededelingen over getal en namen der beroepen uit elkaar gaan, is begrijpelijk genoeg“. Reeds Bohlen, *Das alte Indien.* Königsberg 1830, deel II, bl. 29, hield het zevental voor verdacht; ook in Indië en Perzië, zegt hij, namen de Ouden wel „zeven“ kasten aan.

⁶⁾ Abicht denkt, dat het beroep van landbouwer misschien onder de *κατήλοι*, de kleinhandelaars, valt.

⁷⁾ II, 37. 143 voor de priesters; II, 165/6 voor de soldaten; II, 65 voor de herders; II, 47 voor de zwijnehoeders; II, 154 voor de tolken; vgl. ook VI, 60.

ook niet, tenzij dan die der priesters en soldaten¹⁾. Onzeker blijft hier, of men uit het door Herodotos aangegeven typische getal met Roscher²⁾ het voorkomen van hebdomadische bepalingen bij de oudere Egyptenaren mag afleiden; het getal zou immers ook een fictie van de schrijver kunnen zijn.

HOOFDSTUK III. ZAKEN EN DIVERSE GEVALLEN

A. ZAKEN

§ 1. Schepen

1. VI, 115. Bij Marathoon veroverden de Atheners 7 *schepen*. —
De 7 zou hier natuurlijk wel reëel kunnen zijn, daar Herodotos uit die tijd nog betrouwbare berichten kon krijgen. Maar in een overigens historisch bericht kan toch, vooral bij mondelinge traditie, heel goed een typisch getal binnendringen. Terwijl Macan hier van mening is, dat het getal waarschijnlijk historisch is³⁾, is het toch raadzamer de beslissing in het midden te laten.
2. VIII, 1. De Helleense vloot bij Artemision :

Athene	127 triëren.	Epidauros	8 triëren.
Korinthos	40 „	Eretria	7 <i>triëren</i> .
Megara	20 „	Troizen	5 „
Chalkis	20 „	Stura	2 „
Aigina	18 „	Keos	2 „
Sikuoön	12 „		en 2 vijftigriemers.
Lakedaimoon	10 „	Opoent. Lokr.	7 <i>vijftigriemers</i> .
- VIII, 2. Totaal 271 schepen (de vijftigriemers niet meegeteld).
- VIII, 14. De tweede dag kwamen nog 53 Attische schepen.
3. VIII, 43-48. De Helleense vloot bij Salamis⁴⁾:

¹⁾ Abicht, Stein, Wiedemann, How-Wells. Ed. Meyer, G. d. *Alt.* II, 2^a, bl. 41 (op bl. 40-42 spreekt hij over de erfelijkheid der Eg. beroepen).

²⁾ *Sieben- und Neunzahl*, bl. 98 ad S. 58; vgl. ook id., *Hebdomadenl.*, bl. 208 beneden. Vgl. de opvatting van Roscher over Hdt. II, 133 (bl. 225, 5 in fine).

³⁾ Uit het feit, dat slechts 7 schepen veroverd werden, blijkt, dat een groot deel der Perzische troepen al aan boord was (Macan).

⁴⁾ De tusschen ( ) geplaatste getallen worden in de tekst van Hdt. niet uitdrukkelijk genoemd.

Lakedaimoon	16 triëren.	Chalkis	20 triëren.
Korinthos	(40) „	Eretria	7 triëren.
Sikuoön	15 „	Keos	(2 + 2)
Epidauros	10 „	Naxos	4 triëren.
Troizen	5 „	Stura	(2) „
Hermione	3 „	Kuthnos	1 tr. + (1) vijf.
c. 45. Athene	180 „	c. 47. Phaüllos v. Kr.	1 triëre.
Megara	(20) „	c. 48. Melos	2 vijftigriemers.
Amprakia	7 „	Seriphos	1 vijftigriemer.
Leukas	3 „	Siphnos	1 „
c. 46. Aigina	30 „	en wel de 30 beste.	

Het totale aantal schepen is 378¹⁾ (de vijftigriemers niet meegeteld).

VIII, 82. Een triëre uit Tenos liep naar de Hellenen over. Vroeger bij Artemision was al een Lemnisch schip overgelopen (VIII, 11). Met die schepen er bij was de Helleense vloot op 380 schepen gekomen; want 2 schepen ontbraken eerst aan dat getal. —

Uit de uitvoerige bespreking van Beloch blijkt wel, dat de hier gegeven getallen niet reëel zijn, maar op schatting op berekening berusten. Maar in tegenstelling met de getallen van de Perzische schepen en manschappen zijn deze getallen der Helleense vloot wel niet ver van de waarheid af²⁾.

Bij Artemision waren 271 + 9 schepen, wat wel ongeveer juist zal zijn. De getallen 127 + 53 der Atheense schepen zijn waardeloos; want deze getallen en de 180 schepen in c. 45 zijn naar VII, 144 berekend. Verdacht is ook, dat 8 kontingenten bij Artemision even sterk waren als bij Salamis. Trekken we van de 380 schepen bij Salamis de 180 Atheense schepen af, dan blijven er nog 200 voor alle andere kontingenten over. Dit ronde getal is het primaire; het is over de afzonderlijke kontingenten verdeeld. De getallen van deze afzonderlijke kontingenten echter berusten op *schatting* van Herodotos of op mondelinge berichten. Reeds de ronde getallen van de grotere kontingenten bewijzen, dat het schattingen zijn. Voor vier kontingenten (Sparta, Sikuoön, Epidauros en Aigina) vond

¹⁾ In werkelijkheid is de som 366. Abicht en Stein nemen daarom aan, dat in c. 46: Αἰγινῆται τριήκοντα παρείχοντο. ἦσαν μὲν σφί καὶ ἄλλαι πεπληρωμέναι νέες, ἀλλὰ τῇσι μὲν τὴν ἑωυτῶν ἐφύλασσον ... achter νέες waarschijnlijk het woord δυοκαίδεκα uitgevallen is. Vgl. ook Macan, How-Wells en Beloch, G.G. II, 2, bl. 63.

²⁾ Bedenklijk zijn de 20 triëren van Chalkis, terwijl het kontingent van Aigina misschien onderschat is (Beloch, G.G. II, 2, bl. 67). Vgl. Bähr en How-Wells, App. XIX, § 1.

Herodotos, naar het schijnt, twee verschillende berichten: een met ronde (10. 12. 10. 30) en een met nauwkeuriger lijkende getallen (16. 15. 8. 18); hij heeft toen de grootste getallen aan de vloot bij Salamis toegevoegd, de kleinste aan die bij het Artemision. — Ook het getal 127 der Atheense schepen is een schatting; want oorspronkelijk sloeg het op de slag bij Salamis en het is precies $1/3$ van de totale som 380; maar het is geen schatting van Herodotos zelf, want deze schat het Atheense kontingent op ongeveer de helft van het totale aantal¹⁾.

§ 2. Andere gevallen

α. 7 ringmuren.

- *1. I, 98. De vesting Agbatana heeft 7 ringmuren. Van de eerste ringmuur zijn de borstweringen wit, van de tweede zwart, van de derde donkerrood, van de vierde blauw, van de vijfde lichtrood. De twee laatsten hebben, de ene verzilverde, de andere vergulde borstweringen. —

De 7 gekleurde ringmuren vormen volgens Aly²⁾ een sprookjesmotief. Ze kunnen, zoals Bähr meent, met de 7 hemelsferen in verband staan, waardoor de zonneburcht als het ware wordt ingesloten³⁾. Daarentegen laten How-Wells, die de 7 ook als typisch beschouwen, de kleuren met de 7 planeten in verband staan⁴⁾, terwijl Hehn⁵⁾ hier denkt aan de 7 als getal van het heelal. In dit verband kunnen we nog wijzen op een aantekening van Roscher⁶⁾, die er de aandacht op vestigt, dat de 7 een grote rol speelde in de kunst, vooral de decoratieve kunst, der Assuriërs, b.v. een boom met 7 takken, een boom met 2×7 takken, een uit 7 steenlagen bestaande muur, palmetten van 7 bladeren, sterren met 7 punten, enz.

β. 7 stenen.

- *2. III, 8. Wanneer bij de Arabieren twee personen een verbond willen sluiten, gaat een ander man midden tussen hen in staan en maakt

¹⁾ Deze uiteenzetting naar Beloch, G.G. II, 2, bl. 62-67.

²⁾ bl. 47 en 241.

³⁾ Vgl. nog Rawlinson, *Herodotus* I, New-York 1861, bl. 186 v.

⁴⁾ Zo reeds Brandis, *Hermes* II (1867) 264 v. (z.d.; vgl. ook beneden bl. 241, n. 2) en Roscher, *Lex. d. Myth.* III, bl. 2531, tabel; id., *Hebdomadenlehren*, bl. 170. Vgl. ook Kubitschek, *Grundriss der antiken Zeitrechnung*. München 1928, bl. 32 en Roscher, *Fristen*, bl. 79 bovenaan. Hehn bl. 50 d.e.t. twijfelt aan de samenhang met de 7 planeten.

⁵⁾ bl. 50; vgl. ib. bl. 6.

⁶⁾ *Fristen*, bl. 30, n. 105. Vgl. ook Hehn, bl. 17.

met een scherpe steen aan de binnenzijde van hun handen een insnijding . . . ; daarna neemt hij van ieders mantel een vlok en besmeert met het bloed 7 tussen hen in liggende *stenen*, en daarbij roept hij Dionusos en Oerania aan. —

Hier is de 7 een heilig getal, daar de hier beschreven handeling een godsdienstig karakter draagt. Blijkbaar was dus ook bij de Arabieren de 7 een heilig getal¹⁾. Daar groepen van 7 goden of heroën in de oudheid meermalen voorkomen, meent Roscher²⁾ te mogen aannemen, dat we hier met 7 idolen te doen hebben. Hehn is van mening, dat de 7 hier het symbool van het heelal is, dus dat als het ware alle machten van hemel en aarde als getuigen bij de eed werden aangeroepen³⁾.

B. DIVERSE GEVALLEN.

- *1. IV, 24. De Skuthen, die naar hen (d.w.z. de Argippaioi) toe gaan, verrichten hun bezigheden met 7 tolken en in 7 *talen*. — Deze 7 is typisch, zoals we reeds op bl. 226, 1 gezien hebben.

HOOFDSTUK IV.

AFMETINGEN, HOEVEELHEDEN EN DELEN

§ 1. Afmetingen

α. *Stadia*.

1. I, 26. Tussen de oude stad (van Ephesos), die toen (door Kroisos) belegerd werd, en de tempel (van Artemis) is een afstand van 7 *stadia*. —

Ook Xenophoon van Ephesos I, 2 geeft deze afstand aan. Dit getal kan wel rond zijn, daar het, zoals uit de archaeologie bekend is, met de werkelijke afstand ongeveer overeenkomt; een nauwkeurige

¹⁾ Evenzo Bähr; Roscher, *Hebdomadenlehren* bl. 206, Zu Abh. I, S. 31 en How-Wells.

²⁾ *Sieben- und Neunzahl*, bl. 33, n. 72. — Bohlen, *Das alte Indien*. Königsberg 1830, II, bl. 246, n. 1082 en bl. 57 brengt deze 7 in verband met het zevental getuigen, dat bij verschillende volken voorkwam. — Over het getal 7 in magisch-liturgische handelingen bij de Babuloniërs vgl. Hehn, bl. 34 vv.

³⁾ Hehn bl. 83 vv.; z.d. zijn verklaring van het Hebreeuwsche werkwoord כָּשַׁבָּע (nišba'), zweren = „zich bezevenen" (vgl. hiermee de verklaring van Robertson Smith bij v. Andrian, bl. 243 beneden).

kontrole is echter niet mogelijk, daar de uitgangspunten aan beide zijden, evenals ook de gemeten weg zelf, niet vaststaan¹⁾).

2. III, 60. Op Samos zijn drie van de grootste werken bij alle Hellenen uitgevoerd, n.l. door een berg heen, ongeveer 150 vademen hoog, loopt, van onderen beginnend, een onderaardse gang met twee monden (n.l. een waterleiding). De lengte van die tunnel is 7 *stadia*, hoogte en breedte zijn ieder 8 voet. Over zijn gehele lengte is er een andere tunnel (onder) gegraven, 20 ellen diep en 3 voet breed, waardoor het water ... naar de stad gevoerd wordt. ... Dit is een van de drie. Het tweede werk is een dam om de haven bij de zee, wel 20 vademen diep; de lengte van die dam is meer dan 2 *stadia*²⁾. In de 3e plaats hebben zij de grootste tempel gebouwd van alle tempels, die wij kennen; de eerste bouwmeester daarvan was Rhoikos. —

De getallen voor de verschillende afmetingen zijn rond³⁾. De tunnel is in 1882 ontdekt. In het algemeen worden de getallen van Herodotos bevestigd, hoewel hij de lengte van de tunnel te groot neemt⁴⁾. De lengte bedraagt namelijk meer dan 1000 m. (niet ἐπὶ στάδιοι = 1295 m.)⁵⁾.

3. IV, 85. De Hellespontos is bij het smalste gedeelte 7 *stadia* breed; de lengte is 400 *stadia*.

VII, 34. Van Abudos naar de overzijde is de afstand 7 *stadia*. —

¹⁾ Of zou het typisch zijn? Dat hangt er van af, of in de kultus van Artemis hebdomadén voorkomen. Roscher noemt er wel in de kultus van Selene, die in Attika al vroeg met Artemis geïdentificeerd werd (*Sieben- und Neunzahl*, bl. 21, c en 107 met n. 195), maar voor de Artemiskultus zelf is daarmee nog niets bewezen.

²⁾ Over de diepte van de haven zegt Stein: „Heute beträgt die Tiefe an der Molenspitze sogar über 200 Fusz“ ($200 \times 0,31 \text{ m.} = 62 \text{ m.}$; 20 vadem = $20 \times 1,85 = 37 \text{ m.}$). Daarentegen beweren Bähr en How-Wells, dat Hdt. de lengte goed aangeeft, maar dat de zee daar thans nog maar 10 vadem diep is.

³⁾ Vgl. voor de 3 werken bl. 83, 12.

⁴⁾ How-Wells. — Ook de hoogte van de berg, 150 vademen (= 277,50 m.) is overschat (Stein).

⁵⁾ De bergtunnel is gemiddeld 1,75 m. hoog en breed, maar aan de Zuidelijke ingang 2,30 m. hoog en 2,15 m. breed (iets minder dan ὀκτὼ πῶδες = $8 \times 31 \text{ cm.} = 2,48 \text{ m.}$). De eigenlijke waterleiding was een onder de hoofdtunnel aangelegde gang, in het Zuidelijk deel een diepe, gedeeltelijk overdekte gracht van 0,60 m. breedte (= ± 2 voet; dus niet τριπλουν = 0,93 m. Dit verschil is nog al groot, maar waarschijnlijk door een vergissing of onjuiste schatting veroorzaakt), zodat boven een weg van meer dan 1 m. over bleef, en van een diepte van 2,53 m. in het binnenste deel tot 8,30 m. (niet εἰκοσῆπυχο = $20 \times 0,46 \text{ m.} = 9,20 \text{ m.}$) aan de monding. (Naar Fabricius, *Mittell. des d. arch. Inst. in Athen*. IX (1884); 163 vv.).

De getallen 7 en 400 zijn allebei rond ¹⁾. De breedte vinden we bijna bij alle schrijvers uit de oudheid ²⁾ op 7 stadia aangegeven; deze maat stond zo vast, dat men daarnaar de zeeëngte zelf τὸ ἑπταστάδιον noemde (Straboon). Alleen Xenophoon ³⁾ geeft 8 stadia en Polubios XVI, 29, 6 door een vergissing of corruptela slechts 2 stadia. Weliswaar geldt deze aangifte alleen voor de meest uitspringende delen, en wel bedraagt de breedte op de smalste plaats bij Çanakkale thans slechts 1220 m., wat ongeveer met 7 stadia overeenkomt, terwijl de afstand bij Abudos (Nagara) thans op 1950 m., d.i. meer dan 10 stadia aangegeven wordt ⁴⁾. Bij Abudos is dus nu niet meer de smalste plaats.

β. *Ellen.*

- *4. I, 68. De doodkist van Orestes was 7 *ellen* lang en even lang was zijn lijk. —

$7 \times 0,46 \text{ m.} = 3,22 \text{ m.}$! Natuurlijk legendarisch. Volgens een andere overlevering ⁵⁾ was het lijk van Orestes 9 *ellen* lang. Hier treffen we dus de meer voorkomende afwisseling tussen de 7 en de 9 aan ⁶⁾. — Als ideale lengte van een man beschouwden de Hellenen 4 *ellen* of 6 voet ⁷⁾. Over de heroën heerste sinds Homeros ⁸⁾ de mening, dat ze niet alleen in kracht, maar ook in lengte de gewone mensen ver overtroffen. Men probeerde hun lengte uit aangiften als die in II, 91 en IV, 82 ⁹⁾ te berekenen ¹⁰⁾.

¹⁾ De lengte van de Hellespontos van Elaioes tot het graf van Helle is 10 mijl (= $10 \times 7407,5 \text{ m.} = 74,075 \text{ km.}$, 400 st. = $400 \times 185 \text{ m.} = 77 \text{ km.}$) Vgl. Kruse, *Über Herodots Ausmessung des Pontos*. Breslau 1818, bl. 52 en 120 D.e.t. geeft Murray (zie How-Wells) voor de lengte 33 mijl (= $33 \times 1609 \text{ m.} = 53,097 \text{ km.}$) aan, d.i. ± 290 stadia (= 53,65 km) Burchner bij Pauly-Wissowa, RE VIII (1912), bl. 185 en 187 s.v. Hellespontos geeft als werkelijke lengte 65 km

²⁾ B.v. Plinius, N.H. IV, 49; 75, V, 141. Straboon II, bl. 125, XIII, 591 Andere schrijvers z. Kruse, *Ausmessung*, bl. 77. ³⁾ *Hell* 4, 8, 5

⁴⁾ Oberhummer bij Pauly-Wissowa, RE VIII, bl. 189 naar H. Limpricht, *Die Strasse der Dardanellen* Breslau 1892, bl. 20 v Vgl. Bahr, Stein en How-Wells Volgens Macan is de afstand bij Abudos $8\frac{2}{3}$ stadion

⁵⁾ Vgl. Bahr. ⁶⁾ Zie bl. 200 beneden.

⁷⁾ Aristoph., *Sphekes* 553, *Batrach* 1014 (Valckenaer bij Macan ad Hdt I, 60 en Bahr ad VII, 117; Kock ad v. 1014) ⁸⁾ A 272, E 304.

⁹⁾ II, 91: De sandaal van Perseus is 2 *ellen* lang IV, 82 Het voetspoor van Herakles in Skuthie was 2 *ellen* groot. Loekianos, Ἀληθῆς ἱστορίαι, I, 7. Jacobitz vol. II, bl. 32, praat zelfs over voetsporen van Dionusos en Herakles, waarvan het laatste een plethron ($\pm 31 \text{ m.}$) lang was, dat van Dionusos iets kleiner. Over dit soort getallen spreekt utv. Bahr, vgl. ook R. Jacobs, *De mensuris Herodoti*. Berlin 1841, bl. 12. ¹⁰⁾ Gellius I, 1

- *5. IV, 152. De Samiërs, die door de wind naar Tartessos afgedreven waren, maakten zeer grote winsten. Van het 10e deel daarvan, zes talenten, lieten ze een metalen mengvat voor de tempel van Hera maken; ze plaatsten er drie op de knieën liggende metalen kolossen van 7 ellen onder. —
Het verhaal over deze τρίπους is wel legendarisch¹⁾).

6. IX, 81. Van de bij Plataiai behaalde buit lieten de Hellenen te Olympia een metalen Zeusbeeld van 10 ellen maken en op de Isthmos een metalen Poseidoonbeeld van 7 ellen. —
Pausanias (V, 23, 1) heeft dit Zeusbeeld nog gezien, maar over de lengte ervan deelt hij niets mee. Waarschijnlijk zijn de 10 en de 7 hier allebei ronde getallen, die op een schatting berusten. Er is geen aanleiding om hier aan een typische 7 te denken, te minder daar dit getal in de kultus van Poseidoon geen rol speelde²⁾).

§ 2. Hoeveelheden

α. Chiliaden.

1. VII, 184. τοῦτο μὲν δὴ τὸ ἐκ τῆς Ἀσίης ναυτικὸν ἦν, σύμπαν ἐὼν πεντήκοντα μυριάδες καὶ μία, χιλιάδες δὲ ἔπεισι ἐπὶ ταύτῃσι ἑπτὰ καὶ πρὸς ἑκατοντάδες ἕξ καὶ δεκάς. . . . καὶ δὴ τό τε ἐκ τῶν νεῶν καὶ τοῦ πεζοῦ πλῆθος συντιθέμενον γίνεται διηκόσιαί τε μυριάδες καὶ τριήκοντα καὶ μία καὶ πρὸς χιλιάδες ἑπτὰ καὶ ἑκατοντάδες ἕξ καὶ δεκάς. —

Bij de berekening van het aantal manschappen van Xerxes' leger en vloot noemt Herodotos twee maal het getal χιλιάδες ἑπτὰ. Omdat de 7 daarin op berekening berust, heeft ze natuurlijk geen diepere betekenis.

β. Hekatontaden.

2. IX, 29. οὗτοι . . . ἦσαν ὁπλίται, συνάπαντες ἐόντες ἀριθμὸν τρεῖς τε μυριάδες καὶ ὀκτὼ χιλιάδες καὶ ἑκατοντάδες ἑπτὰ. —
De ἑκατοντάδες ἑπτὰ, die Herodotos noemt bij de opsomming van alle Helleense hoplieten bij Plataiai, berusten evenals de getallen uit het voorafgaande geval op berekening.

γ. Talenten.

- *3. VII, 28-29. De rijke Ludiër Puthios bezat 2 duizenden (δύο χιλιάδας)

¹⁾ Voor hebdomaden in de Herakultus z. Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 25 vv.

²⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 62 met n. 146.

talenten zilver en in goud 400 tienduizenden (τετρακοσίας μυριάδας) Dareios-staters, op 7 duizenden (ἑπτὰ χιλιάδων) na. Dit alles wilde hij aan Xerxes schenken voor zijn tocht tegen Hellas. c. 29: De koning antwoordde: De 400 tienduizenden (τετρακοσίας μυριάδας) staters zal ik door u uit mijn eigen kas de 7 duizenden (ἑπτὰ χιλιάδας) te geven aanvullen, opdat de 400 tienduizenden (τετρακοσίας μυριάδες) niet onvolledig zijn. —

De getallen in deze anekdote zijn natuurlijk typisch; trouwens de χιλιάδες en μυριάδες zijn op zich zelf al typische sprookjesgetallen.

4. I, 50. Na de brand in Delphoi weegt de leeuw nog „zevendehalf” talent (ἑβδομον ἡμιτάλαντον). —
Zie bl. 88, 9.

§ 3. Delen

- *1. IV, 153. De Theraiërs besloten uit alle gewesten, 7 in getal, ...¹⁾ mannen uit te zenden om in Libue een kolonie te gaan stichten. — In de stichtingsgeschiedenis van Kurene komen verschillende typische getallen voor²⁾. Daarom is het niet uitgesloten, dat ook in dit voorbeeld de 7 typisch is. Immers van deze 7 distrikten zijn er volgens Stein maar vijf bekend, n.l. Θήρα (?), Ἐλευσίς, Οἶα, Μελαίναί en Πειραιεύς (?). Ook Rawlinson merkt op: „The numerical accuracy affected by the Theraean narrative is remarkable”, d.w.z., voegt Macan er aan toe, „verdicht”. Volgens Bähr hangt deze 7 met de sterren en planeten samen, terwijl K. O. Müller ze met de kultus van Apolloon wil laten samenhangen. Roscher³⁾ meent, dat deze 7 op Boiotische oorsprong wijst en wel op de bij de Minuers in eer staande kultus van Hera. Het is, meent hij, wel niet met zekerheid te zeggen, of dit een toevallige hebdomade is dan wel een typisch getal, maar voor de laatste opvatting spreekt toch het feit, dat het Minuers zijn, die Thera gekoloniseerd hebben; en bij de Minuers speelde de 7 een belangrijke rol, zoals hij aan de hand van verschillende voorbeelden bewijst⁴⁾.

1) Volgens Dobree en Stein is in de tekst achter ἄνδρας een getal uitgevallen, dat het aantal mannen uit elk distrikt aangaf; Mahaffy vulde ἄνδρας (σ') aan.

2) IV, 151: 7 jaar; IV, 158: 6 jaar, maar in het 7e; IV, 157: een latente 3. Vgl. ook bl. 221, n. 4.

3) *Sieben- und Neunzahl*, bl. 26.

4) *Hebdomadenlehren*, bl. 181 en bl. 123, Zu S. 8 Mitte; vgl. ook id., *Sieben- und Neunzahl*, bl. 26 en *Hebdomadenl.*, bl. 215, Zu S. 25.

- *2. I, 181. ἐν μέσῳ δὲ τοῦ ἱεροῦ (sc. Διὸς Βήλου) πύργος στερεὸς οἰκοδόμηται ... καὶ ἐπὶ τούτῳ τῷ πύργῳ ἄλλος πύργος ἐπιβέβηκε, καὶ ἕτερος μάλα ἐπὶ τούτῳ, μέχρι οὗ ὁκτώ πύργων. —

Op het eerste gezicht doet de tekst van Herodotos aan *acht* op elkaar geplaatste torens denken. We kunnen dit bericht evenwel kontroleren, want de ruïnes van de Birs Nimroed zijn waarschijnlijk overblijfselen van deze tempel. Hij was, zoals o.a. uit daar gevonden inscripties blijkt, aan de 7 planeten gewijd. In het midden van een tempelhof verhief zich op een basis een toren met 7 naar boven verjongde verdiepingen, op welker spits het heiligdom zelf stond¹⁾. Zoals Sir H. Rawlinson ontdekt heeft, had elk van die verdiepingen de kleur van de planeet, waaraan ze gewijd was²⁾. In het bericht van Herodotos schuilt dus een door hem niet begrepen typische 7, die heilig en reëel tegelijk is.

¹⁾ Ook het graf van Kuros te Moerghâb bestaat uit 7 op elkaar geplaatste delen met een grafkamer op de top (How-Wells): afbeelding bij Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient*¹⁴. Paris z.j. (c. 1920), bl. 673. Vgl. voor Babylonische bouwwerken van 7 verdiepingen v. Andrian, bl. 227.

²⁾ De onderste was zwart (Saturnus), de tweede oranjegeel (Iuppiter), de derde was aan Mars gewijd, de vierde, die misschien met goudplaten bedekt was, aan de zon, de vijfde was lichtgeel (Venus), de zesde donkerblauw (Mercurius) en de zevende was misschien met zilveren platen bedekt (Maan); vgl. Rawlinson, *Herodotus*, II (New-York 1859), bl. 483, No. 15 en I (N.-Y. 1861), 186, noot 4; Brandis, *Hermes* II (1867), 263; Hehn, bl. 11 en vooral bl. 48, n. 2 en 3; How-Wells a.l. Vgl. ook Hdt. I, 98: bl. 235, 1. — Vgl. voor de toren van Babel ook Hehn, bl. 9. Een zekere overeenstemming met deze kleuren vertonen de kleuren van de 7 verdiepingen der Brahmaanse onderwereld; z. Danzel, *Magie u. Geheimwissenschaft*. Stuttgart 1924, bl. 60 en 166.

B. LATENTE HEBDOMADEN

HOOFDSTUK I. GODEN, MENSEN EN GROEPEN

§ 1. Goden

Groepen van 7 goden of heroën komen in de oudheid dikwijls voor¹⁾).

- *1. I, 131. De Perzen zijn gewoon op de hoogste bergen te klimmen en aan 1°. Zeus offers te brengen; de hele kring des hemels noemen zij Zeus. Zij offeren aan 2°. de zon, 3°. de maan, 4°. aan de aarde, 5°. het vuur, 6°. aan het water en 7°. de winden. Aan dezen alleen offeren zij van oudsher, maar ze hebben bovendien nog geleerd aan 8°. Oerania te offeren. —

Daar in de talrijke overgeleverde gebeden van de Perzen nog een groot aantal natuurgoden en daimonen aangeroepen wordt (Stein), mogen we hier wel een heilige godenhebdomade, waaraan de Perzen van oudsher offerden, aannemen. Terecht legt Herodotos daarbij de nadruk op de heiligheid van de vier elementen (How-Wells). Want volgens het boek *Yaçna* worden door de Perzen vereerd: 1°. water, 2°. bomen, 3°. aarde, 4°. hemel, 5°. wind, 6°. sterren, 7°. maan, 8°. zon, 9°. het nog niet geschapen licht²⁾). Dat zijn dus dezelfde goddelijke wezens als bij Herodotos, behalve het vuur; in plaats daarvan echter worden in het boek *Yaçna* nog „bomen, sterren en het nog niet geschapen licht” toegevoegd, zodat we daar een enneade vinden. Klaarblijkelijk is dit een voorbeeld van afwisseling tussen hebdomaden en enneaden³⁾). De wijze, waarop Herodotos dit bericht inkleedt, herinnert aan de gevallen, waar sprake is van „7, maar de 8e”⁴⁾).

---

¹⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 33 vv. noemt tal van voorbeelden op; vgl. ook ib., bl. 69, 4. Cf. Hdt. III, 8: bl. 235, 2. — Bij de Babuloniërs d.e.t. wordt met „de 7 goden” geen groep van 7 goden aangeduid, maar het gehele pantheon (zie Hehn, bl. 19 vv.), dus wat de Hellenen met θεοὶ πάντες καὶ πάσαι aanduiden (vgl. Höfer in *Lex. d. Myth.* III, 1551).

²⁾ Zie Bähr.

³⁾ Vgl. bl. 200 beneden.

⁴⁾ Vgl. ad Hdt. VI, 12: bl. 216, 6.

- *2. IV, 59. De Skuthen vereren alleen de volgende goden: 1°. Hestia vooral; bovendien 2°. Zeus en 3°. Gê¹⁾; na dezen 4°. Apolloon, 5°. Aphrodite Oerania, 6°. Herakles en 7°. Ares. Dezen vereren alle Skuthen, maar de zogenaamde koninklijke Skuthen offeren ook 8°. aan Poseidoon. —
Evenals in het voorafgaande voorbeeld vinden we hier de formule „7, maar de 8e”. De 7 is hier verdeeld in 3 + 4, een verdeling, die typisch schijnt te zijn²⁾).

3. II, 50. De namen van bijna alle goden zijn van uit Egypte naar Hellas gekomen. ... Met uitzondering van die van 1°. Poseidoon, 2°. de Dioskoeroi, 3°. Hera, 4°. Hestia, 5°. Themis, 6°. de Chariten en 7°. de Nereïden bestaan de namen der goden van oudsher bij de Egyptenaren³⁾. De namen van de goden, die zij niet kennen, stammen waarschijnlijk van de Pelasgen, behalve die van Poseidoon, die van de Libuërs stamt. —

Met de 7 namen van goden (resp. godengroepen) bedoelt Herodotos natuurlijk de goden zelf, want de namen waren in Hellas en Egypte verschillend, zoals hij zelf meermalen zegt⁴⁾. Het is niet zeker, of we hier met een typische hebdomade te doen hebben; het zevental kan ook het toevallig resultaat van Herodotos' onderzoekingen zijn.

§ 2. Mensen

- *1. IV, 33. Vroeger zonden de Huperboreïërs 2 meisjes⁵⁾, die de Deliërs Huperoche en Laodike noemen, om de heilige gaven naar Delos te

¹⁾ Vgl. Hdt. IV, 59: bl. 108, 1.

²⁾ Zie bl. 280, 3e alinea.

³⁾ Herodotos' mededeling is slechts in één opzicht onjuist: de Egyptische Maä, de godin der gerechtigheid, komt met de Helleense Themis overeen (How-Wells; vgl. ook Stein en Wiedemann).

⁴⁾ II, 42: Osiris = Dionusos. Zeus = Ammon. II, 59: Isis = Demeter. II, 144: Horos = Apolloon. Osiris = Dionusos. II, 156: Apolloon = Horos. Demeter = Isis. Artemis = Boebastis (zie uitvoeriger bij Stein).

⁵⁾ Zoals uit de namen der meisjes blijkt, hebben we hier met personifikaties van wezenskenmerken van Artemis zelf te doen. Misschien is de voorstelling uitgegaan van een ouderwets dubbelbeeld van Artemis. Bij Kallimachos (*H. op Delos* 292) e.a. heeft dit paar zich tot een drietal ontwikkeld (Usener, bl. 327), zoals in het algemeen een godentrias wel eens meer uit de verbinding van twee door bijnamen aangegeven nevenbegrippen met de nog onverdeelde god zelf ontstaat (Us., bl. 321 vv.). Op dezelfde wijze mag men ook de bij Hdt. V, 82 genoemde Damia en Auxesia als epitheta van Demeter beschouwen (Us., bl. 323 v. en Czajkowski bl. 89).

brengen; en met dezen zonden de Huperboreïërs voor hun veiligheid 5 *burgers* als begeleiders, hen, die nu Perphereïërs heten en op Delos in grote eer staan. —

Hier hebben we een legendarisch heilig gezantschap van 7 personen. Het vormde een Apollinisch koor, zoals die ook in andere Apolloon-kultussen meermalen voorkomen¹⁾. De verdeling der 7 in 2 + 5 schijnt typisch te zijn²⁾; zou de 2 met het feit samenhangen, dat op Delos twee godheden, Apolloon en Artemis, vereerd werden³⁾.

- *2. VII, 2. Dareios had, voor hij koning werd, 3 zoons uit zijn vorige vrouw, de dochter van Gobruas, en als koning uit Atossa, de dochter van Kuros, nog 4⁴⁾. —

Dareios had nog meer zonen uit andere vrouwen⁵⁾; uit Hellanikos fr. 166 blijkt, dat hij er in het geheel 11 had⁶⁾. Deze 7 zijn dus een uitgekozen aantal, zodat het getal als zodanig typisch is⁷⁾. De verdeling in 3 + 4, die we bij typische zeventallen zo dikwijls tegenkomen⁸⁾, bevestigt dat. Weliswaar is daarmee de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de getallen 3 en 4 zelf toch reëel zijn⁹⁾.

1) Roscher, *Fristen* bl. 61, n. 181 en *Sieben- und Neunzahl*, bl. 17 vv., vooral bl. 19, 6. Vgl. ook Crusius in *Lex. d. Myth.* I, 2811, die hier ook een koor van 7 personen aanneemt.

2) Vgl. Loekianos, Ἀληθῆς ἱστορία, I, 27 (ed. Jacobitz, Leipz. Teubn. vol. II, bl. 43): „Hij gaf mij als geschenken 2 glazen kleren en 5 koperen”.

3) Hierop zou b.v. het feit kunnen wijzen, dat in de dikwijls verenigde kultussen van Apolloon en Artemis meermalen twee koren, een van 7 jongens en een van 7 meisjes, optreden; zie verder Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 21, c. Zo spreekt ook Hdt. IV, 35 over twee andere Huperboreïsche meisjes, die reeds vóór de in c. 33 genoemden met heilige gaven op Delos gekomen waren; vgl. nog How-Wells en Usener, bl. 327.

4) Uit de dochter van Gobruas: Ἀρταβαζάνης (VII, 2), Ἀριαβίγνης (VII, 97) en Ἀρσαμένης (VII, 68); uit Atossa: Xerxes, Achaimenes (VII, 7) en daarbij volgens Valckenaer Masistes en Hustaspes (VII, 82. 97. 64). Zie ook uitv. Bähr ad III, 88 en Stein, tabel ad boek VII, bl. 25 der oudere drukken.

5) Zie Bähr ad III, 88.

6) Hell. fr. 166: scholion op Aischul., *Persai* 719: F.H.G., Müller I, bl. 68 = Jacoby, *F. GR. HIST.*, I, Berlin 1923, bl. 149, fr. 182: Ἡρόδοτος ζ' φησὶ Δαρείου παῖδας εἶναι Ἑλλάνικος δὲ ἰα'.

7) Groepen van 7 zonen in de mythen: zie Roscher, *Sieben- und Neunzahl* bl. 49, η. Vgl. Ailianos, ποικίλη ἱστορία, I, 34 (7 zonen). Niobe had 7 dochters en even zoveel zonen: Ovid. *Met.* VI, 182-183. Voor 7 kinderen in een sprookje vgl. Kretschmer, *Neugr. Märch.*, bl. 50 en 52.

8) Zie bl. 280, 3e alinea.

9) Czajkowski bl. 95 schijnt de 3 als typisch te beschouwen.

§ 3. Groepen

Volken en stammen.

- *1. I, 125. Er zijn veel stammen van de Perzen en sommigen van hen bracht Kuros bijeen en overreedde hen van de Meden af te vallen; dezen zijn de Pasargaden, de Maraphiërs en de Maspiërs (van hen hangen alle andere Perzen af). ... Andere Perzen zijn dezen: 1°. Panthialaiërs, 2°. Deroesaiërs, 3°. Germaniërs; al dezen zijn landbouwers, de anderen d.e.t. nomaden: 4°. Daërs, 5°. Marden, 6°. Dropikers, 7°. Sagartiërs. —

In tegenstelling met Herodotos noemt Xenophoon¹⁾ 12 Perzische stammen. Uit de inscripties blijkt echter, dat Herodotos de juiste stamverdeling der Iraniërs aangeeft²⁾. Trouwens, het getal 12 van Xenophoon is ook op zich zelf niet betrouwbaarder, daar de 12 eveneens dikwijls als typisch getal voorkomt. Hier bij Herodotos mogen we het getal 10 wel als primair beschouwen; dit is dan in 3 (voornaamste stammen) + 7 verdeeld, terwijl de 7 zelf weer in 3 + 4 uiteen valt. Reeds de 10 kan typisch zijn, terwijl dat van de 7 nog veel waarschijnlijker is, daar de typische 7 heel veel bij de Perzen voorkomt en we bovendien hier weer de typische verdeling in 3 + 4 aantreffen³⁾; op z'n minst is dus deze verdeling typisch.

Volgens Stein is deze passage een latere toevoeging.

- *2. III, 90. In de eerste Perzische satrapie wonen volgens Herodotos de volgende 7 volken: 1°. Ioniërs, 2°. Magnesiërs, 3°. Aioliërs, 4°. Kariërs, 5°. Lukiërs, 6°. Miluers en 7°. Pamphuliërs. —

Vgl. bl. 128, n. 2. Tot deze νομός Ἰωνικός behoorden natuurlijk ook de Aziatische Doriërs, hoewel Herodotos hen hier niet vermeldt⁴⁾. Van de andere kant worden de Magnesiërs (aan de Maiandros) en de Miluers, die met de andere hier genoemde stammen toch niet gelijkwaardig zijn, wel genoemd. Deze keuze is dus in ieder geval een typische.

- *3. VII, 165. Terillos liet tegen Sicilië een leger oprukken van 1°. Phoinikiërs, 2°. Libuers, 3°. Iberiërs, 4°. Liguers, 5°. Elisuken, 6°. Sar-

¹⁾ Kuroep. I, 2, 5: δώδεκα γὰρ καὶ Περσῶν φυλαὶ διήρηνται.

²⁾ Spiegel, *Eran. Altertumskunde*. Leipzig 1873, II, 238 (spreekt ook over de onderverdelingen der Perz. stammen). How-Wells. Ook Prásek, *Ges. d. Meder u. Perser*. I, bl. 201 schijnt aan de juistheid van de getallen 3 stammen (Pasargaden, Maraphiërs, Maspiërs) + 7 stammen niet te twijfelen (z.d.).

³⁾ Vgl. bl. 280, 3e alinea. — Een verdeling van een stam in 7 afdelingen komt o.a. bij de Zuñi-Indianen van Nieuw-Mexico voor; zie Danzel, *Magie u. Geheimwissenschaft*, Stuttgart 1924, bl. 23 (daar ook andere zeventallen).

⁴⁾ Busolt, *G.G.* II, bl. 515, noot 1.

doniërs en 7°. Kurniërs, in het geheel 30 tienduizenden. —

De 30 muriaden, die wij ook in VII, 185 en VIII, 113¹⁾ vinden, zijn een geweldige overdrijving en blijkbaar typisch. De opsomming der volken daarentegen zou volgens Busolt op goede, oude overlevering berusten, en wel omdat hier de Elisuken genoemd worden, een volk, dat tussen de Pyreneeën en de Rhône woonde en dat tengevolge van het opdringen der Kelten al vroegtijdig verdween²⁾. Met het oog op het volgende voorbeeld is het evenwel niet onwaarschijnlijk, dat het getal 7 hier een typische konstruktie is.

- *4. VIII, 113. Mardonios koos uit: 1°. eerst alle z.g. onsterfelijken, 2°. daarna van de andere Perzen de gepantserden en 3°. de 1000 ruiters, en 4°. de Meden, 5°. Saken, 6°. Baktriërs en 7°. Indiërs. Deze volken koos hij in hun geheel; uit de andere bondgenoten koos hij er telkens enigen. In totaal waren het 30 tienduizenden. —

Het is waarschijnlijk, dat evenals de 300.000, ook de 7 hier typisch is, daar ze verdeeld is in 3 + 4 (3 Perzische groepen en 4 andere stammen)³⁾. Bovendien komt in VII, 165⁴⁾ ook een leger van 7 volken voor, dat eveneens 30 muriaden man telt.

5. V, 49 en 52. Aristagoras somt 7 Aziatische volken op, die ten Oosten van de Ioniërs wonen: Naast de Ioniërs wonen 1°. de Ludiërs, ... naast hen 2°. de Phrugiërs. ... Naast hen 3°. de Kappadokiërs. ... Naast dezen 4°. de Kilikiërs. ... Naast dezen 5°. de Armeniërs. ... Naast de Armeniërs wonen 6°. de Matianen. ... Naast dezen ligt 7°. het Kissische land, waarin ... Soesa gelegen is. (In c. 52 noemt hij bij de beschrijving van de koninklijke weg deze landen nogmaals op). —

Dit zevental kan hier reëel zijn. Trouwens in deze hele beschrijving van de koninklijke weg komen wel voor het merendeel reële (resp. ronde) getallen voor⁵⁾. Toch vraagt men zich met verwondering af, waarom tussen Phrugië en Kappadokië ook niet Lukaonië genoemd is, dat op de rijksweg van Ephesos en Sardeis naar Soesa lag⁶⁾. Daarom is ook de gedachte aan een typische keuze, die Lukaonië als onbelangrijk ter zijde liet, niet zonder meer van de hand te wijzen⁷⁾.

1) Beneden No. 4. Voor de 30 muriaden z. How-Wells.

2) Busolt, G.G. II, bl. 792, n. 3. Vgl. Macan.

3) Zie bl. 280, 3e alinea.

4) Zie boven No. 3.

5) Vgl. bl. 76, n. 2.

6) Xenoph., *Anab.* I, 2, 19 e.a.

7) Volgens Kiepert (bij Abicht ad V, 52) liep de koninklijke weg *niet* door Lukaonië, maar langs Ankura, Tavium, Zela, Komana Pontika, dan naar het Z.

6. VIII, 66. Na de slagen bij Artemision en Thermopulai trokken bovendien met Xerxes mee: 1°. de Maliërs, 2°. Doriërs, 3°. Lokriërs, 4°. Boiotiërs, 5°. Karustiërs, 6°. Andriërs, 7°. Teniërs en alle overige eilandbewoners behalve die van de 5 steden (van c. 46). — Van de nieuwe Helleense bondgenoten van de koning noemt Herodotos er hier 7 met name. Het kan een toevallige hebdomade zijn, maar even goed een op keuze door de schrijver berustende typiek. Vergelijk hiermee het volgende voorbeeld.
7. IX, 31. Opstelling van Perzen en Hellenen bij Plataiai:
- a. Perzen tegenover Lakedaimoniërs en Tegeaten = 1:2.
  - b. Meden tegenover Korinthiërs, Poteidaïaten, Orchomeniërs en Sikuoniërs = 1:4.
  - c. Baktriërs tegenover Epidauriërs, Troizeniërs, Lepreaten, Tirunthiërs, Mukanaiërs en Phleiasiërs = 1:6.
  - d. Indiërs tegenover Hermioniërs, Eretriërs, Stureërs en Chalkidiërs = 1:4.
  - e. Saken tegenover Amprakioten, Anaktoriërs, Leukadiërs, Paleërs en Aigineten = 1:5.
  - f. Boiotiërs, Lokriërs, Maliërs, Thessaliërs, 1000 Phokiërs, Makedoniërs, zij die bij Thessalië wonen tegenover Atheners, Plataiërs en Megariërs = 7:3.

Alleen de 7 Europese volken, die tegenover de Atheners c.s. stonden opgesteld, zijn hier enigszins verdacht, daar in VIII, 66 (boven No. 6) ook 7 Europese volken vermeld worden. De Boiotiërs, Lokriërs en Maliërs komen ook in VIII, 66 voor, terwijl de daar wel genoemde Doriërs in deze passage ontbreken. Verdacht is hier in het bijzonder, dat Herodotos τοὺς περὶ Θεσσαλίην samenvoegt in plaats van die volken afzonderlijk op te sommen¹⁾. Op die wijze ontstond hier een zevental, dat alle kentekens van een typisch getal vertoont. Tenslotte kan men hier nog vragen, of het toevallig is, dat we in deze passage de getallen 1-2-3-4-5-6-7 vinden?

8. VII, 64 en 66. Beschrijving van de volken in Xerxes' leger: c. 66: 1°. De Ariërs waren met Medische bogen toegerust, maar overigens gelijk 2°. de Baktriërs (c. 64) gewapend. ... 3°. De Parthen, 4° Chorasmiërs, 5°. Sogden, 6°. Gandariërs en 7°. Dadikers hadden

---

over Sebasteia en het Kilikische Melitene. Ook Macan, App. XIII laat de weg ten N. van Lukaonië over Ankura gaan. D.e.t. neemt Calder, *Class. Review* 39 (1925) 7 vv. aan, dat hij *wel* door Lukaonië liep.

¹⁾ Vgl. Hdt. VII, 132.

dezelfde bewapening als de Baktriërs. — Verder :

9. VII, 72-73. 1°. De Paphlagoniërs ... 2°. De Liguers, 3°. Matianen, 4°. Mariandunen en 5°. Suriërs trokken in dezelfde wapenrusting op als de Paphlagoniërs. ... c. 73: 6°. De Phrugiërs hadden bijna dezelfde uitrusting als de Paphlagoniërs. ... 7°. De Armeniërs waren evenals de Phrugiërs gekleed. —

In dit en het voorafgaand voorbeeld worden telkens 7 volken besproken, die op dezelfde wijze uitgerust waren. Er is geen bepaalde reden om hier een typisch getal te veronderstellen, daar in deze hele passage over de volken in het leger van Xerxes geen typische getallen voorkomen¹⁾. De 7 kan dus toevallig en reëel zijn.

10. VII, 110. De Thrakische volken, door wier gebied Xerxes trok, zijn : 1°. de Paiten, 2°. de Kikonen, 3°. de Bistonen, 4°. de Sapaiërs, 5°. de Dersaiërs, 6°. de Edonen, 7°. de Satren. —

Daar hier een zevental (ten dele zeer weinig bekende) stammen onmiddellijk achter elkaar opgesomd wordt, zou het wel een typische keuze kunnen zijn, evenals dit bij het zevental steden in VII, 123²⁾ het geval zou kunnen zijn. Enige zekerheid is hier echter ook dan niet te verkrijgen, wanneer we de tocht van Xerxes in z'n geheel beschouwen. Zo noemt Herodotos op de eerste etappe van 's konings tocht (van Kritalla tot Sardeis. cc. 26-31) 7 steden, 4 rivieren en 3 landschappen. Op de tweede etappe (van Sardeis naar Abudos. cc. 42-43): 7 steden, 2 rivieren, 3 landstreken en 2 bergen. Op de derde etappe (van de Hellespontos tot Doriskos. cc. 58-59): 6 steden, 2 rivieren, 1 meer en 1 voorgebergte. Op de vierde etappe (van Doriskos tot Akanthos. cc. 108-115): 13 steden, 3 rivieren, 3 landschappen, 1 berg, 3 meren, 10 volken en 1 zeeboezem. Op de vijfde etappe (van Akanthos tot Therme. cc. 122-123 vloot; cc. 124-127 veldleger) cc. 122-123: 29 steden, 1 rivier, 5 landstreken, 2 voorgebergten en 2 zeeboezems; daarbij cc. 124-127: 2 steden, 3 rivieren en 4 landschappen.

1) Eenzelfde uitrusting van 5 volken vinden we in VII, 62 en 80 (1 maal), van 4 volken in VII, 67-68 (vgl. bl. 127, 24: daar als drietal, n.l. drie onmiddellijk achter elkaar genoemde volken, beschouwd) en VII, 78 (2 maal), van 3 volken in VII, 79 (bl. 127, 25) (1 maal), van 2 volken in VII, 65 en 70, VII, 74 en VII, 77 (3 maal).

2) Bl. 249, 4; vgl. ook VII, 26-31 en 42-43: bl. 249, 2 en 3.

Wij krijgen dus het volgende getallenschema :

	steden	rivieren	landsch.	bergen	meren	voorgeb.	volken	zeeb.
I	7	4	3					
II	7	2	3	2				
III	6	2			1	1		
IV	13	3	3	1	3		10	1
V	29	1	5			2		2
	2	3	4					

Deze getallen zou men als volgt kunnen groepeeren: in I en II: $7 + 7$, in III: $6 + 4 = 10$, in IV: $13 + 10 + 10 + 1 = 34$, in V: $29 + 10 (+ 9)$. Men kan niet ontkennen, dat hier een zekere typiek in zeven- en tientallen aanwezig is, maar een positief oordeel hierover is wel niet mogelijk.

Kortom, vele getallen in de beschrijving van Xerxes' opmars blijven dubieus; de meeste maken evenwel geen typische indruk, maar schijnen toevallig te zijn. Slechts in één enkel geval¹⁾ kan men het typische karakter van een getal met zekerheid vaststellen.

HOOFDSTUK II. PLAATSEN EN ZAKEN

§ 1. Plaatsen

α. Steden.

1. I, 151. Van de Aiolische steden op de eilanden liggen er 5 op Lesbos (de 6e, die op Lesbos lag, was door Methumna onderworpen), 1 op Tenedos en 1 op de Hekatonnesoi. — Oorspronkelijk was het aantal steden 8, later 7 ($= 5 + 2$)²⁾.
2. VII, 26-31. Op de eerste etappe van Xerxes' tocht noemt Herodotos 7 steden: 1°. Kritalla, 2°. Kelainai; c. 30: 3°. Anaua, 4°. Kolossai, 5°. Kudrara; c. 31: 6°. Kallatebos, 7°. Sardeis.
3. VII, 42-43. Op de tweede etappe passeert het leger weer 7 steden: 1°. Karene, 2°. Adramutteion, 3°. Antandros; c. 43: 4°. Rhoiteion, 5°. Ophruneion, 6°. Dardanos, 7°. Abudos.
4. VII, 123. De vloot van Xerxes nam ook mannen mee uit de steden: 1°. Lipaxos, 2°. Kombreia, 3°. Haisa, 4°. Gigonos, 5°. Kampsa, 6°. Smila, 7°. Aineia. —

¹⁾ De 3 steden en 3 wateren in VII, 109: bl. 141, 5; vgl. ook bl. 139, § 1, reg. 1 vv.

²⁾ Vgl. voor de „7 Lesbische steden" Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 26 bovenaan en *Hebdomadenlehren*, bl. 181.

Misschien is in alle vier de gevallen het zevental slechts toevallig en reëel, al kan de mogelijkheid van een typisering niet met zekerheid uitgeschakeld worden. Vgl. voor de laatste drie voorbeelden bl. 248, 10 ad Hdt. VII, 110.

β. Orakels.

- *5. I, 46. Kroisos stelde de orakels, zowel die in Hellas als in Libue, op de proef en zond boden naar 1°. Delphoi, 2°. Abai en 3°. Dodone, 4°. naar het orakel van Amphiaraos, 5°. naar dat van Trophonios, 6°. naar Branchidai en 7°. naar het orakel van Ammon in Libue. — Daar deze hele geschiedenis novellistische trekken vertoont, kan ook de 7 hier wel typisch zijn¹⁾. De 7 is verdeeld in 6 + 1, terwijl de 6 Helleense orakels weer in twee groepen van 3 gesplitst zijn. Wij vinden dus de verdeling (3 + 3) + 1.

§ 2. Zaken

- *1. I, 50-51. *Wijgeschenken* van Kroisos in Delphoi: 1°. een gouden leeuwenbeeld, c. 51: 2°. twee mengvaten, 3°. vier zilveren vaten, 4°. twee wijwatervaten. Ook vele andere wijgeschenken, o.a. 5°. ronde zilveren schalen, 6°. een gouden standbeeld van een vrouw, 7°. bovendien de halssieraden van zijn vrouw en haar gordel. — Dit latente zevental mogen we wel als typisch beschouwen, temeer daar in de kultus van Apollon veel hebdomaden voorkomen. Bovendien wordt in deze geschiedenis verhaald, dat Kroisos 7 orakels ondervroeg²⁾. Tenslotte vinden we in dit voorbeeld weer de frekwente verdeling in 4 + 3³⁾.

HOOFDSTUK III. DELEN

§ 1. Delen

α. Verdeling van dag en nacht.

1. IV, 181. τυγχάνει δὲ καὶ ἄλλο σφι (= τοῖς Ἀμμωνίοις) ὕδωρ κρηναίων ἐόν, τὸ 1°. τὸν μὲν δρθρον γίνεται χλιαρόν, 2°. ἀγορῆς δὲ πληθούσης ψυχρότερον, 3°. μεσαμβρίῃ τέ ἐστι καὶ τὸ κάρτα γίνεται ψυχρόν' ... 4°. ἀποκλινομένης δὲ τῆς ἡμέρης ὕπτε-

¹⁾ Vgl. de 7 soorten wijgeschenken in I, 50/1: bl. 250, § 2, 1.

²⁾ I, 46: bl. 250, 5.

³⁾ Vgl. bl. 280, 3e alinea. Feitelijk somt Hdt. de wijgeschenken als volgt op: [(1 + 1) + 2] + [2 + 1].

ται τοῦ ψυχροῦ, ἐς οὗ 5°. δύεταιί τε ὁ ἥλιος καὶ τὸ ὕδωρ γίνεται χλιαρόν· ἐπὶ δὲ μᾶλλον ἰὸν ἐς τὸ θερμόν 6°. ἐς μέσας νύκτας πελάζει, τήνικαῦτα δὲ ζέει ἀμβολάδην· παρέρχονται τε μέσαι νύκτες καὶ 7°. ψύχεται μέχρι ἐς ἡῶ. ἐπὶ κλησιν δὲ αὕτη ἡ κρήνη καλέεται ἡλίου. —

Minutoli¹⁾ deelt mee, dat de bron werkelijk een periodiek wisselende temperatuur heeft, al is die afwisseling niet zo sterk als sommigen ze overdrijvend beschrijven. — Bij het aangeven der verschillende tijdstippen maakt Herodotos in dit voorbeeld geen gebruik van de 12 delen van de dag (of nacht), die, zoals hij in II, 109 zegt, de Hellenen van de Babuloniërs overgenomen hadden. Dag en nacht splitst hij hier in 7 (4 + 3) delen. Hij volgt ook niet de primitieve driedeling van Homeros²⁾, die ook later nog bij het gewone volk in gebruik was³⁾. Veeleer, zegt Macan, gebruikt Herodotos hier een meer poëtische terminologie, overgenomen van het dagelijks leven van het volk. Dit laatste moet men zo verstaan, dat Herodotos zich hier van uitdrukkingen bedient, zoals die bij het Griekse, in het bijzonder het Atheense volk in zwang waren. Het is mogelijk, dat de schrijver in dit voorbeeld de populaire verdelingen zonder bijbedoelingen overgenomen heeft, maar het is eveneens mogelijk, dat hij hier opzettelijk de 4 + 3-deling toegepast heeft om zo een uit 4 + 3 samengestelde⁴⁾ typische hebdomade te krijgen.

β. Mondingen.

*2. II, 17. Tot Kerkasoros is de Nijl één stroom; daarna splitst hij zich

¹⁾ *Reise zum Tempel des Iupiter Ammon ... Im Auszuge mitgeteilt von A. Rücker*. Berlin 1825, bl. 120 = *Reis naar den Tempel van Iupiter Ammon ...* Naar A. Rücker. Rotterdam 1827, bl. 166: „Zij heeft een periodiek afwisselende temperatuur, die, ofschoon ook niet zo sterk, als sommigen menen, toch de generaal (von Minutoli) en Gruoc op het gevoel merkbaar was. Zij is namelijk 's nachts warmer dan overdag, en men zegt dat zij bij het aanbreken van de dag begint te roken. Waarschijnlijk is zij, zoals reeds de grond der Oase laat vermoeden, een hete bron, welker natuurlijke warmte men bij dag, wegens de gloeiende zonnehitte, niet waarneemt“. Deze en andere verklaringen worden bestreden door Powell, *Hermes* 69 (1934) 107-111, die meent, dat dit bericht gedeeltelijk op mythisch-religieuze voorstellingen (hij vergelijkt een passage uit het „*Boek der Poorten*“) berust. Volgens andere reizigers heeft de bron een konstante temperatuur; vgl. *Hermes* 69 (1934) 108, n. 4.

²⁾ Vgl. bl. 24, β 1 (nacht) en Φ 111: bl. 38, 2 (dag).

³⁾ Later werd de dag evenwel ook dikwijls in 4 delen verdeeld. Cf. Unger, *Zeitrechnung* in: *Hdb. d. kl. Alt. Wiss.* I², bl. 716-717; Kubitschek, *Grundriss der antiken Zeitrechnung*, in: *Hdb. d. Altertumswiss.* I, 7, bl. 187 v.; Usener, *Dreiheit*, bl. 335.

⁴⁾ Vgl. bl. 280, 3e alinea.

in drieën: de Peloesische, de Kanobische en de Sebennutische mond. Van de Sebennutische mond scheiden zich weer twee monden af: de Saïtische en de Mendesische mond. De Bolbitinische en de Boekolische zijn geen natuurlijke, maar gegraven mondingen. —

Hier worden dus 7 Nijlmonden onderscheiden, verdeeld in 3 + 2 + 2, terwijl Herodotos in c. 10 zegt: Νεῖλου, ἑόντος πενταστόμου. Dit laatste slaat alleen op de natuurlijke mondingen, terwijl de Nijl gewoonlijk met inbegrip van de twee kunstmatige monden ἑπτάστομος, septemflus of septemgeminus heette. De meeste oude schrijvers spreken van 7 Nijlmonden¹⁾. Deze telling was ouder dan Herodotos, die wel 7 monden kent, maar er twee voor kunstmatig verklaart, en komt volgens Wiedemann van Hekataios²⁾. — Aan verschillende grote rivieren, o.a. ook aan de Istros, Padus en Ganges, schreef men in de regel 7 mondingen toe. Dat we hier meestal niet met toevallige, reële hebdomaden te doen hebben, maar met een typisch getal, schijnt te volgen uit het feit, dat er soms in plaats van 7 ook andere getallen genoemd worden³⁾. Daaruit valt met tamelijke zekerheid te konkluderen, dat hier het aannemen van een zevental meer op invloed van een hebdomadentheorie dan op evidente en elke tegenspraak uitsluitende natuurwaarnemingen berust (Roscher⁴⁾).

γ. Delen van een uitrusting.

3. VII, 75. De uitrusting van de Thrakiërs bestond uit: 1°. mutsen van vossenvel, 2°. onderkleren, 3°. bonte overkleren, 4°. schoeisel van hertenvel, 5°. werpsperen, 6°. lichte schilden en 7°. kleine dolken. — Dit zevental kan toevallig zijn, zoals we reeds op bl. 162, n. 2

¹⁾ B.v. Diodoros I, 33. XV, 42. Ovid., *Met.* I, 422. V, 187. 324. IX, 774. XV, 753. Vergilius, *Aen.* VI, 800. Propertius II, 1, 32. Straboon 17, 788. 801. Seneca, *Nat. quaest.* IV, 2, 11. Mela I, 9, 4 (uit Hdt.). Avien., *Descr. orb.* 22. Dion. Per. 264. Claudianus, *In Ruf.* I, 185; *De nupt. Hon.* 50. Zie verder Wiedemann.

²⁾ Aantal, richting en naam der Nijlmonden zijn bij de veranderlijke bodem van de Delta en van de zeekust in verschillende tijden verschillend geweest (Stein. Maspero, *Histoire anc. des peupl. de l'Orient*¹⁴. Paris z.j. (c. 1920), bl. 8). Thans zijn er maar twee werkelijke mondingen (Baedeker, *Ägypten*⁸. 1928, bl. LXX). Over de Nijlmonden spreekt uitv. Bähr, vol. 1, bl. 850 vv., excursus VI.

³⁾ B.v. bij Nijl, Istros en Ganges 5, bij de Padus 2; Plinius spreekt in V, 64 over 12 echte en 4 valse Nijlmonden; de laatsten, die ook Diodor. 20, 75 noemt, beschrijft Strab. 17, 801 als van geen betekenis (Wiedemann en Roscher, *Hebdomadenl.*, bl. 180, n. 252). De Ganges heet in het Sanskriet *saptamoekhi* (met 7 monden), waaruit later *satamoekhi* (met 100 mondingen) ontstond (Bohlen, *Das alte Indien*. Königsberg 1830. Deel I, bl. 16, n. 29).

⁴⁾ *Hebdomadenl.*, bl. 180 met n. 250.

gezien hebben; desnoods zou het ook wel op een bewuste keuze kunnen berusten en alsdan typische betekenis hebben.

§ 2. Phasen

- *1. VII, 36. Het bouwen van de bruggen over de Hellespontos: 1°. Vijftigriemers en triëren bonden ze aaneen. 2°. Daarna wierpen zij geweldige ankers uit. 3°. Toen spanden zij kabels over de schepen heen. 4°. Op de touwen legden zij balken. 5°. Daarna legden zij er planken op. 6°. brachten aarde op dat hout en 7°. trokken aan weerszijden een heining op. —
How-Wells nemen aan, dat de brug in vier fasen gebouwd werd; als vierde phase noemen zij het maken van het bereden gedeelte van de brug (hier 4°-7°). Maar het lijkt waarschijnlijker, dat Herodotos 7 fasen aangeeft, die dan in 3 + 4 verdeeld zijn, de gewone verdeling¹⁾ van de typische 7. Juist omdat we hier deze verdeling aantreffen, is het ook waarschijnlijker, dat deze 7 typisch is.

HOOFDSTUK IV. HANDELINGEN

- *1. III, 30-37. In 7 handelingen manifesteert zich de waanzin van Kambuses: 1°. Het eerst (πρῶτα) doodde hij zijn broer Smerdis (c. 30). Dit was de eerste misdaad (πρῶτον ... τῶν κακῶν ἄρξαι) (c. 31). 2°. Daarna doodde hij zijn zuster en vrouw (c. 31). Zo woedde Kambuses in razernij tegen de zijnen (c. 33). Het volgende bedreef hij in waanzin tegen de andere Perzen (c. 34): 3°. Kambuses schoot de zoon van Prexaspes neer (c. 35) en 4°. liet 12 zeer voorname Perzen levend begraven (c. 35). Met vele zulke dingen raasde hij tegen de Perzen en hun bondgenoten en in Memphis 5°. opende hij de oude graven ..., 6°. bespote het beeld van Hephaistos ... en 7°. verbrandde de beelden der Kabeiren²⁾. —
Hier is de 7 stellig een typisch getal. De 7 handelingen zijn in 4 + 3 verdeeld, waarvan 4 tegen de Perzen³⁾ (gesplitst in 2 + 2) en 3 tegen de Egyptenaren⁴⁾ gericht zijn. Deze verdeling komt bij de

¹⁾ bl. 280, 3e alinea.

²⁾ Dit verhaal behoort tot de Egyptisch-Griekse romantische overlevering over Kambuses (Prásek, *Gesch. d. Meder-Perser*. I, bl. 267 vv.).

³⁾ Czajkowski bl. 95 spreekt over „tria Cambysis in cognatos scelera“, maar hij zegt niet, welke hij precies bedoelt.

⁴⁾ Vgl. Hdt. III, 37: bl. 167, 6.

typische 7 meer voor, zoals we reeds gezien hebben¹⁾. — Wolf Aly (bl. 86) echter noemt hier maar 6 handelingen: 1. hij doodt Apis, 2. zijn broer, 3. zijn zuster, 4. de zoon van Prexaspes, 5. bijna ook Kroisos en 6. hoont Egyptische gebruiken. Deze verdeling is m.i. niet juist, want wat Aly als eerste handeling noemt, waarin Kambuses' waanzin zich toont, namelijk het doden van Apis, is bij Herodotos zeker niet als eerste voorbeeld bedoeld: in c. 30 (begin) zegt de schrijver uitdrukkelijk: Καμβύσης δέ, ὡς λέγουσι Αἰγύπτιοι, αὐτίκα διὰ τοῦτο τὸ ἀδίκημα ἐμάνη, ἐὼν οὐδὲ πρότερον φρενῆρης. καὶ πρῶτα μὲν ἐξεργάσατο τὸν ἀδελφεόν ... Wel voegt Aly er aan toe, dat het doden van Apis het eerste voorbeeld is, omdat dat volgens Egyptische opvattingen de oorzaak van 's konings waanzin was. Maar uit πρῶτα en πρῶτον in c. 30 en 31 blijkt duidelijk, dat het doden van Smerdis de eerste misdaad was, die Kambuses in zijn waanzin bedreef.

Wat ik als vierde geval opgegeven heb, noemt Aly niet. Diens vijfde geval daarentegen zou ik liever niet in deze groep opnemen; het is een tussenverhaal: Kroisos geeft Kambuses raad naar aanleiding van de in c. 35 verhaalde wandaden. Kambuses' optreden tegen Kroisos en de dienaren, die Kroisos verborgen hadden, is hier wel niet bedoeld als voorbeeld van een uiting van krankzinnigheid van de koning. Dit verhaal staat op één lijn met het ongeveer gelijke verhaal in VIII, 118 over Xerxes. — In zijn zesde voorbeeld voegt Aly de 3 handelingen van c. 37 tot één samen. Dit is minder juist; ze vormen wel een eenheid, maar het zijn toch drie afzonderlijke handelingen.

¹⁾ Vgl. bl. 280, 3e alinea.

III. ENNEADEN BIJ HOMEROS

A. GENOEMDE ENNEADEN¹⁾

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

§ 1. Tijdperken van 9 dagen (nachten)

α 1. 9 dagen.

1. M 25. Gedurende 9 dagen stuwde Apolloon de stroom tegen de muur.
2. Ω 107. Reeds 9 dagen lang heerst er twist onder de onsterfelijken om het lijk van Hektoor.

α 2. 9 dagen, op de 10e dag; 9 nachten, de 10e nacht.

In gevallen als deze wordt uitgedrukt, dat een handeling of een toestand 9 volle dagen (of nachten) duurde en pas bij het begin van de tiende ten einde was²⁾).

3. A 53/4. 9 dagen vlogen de pijlen van Apolloon door het kamp der Achaiërs, maar op de 10e dag ...
4. Z 174/5. 9 dagen onthaalde hij hem (Bellerophontes) en hij slachtte 9 runderen; maar toen Eoos voor de 10e maal verscheen ... —
In dit voorbeeld hebben we, evenals beneden in No. 9, met een typische periode te doen, die uit een religieuze periode ontstaan is³⁾).
5. Ω 610 en 612. De gedode kinderen van Niobe bleven 9 dagen onbegraven liggen; op de 10e dag begroeven de goden hen⁴⁾). ∞
6. Ω 784-785. Begrafenis van Hektoor: 9 dagen lang brachten ze een grote massa hout aan, maar toen Eoos voor de 10e maal verscheen ...
In de termijnbepaling stemt hiermee overeen: Ω 664-666: 9 dagen lang zullen wij Hektoor bewenen, op de 10e dag hem begraven (d.w.z. verbranden), op de 11e dag een grafheuvel oprichten, op de 12e dag zullen we weer strijden. —

---

¹⁾ Van de genoemde enneaden staan de meeste reeds bij Roscher, *Fristen*, bl. 14 vv. en *Ennead. Stud.*, bl. 11 vv.; bl. 29 vv. Latente enneaden noemt hij d.e.t. niet.

²⁾ Roscher, *Fristen*, bl. 15 en 16.

³⁾ Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 13 en 14. Voor Z 174/5 vergelijk men nog Roscher, *Fristen*, bl. 16, n. 55.

⁴⁾ Zie voor dit voorbeeld Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 16.

Het bewenen van de dode, waarvoor in het eerste voorbeeld de voorbereiding tot de begrafenis, d.w.z. van het verbranden, in de plaats treedt, duurde in de heroëntijd 9 dagen of 2×9 dagen. Blijkbaar speelde de 9 een rol in de dodenkultus en in de kultus van de chthonische godheden ¹⁾).

7. ι 82/3. Vandaar werd ik 9 dagen lang door de winden voortgeleurd ..., maar op de tiende betraden wij het land der Loto-phagen. ∞
8. κ 28/9. 9 dagen voeren wij zowel 's nachts als overdag voort, op de 10e vertoonde zich reeds ons vaderland.
9. ι 470 en 474. 9 nachten bleven ze bij mij ... maar toen de 10e nacht kwam ... —
Vgl. boven No. 4.

α 3. 9 dagen, in de 10e nacht ²⁾).

10. η 253. 9 dagen lang dreef ik voort; maar in de 10e nacht wierpen de goden mij op het eiland Ogugia aan land.
μ 447. idem. ∞
11. ξ 314. 9 dagen dreef ik voort, maar in de 10e nacht dreven de golven mij naar het land der Thesproten. —
Daar de Grieken in hun tijdrekening nacht en dag verbinden, volgt dus op de 9e dag de 10e nacht, die boven in Nos. 7 en 8 blijkbaar weer met de 10e dag samengevoegd wordt.
β. De 10e of 11e morgen ³⁾).
12. τ 192. τῷ δ' ἥδη δεκάτῃ ἢ ἐνδεκάτῃ πέλεν ἡώς. —
De δεκάτῃ doelt hier op een tijdperk van 9 dagen. Eigenlijke dekaden komen in het oude epos slechts zeer zelden voor ⁴⁾).

§ 2. Tijdperken van 9 jaren

α 1. 9 jaren.

1. B 134. Reeds 9 jaren zijn voorbijgegaan (beleg van Troia). ∞
γ 118. 9 jaar lang waren we bezig ... (vóór Troia). ∞

¹⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 63 en *Enn. Stud.*, bl. 15. — Voor een negendaagse rouw na de begrafenis in Hellas, Rome, Iran en Indië vgl. Kaegi, *Neunzahl*, bl. 61. Te Rome werd op de Lemuria 9 maal een bepaalde formule uitgesproken (Ovid., *Fasti* V, 439). Voor de 9 in de Iranische dodenkultus zie Kaegi, *Neunzahl*, bl. 58 vv. — In Ω 664 vv. is een typische 9 tot een typische 12 uitgebreid; vgl. bl. 215, n. 4 voor een zelfde verschijnsel bij de 7.

²⁾ Vgl. voor deze twee voorbeelden Roscher, *Fristen*, bl. 15, n. 52.

³⁾ Vgl. Hdt. I, 30: bl. 54, 30 met n. 3.

⁴⁾ Zie Roscher, *Fristen*, bl. 9.

- χ 228. 9 jaar lang vocht u (Odusseus) tegen de Troianen. —
Zie verder beneden Nos. 8, 10 en 12.
2. Σ 351. Ze streken 9 jaar oude zalf op de wonden ¹⁾. —
Zie beneden bij No. 4.
3. Σ 400. Bij Eurunome en Thetis smeedde ik (Hephaistos) 9 jaren lang talrijke kunstwerken. —
Een 9 jaren durende verbanning komt in de oude mythen heel veel voor ²⁾.
4. κ 19. Aiolos gaf aan Odusseus een leren zak, gemaakt van de huid van een 9 jaren oud rund. —
De reden, waarom Homeros in de voorbeelden 2, 4 en 5 de aandacht op de negenjarigheid vestigt, is gelegen in het feit, dat men sommige dieren en enige produkten pas dan voor volmaakt en waardevol hield, als ze een ouderdom van 9 jaren bereikt hadden. Ook kinderen bereikten op hun negende jaar een zekere τελειότης ³⁾ (zie No. 6).
5. κ 390. De door Kirke betoverde metgezellen van Odusseus leken op gemeste varkens van 9 jaren oud. ∞
6. λ 311/2. Toen zij (n.l. Otos en Ephialtes) 9 jaar oud waren, waren zij 9 ellen breed en 9 vademmen lang ⁴⁾.
7. τ 179. Μίνως | ἐν νῆ ὥ ρ ο ς βασιλεύε (alle 9 jaren werd de regering van Minoos vernieuwd) ⁵⁾. —
In de oud-Kretische godsdienst en mythologie speelde de 9 een bijzondere rol ⁶⁾.

α 2. 9 jaren, in het 10e jaar.

8. B 328/9. Zo zullen wij daar even veel jaren (cf. B 327: bl. 260, 6) oorlog voeren, maar in het 10e zullen wij de stad innemen ⁷⁾. ∞
ε 107. De mannen, die 9 jaar lang om de stad van Priamos streden en in het 10e jaar naar huis terugkeerden. ∞

¹⁾ Voor de helende werking van 9 jaar oude zalven zie nog Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 85, ad S. 20, Anm. 78.

²⁾ Vgl. Roscher, *Fristen*, bl. 24-27.

³⁾ Zie uitvoeriger Roscher, *Fristen*, bl. 20 en 21.

⁴⁾ Zie boven No. 4. Vgl. Roscher, *Fristen*, bl. 21 met n. 83 en *Sieben- und Neunzahl*, bl. 85: Zu S. 21, Anm. 83.

⁵⁾ Zie uitv. Roscher, *Fristen*, bl. 22 en *Enn. Stud.*, bl. 21 v. Vgl. voor de betekenis van dit vers uitv. Waltz, bl. 31, n. 2.

⁶⁾ Roscher, *Fristen*, bl. 22-23 (z.d. uitv.). Vgl. ook de 90 steden op Krete in τ 174 (hierover Roscher, *Fristen*, bl. 23, n. 87 en *Enn. Stud.*, bl. 34 v.). Vgl. nog ξ 230: bl. 261, V, 1.

⁷⁾ Voor B 327 en 328/9 z. Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 20, n. 26.

ξ 240/1. Daar vochten wij 9 jaar lang, maar in het 10e verwoestten wij de stad van Priamos¹⁾. —

Vgl. boven No. 1.

α 3. *Het 10e jaar.*

9. Θ 404/5 = Θ 418/9.

οὐδέ κεν ἐς δεκάτους περιτελλομένους ἐνι αὐτοῦς
ἔλκε' ἀπαλθήσεσθον. —

Hier is wel een tijdperk van 9 jaren bedoeld; na afloop daarvan, d.w.z. in het begin van het 10e jaar, zou men het helen der wonden verwachten. Dat dit een negen- en geen tienjarige periode is, wordt wel bevestigd door het feit, dat in de mythische tijd de straffen van goden en mensen gewoonlijk 9 jaren duurden²⁾ (vgl. boven No. 3).

10. Μ 15. In het 10e jaar werd de stad van Priamos verwoest. —

Vgl. boven Nos. 1 en 8.

11. π 18. Evenals een vader zijn zoon, die in het 10e jaar uit een verwijderd land terugkeert, verwelkomt ... —

Naar analogie van gevallen als No. 8 moet men ook hier een tijdperk van 9 jaren aannemen³⁾.

β. *Het 9e jaar.*

12. Β 295. Dit is reeds het 9e jaar, dat we hier (n.l. voor Troia) zijn. —
Vgl. boven Nos. 1, 8 en 10.

§ 3. Geslachten

1. ξ 325. καὶ νύ κεν ἐς δεκάτην γενεὴν ἑτερόν γ' ἔτι βόσκοι
(subi.: de schatten van Odusseus).

τ 294. idem. —

Hier is wel een tijdperk van 9 γενεαί bedoeld (vgl. § 2, 9). De zin is dus: „gedurende 9 volle γενεαί“. Voor deze opvatting spreekt ook het feit, dat „9 γενεαί“ in het oude epos een gewoon begrip is, terwijl 10 γενεαί daar niet voorkomen volgens Roscher⁴⁾.

¹⁾ Vgl. ξ 230: bl. 261, V, 1.

²⁾ Zie Roscher, *Fristen*, bl. 9 v. en 25 v.

³⁾ Vgl. Roscher, *Fristen*, bl. 19 met n. 76.

⁴⁾ *Fristen*, bl. 10. — Voorbeelden van 9 γενεαί: Roscher, *Fristen*, bl. 10, n. 32 en *Sieben- und Neunzahl*, bl. 79: S. 10, Anm. 32.

HOOFDSTUK II. GODEN, MENSEN, DIEREN EN GROEPEN

§ 1. Godinnen

1. ω 60. Al de 9 *Muzen*¹⁾).

§ 2. Mensen

α. 9 *mannen*.

1. H 161. *Negen helden* waren bereid de uitdaging van Hektoor tot een tweegevecht aan te nemen.
2. θ 258. Reidans bij de Phaiaken: 9 *scheidsrechters* stonden op²⁾.
Van 3×9 man is sprake in:
3. Π 785. *Drie maal* doodde hij (Patroklos) telkens 9 *mannen*³⁾).

β. *Als 9e man*.

4. Θ 261-266. Na Diomedes rukten Agamemnoon en Menelaos op; na hen de beide Aiassen; na dezen Idomeneus en Meriones; na dezen Eurupulos; *als negende* kwam Teukros.

γ. 9 *zonen*.

5. Ω 252. Priamos beveelt aan 9 van zijn *zonen* de geschenken voor Achilleus op een wagen te laden. —
In deze passage komt nog twee maal een negen voor⁴⁾).

§ 3. Dieren

1. Z 174. (Zie bl. 255, 4) ... en slachtte 9 *runderen*.
2. Σ 578. 9 *honden* gingen met de herders mee. ∞
3. Ψ 173. Achilleus bezat 9 *honden*. —
Of we in de voorbeelden 2, 3 en 5 „toevallige” enneaden of typische getallen moeten aannemen, is niet met zekerheid vast te stellen. In No. 5 is de 9 waarschijnlijk typisch (Roscher⁵⁾).
4. γ 7/8. In Pulos waren 9 (*rijen*) *zitplaatsen* op het strand ... en iedere afdeling had 9 *stieren* vóór zich (die aan Poseidoon geofferd werden). —

Of we hier aan een aan Poseidoon geheiligde 9 mogen denken, is meer dan twijfelachtig, daar dit getal elders in de kultus en de

¹⁾ Voor de 9 Muzen zie Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 60, m.

²⁾ Vgl. Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 29 v.

³⁾ Voor dit voorbeeld vergelijk men Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 30 v.

⁴⁾ Ω 270: 9 ellen; Ω 229 vv.: 9 geschenken (latent).

⁵⁾ *Enn. Stud.*, bl. 32.

mythen van die god niet voorkomt. Het ligt meer voor de hand hier met de scholiast aan te nemen, dat de dichter het getal 9 gekozen heeft, omdat Pulos een ἐννεάπολις was¹⁾.

5. ι 160. Twaalf schepen volgden mij (Odusseus); voor elk schip werden 9 *geiten* aangewezen, maar voor mij alleen kozen ze er 10 uit. — Dit voorbeeld herinnert aan gevallen als op bl. 255 sub α 2 („9, maar de 10e”).

Tenslotte volgt hier nog een in de formulering afwijkend geval. Dat ook hier van een negental sprake is, blijkt duidelijk uit het verband²⁾.

6. B 313. Een voorteken: 8 *jonge mussen*, de 9e was hun moeder.
B 327. idem. —
Dit negental wees op het aantal jaren van de oorlog.

§ 4. Groepen

1. γ 7. In Pulos waren 9 (*rijen*) *zitplaatsen* op het strand ... —
Zie bl. 259, § 3, 4.

HOOFDSTUK III. ZAKEN

Schepen.

1. B 654. Scheepskatalogos: Tlepolemos was met 9 *schepen* uit Rhodos gekomen. —
Ieder der tot de Rhodische τριπολις³⁾ behorende gemeenten gaf 3 schepen. Dit is een der vrij zeldzame gevallen, waarbij men met zekerheid kan vaststellen, dat de 9 uit verdrievoudiging der 3 ontstaan is en niet uit de heilige periode van 9 dagen.
2. ξ 248. 9 *schepen* rustte ik uit.

¹⁾ Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 62-63. — De 9 steden in Nestor's rijk worden in B 591-594 genoemd (latent); vgl. nog B 602: 90 schepen.

²⁾ Zie B 328: bl. 257, 8. Vgl. Roscher, *Fristen*, bl. 19, n. 76.

³⁾ B 655: bl. 20, C, 1. — Vgl. voor dit voorbeeld verder Roscher, *Enn. Studien*, bl. 33 v.

HOOFDSTUK IV AFMETINGEN EN HOEVEELHEDEN

§ 1. Afmetingen

1. Ω 270. De jukriem van de wagen (in Ω 252: bl. 259, § 2, 5) was 9 *ellen* lang. ∞
2. λ 311/2. (Zie bl. 257, 6) ... 9 *ellen* breed en 9 *vademen* lang.
3. λ 577. Tituos lag in de onderwereld over 9 *morgen* land uitgestrekt¹⁾.

§ 2. Hoeveelheden

1. Z 236. De wapenrusting van Glaukos was 100 runderen waard, die van Diomedes maar 9 *runderen*²⁾.
-

HOOFDSTUK V. NEGENVOUDIGE HERHALING VAN EENZELFDE HANDELING

1. ξ 230. *Negen maal*³⁾ voerde ik (Odusseus) mannen aan ... tegen vreemde volken. —

In dit leugenverhaal, waarin Odusseus zich voor een Kretenzer uitgeeft, komen opvallend veel enneaden voor⁴⁾. Zoals we bij τ 179 (bl. 257, 7) reeds gezien hebben, is de 9 een getal, dat juist in de Kretische kultussen en mythen veel wordt aangetroffen.

---

¹⁾ Vgl. hiermee het zevental in Φ 407: bl. 206, § 2, 1.

²⁾ Vgl. voor dit geval Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 31. Cf. ook Z 174 en γ 7-8: bl. 259, § 3, 1 en 4.

³⁾ Een negenvoudige herhaling vinden we ook in een Egyptisch verhaal uit de 9e dynastie bij Spence-v. Rooyen, *Mythen en legenden van Egypte*²⁾. Zutphen 1922, bl. 239: „De boer begaf zich voor de tweede maal naar de gerechtszaal ... voor de derde keer kwam hij ... De sekhti kwam een vierde, vijfde en zesde maal ... en kwam nog eens voor de negende keer. Toen hij voor de negende maal kwam ...” Vgl. nog Ovid., *Fasti* V, 437-439: „Haec ego mitto, his ... redimo meque meosque fabis.» Hoc novies dicit” (op de Lemuria).

⁴⁾ In ξ 240: 9 jaren; ξ 248: 9 schepen; ξ 314: 9 dagen; ξ 325: tot in het 10e geslacht. — Een bespreking van dit voorbeeld vindt men bij Roscher, *Enn. Stud.*, bl. 33, n. 51.

B. LATENTE ENNEADEN

HOOFDSTUK I. MENSEN

9 mannen (steeds 3×3).

1. Λ 301-303. Hektor doodde:

Ἀσαῖον μὲν πρῶτα καὶ Αὐτόνοον καὶ Ὀπίτην,
καὶ Δόλοπα Κλυτίδην καὶ Ὀφέλτιον ἥδ' Ἀγέλαον,
Αἴσυμνον τ' Ὠρόν τε καὶ Ἴππόνοον μενεχάρμην.

2. Π 415-417. Patroklos doodde:

... Ἐρύμαντα καὶ Ἀμφοτερὸν καὶ Ἐπάλτην,
Τλήπολεμόν τε Δαμαστορίδην, Ἐχίον τε Πύριν τε
Ἴφέα τ' Εὐίππον τε καὶ Ἀργεάδην Πολύμηλον.

3. Π 694-696. Patroklos doodde:

Ἄδρηστον μὲν πρῶτα καὶ Αὐτόνοον καὶ Ἐχεκλον,
καὶ Πέριμον Μεγάδην καὶ Ἐπίστορα καὶ Μελάνιππον,
αὐτὰρ ἔπειτ' Ἐλασον καὶ Μούλιον ἥδ' Πυλάρτην

HOOFDSTUK II. SOORTEN

1. Ω 229-234. Priamos neemt 9 soorten geschenken mee voor Achilles:
12 gewaden (1), 12 mantels (2), evenveel dekkleden (3), evenveel
overkleden (4), evenveel onderkleden (5), [10 talenten goud (6)],
twee drievoeten (7), vier bekkens (8) en een beker (9). —

Vers 232 houden sommige geleerden om formele redenen voor een interpolatie uit T 247¹⁾. Maar met het oog op στήσας eiste dit vers, dat twee groepen scheidt, een andere konstruktie, die geenszins verhindert de anaphora ἐκ δὲ (233/4) weer aan 229 ἐξελε te laten aansluiten of uit ἔφερεν (232) hier een ἐξέφερεν aan te vullen. Men mag het vers dus wel voor echt houden, vooral daar met inbegrip daarvan juist 9 soorten geschenken genoemd worden, een getal, dat in deze zelfde passage nog twee maal voorkomt²⁾.

---

¹⁾ Vgl. v. Christ in Sitzungsber. d. kgl. bayer. Akad., Philos. philol. Kl. 1880, bl. 231.

²⁾ Vgl. Ω 252: bl. 259, § 2, 5.

HOOFDSTUK III. PLAATSEN

Steden.

In de scheepskatalogos is vier maal sprake van een negental steden. No. 1 wijkt in zover af, dat daar 8 steden en een streek πᾶρ ποταμὸν Κηφισὸν genoemd worden.

1. B 519-523. De Phokiërs (2 + 3 + 2 + 1 + 1),
οἱ Κυπάρισσον ἔχον, Πυθῶνά τε πετρήεσσαν,
Κρίσαν τε ζαθέην καὶ Δαυλίδα καὶ Πανοπῆα,
οἳ τ' Ἀνεμώρειαν καὶ Ὑάμπολιν ἀμφενέμοντο,
οἳ τ' ἄρα πᾶρ ποταμὸν Κηφισὸν δῖον ἔναιον,
οἳ τε Λίλαιαν ἔχον, ...
2. B 559-562. Bewoners van Argolis en hun bureu (2 + 2 + 3 + 2):
οἳ δ' Ἄργος τ' εἶχον, Τίρυνθα ...
Ἐρμιόνην, Ἀσίνην τε, ...
Τροιζῆν', Ἡϊόνας τε καὶ ἀμπελόεντ' Ἐπίδαυρον,
οἳ τ' ἔχον Αἰγίναν, Μάσητά τε ...
3. B 582-585. De bewoners van Lakedaimoon woonden in (3 + 2 + 2 + 2)
Φᾶρίν τε Σπάρτην τε, πολυτρήρωνά τε Μέσσην,
Βρυσειάς ... καὶ Αὐγείας ...
... Ἀμύκλας ... Ἔλος
... Λάαν ... Οἴτυλον ...
4. B 591-594. Andere bewoners van de Peloponnesos (2 + 2 + 2 + 3):
Οἳ δὲ Πύλον τ' ἐνέμοντο καὶ Ἀρήνην ἑρατεινήν,
καὶ Θρῦον ... καὶ ἔϋκτιον Αἶπυ,
καὶ Κυπαρισσήεντα καὶ Ἀμφιγένοιαν ἔναιον,
καὶ Πτελεὸν καὶ Ἔλος καὶ Δῶριον ...
De bewoners hadden 90 schepen meegebracht (B 602); vgl. ook
γ 7/8: bl. 259, § 3, 4.

AANHANGSEL. KOMPOZITIONELE ENNEADEN

Stilistische verdelingen

α. *Verdeling van een gesprek in 9 delen.*

1. Γ 156-242. Het gesprek tussen Priamos c.s. en Helene op de muur: 156-160. Priamos. (Inleiding).

- 162-170. Priamos. }
 172-180. Helene. } Over Agamemnoon.
 182-190. Priamos. }
 192-198. Priamos. }
 200-202. Helene. } Over Odusseus.
 204-224. Antenor. }
 226-227. Priamos. }
 229-242. Helene. } Over Aias.
2. K 370-453. Bij de ontmoeting van Diomedes en Odusseus met Doloon wordt negen maal gesproken :
 370-371. Diomedes. (Inleiding).
 378-381. Doloon. }
 383-389. Odusseus. } Vraag waarom
 391-399. Doloon. } D. rondsluip.
 401-411. Odusseus. }
 413-422. Doloon. } Od. ondervraagt D.
 424-425. Odusseus. } over de Trojanen.
 427-445. Doloon. }
 447-453. Diomedes.
3. Ω 362-439. Gesprek tussen Hermes en Priamos :
 362-371. H. 390-404. H. 433-439. Pr.
 373-377. Pr. 406-409. Pr.
 379-385. H. 411-423. H.
 387-388. Pr. 425-431. Pr.
- β. 9 maal gesproken in een vergadering.
4. A 59-187. In de door Achilleus bijeengeroepen vergadering der Achaiërs vóór het verschijnen van Athena (in 4 + 5 verdeeld):
 59-67. Achilleus. } 106-120. Agamemnoon. }
 74-83. Kalchas. } 122-129. Achilleus. }
 85-91. Achilleus. } 131-147. Agamemnoon. }
 93-100. Kalchas. } 149-171. Achilleus. }
 173-187. Agamemnoon. }
5. β 25-256. In de vergadering der Ithakesiërs (verdeeld in 4 + 5 (3 + 2)):
 25-34. Aiguptios. } 161-176. Halitherses. } 229-241. Mentoer. }
 40-79. Telemachos. } 178-207. Eurumachos. } 243-256. Leiokritos. }
 85-128. Antinoös. } 209-223. Telemachos. }
 130-145. Telemachos. }
-

IV. ENNEADEN BIJ HERODOTOS

A. GENOEMDE ENNEADEN

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

§ 1. Tijdperken van 9 dagen

α. 9 *dagen*.

De 9 in deze twee voorbeelden is, zoals we elders gezien hebben, wel reëel.

1. II, 9. Van Heliopolis tot Thebai duurt de vaart stroomop 9 *dagen*. — Zie ad Hdt. II, 4 enz.: bl. 210, 1.
2. IV, 86. Van de mond van de Pontos tot de Phasis is het een vaart van 9 *dagen* en 8 *nachten*. — Zie bl. 47, 16.

β. De 9^e *dag*.

- *3. VI, 106. Want het was *de 9^e dag* van de beginnende maand (ισταμένου τοῦ μηνός, de eerste maanddekade¹⁾), en op *de 9^e dag* konden zij (de Spartiaten) niet uittrekken, beweerden zij, behalve als het volle maan was. —

Volgens Boeckh wordt hier alleen de maand Karneios (Att.: Metageitnioon) bedoeld, waarin de 9 dagen durende Karneia ter ere van Apolloon Karneios gevierd werden van de 7^e tot de 15^e, dus tot de volle maan²⁾. Wanneer dat zo is, is de 9 in dit voorbeeld waarschijnlijk typisch, m.a.w. hier wordt over „de 9^e dag” gesproken onder invloed van de bij dit feest voorkomende enneaden³⁾.

§ 2. Tijdperken van 9 maanden

- *1. IV, 200. Het Perzische leger, dat Aruandes, satraap van Egypte,

¹⁾ Roscher, *Fristen*, bl. 56 met n. 170 meent, dat hier sprake is of van de tijd van de 8^e tot de 15^e van de maand (de tweede hebdomade) of van de tijd van de 1^e tot de 15^e (dus van de beide eerste hebdomaden).

²⁾ z. Boeckh bij Abicht en How-Wells. Vgl. nog Macan a.l. en App. VII, § 11 einde.

³⁾ Behalve de „9 dagen” treffen we bij de Karneia nog andere enneaden aan; vgl. Roscher, *Sieben- und Neunzahl*, bl. 55.

ter beschikking van Pheretime, moeder van de laatste Kurenaïsche koning, die in Barke vermoord was, gesteld had, belegerde¹⁾ Barke gedurende 9 maanden. —

Deze 9 mogen we wel als typisch beschouwen, want zowel bij de Perzen als de Egyptenaren kwamen 9-daagse tijdperken voor²⁾. Bovendien treffen we in de geschiedenis van Kurene, zoals ze door Herodotos beschreven wordt, verschillende typische getallen aan³⁾.

- *2. VI, 69. Want de vrouwen baren ook kinderen na 9 maanden. — Zie bl. 219, 1.

§ 3. Tijdperken van 9 jaren

- *1. V, 51. Herodotos beschrijft hier, hoe Aristagoras probeert koning Kleomenes over te halen om Ionië bij de opstand te helpen: Bij Kleomenes stond zijn dochter Gorgo; deze was zijn enig kind, 8 of 9 jaren oud. —

Het is de schrijver hier te doen om het merkwaardig optreden van Gorgo, niet om het ongeveer juist aangeven van haar leeftijd. De schatting daarvan is stellig typisch, want men beschouwde het 9e (of het 7e)⁴⁾ jaar in het leven der mensen als een kritisch (klimakterisch) jaar⁵⁾. Op negenjarige leeftijd bereikten de kinderen, naar men meende, ook een zekere τελειότης⁶⁾.

HOOFDSTUK II. MENSEN

- *1. VII, 114. Toen zij (de Perzen) vernamen, dat die plaats Ennea Hodoi heette, begroeven zij daar *even zoveel zonen en dochters* van de daar wonende mensen levend. —
Zie beneden Hfdst. III.

HOOFDSTUK III. DIVERSE GEVALLEN

- *1. VII, 114. Bij Ἐννέα ὁδοί trokken de Perzen over de Strumoonbrug. ... Toen zij vernamen, dat die plaats *Ennea Hodoi* heette, be-

¹⁾ c. 512 v. Chr.? (Macan).

²⁾ Roscher, *Fristen*, bl. 15.

³⁾ De 3: IV, 156/7 (bl. 181, 26 met noot 2); de 7: IV, 153 (bl. 240, 1 met n. 2); de 8: bl. 226, n. 3.

⁴⁾ Vgl. voor deze afwisseling bl. 200 beneden.

⁵⁾ Roscher, *Fristen*, bl. 18 met n. 73 en bl. 76, Zu S. 21, Anm. 81.

⁶⁾ Vgl. ad κ 19: bl. 257, 4 en Roscher, *Fristen*, bl. 21.

groeven zij daar even zoveel zonen en dochters van de daar wonende mensen levend. Het is een Perzische gewoonte mensen levend te begraven¹⁾. —

De 9 in de stadsnaam *Ennea Hodoi* kan typisch zijn: blijkbaar is de stad zo genoemd, omdat er een aantal wegen samenkwam, wier werkelijk aantal niet te bepalen is. Hiermee kan men de eveneens typische getallen in de Atheense *ἐννέα πόλαι*²⁾ en *ἐννεάκρουνο*³⁾ vergelijken⁴⁾. De twee negentallen der zonen en dochters zijn natuurlijk typisch (èn reëel)⁵⁾.

HOOFDSTUK IV. AFMETINGEN EN HOEVEELHEDEN

Afmetingen.

1. II, 41. Het eiland Prosopitis ligt in de Delta (n.l. tussen de Kano-bische en Sebennutische Nijlarm) en de omtrek ervan is 9 *schoinen*. — Dit getal kan rond zijn en ongeveer met de werkelijkheid overeenkomen. Er is geen reden om hier aan een typisch getal te denken; ook de enige andere 9 in de geographische beschrijving van Egypte (II, 7) kan reëel zijn⁶⁾.

Hoeveelheden.

2. I, 51. Onder de wijgeschenken van Kroisos noemt Herodotos op: twee mengvaten, een gouden en een zilveren. ... Het gouden staat nu in de schatkamer van de Klazomeniërs en weegt „negende half” *talent* (εἰνατον ἡμιτάλαντον) en nog 12 *mnai*. — De nauwkeurigheid van het opgegeven gewicht wijst wel op een reëel getal⁷⁾.

¹⁾ Vgl. hiermee een overeenkomstig voorbeeld van de typische 7 (2×7): Hdt. VII, 114 (bl. 226, n. 5). Volgens Macan en How-Wells kwamen eigenlijke mensenoffers in de godsdienst der Achaimeniden niet voor. — Voor de 3×9 z. bl. 194, 9.

²⁾ Vgl. Judeich, *Topogr. v. Athen.*² München 1931, bl. 155 vv.

³⁾ Vgl. H. Diels, *Sibyllinische Blätter*. Berlin 1890, bl. 41, n. 3 en Judeich, *Topogr.*, bl. 65 en 193 vv.

⁴⁾ Vgl. nog Homeros Δ 406: Θήβη ἐπτάπυλος (bl. 205, § 3, 1), M 20: Ἐπτάπορος (bl. 205, § 3, 2), B 649: Κρήτη ἐκατόμπολις en I 383: ἐκατόμυλοι Θῆβαι Vgl. voor de 7 in namen bl. 205, § 3 met noot 1 en 2.

⁵⁾ Bij de Perzen waren negendaagse tijdperken bekend (Roscher, *Fristen*, bl. 15).

⁶⁾ Vgl. ad Hdt. II, 4 enz.: bl. 210, 1.

⁷⁾ Vgl. Hdt. I, 51: bl. 87, 5 en Hdt. I, 50: bl. 88, 9.

B. LATENTE ENNEADEN

HOOFDSTUK I. TIJDPERKEN

Dagen

1. IV, 52. De rivier de Hupanis in Skuthië stroomt uit een groot meer. ...: Daaruit ontspringend stroomt de rivier de Hupanis over een vaart van 5 *dagen* als een ondiep en zoet water, van daaraf tot aan de zee, een vaart van 4 *dagen*, is ze erg bitter; want een bittere bron stroomt in haar uit. ... Deze bron ligt bij de grenzen van het land der landbouwende Skuthen en de Alazonen; de naam van de bron en van de plaats, waar zij vandaan komt, is in het Skuthisch Exampaïos, maar in de taal der Hellenen Hierai Hodoi. — Herodotos geeft hier te kennen, dat de vaart van het meer af tot aan zee 9 dagen duurt. De 5 dagen zijn bedoeld bij een vaart stroomop, zoals in alle soortgelijke mededelingen over de Skuthische rivieren: die berichten stammen wel van Helleense kooplieden, die hier handelstochten ondernamen¹⁾. Als Herodotos zelf in Exampaïos geweest is²⁾, is de opgave „4 dagen” wel reëel. Ook de opgave „5 dagen” kan hij dan van de schippers vernomen hebben, zodat de 9 dan reëel of althans rond zou zijn. Ook Bähr zegt, dat de reis van 9 dagen met de lengte van de rivier overeenkomt³⁾.

HOOFDSTUK II. MENSEN EN GROEPEN

§ 1. Mensen

1. VII, 11, 2. Xerxes zegt: Mocht ik niet de zoon zijn van Dareios (1), die van Hustaspes (2), die van Arsames (3), die van Ariaramnes (4), die van Teïspes (5), die van Kuros (6), die van Kambuses (7), die van Teïspes (8), die van Achaimenes (9), als ik geen wraak nam op de Atheners. — Hiermee kan men vergelijken, wat Dareios op de Behistan-inscrip-

---

¹⁾ Stein.

²⁾ Vgl. IV, 81.

³⁾ 80 mijl volgens Mannert bij Bähr.

tie¹⁾ zegt: „Mijn vader is Vištâspa (= Hustaspes), Vištâspa's vader Aršâma (= Arsames), Aršâma's vader Ariyârâмна (= Ariaramnes), Ariyârâмна's vader Caišpiš (= Teïspes), Caišpiš' vader Hakhâmaniš (= Achaimenes).... Daarom worden wij Hakhâmanišiyâ (= Achaimeniden) genoemd; ... van ouds zijn wij koningen geweest. ... Acht van mijn familie waren vroeger koningen; ik ben de *negende*“. — Zoals reeds Bähr, Stein, Macan en How-Wells²⁾ uitvoerig uiteenzetten, zijn de 9 door Herodotos genoemde personen niet allen voorvaderen van Xerxes in rechte lijn. In dit opzicht is dus het bericht van Herodotos niet reëel. Merkwaardig echter is nu, dat Dareios zich in de B.-I. de 9e koning noemt. Dit slaat op de koningen van Baktriana (Roeth³⁾), terwijl bij Herodotos de geslachtslijst der Perzische koningen genoemd wordt; maar misschien is hierdoor te verklaren, dat bij Herodotos ook 8 koningen vóór Dareios genoemd worden (Bähr⁴⁾). Een bevredigende oplossing van deze genealogie is nog niet gevonden⁵⁾. Intussen kan men ook niet met zekerheid zeggen, of de 9 typisch is, waarom dit geval onbeslist moet blijven⁶⁾.

§ 2. Groepen

Misschien mag men aannemen, dat de vier voorbeelden van deze paragraaf met elkaar in verband staan. Ze komen alle vier in de beschrijving van de strijd met de Perzen voor.

α. Volksstammen en stedelingen.

- *1. VII, 132. De volgende Hellenen hadden aan Xerxes' gezanten aarde en water gegeven: 1°. de Thessaliërs, 2°. Dolopen, 3°. Ainianen (Ion.: Eniënen), 4°. Perrhaïben, 5°. Lokriërs, 6°. Magneten, 7°. Maliërs, 8°. Phthiotische Achaiërs, 9°. de Thebanen en de andere Boiotiërs, behalve de Thespiërs en de Plataiërs. —

¹⁾ I, 2-4 en inscr. A: Spiegel, *Die altpers. Keilinschr.*² Leipz. 1881, bl. 3 en 43 = King-Thompson, *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia*. London 1907, bl. 1 v. en bl. 84 vv.

²⁾ Vol. I, Append. IV, § 3. Vgl. Buchanan Gray, *Cambr. Anc. Hist.* IV, 5 en Lehmann-Haupt, *Pauly-Wissowa-Kroll*, RE, X (1919), bl. 1810 v. s.v. Kambyzes.

³⁾ Roeth, *Gesch. d. Philosoph.* I, bl. 388 vv. (bij Bähr).

⁴⁾ Vgl. de aantek. van Spiegel, *Keilinschr.*² bl. 82 vv. ad Beh.-inscr. I, 4 over het cijfer 9 in de tekst der inscriptie.

⁵⁾ Zie J. V. Prašek, *Gesch. d. Meder u. Perser.* I, Gotha 1906, die uitvoerig hierover spreekt bl. 179-183 en die op bl. 181, noot 1 verschillende theorieën van andere geleerden hierover meedeelt.

⁶⁾ Een dergelijke, waarschijnlijk typische 9 op Chinees gebied kan men b.v. aantreffen in *Li Th'ai Peh*, (voll. titel z. bl. 66, n. 4), bl. 185: „Hij (Li Peh) stamde in de 9e generatie van keizer Woe Ti af“.

De Lokriërs en Boiotiërs hebben zich in werkelijkheid pas na de slag bij Thermopulai bij Xerxes aangesloten¹⁾. Deze lijst is niet volledig; ze bevat b.v. niet de Argeiërs en de Delphiërs²⁾. Het is niet uit te maken, hoe Herodotos aan deze lijst gekomen is³⁾. Naar alle waarschijnlijkheid is deze 9 typisch evenals de 7 in IX, 31⁴⁾. De verdeling is $(4 + 1) + (3 + 1)$ ⁵⁾. Zie verder No. 2.

- *2. VIII, 72. Na de nederlaag bij Thermopulai bouwden de Peloponnesiërs een muur op de Isthmos: Zij, die met hun hele macht naar de Isthmos gesneld waren, waren deze Hellenen: 1°. de Lakedaïmoniërs, 2°. de Arkadiërs, 3°. de Eleiërs, 4°. Korinthisers, 5°. Sikuniërs, 6°. Epidauriërs, 7°. Phliasiërs, 8°. Troizeniërs, 9°. Hermioniërs. Dezen ... waren zeer bezorgd voor Hellas, de andere Peloponnesiërs daarentegen trokken er zich niets van aan. —

In het vorige voorbeeld noemt Herodotos 9 groepen, die Perzischgezind waren, hier 9 groepen, die veel ijver betoonden ter verdediging van de Peloponnesos. Dit dubbele negental mag men wel als typisch beschouwen, vooral wanneer men daarmee de op de Delphische slangenzuil opgetekende lijst der strijders in de vrijheidsoorlog vergelijkt: want hier ontbreken van de Peloponnesiërs de Tegeaten, Aigineten, Tirunthiërs en Mukenaiërs alsmede bijna alle leden van de Attische en Korinthische bond. De verdeling is hier $(3 + 1) + 5$ ⁵⁾.

β. *Mensen en dieren.*

- *3. VII, 40-41. Toen Xerxes uit Sardeis opbrak, bestond zijn gevolg uit de volgende groepen: 1°. Voorop 1000 ruiters; 2°. daarna 1000 lansdragers; 3°. daarna 10 heilige paarden; 4°. achter die 10 paarden de heilige wagen van Zeus, getrokken door 8 witte paarden; daarachter liep een man, die de leidsels van die wagen vasthield; 5°. dan Xerxes zelf op een wagen met zijn teugelhouder naast zich; c. 41: Achter Xerxes: 6°. 1000 lansdragers; 7°. 1000 ruiters; 8°. 10.000 uitgelezen Perzen te voet; 9°. op deze 10.000 volgden 10.000 Perzische ruiters. —

Dus 4 groepen vóór en 4 groepen achter Xerxes; met de groep van Xerxes zelf waren er 9 $(4 + 1 + 4)$ ⁵⁾, waaronder de 2×10.000

¹⁾ Macan; vgl. ook Beloch, G.G. II, 1, bl. 40, n. 6.

²⁾ Macan. Al deze stammen waren lid van de amphiktuonie Πύλαι (= Thermopulai), n.l. deze 9 en de Doriërs, Ioniërs en Phokiërs; de laatsten sloten zich tenslotte ook bij Xerxes aan (Macan).

³⁾ Verschillende antwoorden op deze vraag bij Macan. Vgl. nog Obst, *Der Feldzug des Xerxes*. 1913, bl. 42 v.

⁴⁾ bl. 247, 7.

⁵⁾ Zie voor deze verdeling ad Hdt. II, 178: bl. 271, 1.

Perzische infanteristen en ruiters met de heilige paarden en de heilige wagen korresponderen : blijkbaar een typische rangschikking¹⁾).

γ. *Zaken.*

- *4. IX, 80. De buit te Plataiai : Pausanias ... beval de heiloten de schatten bijeen te brengen. ... Zij vonden 1°. met goud en zilver versierde tenten, 2°. vergulde en verzilverde rustbedden, 3°. gouden mengvaten, 4°. drinkschalen, 5°. bekers, 6°. zakken met gouden en zilveren ketels, 7°. armbanden, 8°. halsketenen, 9°. dolken. — Van de buitgemaakte voorwerpen noemt Herodotos hier 9 groepen op, die men in $(2 + 3) + 1 + 3^2$) kan verdelen : de samenvoeging der groepen van 3 schijnt hier een opzettelijke typiek van de schrijver te zijn, waarschijnlijk ook, vooral bij vergelijking met de drie bovenstaande voorbeelden, het gehele negental.

HOOFDSTUK III. PLAATSEN EN DIVERSE GEVALLEN

§ 1. Plaatsen

Steden.

- *1. II, 178. Het grootste van de vreemde heiligdommen in Naukratis is het zogenaamde Hellenion : Het is gemeenschappelijk opgericht door de volgende steden : 1°. Chios, 2°. Teos, 3°. Phokaia, 4°. Klazomenai (Ioniërs); 5°. Rhodos³⁾, 6°. Knidos, 7°. Halikarnassos, 8°. Phaselis (Doriërs); 9°. Mutilene (Aioliërs). — Het getal 9 schijnt hier door Herodotos of zijn bron willekeurig te zijn vastgesteld, want uit de mededeling : ὅσαι δὲ ἄλλαι πόλεις μεταποιεῦνται (sc. τοῦ τεμένεος), οὐδὲν σφί μετεὸν μεταποιεῦνται blijkt, dat nog andere steden aanspraak maakten op dit heiligdom. Bovendien noemt Herodotos behalve deze 9 steden er nog 3 andere⁴⁾, die ieder een afzonderlijk heiligdom hadden. Het is dus niet uitgesloten, dat we hier in eerste instantie met het latente getal 12 te doen hebben, dat dan in $9 + 3$ verdeeld is. De 9 zelf echter is weer in $4 + 4 + 1$

¹⁾ Groep 8 zijn de z.g. ἄθάνατοι (c. 83). Macan vermoedt, dat groep 2 en 6 ook tot de „onsterfelijken” behoorden ; dus dan zou groep 8 hier maar 8000 man tellen. Voor de chiliaden zie Macan ad c. 41, 7.

²⁾ Zie bl. 270, n. 5.

³⁾ Onder Rhodos worden hier verstaan de drie Dorische steden op dat eiland, Lindos, Ialuso en Kameiros ; de stad Rhodos is pas in 408 v. Chr. gesticht (Wiedemann, Bähr, Abicht, Stein, How-Wells).

⁴⁾ Vgl. bl. 148, 5.

verdeeld, wat bij de 9 wel meer voorkomt, b.v. in VII, 40-41 (bl. 270, 3): $4 + 1 + 4$. Hiermee mag men nog IV, 52 (bl. 268, I, 1) vergelijken, waar we de (niet latente) verdeling $5 + 4$ aantreffen, en VI, 57 (beneden § 2, 2): $5 + 4$. Of dit een typische verdeling is, kan men uit het beperkt aantal voorbeelden niet met zekerheid afleiden¹⁾.

§ 2. Diverse gevallen

In het eerste voorbeeld is sprake van 9 mensen, dieren en dingen, in het tweede van 9 voorrechten.

- *1. IV, 71. Bij de begrafenis van een Skuthische koning worden met hem begraven: 1°. een der bijvrouwen, 2°. de wijschenker, 3°. de kok, 4°. de stalmeester, 5°. de kamerdienaar, 6°. de boodschapbrenger, 7°. paarden, 8°. eerste gaven ($\alpha\pi\alpha\rho\chi\alpha\iota$) van alle andere dingen en 9°. gouden drinkschalen. —

De verdeling is $3 + 3 + 3$, waarbij in de derde groep geheel heterogene dingen verenigd zijn; blijkbaar heeft deze keuze dus typische betekenis.

- *2. VI, 57. Herodotos noemt hier 9 voorrechten der Spartaanse koningen in vredestand op: 1°. Wanneer er een staatsoffer wordt opgedragen, hebben ze bij de maaltijd de eerste plaats en krijgen twee maal zo veel als de anderen; zij plengen het eerst en krijgen het vel der offerdieren. 2°. Op de 1e en 7e van de maand krijgen ze een offerdier, een schepel gerstemeel en een vierde maat wijn. 3°. Bij wedstrijden hebben zij een ereplaats. 4°. Zij benoemen de proxenoi en ieder twee Puthiërs. 5°. Als de koningen niet naar de maaltijd gaan, stuurt men hun twee choinikes meel en een dubbele kruik wijn naar huis; komen ze zelf, dan krijgen ze van alles het dubbele. 6°. Ze bewaren de inkomende orakelspreuken. 7°. Zij alleen spreken recht a. over een erfdochter, b. over (de aanleg van) openbare wegen. 8°. Adoptie moet ten overstaan van de koningen geschieden. 9°. Zij hebben zitting in de raad der Ouden. —

Deze serie voorrechten kan men in negenen verdelen, een getal, dat hier met het oog op wat ad Hdt. VI, 56-58 (bl. 138, 2) gezegd is, wel typische betekenis heeft. Het eerste voorrecht bestaat uit 4 afzonderlijke rechten, het tweede uit drie, het vierde, vijfde en zevende uit twee. De verdeling van het negental is $(2 + 2 + 1) + (1 + 2 + 1)$, dus $5 + 4$.

¹⁾ Vgl. nog de verdeling in de voorbeelden op bl. 269, § 2 en bl. 273, Hfdst. IV.

HOOFDSTUK IV. DELEN EN SOORTEN

§ 1. Delen

In de twee voorbeelden, waar Herodotos een uit 9 stukken bestaande uitrusting beschrijft, kan het negental reëel zijn, maar ook op willekeur van de schrijver berusten, dus typisch zijn; dit laatste is evenwel minder waarschijnlijk, zoals reeds op bl. 162, n. 2 gebleken is.

1. VII, 61. De uitrusting der Perzen bestond uit 9 stukken: 1°. tiara's, 2°. bonte rokken, 3°. broeken, 4°. kleine schilden, 5°. pijlkokers, 6°. korte speren, 7°. grote bogen, 8°. rieten pijlen en 9°. dolken. — De verdeling is $3 + 2 + (3 + 1)$.
2. VII, 92. De uitrusting der Lukiërs bestond uit: 1°. pantsers, 2°. scheenplaten, 3°. bogen van kornoelje hout, 4°. rieten pijlen, 5°. werpspietsen, 6°. geitevel om de schouders, 7°. hoed met veren, 8°. dolken en 9°. sikkels. — De verdeling is hier $2 + 3 + 2 + 2$.

§ 2. Soorten

- *1. IV, 191. Dit land (n.l. dat van de Maxuers ten W. van de rivier de Tritoon) en de rest van Libue Westwaarts zijn veel rijker aan wilde dieren ... dan het land der nomaden. ... Want in die streken komen 1°. de zeer grote slangen voor en 2°. de leeuwen, 3°. de olifanten, 4°. beren, 5°. adders, 6°. de ezels met horens, 7°. de hondskoppen, 8°. de koplozen ... en 9°. de wilde mannen en vrouwen en vele andere niet verzonnen dieren. — Van de 9 diersoorten zijn er 6 juist, terwijl ook de *δvoι* met enige waarschijnlijkheid verklaard kunnen worden; de twee overige (7 en 8) zijn gedrochten, waar Herodotos blijkbaar zelf niet aan geloofde (How-Wells). Reeds daaruit blijkt, dat deze combinatie typisch is, vooral daar de eerste zes groepen ook stilistisch nauwer verbonden zijn ($2 + 2 + 2$). Bovendien is deze lijst vrij kort, vooral vergeleken met IV, 192, waar 17 (een getal, dat ook typisch kan zijn)¹⁾ diersoorten genoemd worden.

¹⁾ Zie bl. 217, n. 6.

SLOT

I. TABELLARISCHE OVERZICHTEN (HERODOTOS)

t = typisch, n.t. = niet typisch, ? = gevallen, die onbeslist blijven

I. TRIADEN

A. GENOEMDE TRIADEN

	totaal	t	?	n.t.
I. Tijdperken	55	37	3	15
§ 1. Tijdperken van 3 dagen (nachten)	30	22	2	6
§ 2. Tijdperken van 3 maanden	6	3	1	2
§ 3. Tijdperken van 3 jaren	14	11		3
§ 4. Geslachten en oogsttijden	5	1		4
II. Mensen, dieren en groepen	28	23	2	3
A. Mensen	20	18	1	1
§ 1. Mannen. Vrouwen	14	13		1
§ 2. Zonen. Broers	6	5	1	
B. Dieren	1	1		
C. Groepen	7	4	1	2
III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen.	35	17	4	14
A. Plaatsen en geographische aangiften.	6	3	1	2
B. Zaken	25	11	3	11
§ 1. Schepen	11	7		4
§ 2. Andere gevallen	14	4	3	7
C. Diverse gevallen	4	3		1
IV. Afmetingen, hoeveelheden, delen en soorten	35	14	4	17
§ 1. Afmetingen	11	1		10
§ 2. Hoeveelheden	6	4		2
§ 3. Delen	12	4	3	5
§ 4. Soorten	6	5	1	
V. Drievoudige herhaling	20	15	4	1
Totaal	173	106	17	50

B. LATENTE TRIADEN

	totaal	t	?	n.t.
I. Tijdperken van 3 dagen	2	2		
II. Goden, mensen en groepen	122	59	34	29
A. Goden	6	4		2
B. Mensen	31	18	5	8
§ 1. Mannen. Vrouwen.	26	17	4	5
§ 2. Zonen. Broers. Zusters	5	1	1	3
C. Groepen	85	37	29	19
§ 1. Volken en stammen	35	8	14	13
§ 2. Groepen mensen (en dieren).	42	27	10	5
§ 3. Andere groepen	8	2	5	1
III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen.	95	58	16	21
A. Plaatsen en geographische aangiften	36	13	8	15
§ 1. Steden	13	3	5	5
§ 2. Landen en landstreken	7	2		5
§ 3. Eilanden	2		1	1
§ 4. Gemengde gevallen	7	3	2	2
§ 5. Rivieren	7	5		2
B. Zaken	20	15	2	3
§ 1. Zaken, die op de godsdienst betrekking hebben	7	6		1
§ 2. Wapenen, enz.	6	5		1
§ 3. Andere gevallen	7	4	2	1
C. Diverse gevallen	39	30	6	3
§ 1. Redenen	14	14		
§ 2. Besluiten	2	1	1	
§ 3. Kenmerken en kentekenen	7	4		3
§ 4. Namen	3		3	
§ 5. Uiteenlopende versies	5	3	2	
§ 6. Andere gevallen	8	8		
IV. Delen en soorten	30	14	4	12
§ 1a. Delen	13	2	1	10
§ 1b. Phasen	5	5		
§ 2. Soorten	12	7	3	2

	totaal	t	?	n.t.
V. Handelingen en gebeurtenissen . . .	68	55	9	4
§ 1. Handelingen en feiten . . .	32	27	3	2
§ 2. Drievoudige herhaling . . .	30	27	1	2
§ 3. Zeden, gewoonten. Manieren.	6	1	5	
Aanhangsel. Kompositionele triaden. .	46	45	1	
§ 1. Stilistische dieldelingen . .	36	36		
§ 2. Drievoudige herhalingen . .	10	9	1	
Totaal . . .	317 + 46 363	188 + 45 233	63 + 1 64	66

II. HEBDOMADEN

A. GENOEMDE HEBDOMADEN

	totaal	t	?	n.t.
I. Tijdperken	18	14	2	2
§ 1. Tijdperken van 7 dagen (nachten)	9	7	1	1
§ 2. Tijdperken van 7 maanden. .	3	3		
§ 3. Tijdperken van 7 jaren . . .	6	4	1	1
II. Mensen, dieren en groepen	9	8		1
§ 1. Mensen	6	5		1
§ 2. Dieren	1	1		
§ 3. Groepen	2	2		
III. Zaken en diverse gevallen	6	3	1	2
A. Zaken	5	2	1	2
§ 1. Schepen	3		1	2
§ 2. Andere gevallen	2	2		
B. Diverse gevallen	1	1		
IV. Afmetingen, hoeveelheden en delen. .	12	5	1	6
§ 1. Afmetingen	6	2	1	3
§ 2. Hoeveelheden	4	1		3
§ 3. Delen	2	2		
Totaal . . .	45	30	4	11

B. LATENTE HEBDOMADEN

	totaal	t	?	n.t.
I. Goden, mensen en groepen	15	8	4	3
§ 1. Goden	3	2	1	
§ 2. Mensen	2	2		
§ 3. Groepen, Volken en stammen.	10	4	3	3
II. Plaatsen en zaken.	6	2		4
§ 1. Plaatsen	5	1		4
§ 2. Zaken	1	1		
III. Delen	4	2	1	1
§ 1. Delen	3	1	1	1
§ 2. Phasen	1	1		
IV. Handelingen	1	1		
Totaal	26	13	5	8

III. ENNEADEN

A. GENOEMDE ENNEADEN

	totaal	t	n.t.
I. Tijdperken	6	4	2
§ 1. Tijdperken van 9 dagen	3	1	2
§ 2. Tijdperken van 9 maanden	2	2	
§ 3. Tijdperken van 9 jaren	1	1	
II. Mensen	1	1	
III. Diverse gevallen	1	1	
IV. Afmetingen en hoeveelheden	2		2
Totaal	10	6	4

B. LATENTE ENNEADEN

	totaal	t	?	n.t.
I. Tijdperken. Dagen	1			1
II. Mensen en groepen	5	4	1	
§ 1. Mensen	1		1	
§ 2. Groepen	4	4		
III. Plaatsen en diverse gevallen	3	3		
§ 1. Plaatsen. Steden	1	1		
§ 2. Diverse gevallen	2	2		
IV. Delen en soorten	3	1		2
§ 1. Delen	2			2
§ 2. Soorten	1	1		
Totaal	12	8	1	3

II. DE FREKWENTIE VAN DE TYPISCHE GETALLEN

Van de drie in dit werk behandelde getallen komt het drietal verreweg het grootst aantal keren voor, zowel bij Homeros als Herodotos. Van de 173 genoemde triaden bij Herodotos zijn er 106 typisch, terwijl ook bij de latente drietallen $\frac{3}{5}$ deel als typisch kan beschouwd worden. Bij de genoemde hebdomaden is zelfs $\frac{2}{3}$ deel der voorbeelden typisch, bij de latente de helft, terwijl de zeer weinig bij Herodotos voorkomende enneaden voor meer dan de helft uit typische getallen blijken te bestaan. Daar er verder bij alle getallen nog een groter of kleiner aantal is, waarbij men niet kan uitmaken of ze typisch zijn of niet, blijven er in het algemeen maar betrekkelijk weinig niet-typische (dus reële of soms ronde) getallen over en wel bij de genoemde triaden en de latente hebdomaden nog geen derde deel, bij de latente triaden $\frac{2}{5}$, bij de genoemde hebdomaden nog geen vierde deel, bij de genoemde enneaden 4 van de 10 en bij de latente enneaden $\frac{1}{4}$ deel. Hieruit volgt, dat de *kleinere getallen* bij Herodotos in het algemeen aan de *historicus geen veilig aanknopingspunt kunnen geven*.

We beperken ons nu verder tot de typische getallen. Allereerst trekt de aandacht, dat hier overal het aantal tijdperken (in het bi-

zonder dagen) zeer belangrijk is, veel groter dan welke andere groep der genoemde getallen ook. (Bij de latente getallen komen tijdperken uit de aard der zaak maar 'n enkele keer voor). Dit feit bevestigt een veronderstelling van Roscher, die er op wijst, dat typische hebdomaden en enneaden zijn uitgegaan van tijdperken¹⁾ en wel van perioden van 7 respectievelijk 9 dagen, een ontwikkeling, die ook in de voorbeelden bij Homeros, althans bij de enneaden, duidelijk te zien is²⁾. Dat ook bij de triaden de ontwikkeling aldus geweest is, laat zich niet bewijzen, vooral daar bij Homeros van de 110 genoemde triaden er slechts 13 (waarvan 10 in de Odusseia) op tijdperken betrekking hebben. Toch wijst het groot aantal tijdperken bij Herodotos (37) er op, dat deze bij de triaden toch ook een zeer belangrijke rol gespeeld hebben. Weliswaar vinden we bij de latente triaden eveneens bijzonder veel voorbeelden van drie groepen (37), drie handelingen (27) en een drievoudige herhaling (27), maar dergelijke drietallen kunnen niet ouder zijn, daar bij alle typische getallen de „genoemde” toch wel primair zijn.

Ten tweede zijn van belang de voorbeelden, waarin sprake is van drie handelingen (alleen latent) en van een drievoudige herhaling zowel bij Homeros als bij Herodotos. Ook gevallen van goden en mensen kan men meermalen aantreffen, terwijl groepen veel voorkomen bij de latente triaden; bij deze laatste is echter het aantal voorbeelden, dat men met zekerheid typisch kan noemen, nog niet de helft van het gehele aantal. Bij de meeste andere onderafdelingen, in het bijzonder waar sprake is van afmetingen, is het aantal typische getallen betrekkelijk gering.

Opvallend is, dat de frekwentie van hebdomaden en enneaden bij Homeros en Herodotos juist omgekeerd is. Terwijl bij Homeros slechts 40 (26 + 14 latente) hebdomaden voorkomen, vinden we er bij Herodotos 71 (45 + 26), waarvan er 43 (30 + 13) typisch zijn. Bij de enneaden is deze verhouding als volgt: Homeros 58 (45 + 13) en Herodotos 22 (10 + 12); van deze laatste zijn er 14 (6 + 8) typisch. Volgens de bevinding van Roscher zijn de hebdomaden in de godsdienst der Hellenen veel talrijker dan de enneaden, terwijl omgekeerd de enneaden in de oudere epische poëzie verreweg de overhand hebben³⁾. Uit de verhouding bij Herodotos mag men evenwel niet afleiden, dat deze schrijver in dit opzicht meer onder invloed van

¹⁾ Zie bl. 198 ben. en 199.

²⁾ Hebd. 26: tijdperken 9 (waarvan 8 in de Odusseia); Enn. 45: tijdperken 25.

³⁾ Zie bl. 200.

godsdienstige stromingen staat, daar de bij Herodotos voorkomende hebdomaden en enneaden chronologisch niet gelijkwaardig zijn en vooral omdat er, zoals we verderop zullen zien, maar weinig voorbeelden bij zijn, waar het getal door Herodotos zelf kan gevormd zijn.

Wat de hebdomaden bij deze schrijver betreft, kunnen we nog op het volgende de aandacht vestigen. Aly (bl. 241) noemt enige voorbeelden der typische 7 bij Herodotos en merkt daar bij op: „Zoals men ziet, zijn het meestal verhalen uit het Oosten, waarin de 7 iets betekent”. Tot deze minder juiste konkluzie is Aly gekomen door het beperkt aantal voorbeelden, dat hem bekend was. In werkelijkheid is de verhouding als volgt. Van alle gevallen, die bij Herodotos voorkomen, zijn er 42 (29 + 13 latente)¹⁾ zeker typisch. Van deze hebben er 24 (14 + 10) op het Oosten²⁾ betrekking, dus slechts iets meer dan de helft, terwijl de andere 18 (15 + 3) voorbeelden verdeeld zijn in 16 (14 + 2), die op Hellas³⁾ en 2 (1 + 1), die op Skuthië¹⁾ slaan.

Opvallend is verder, dat de typische 7 bij Herodotos tien keer⁴⁾ in 3 + 4 of 4 + 3 verdeeld is, een verdeling, die typisch schijnt te zijn. Deze veronderstelling wordt bevestigd door een opmerking van Hehn voor het Babulonische gebied. De typische 7, zo zegt hij, vindt weliswaar haar oorsprong in de beschouwing der maanfasen, maar aan haar ontwikkeling tot het getal van het alles omvattend geheel, van de absolute volmaaktheid kan als tweede faktor de spekulatie over haar verhouding tot de 3 en de 4 meegewerkt hebben, echter niet in de oude, maar pas in de latere tijd. De 4 was n.l. bij de Semieten het symbool van het alzijdige, het universele (vgl. het

¹⁾ De twee zeventallen in IV, 24 zijn hier als een geval beschouwd

²⁾ Met inbegrip van Egypte (3 + 1) en Arabie (1)

³⁾ Met inbegrip van één voorbeeld van Makedonie

⁴⁾ De verdeling in 3 + 4 komt voor in III, 71 (bl. 230, 5 in fine), VIII, 73 (bl. 232, 1), IV, 59 (bl. 243, 2), VII, 2 (bl. 244, 2), I, 125 (bl. 245, 1), VIII, 113 (bl. 246, 4) en VII, 36 (bl. 253, § 2, 1), die in 4 + 3 in I, 50-51 (bl. 250, § 2, 1), IV, 181 (bl. 250, § 1, 1) en III, 30-37 (bl. 253, IV, 1), behalve de twee eerste zijn al deze voorbeelden latent. Enige overeenkomst hiermee vertoont de verdeling in 3 + 2 + 2 in II, 17 (bl. 251, 2). — De verdeling in 3 + 4 kan men ook bij de Oud-Testamentische hebdomaden vinden, zoals Hehn bl. 86 vermeldt, b.v. Num. 19, 11-12 „septem diebus fuerit immundus aspergetur ex hac aqua die tertio et septimo” en ib., 19, 19 „lustrabit immundum tertio et septimo die”. Vgl. verder in de Egyptische geschiedenis van Setne en zijn zoon Se-Osiris bij Spence-v. Rooyen, *Mythen en legenden van Egypte*², Zutphen 1922, bl. 224 „Hier waren 7 hallen. Zij gingen door drie van dezen zonder hindernis. Toen zij de vierde binnengingen ...”.

Babylonische „Koning der 4 werelddelen”; „de 4 windstreken”); van de andere kant bestond in de Semietische wereldbeschouwing een driedeling van het heelal. De latere reflexie kon natuurlijk gemakkelijk uit de samenvoeging der 3 en 4 tot de 7 als „het” getal van het heelal komen ¹⁾).

III. INVLOED VAN HOMEROS

Wanneer wij nu een oordeel willen geven over de bij Herodotos voorkomende typische getallen, moeten we allereerst herinneren aan het in de inleiding ²⁾ gemaakte onderscheid tussen overgeleverde en door Herodotos gevormde typische getallen (resp. numerieke verhoudingen). Het is duidelijk, dat alleen voorbeelden uit de tweede groep op een eventuele invloed van Homeros of de volksoverleveringen op Herodotos kunnen wijzen. Natuurlijk kunnen ook in sommige gevallen uit de eerste groep Homerische reminiscenties aanwezig zijn, maar deze moeten we bij een bespreking van de Homerische invloed op Herodotos buiten beschouwing laten. In het algemeen neemt het aantal overgeleverde typische getallen bij deze historicus de grootste plaats in.

Ten aanzien van de overeenstemmingen tussen Homeros en Herodotos op het gebied van de typische getallen, kunnen we in het algemeen opmerken, dat bij alle formules, die bij Homeros maar één of twee parallellen hebben, Homerische invloed onwaarschijnlijk is, vooral wanneer men aannemelijk kan maken, dat die gevallen bij Herodotos invloed van volksoverleveringen vertonen of dat ze zelf volksoverleveringen zijn (b.v. Hdt. III, 52: bl. 50, 19 en VI, 92: bl. 67, 6).

Bij de *genoemde triaden* kan men slechts in twee gevallen met zekerheid tot Homerische invloed konkluderen en wel in de voorbeelden van de derde veldheer in V, 116-123 en VII, 88 ³⁾); de twee verwante latente gevallen van de drie aanvoerders in V, 121 en vooral in VIII, 130 ⁴⁾ wil ik hier terstond aan toevoegen. In III, 82 ⁵⁾ kan invloed van Homeros of van de techniek der volksoverleveringen worden aangenomen; daar een dergelijke invloed van

¹⁾ Hehn, bl. 76 v. en bl. 63 midden. Volgens sommigen is de heilige 7 door samenvoeging van de 3 en de 4 ontstaan (v. Andrian, bl. 261).

²⁾ Bl. 3 v.

³⁾ Bl. 69, 12 en 70, 13; vgl. Hom. bl. 18, Nos. 6-9.

⁴⁾ Bl. 113, 8 en 9; voor Hom. vgl. bl. 31, β en bl. 18 v., 6-9.

⁵⁾ Bl. 69, 11.

Homerus in het algemeen dubieus is, is het laatste het waarschijnlijkste. Dit geldt ook van VII, 219¹⁾, waar epische invloed aanwezig kan zijn. De voorbeelden IV, 5, IV, 9 en VIII, 137²⁾ van de typische 3 zonen of broers en enige gevallen uit Homeros zijn wel gelijksoortig, maar toch is een directe invloed van Homeros hier niet waarschijnlijk³⁾, daar dit verschijnsel in sprookjes en populaire verhalen algemeen is. Ook voor het voorbeeld van de verdeling van een volk in 3 stammen (IV, 161⁴⁾) vinden we bij Homeros een parallel, maar invloed van die passage mag men hier wel niet aannemen. Van de formules, waarmee een drievoudige herhaling aangegeven wordt, komt de enkelvoudige formule „3 maal” dikwijls bij Homeros voor, maar van invloed op Herodotos kan in diens vijf typische voorbeelden⁵⁾ geen sprake zijn, omdat deze vijf niet van Herodotos zelf afkomstig zijn, maar uit de populaire overleveringen stammen. Ook voor de formules „voor de 3e maal” en „in de 3e plaats”⁶⁾, die misschien in enkele voorbeelden door Herodotos zelf gevormd zijn, is invloed van Homeros niet met zekerheid aan te wijzen. Alleen in III, 22⁷⁾, dat in de formulering met enkele gevallen uit Homeros overeenstemt, zou men aan een dergelijke invloed kunnen denken.

Bij de *latente triaden* zijn, behalve de twee reeds genoemde gevallen van 3 aanvoerders, die van 3 mannen en in aansluiting daarbij sommige voorbeelden van drie groepen⁸⁾ door Herodotos waarschijnlijk onder Homerische invloed opgesteld. Van de z.g. familiegroepen vinden we bij Homeros parallellen, zodat we ook hier wel invloed van die dichter kunnen aannemen, een invloed, die in II, 120 en VI, 41⁹⁾ zeer duidelijk is. Verder bestaat in het voorbeeld van de drie raadgevers in VII, 10 enz.¹⁰⁾ de mogelijkheid, dat Herodotos het

¹⁾ Bl. 75, 5; bij Hom. geen parallel.

²⁾ Bl. 71, 1; 72, 2 en bl. 73, 6; Homeros: bl. 19, Nos. 2, 3, 4 en 8.

³⁾ Hetzelfde geldt van het onechte voorbeeld der 3 dochters in VI, 122: bl. 73, 6a; Homeros: I 144 en 286: bl. 19, 10.

⁴⁾ Bl. 75, 3; vgl. B 655 en 668: bl. 20, C, 1.

⁵⁾ Bl. 97 v., Nos. 1-5; Hom.: bl. 24, α 1.

⁶⁾ Bl. 99, β 1 en bl. 103, β 3; Hom.: bl. 25, β.

⁷⁾ Bl. 103, 15. Vgl. Hom. Γ 225 en Ψ 725 vv.: bl. 26, 15 en 16.

⁸⁾ Bl. 110, α 1; vgl. Hom. M 182-187, M 193 en N 447: bl. 31, 2-3 en bl. 17, II, 1. Verder Hdt. IX, 71: bl. 130, 6, IX, 71 en IX, 105: bl. 135 v., 32-33. Van de drie laatste komen bij Homeros geen parallellen voor, maar ze kunnen door Herodotos naar analogie van de hiermee overeenkomende voorbeelden van 3 mannen gevormd zijn.

⁹⁾ Bl. 134, 23 en 24.

¹⁰⁾ Bl. 114, 15; bij Hom. geen parallel.

naar voorbeeld van andere groepen van drie personen gevormd heeft, zodat men hier dan van een indirecte invloed van Homeros zou kunnen spreken.

Daarentegen zijn de voorbeelden van drie voorvaderen, die Herodotos noemt¹⁾, waarschijnlijk voor het merendeel overgeleverde drietallen. Wanneer vóór Herodotos de officiële betekenis van τριτοπατορες reeds bestond, zouden sommige van deze voorbeelden uit een officiële bron kunnen stammen. Ook wanneer Herodotos de een of ander van deze triaden zelf opgesteld heeft, is invloed van Homeros daar wel buitengesloten, omdat de drie genealogieën bij Homeros²⁾ van geheel andere aard zijn. In het voorbeeld der drie rivieren in IV, 90 (bl. 147, 5) vinden we een formulering, die ook in enkele gevallen van andere aard bij Homeros voorkomt; hier is dus de mogelijkheid, dat een Homerische reminiscentie aanwezig is, wel niet groot, maar toch niet helemaal uitgesloten.

Het duidelijkst is de beïnvloeding bij de kompositionele triaden. Dat Herodotos op het gebied der kompositie sterk onder Homerische invloed staat, is bekend. Vandaar dat we hier talrijke overeenstemmingen aantreffen. In de gesprekken volgens het grondschema ABA³⁾ was Homeros, bij wie men talrijke gevallen van zulk een driedeling kan aantreffen, waarschijnlijk een direct voorbeeld van Herodotos. Ook de andere driedelingen van gesprekken en de drievoudige herhalings⁴⁾ kunnen onder invloed van en in aansluiting bij Homeros tot stand gekomen zijn. Natuurlijk kan daarnaast ook de techniek der populaire overleveringen de schrijver beïnvloed hebben.

Volgens Czajkowski bl. 91 wijkt Herodotos, wanneer hij over voortekenen en wonderbare gebeurtenissen of dingen spreekt, in zoverre van Homeros af, dat wat bij Homeros enkelvoudig is of één maal gebeurt, bij Herodotos drievoudig is of 3 maal gebeurt, terwijl bovendien al deze voorbeelden uitsluitend door Herodotos overgeleverd zijn⁵⁾. Deze bewering is echter in het algemeen niet juist, want ook bij Homeros komt een drievoudige herhaling van een voorteken voor (Θ 169 v.: 3 maal donderde Zeus). Van de andere kant geeft Czajkowski te weinig bewijzen voor dit verschijnsel bij Herodotos, waar nog bij komt, dat van de vijf eerste gevallen, die hij noemt, er m.i. niet minder dan drie voor bestrijding vatbaar

¹⁾ Bl. 116, β.

²⁾ Bl. 32, 16-18.

³⁾ Bl. 184, α 1; vgl. Hom.: bl. 41, § 1, α.

⁴⁾ Bl. 183, vv., § 1 en bl. 191, § 2. Vgl. Hom.: bl. 42, § 2.

⁵⁾ Czajkowski bl. 92.

zijn en van de volgende zes er vier onjuist zijn.

Zijn eerste vijf voorbeelden zijn: I, 175 (z. bl. 98, 2). — III, 30 · 64, 65 (z. echter bl. 182, 30). — Drie wonderbare gebeurtenissen in VII, 42 „tonitrua, fulmina, tertium terror qui dicitur panicus exercitum ... occupavit”¹⁾. Maar Herodotos noemt in c. 42 alleen de twee eerste verschijnselen en pas in c. 43 spreekt hij, na eerst enige andere feiten vermeld te hebben, over de panische schrik. Ook blijkt uit Herodotos niet, of deze drie gebeurtenissen in dezelfde nacht voorvielen. Men kan dus niet met zekerheid zeggen, dat hier een typisch drietal aanwezig is — IX, 83 (z. bl. 150, § 3, 4). — IX, 100-101. Vóór het begin van de slag bij Mukale 1° Een gerucht verbreidde zich door het leger en (1°a) men zag een herautenstaf op het strand liggen. Het gerucht ging, dat de Hellenen het leger van Mardonios overwonnen hadden. 2°. De slagen bij Plataiai en Mukale hadden op dezelfde dag plaats²⁾. c. 101. 3°. Zowel te Mukale als te Plataiai had de slag dicht bij een tempel van de Eleusinische Demeter plaats. — Het is evenwel willekeurig om hier drie portenta in te zien. Herodotos noemt er maar twee, namelijk het gerucht en de twee tempels van Demeter. Het wonderbaarlijk karakter van het eerste verduidelijkt hij door er op te wijzen, dat beide slagen op dezelfde dag geleverd werden. Als Czajkowski dit als een afzonderlijk wonder opvat, zou men ook even goed (1°a) als vierde er aan toe kunnen voegen. Dus Herodotos vertelt hier wel enige merkwaardige dingen maar dat hij een drietal gebruikt, is uit de tekst niet af te leiden. Zie nog Czajkowski bl. 91.

De zes andere voorbeelden van Czajkowski zijn VII, 57. Hier is slechts van twee wonderbare gebeurtenissen sprake! — III, 86³⁾ „tria omina, quibus Darius rex declaratus est”. In de tekst ὁ Δαρείου ἵππος προσδραμὼν ἐχρεμέτισε· ἅμα δὲ τῷ ἱππῶ τοῦτο ποιήσαντι ἀστραπή ἐξ αἰθέρος καὶ βροντὴ ἐγένετο kan men toch moeilijk een drietal aannemen. Want ἀστραπή en βροντὴ zullen toch wel niet als twee afzonderlijke wonderen moeten beschouwd worden. Bovendien is het hinniken zelf geen voorteken. Toen Dareios' paard hinnikte, was deze daardoor als koning aangewezen. Daarop volgden ἀστραπή en βροντὴ als teken van Ahoeramazda⁴⁾ dat hij de keuze

¹⁾ Ook op bl. 88 noemt Czajkowski dit voorbeeld

²⁾ Het gerucht bereikte dus op dezelfde dag de troepen bij Mukale. Een dergelijk voorbeeld uit Homeros is Y 211 „heden”, waarmee men verg. I 363 (bl. 15, 3), waar in tegenspraak met Y 211 over 3 dagen gesproken wordt

³⁾ Ook door Czajkowski op bl. 95 genoemd

⁴⁾ Vgl. How-Wells

bevestigde. Dus niet pas door deze ἀστραπή en βροντή wordt Dareios „rex declaratus”. — VI, 107: „tria omina”. Hier is geen drietal te vinden! — VIII, 37-38 (z. bl. 168 v., 10-11). — VII, 12 (z. bl. 176, 9). — III, 124: Polukrates' dochter meende in de droom te zien „patrem aëre sublevatum, a Iove lavatum, sole unctum”. Maar in de tekst van Herodotos: ἐδόκεε οἱ τὸν πατέρα ἐν τῷ ἡέρι μετέωρον ἔόντα λοῦσθαι μὲν ὑπὸ τοῦ Διός, χρῖσθαι δὲ ὑπὸ τοῦ ἡλίου is formeel slechts op de antithese λοῦσθαι—χρῖσθαι de nadruk gelegd; het voorbereidende μετέωρον ἔόντα staat daarmee niet parallel.

Bij de *hebdomaden* en *enneaden* kan men nergens een direkte invloed van Homeros aanwijzen. Als we aannemen, dat van de 43 typische hebdomaden er 7 door Herodotos (of zijn bron) gevormd zijn¹⁾, vinden we onder die zeven geen enkel voorbeeld, waar een dergelijke invloed te bespeuren is. De formule „6 dagen, op de 7e”, die Herodotos in VI, 101 (bl. 219, 9) gebruikt, komt weliswaar meer-malen bij Homeros voor, maar het geval bij Herodotos is wel een overgeleverde hebdomade. Ook bij het voorbeeld van een geboorte na de 7e maand in VI, 69 en 63²⁾ kan men geen samenhang met het enige overeenkomstige geval bij Homeros ontdekken. — Van de 14 typische enneaden kan men er met enige waarschijnlijkheid acht als gevormd beschouwen³⁾. Alleen het voorbeeld IX, 80 (bl. 271, 4), waar Herodotos negen groepen voorwerpen uit de buit van Plataiai opsomt, vertoont 'n, nog maar geringe, overeenkomst met de 9 groepen geschenken voor Achilleus in Ω 229-234 (bl. 262, II, 1), zodat het veiliger is ook hier geen verband met Homeros aan te nemen.

IV.

INVLOED VAN DE VOLKSOVERLEVERINGEN

Terwijl een direkte invloed van Homeros op de typische getallen bij Herodotos betrekkelijk gering is, is die van de volksoverleveringen bij de triaden enigszins aanzienlijker, al moet men ook hier in vele gevallen de beslissing of we bij een bepaald voorbeeld met een volksoverlevering zelf of met een konstruktie van Herodotos onder invloed van zulke tradities te doen hebben, in het midden laten.

¹⁾ Alle zeven latent: VII, 2 (bl. 244, § 2, 2), III, 90 (bl. 245, 2), VII, 165 (bl. 245, 3), VIII, 113 (bl. 246, 4), I, 50/1 (bl. 250, § 2, 1), VII, 36 (bl. 253, § 2, 1) en III, 30-37 (bl. 253, IV, 1).

²⁾ Bl. 219, 1; vgl. Hom. T 117: bl. 203, § 2, 1.

³⁾ Alle 8 latent: VII, 132, VIII, 72, VII, 40-41, IX, 80 (bl. 269 vv., Nos. 1-4), II, 178 (bl. 271, 1), IV, 71 (bl. 272, § 2, 1), VI, 57 (bl. 272, 2) en IV, 191 (bl. 273, § 2, 1).

Bovendien kan men hier bij talrijke voorbeelden niet uitmaken, of een typisch getal van Herodotos zelf afkomstig is of dat hij het reeds in zijn bron vond of van zijn zegslieden overnam.

Ook hier beginnen we met de *genoemde triaden*. Bij de tijdperken van 3 dagen zijn de voorbeelden VII, 196, VIII, 66 (twee maal), VII, 191-192 en VIII, 9-16¹⁾, die allemaal op de bewegingen der Perzische vloot betrekking hebben, ongetwijfeld door Herodotos (of zijn bron) onder invloed van de techniek der volksoverleveringen gevormd. Ditzelfde geldt van de hiermee samenhangende driedaagse strijd bij Thermopulai en Artemision²⁾. Verder horen hierbij de driedeling van het Perzische leger³⁾, waar men misschien ook een dergelijke invloed mag aannemen, en de twee latente gevallen VII, 210-211 en VII, 82 en 121⁴⁾, waar Herodotos respectievelijk drie groepen vijanden en drie groepen aanvoerders in het Perzische leger noemt.

Het voorbeeld van de 3 maanden in VIII, 129 (bl. 55, 1) en dat van de „3 Hellenen” in VII, 103-104 (bl. 66, 3) zijn of wel zelf volksoverleveringen of onder invloed daarvan ontstaan. De voorbeelden van „de 3e man” in IV, 159, V, 92, 3 en VIII, 98⁵⁾ vertonen een sprookjestechniek (drie personen enz. genoemd van een grotere groep: vgl. bl. 69, noot 1) en kunnen of door Herodotos gevormd zijn of wel zelf uit de novellistische overleveringen stammen. De uitdrukking „2 of 3 of nog meer zonen” in II, 120 (bl. 72, 5) is door de schrijver zelf geformeerd, misschien onder invloed van een sprookjestechniek of van populaire verhalen. Het drietal in I, 136 (bl. 84, 1) kan een populaire traditie zijn; wanneer het door Herodotos opgesteld is, zou het onder invloed van populaire drietallen kunnen staan, al is dat in dit voorbeeld (evenals in I, 171: bl. 84, 2) erg onzeker. Daarentegen is het in I, 95 en III, 82-83 (bl. 96, 3 en 6) waarschijnlijker, dat er invloed van een sprookjestechniek aangenomen moet worden. Onder de drievoudige herhalingen kunnen I, 46 vv., III, 53 en III, 68-69 (bl. 100, 9-10; bl. 102, 13) door de schrijver gevormd zijn, misschien ook onder invloed van zulk een techniek. Het is echter waarschijnlijker, dat het zelf volksoverleveringen zijn. Bij het van Herodotos stammende drietal in III, 22⁶⁾ is het niet zeker, of invloed van Homeros dan wel van de volksoverleveringen moet aangenomen worden.

¹⁾ Bl. 45, Nos. 9-11; bl. 49, 18; bl. 51, 23.

²⁾ Latent: VII, 210-224 en VIII, 23 en 25: bl. 107, 1-2.

³⁾ VII, 121: bl. 91, 1.

⁴⁾ Bl. 122, 5 en bl. 129, 1.

⁵⁾ Bl. 67 v., Nos. 7-9.

⁶⁾ Zie bl. 282.

Behalve de vier boven reeds genoemde voorbeelden vinden we bij de *latente triaden* maar enkele gevallen, waar Herodotos misschien onder invloed van de volksoverleveringen staat. Zekerheid is in deze voorbeelden echter niet te verkrijgen. Het zijn de drie redevoeringen en drie bevelen in VII, 8-10, I, 98 en I, 155 (bl. 177 v., Nos. 11-12-13) en de drietallen in I, 35 enz. (bl. 180, 21), VII, 10 enz. en VII, 101 enz. (bl. 181 v., 27-28), verder de drie handelingen van I, 155 en II, 115 (bl. 166 v., 1-2) en de drie orakels in IV, 155-159 en VIII, 96 (bl. 175, 6 en bl. 176, 8); in de laatste vier getallen kunnen de drietallen tenminste van Herodotos afkomstig zijn.

Naast deze gevallen, waar men met meer of minder waarschijnlijkheid invloed van volksoverleveringen kan aannemen, komen er bij de (vooral latente) triaden nog veel voor, die door Herodotos (of zijn bron) gevormd zijn of althans kunnen zijn, o.a. als typische keuze of samenvoeging, maar onder welke invloed de schrijver hier staat, is in ieder afzonderlijk geval niet uit te maken. Een direkte invloed van de een of ander is hier trouwens onwaarschijnlijk.

Zoals we boven reeds gezien hebben, zijn er bij de *hebdomaden* en *enneaden* maar weinig voorbeelden, die van de schrijver zelf kunnen stammen. De meeste hiervan berusten wel op een typische keuze of samenvoeging. Het is mogelijk, dat hier of daar invloed van volksoverleveringen werkzaam geweest is, maar zekerheid is in deze wel niet te krijgen. Eén geval, I, 50-51 (bl. 250, § 2, 1), zou wel onder invloed van de Apollinische 7 ontstaan kunnen zijn.

SUMMARIUM

In *Herodoti* historiis res quidem enarratae magnam partem historiae fide comprobatae sunt, sed in narratione componenda scriptor formam vere historicam assequi nondum potuit, quoniam iudicii de rebus gestis veritas eo tempore vixdum nata erat. Quod facile ex eo intellegitur, quod apud Herodotum multae fabularum reliquiae reperiuntur, praesertim cum scriptorem non minus artificem quam rerum investigatorem fuisse eumque in opere componendo maxime ab Homero normas accepisse constet.

Quae vis in Herodoto poetica perspicitur cum aliis in rebus tum in numeris quos dicunt „typicos” usurpandis, qui in universum tantum maiorem minoremve numerum dierum, annorum, hominum, factorum, ceterarum rerum significant. Tales numeri in fabulis aliisque narrationibus commenticiis frequentes vel ipsi *nominari* possunt vel *latentes adesse*, quotienscumque res numerorum certa ratione dispositae sunt.

Apud Herodotum autem numeri „typici” aut fabulis memoriaeque populari *traditi* ibi exstant, ubi scriptor res fabulosas vel narrationes populares exponit, aut ab ipso vel ab auctoribus eius *ficti* sunt, quod maxime fit in aliquot rerum enumeratione eligenda vel dividenda vel iungenda. Quae compositio „typica” etiam in partibus vere historicis saepius invenitur, ut VII 196, VIII 66, VII 191-192, VIII 9-16, quibus locis agitur de classe Persarum.

Hos inter numeros apud Herodotum ternarius maxime eminet, iuxta quem septenarius quoque novenariusque alicuius momenti sunt. In omnibus enim triadibus, hebdomadibus, enneadibus apud Herodotum occurrentibus dimidia pars et amplius inter numeros „typicos” reddenda est, ut ex tabulis in pp. 274-278 propositis patet. Imprimis tempora tali modo significantur, praeterea compositionis quoque ratio saepius hoc ordine regitur, unde sequitur ut *tales numeri viro historico quidem omnino usui esse nequeant*.

Quaerentibus qua ratione motus Herodotus eiusmodi numeros vel tradiderit vel finxerit, primum *Homerus* in mentem venit, cuius auctoritas apud patrem historiae negari nequit. Quod etiam in numeris typicis adhibendis compluribus exemplis demonstrari potest, ut in tria-

dibus V 116-123 et VII 88: cf. Hom. B 565, M 91, M 95, ξ 471; V 121 et VIII 130: cf. Hom. B 819-823, H 179-180, M 93, M 98 sqq. M 101 sq., N 692, Ξ 29 etc.; II 120 et VI 41: Hom. Δ 162, Γ 50, Z 283, ξ 64. Quod clarius etiam elucet ex triadibus in compositione latentibus permultis, quae cum Homeri exemplo congruunt, cf. p. 184, α 1 cum Hom. p. 41, § 1, α, etsi multi quoque loci inveniuntur, in quibus Homeri auctoritas vix perspicitur. Quod in universum etiam de hebdomadibus et enneadibus dicendum est, quae manifeste Homeri exemplum nequaquam imitantur.

Praeter artem epicam ad Herodoti artem historicam formandam memoria quoque popularis plurimum valuit. Nam cum permultis locis suspicari quidem, neque tamen pro certo affirmare possimus, utrum narratio quaedam ex fabularum popularium thesauro deprompta an ab auctore ipso ficta sit, saepius tamen cum triadum nominatarum exemplo similem historiarum fabularium memoriam conferre itaque huius memoriae vim apud Herodotum declarare licet. Conferas quaeso exempli gratia locos VII 196, VIII 66, VII 191-192, VIII 9-16 (tempora); VII 210-224, VIII 23 et 25 (tempora latentia); VII 210-211, VII 82 et 121 (homines congregati); IV 159, V 92, 3, VIII 98 („tertius quidam”).

Similis exempli vis etiam iis locis in aperto est, quibus scriptorem secundum exemplum aliunde ductum numeros vel rationes finxisse constat, cum maximam quidem partem in certarum rerum enumeratione singulas ipse vel eligit vel iungit. Quod exempli causa videas in triadibus latentibus IV 168-194, III 108, II 75, VI 56-58 (homines vel res congregatae); II 17 (terrae); VIII 43, VIII 41, VII 10, 2 (loca); VII 198, IV 48, IV 49 (fluvii); I 131, II 4, IV 59, IV 108 (res sacrae); et multis aliis locis.

REGISTER DER PLAATSEN

De cijfers verwijzen naar de bladzijden en randnummers (n = voetnoot)

I. TRIADEN

A. HOMEROS

A 37 v.	36, § 1, 3	140	35, 6
50/1	35, 14	163	35, 7
62/3	32, 19	182	37, 8
70	38, 1	225	26, 15
128	14, n. 9	. . . . .	100, n. 4
. . . . .	23, 8	. . . . .	282, n. 7
. . . . .	48, n. 3	276-309	42, § 1, β
138	32, 15	363	14, n. 9
145	32, 15	. . . . .	23, 2
202-218	41, § 1, α	. . . . .	48, n. 3
213	22, 1	390-417	41, § 1, α
225	36, 7	431	39, 19
250 en 252	17, § 4, 2	456	34, § 1, 1
339 v.	35, 11		
400	29, 1	Δ 51	20, § 1, 1
451	36, § 1, 3	155-191	41, n. 2
503-527	41, § 1, α	162	35, 4
526 v.	38, 26	. . . . .	289
		288	30, 9
B 58	39, 17	338-363	41, § 1, α
284 vv., 337 vv., 370 vv.	41, § 1, β	370-418	41, § 1, α
371	30, 9		
460	40, 7	E 31	36, § 3, 1
478 v.	29, 6	136	22, 2
565	18, 6	144-160	31, 4
. . . . .	289	194	37, 15
655 en 668	20, C, 1	213	35, 9
. . . . .	282, n. 4	373-415	41, § 1, α
671	21, § 2, 1	385, 392, 395	42, 6
729-730	36, § 1, 1	393	21, § 3, 4
819-823	31, 9	436-438	27, 27
. . . . .	289	445 en 447	29, 2
		455	36, § 3, 1
Γ 39	37, 9	740	39, 22
50	35, 5	746	37, 14
. . . . .	289	800-834	41, § 1, α
		831	36, § 3, 2

Z 48	39, 10
123-231	41, § 1, α
154-155	32, 16
179, 184, 186	26, 17
. . . . .	48, n. 3
181	39, 9
196	19, 1
283	35, 8
. . . . .	289
305	36, § 3, 3
316	39, 11
322	39, 13
366	34, § 2, 2
377-379	42, 13
435	24, 1

H 8-14	30, 1
24-42	41, § 1, α
62	39, 14
132	30, 9
179-180	31, 10
. . . . .	289
265	37, 16
279-302	41, § 1, α
348	34, § 1, 1
348-378	41, § 1, β
368	34, § 1, 1
385-411	41, § 1, β

Θ 5-40	41, § 1, β
31	36, 6
41	37, 13
42-44	42, 7
139-156	41, § 1, α
161-197	42, 1
169 v.	26, 19
. . . . .	283
173	34, § 1, 2
290	22, 8a
390	37, 14
447-483	41, § 1, α
488	25, 11
497	34, § 1, 1

I 17-78	41, § 1, β
63	37, 12
96-172	41, § 1, α
122	22, 8a

144	19, 10
. . . . .	282, n. 3
205-209	32, 24
207/8	40, 8
264	22, 8a
286	19, 10
. . . . .	282, n. 3
363	15, 3
. . . . .	284, n. 2
407	22, 8a
498	39, 20
503	36, 5
661	39, 24
673-709	41, § 1, β

K 53 v.	32, 24
76	39, 15
133 v.	37, 17
159-176	41, § 1, α
253	24, 8
266-270	33, 27
303-331	41, § 1, α
379	39, 10
473	20, C, 3
573	38, 3

Λ 27	21, § 3, 2
36 v.	36, § 2, 1
40	21, § 3, 3
59	19, 2
91-122	31, 5
133	39, 10
265	39, 16
286	34, § 1, 2
301-303	31, 6
353	23, 4
430-455	41, § 1, α
462 v.	26, 20
507	21, 5
700	22, 8a
707	15, 4
727-729	30, 8
. . . . .	48, n. 3
816-841	41, § 1, α

M 27	22, 8
61	34, § 1, 2
91	18, 7
. . . . .	289

93	31, 11	○ 14-77	41, § 1, α
. . . . .	289	36/7	30, 10
95	18, 8	187	19, 8
. . . . .	289	189 en 195	23, 1
98 vv.	31, 12	244-261	41, § 1, α
. . . . .	289	425	34, § 1, 2
101 v.	31, 13	486	34, § 1, 2
. . . . .	289	692	40, 10
182-187	31, 2	704 v.	38, 23
. . . . .	282, n. 8	713	38, 24
193	31, 3	Π 7-100	41, § 1, α
. . . . .	282, n. 8	97	30, 9
269	37, 11	149 en 152	33, C, 1
311	40, 25	215	39, 16
335 v.	32, 15	415-417	31, 7
370-372	32, 15	482/3	40, 1
N 20	25, 12	617-631	41, § 1, α
23 v.	37, 13	636	39, 16
36 v.	37, 18	694-696	31, 8
47-238	42, 2	702-705	27, 28
. . . . .	68, n. 1	767	40, 2
103	40, 9	784-786	27, 29
150	34, § 1, 2	830-861	41, § 1, α
219-238	41, § 1, α	850	18, 10
389-390	40, 1	P 12-42	41, § 1, α
432	39, 18	20/1	34, C, 2
447	17, § 1, 1	184	34, § 1, 2
. . . . .	282, n. 8	257-261	32, 20
449-452	32, 17	329	39, 21
451 v.	64, n. 2	Σ 155 en 157	27, 26
490	32, 15	. . . . .	48, n. 3
692	31, 14	228 v.	26, 21
. . . . .	289	344	22, 8a
769	37, 9	344, 346, 348	42, 11
798	37, 19	346	22, 8a
Ξ 29	31, 15	348	22, 8a
. . . . .	289	373	22, 8a
115 en 117	19, 3	424-467	41, § 1, α
171	37, 20	479	38, 25
176 v.	37, 21	480	22, 6
183	21, 6	535	42, 9
216	39, 23	542	25, 9
. . . . .	42, 8	554	21, § 3, 1
238 v.	38, 22	589	39, 12
348	40, 5	T 8-36	41, § 1, α
380	32, 15		

47-51	32, 15	725, 729, 733	26, 16
87	29, 3	. . . . .	100, n. 2
243	22, 8a	. . . . .	282, n. 7
285	38, 4	754/5	32, 21
293	19, 9	817	26, 22
388	37, 14	842 en 844	26, 18
400-423	41, § 1, α	. . . . .	48, n. 3
		. . . . .	100, n. 2
Y 70 v.	36, § 3, 4	Ω 10 v.	42, 10
83-109	41, § 1, α	16	24, 4
211	15, 3	25/6	29, 4
. . . . .	284, n. 2	33-76	41, § 1, β
231	19, 4	157	37, 10
269	23, 5	194-227	41, § 1, α
425-437	41, § 1, α	233	22, 8a
445-447	27, 30	249-251	33, 4
		257/8	33, § 2, 1
Φ 80	22, 3	273	25, 6
111	38, 2	454	17, § 1, 2-3
176/7	27, 31	518-570	41, § 1, α
189	32, 18	544	36, § 1, 4
214-232	41, § 1, α	572 v.	32, 24
350 v.	40, 6	650-670	41, § 1, α
404	37, 16	686	22, 4
587	35, 3	736/7	33, 26
		753	36, § 1, 2
X 74/5	38, 5	761	18, 13
164	22, 8a	α 100	37, 14
165 en 208	25, 13	β 21	19, 5
168-185	41, § 1, α	56	40, 11
229-246	41, § 1, α	89	16, 5
251	24, 2	93 vv., τ 138 vv.,	
338	30, 12	ω 128 vv.	43, 14
443	22, 8a	106/7	16, 2
		120	33, 28
Ψ 13	24, 3	349-376	41, § 1, α
40	22, 8a	γ 14-28	41, § 1, α
259	22, 8a	180	15, 2
264	22, 8a	245	17, § 4, 1
395	38, 6	421, 423, 425	33, 2
426-445	42, 3	δ 86	25, 8
485	22, 8a	97	24, 9
513	22, 8a	104 v.	138, n. 1
536-562	41, § 1, α	123-125	33, 31
570-611	41, § 1, α		
632/3	34, § 1, 3		
700	21, § 2, 4		
702	22, 8a		
718	22, 8a		

277	24, 5	157	20, C, 2
280	32, 22	221/2	35, 13
341	30, 9	289, 311, 344	43, 15
409	17, 4	293	38, 7
434	17, 4	361	26, 23
506	22, 8	403-412	41, § 1, α
551	18, 11	429 en 431	20, B, 2
590	20, B, 1		
632-656	41, § 1, α	κ 64-75	41, § 1, α
€ 7-42	41, § 1, β	102	18, 15
64	40, 3	142 en 144	16, 7
66	40, 12	359	22, 8a
127	25, 10	361	22, 8a
160-191	41, § 1, α	433	40, 13
184/5	30, 10	519-520	25, 14
239	40, 4		100, n. 1
292	22, 8		
306	14, n. 9	λ 28	25, 14
	23, 9		100, n. 1
	25, n. 2	57-80	41, § 1, α
	48, n. 3	90	32, 25
388 en 390	15, 5	131	34, C, 3
445	25, n. 2	206 v.	26, 24
484	18, 16	286	33, 3
		311/2	43, 16
ζ 63	19, 7	321	33, 29
154 v.	13	326	33, 30
	23, 7		
	25, n. 2	μ 37-141	41, § 1, α
η 311	30, 9	91	20, 4
		105	27, 25
θ 57	39, 12	271-302	41, § 1, α
118	19, 6	312	24, 6
322/3	29, 5		
340	22, 5	ν 13	22, 8a
434	22, 8a	67-69	33, 32
434, 435, 437	42, 12	192	35, 12
435	22, 8a	217	22, 8a
437	22, 8a	377	16, § 3, 1
506	24, 10		
ι 65	25, 7	ξ 26	17, 5
71	14, n. 9		48, n. 3
	23, 3	64	35, 10
	48, n. 3		289
74 en 76	16, 6	158/9	30, 11
89	18, 14	471	18, 9
			289
		483	24, 7

ο 64-91	41, § 1, α	298	21, 7
84	22, 8a	307	21, § 2, 3
167-181	41, § 1, α	313-339	41, § 1, α
469	21, § 2, 2	401-421	41, § 1, β
π 23-39	41, § 1, α	τ 16-28	41, § 1, α
57-58	192, n. 1	105	192, n. 1
118-120	42, 5	151/2	16, 3
ρ 68	32, 23	178 vv.	64, n. 2
132	30, 9	υ 33-53	41, § 1, α
155/6	30, 11	149-153	34, § 2, 1
207	29, 7	163	20, B, 3
212 en 214	32, 24	185	18, 12
217-253	41, § 1, α	230/1	30, 11
264-289	41, § 1, α	351-370	41, § 1, α
295	40, 14	φ 125, 126, 128	27, 32
345-355	42, § 1, β	χ 208-235	42, § 1, β
408	16, § 2, 1	411-432	41, § 1, α
462, σ 394, υ 299	42, 4	481-491	41, § 1, α
494-504	41, § 1, α	ψ 278	34, C, 3
515	15, 1	ω 106-202	41, § 1, α
535	40, 11	141 v.	16, 4
576-588	41, § 1, α	376	30, 9
σ 10-31	41, § 1, α	394-407	41, § 1, α
86/7	38, 8	426-462	41, § 1, β
164-184	41, § 1, α		
235	30, 9		
245-289	42, § 1, β		

B. HERODOTOS

I, 1	116, n. 4	I, 17	191, 32
3	116, n. 4	18	116, n. 4
6	116, n. 4	20	116, n. 4
. . . . .	126, 19	23	116, n. 4
7	63, n. 1	. . . . .	191, 33
. . . . .	117, 23	23. III, 50-53. V, 92	190, 31
8	116, n. 4	26	116, n. 4
8-9	184, 1	27	102, n. 4
11	184, 2	. . . . .	184, 3
14	116, n. 4	30	14, n. 9
. . . . .	141, 8	. . . . .	54, 30
15	116, n. 4	20-32	176, 10
16	116, n. 4	. . . . .	180, 20
17	48, n. 3	32	61, n. 6
. . . . .	163, 1	34	170, 19

I, 35	185, 4
	192, 2
35; 41-42; 45	180, 21
	287
36-42	188, 22
44	178, 14
46	116, n. 4
46, 47, 55	100, 9
	286
47	116, n. 4
50	88, 9
	91, 5
51	87, 5
56	116, n. 4
	144, n. 1-2
	157, § 4, 1
59	76, 7
	116, n. 4
60	89, 10
60-64	101, 11
65	129, 3
	174, n. 2
66-67	174, 1
67	116, n. 4
67-68	156, 6
70	64, n. 4
	65, n. 1
71-91	190, 30
73	154, 10
74	116, n. 4
77	170, 17
82	66, 1
86	97, 1
	154, 12
	177, 10a
	193, 3
91	57, 1
	116, n. 4
92	116, n. 4
	141, 9
93	134, 26
94	116, n. 4
	172, 26
95	96, 3
	286
96	116, n. 4
98	177, 12
	287
102	116, n. 4

I, 102-106	179, 18
103	129, 2
107	116, n. 4
109	184, n. 2
110	156, 2
111	116, n. 4
113	50, 20
116	157, 7
117-118	185, 5
119	161, 4
120	187, 16
125	71, n. 2
	123, 6-7
126	163, § 2, 2
130	93, n. 3
131	109, 6
	148, 1
	289
134	182, 1
135	183, 2
136	84, 1
	286
138	172, 27
142	76, 1
	139, 1
143	102, n. 5
144	82, n. 2
146	133, 15
147	116, n. 4
	131, 9
149	121, n. 2
149-151	138, 3
155	68, n. 1
	166, 1
	178, 13
	287 (2 ×)
157	121, n. 2
158	116, n. 4
158/9	174, 2
159	185, 6
160	140, 2
164	165, 7
	193, 4
166	133, 21
	193, 5
167	132, 13
	178, 17
169	102, n. 5
171	84, 2

I, 171	120, 2
. . . . .	124, 12
. . . . .	126, 20
. . . . .	286
172	133, 16
173	116, n. 4
174	82, n. 2
175	98, 2
. . . . .	284
178	89, 11
180	48, n. 3
. . . . .	84, 14
181/2	182, 29
183	116, n. 4
185	46, 12
. . . . .	99, 6
185-187	151, 6
192	91, 6
. . . . .	95, 12
. . . . .	116, n. 4
193	164, 3
. . . . .	165, 10
195	162, 6
199	14, n. 9
. . . . .	62, 14
200	74, 2
206	44, 1
207	116, n. 4
209	116, n. 4
211/2	94, 8
215	149, 1
. . . . .	149, 2
. . . . .	149, 3
216	184, n. 2
II, 1	116, n. 4
3	142, 10
4	61, 11
. . . . .	147, n. 3
. . . . .	148, 2
. . . . .	289
5	47, 13
7	156, 3
12	143, 3
15	143, n. 2
16	48, n. 3
. . . . .	93, 6
17	92, 4
. . . . .	143, 2

II, 17	289
20-22	96, 4
22	68, n. 1
. . . . .	85, 3
28	72, n. 1
. . . . .	126, 21
30	57, 2
. . . . .	130, 4
. . . . .	134, 25
32	160, 1
35	158, 1
37	53, 28
. . . . .	183, 3
. . . . .	183, 4
38	149, 7
41	68, n. 1
. . . . .	150, 1
. . . . .	173, 28
42	110, (6)
44	116, n. 4
47	161, 3
49	116, n. 4
. . . . .	159, 2
53	170, 21
54-57	157, § 5, 1
55	118, 26
58	165, 8
65	95, 11
. . . . .	183, 6
75	138, 1
. . . . .	289
77	44, 2
86-88	96, 5
89	14, n. 9
. . . . .	54, 29
91	116, n. 4
. . . . .	165, 9
99	159, 3
100	63, n. 8
101	171, 22
104	125, 13
105	159, 4
111	131, 11
112	110, (6)
. . . . .	116, n. 4
115	44, 3
. . . . .	167, 2
. . . . .	287
117	51, 21

II, 120	72, 5
. . . . .	134, 23
. . . . .	282
. . . . .	286
. . . . .	289
121, 2	104, 18
121, 2-5	167, 3
121, 4	82, 8
121, 5	172, 26a
123	162, 1
124	55, 2
124 vv.	151, 7
125	150, 2
. . . . .	163, § 1b, 2
. . . . .	164, 5
126	83, 10
. . . . .	151, n. 3
129	116, n. 4
133	186, 14
134	87, 4
135	116, n. 4
136	151, n. 3
138	86, 1
141	135, 27
. . . . .	149, 4
142	63, 1
. . . . .	63, n. 6
. . . . .	193, 6
144	110, (6)
. . . . .	116, n. 4
145	75, 4
. . . . .	116, n. 4
145/6	109, 4
146	116, n. 4
147/8	194, 7
148	151, n. 3
149	151, n. 3
156	83, 11
. . . . .	109, 5
. . . . .	116, n. 4
158	116, n. 4
161	116, n. 4
168	165, 11
172	167, 4
174	173, 32
175	57, 3
178	126, 19
. . . . .	148, 5
181	158, 2

II, 182	116, n. 4
. . . . .	142, 11
III, 1-3	158, 3
5	47, 14
. . . . .	143, 7
9	76, 2
. . . . .	82, 9
13	128, 33
14	137, 41
. . . . .	180, 22
16	167, 5
17	105, 1
17 en 23	156, n. 1
20	156, n. 2
21	191, 34
22	48, n. 3
. . . . .	103, 15
. . . . .	282
. . . . .	286
26	93, n. 1
27	186, 15
28	84, 2a
30, 64, 65	182, 30
. . . . .	284
31 en 88	120, 5
32	184, n. 2
34	185, 7
35	186, 12
37	167, 6
39	93, 5
39, 44, 46	136, n. 2
44 en 48	136, 35
45-59	144, § 3, 1
48	64, 4a
50	191, 35
50-52	170, 20
52	50, 19
. . . . .	281
53	100, 10
. . . . .	286
55	69, 10
60	83, 12
. . . . .	88, 8
62/3	188, 20
65	178, 15
67	57, 4
68/9	102, 13

III, 68/9	286
68-71	138, 42
68 en 88	116, 18
70	115, 16
74	152, 1
. . . . .	158, 5
76	169, 15
78	184, n. 2
80	169, 12
. . . . .	169, 13
82	68, n. 1
. . . . .	69, 11
. . . . .	152, 2
. . . . .	281
82/3	2, n. 4
. . . . .	96, 6
. . . . .	286
83	183, 5
84	155, 1
85	185, 8
86	284
88	116, 17
89	114, 12
90-94	128, n. 2
91	128, 29
92	128, 30
93	128, 31
94	128, 32
97	62, 12
. . . . .	125, 14
98 vv.	126, 22
100	173, 29
102	74, B, 1
106	166, 12
108	132, 14
. . . . .	289
113	87, 6
114	156, 1
119	133, 17
124	137, 39
. . . . .	186, (15)
. . . . .	285
126	112, 6
127	142, 1
. . . . .	152, 3
128	180, 23
136	151, 5
140	184, n. 2
143 en 145	120, 3

III, 148	104, 17
155 en 157	181, 24
IV, 5	71, 1
. . . . .	73, n. 2
. . . . .	282
6	92, n. 2
. . . . .	124, 9
7	92, 4
. . . . .	92, n. 3
9	72, 2
. . . . .	282
13	121, 1
14/5	142, 12
. . . . .	181, 25
18	47, 15
38	82, n. 2
39	74, C, 1
39-42	93, n. 3
42	61, 10
45	93, 6
48	146, 1
. . . . .	289
49	77, 4
. . . . .	146, 2
. . . . .	147, 4
. . . . .	289
59	108, 1
. . . . .	148, 3
. . . . .	289
60	173, 30
62	77, 5
. . . . .	86, 2
67	92, 3
68	66, 2
73	81, 5
75	164, 4
76	117, 19
78	72, n. 1
83	131, 8
84	72, 3
86	47, 16
89	44, 4
. . . . .	125, 15
90	147, 5
. . . . .	283
94	80, 1
95	58, 6
. . . . .	133, 18

IV, 108	62, 13
. . . . .	148, 4
. . . . .	289
110	78, 1
. . . . .	173, 31
111	159, 5
113	163, 3
114	169, 16
116	45, 5-6
119 en 136	125, 16
120 en 136	92, 2
121	133, n. 2
122	45, 7
125	48, n. 3
. . . . .	121, 2
148	78, 2
152	81, 6
155-156	194, n. 4
155-157	174, 3
. . . . .	194, 8
155-159	68, n. 1
. . . . .	175, 6
. . . . .	287
156/7	181, 26
159	67, 7
. . . . .	286
. . . . .	289
160	129, n. 1
161	75, 3
. . . . .	282
162	118, n. 3
. . . . .	150, 3
163	68, n. 2
. . . . .	175, n. 2
164	132, 12
168-180	160, n. 2
168-194	123, 8
. . . . .	289
175	122, n. 4
180	56, 6
181	160, 1
. . . . .	161, n. 1
185	161, n. 1
186	128, 34
186, 187, 191	123, n. 5
188	108, 2
191	156, 4
191, 193, 194	122, 3
192	88, 7

IV, 192	95, 1
199	65, 5
. . . . .	161, 2
V, 1	105, 2
3	124, 10
7	48, n. 3
. . . . .	108, 3
8	45, 8
12	167, 7
13	187, 17
. . . . .	192, 1
14	133, 19
15	124, 11
15-16	124, n. 3
16	80, 2
37	102, n. 2
41	119, 1
42	59, 8
. . . . .	122, 4
49	53, 27
. . . . .	127, 23
. . . . .	156, 5
. . . . .	159, 6
50 en 54	55, 3
52	76, 3
54	48, 17
59	118, 24
59-61	80, 3
67/8	171, 23
70-74	163, 4
72	53, 26
74	130, 7
79	135, 31
82	175, 4
92	176, 7
. . . . .	190, 29
92, 3	68, 8
. . . . .	286
. . . . .	289
92, 5	169, 14
97	90, 2
. . . . .	90, n. 4
. . . . .	152, 4
98	133, n. 2
104	118, 25
105	98, 3
. . . . .	152, n. 4
116-123	69, 12

V, 116-123	281
	289
119-121	179, 19
121	48, n. 3
	113, 8
	281
	289
122	129, 35
124/5	145, 4
VI, 8	79, 8
	80, 9
12	80, 9
17	78, 3
31	144, § 3, 2
32	102, 12
36-39	114, 13
40	59, 9
41	134, 24
	282
	289
52	117, 20-21
56-58	138, 2
	289
57	85, 4
58	131, 10
	170, 18
60	135, 28
61 en 63	70, 14
69	52, 24
70	163, 5
77	82, n. 2
86, 1	64, 3
86, 2	56, 5
86, 3	178, n. 5
92	48, n. 3
	67, 6
	281
94	152, 5
98	63, 2
	133, n. 2
101	140, 3
103	99, 7
107	285
114	112, 4
119	95, 2
120	51, 22
122	73, 6a
	153, 5a

VI, 122	179, 19a
	282, n. 3
126	117, 22
129	103, 16
132	150, 6
139	178, 16
VII, 1	58, 7
1-18	115, n. 10
2	72, 4
3	182, n. 3
6	137, 40
8, 1	114, 14
8-10	2, n. 3
	48, n. 3
	177, 11
	287
9	189, 24
9, 1	126, 19
10, 2	145, 6
	289
10. 15-18. 46-52	68, n. 1
	181, 27
	287
10. 15-18. 46-52. — 101-	
104. 209. 234-237. —	
VIII, 68. 101-102	68, n. 1
	114, 15
	282
12	285
12-17	176, 9
15 en 17	168, 8
15-18	186, 13
16	189, 25
18	153, 6
19	103, 14
19-56	115, n. 10
22	58, 5
26 en 31	143, 4
42	143, 5
	168, n. 3
	284
43	141, 4
46	185, 9
46-52	188, 23
48	155, 13
52	134, 22
54	149, 6
57	168, n. 3

VII, 57	284
57-104	115, n. 10
61	157, 2
61 vv.	79, n. 5
61-79	162, n. 2
61-80	127, n. 4
64	162, 7
65	162, 8
66	114, 11
67	162, 9
	162, 10
68	127, 24
72	127, 26
74	162, 11
75	157, 3
76/7	127, 27
78	162, 12
79	127, 25
	162, 13
82 en 121	129, 1
	286
	289
85-93	162, n. 2
88	70, 13
	281
	289
89 vv.	79, n. 5
96	126, 17
101-104	68, n. 1
	187, 18
101-104. 209. 234-237	182, 28
	287
103/4	66, 3
	286
108-115	143, 6
108-117	91, n. 5
	94, n. 2
109	141, 5
	147, 8
109 en 113/4	147, 6
112	126, 18
113	128, 28
114	194, 9
119	171, 24
121	91, 1
	94, n. 2
	286, n. 3
123	141, 6
124-127	147, 7

VII, 130	184, n. 2
131	94, 9
133	152, n. 5
134-137	110, (6)
140, 141, 189	175, 5
142	175, n. 2
145	155, 2
146	155, n. 5
146/7	67, 4
147	184, n. 2
148	155, n. 5
148-152	155, n. 4
	158, 4
153	82, n. 2
153-167	155, n. 4
157-162	187, 19
163	78, 4
168	155, n. 4
169	175, n. 2
169-171	155, n. 4
170	64, n. 1
171	64, 4
	76, 6
178	175, n. 2
179 en 182	78, 5
183	79, 6
184	126, 17
187	130, 5
	135, 29
189	110, (6)
	175, n. 2
190	139, 4
	139, 5
191	168, 9
191/2	49, 18
	286
	288
	289
194/5	112, 5
196	45, 9
	286
	288
	289
196-239	115, n. 10
197	110, (6)
198	146, 3
	289
204	63, n. 3
210-211	98, n. 4

VII, 210-211	122, 5
	286
	289
210-224	107, 1
	286, n. 2
	289
211	154, 11
212	98, 4
219	75, 5
	282
220	175, n. 2
225	150, 5
227	48, n. 3
	111, 1
228	159, 7
234-237	188, 21
VIII, 1 vv.	79, n. 5
5	90, 4
9-16	51, 23
	286
	288
	289
23 en 25	107, 2
	286, n. 2
	289
35	141, 7
37	169, 11
	168, n. 5
37/8	68, n. 1
	168, 10
	285
37-39	194, 10
39	168, n. 5
41	145, 3
	289
43	80, 10
	144, § 4, 1
	289
43 vv.	79, n. 5
45	80, 11
46 en 48	136, 37
47	99, 8
51	56, 4
55	110, (6)
58	186, (15)
60	68, n. 1
	145, 5
	189, 26

VIII, 60, 1	153, 7
60, 2	153, 8
65	90, 3
	184, n. 2
66	2, n. 2
	45, 10-11
	286
	288
	289
66-125	115, n. 10
68	189, 27
74	136, 36
87	155, 14
93	111, 2
96	176, 8
	287
98	68, 9
	286
	289
99	171, 25
115	144, § 4, 2
	164, 6
118	184, n. 2
121	79, 7
122	81, 4
	110, (6)
129	55, 1
	94, 7
	286
130	113, 9
	113, n. 7
	281
	289
131	63, n. 3
135	67, 5
137	73, 6
	98, 5
	282
138	110, (6)
144	68, n. 1
	153, 9
	189, 28
	191, 36
IX, 7	142, 13
16	185, 10
19-51	145, 7
24	135, 30
28	79, n. 5

IX, 31	136, 34
34	94, 10
36-38	112, 7
37	52, 25
39	77, 6
41	139, 6
51	87, 3
58	120, 4
70	89, 1
71	48, n. 3
. . . . .	111, 3
. . . . .	130, 6
. . . . .	135, 32
. . . . .	282, n. 8
81	81, 7
. . . . .	161, 5
82	139, 7
83	139, 8

IX, 83	150, 4
. . . . .	284
85	83, 13
. . . . .	111, n. 4
90	114, 10
91	185, 11
93	178, 16
100-101	168, n. 3
. . . . .	284
102	113, n. 7
105	48, n. 3
. . . . .	136, 33
. . . . .	282, n. 8
106	137, 38
109	160, 8
111	72, 4a
113	133, 20

II. HEBDOMADEN

A. HOMEROS

A 272	238, n. 8
B 405-408	207, 1
536-539	208, II, 1
646-648	208, II, 2
719	205, § 2, 1
. . . . .	205, n. 3
Γ 146-148	207, 2
Δ 406	205, § 3, 1
E 304	238, n. 8
677/8	207, 3
Z 421	204, § 1b, 2
H 220	206, § 3, 2
222	206, § 3, 2
245/6	206, § 3, 2
247/8	206, § 3, 2
I 85	203, § 1a, 1
122	205, § 2, 2
. . . . .	205, n. 3

128	203, § 1a, 2
149	204, § 1, 1
264	205, § 2, 2
270	204, § 1a, 2
291	204, § 1, 1
638	204, § 1a, 2
Λ 545	206, § 3, 2
M 20	205, § 3, 2
Ξ 317-327	207, 6
O 729	205, § 1, 1
. . . . .	205, n. 3
T 56-237	134, Aanh. 1
117	203, § 2, 1
. . . . .	220, n. 7
. . . . .	285, n. 2
238 vv.	205, n. 3
238-240	207, 4
243	205, § 2, 2
246	204, 3
. . . . .	204, n. 1
. . . . .	205, n. 3

Φ 209-210	207, 5	λ 263	205, § 3, 1
407	205, n. 3	μ 129	204, § 2, 1
. . . . .	206, § 2, 1	397 en 399	202, 2
Ψ 259-261	208, III, 1	Ξ 249 en 252	203, § 1, 3
Ω 399	204, § 1b, 1	285 en 287	203, § 3, 3
γ 305/6	203, § 3, 1	434	201, n. 2
δ 82	203, § 3, 4	. . . . .	206, § 3, 1
η 259 en 261	203, § 3, 2	ο 307-492	208, Aanh. 2
ι 202	205, n. 3	476/7	203, § 1, 4
. . . . .	206, § 2, 2	503-546	208, 3
κ 80/1	202, 1	π 57-153	209, 4
		222-320	209, 5
		ω 274	205, n. 3
		. . . . .	206, 3

B. HERODOTOS

I, 26	236, § 1, 1	II, 17	251, 2
46	250, 5	. . . . .	280, n. 4
50	240, 4	37	232, n. 7
50/1	250, § 2, 1	42	243, n. 4
. . . . .	280, n. 4	47	232, n. 7
. . . . .	285, n. 1	50	243, 3
. . . . .	287	59	243, n. 4
59	217, n. 3	65	232, n. 7
68	224, n. 7	68	224, n. 7
. . . . .	238, 4	96	211, n. 1
86	226, n. 5	128	225, n. 3
98	235, 1	133	225, 5
125	245, 1	143	232, n. 7
. . . . .	280, n. 4	144	243, n. 4
131	242, 1	148	214, n. 2
146	232, n. 2	149-150	214, n. 2
151	249, 1	154	232, n. 7
181	241, 2	156	243, n. 4
II, 4	210, 1	160	225, n. 5
. . . . .	214, n. 2	164	232, 2
7	210, 1	165/6	232, n. 7
. . . . .	213, n. 3	171	232, n. 2
9	210, 1	III, 8	235, 2
. . . . .	212, n. 3	14	229, n. 3
. . . . .	213, n. 3	26	214, 2
15	210, 1	30-37	253, IV, 1
. . . . .	212, n. 3	. . . . .	280, n. 4

III, 30-37	285, n. 1	IV, 158	226, n. 3
31	229, n. 3	159	226, n. 3
60	237, 2	181	250, § 1, 1
66-68	222, 3	. . . . .	280, n. 4
67/8	220, 2	V, 17	227, 2
71	7	25	229, n. 3
. . . . .	228, 5	49 en 52	246, 5
. . . . .	280, n. 4	82	243, n. 5
76	228, n. 8	VI, 12	216, 6
. . . . .	231, 1	43	228, n. 8
77	228, n. 8	57	218, 8
78	228, n. 8	60	232, n. 7
79	228, n. 8	69 en 63	219, 1
83	230, 5 (in fine)	. . . . .	285
. . . . .	228, n. 8	101	219, 9
84	228, n. 8	. . . . .	285
90	245, 2	115	233, 1
. . . . .	285, n. 1	VII, 2	244, 2
118	228, n. 8	. . . . .	244, n. 4
119	228, n. 8	. . . . .	280, n. 4
129	215, 4	. . . . .	285, n. 1
140	228, n. 8	7	244, n. 4
141	228, n. 8	26-31	249, 2
150	228, n. 8	28/9	239, 3
152	221, 3	34	237, 3
153	228, n. 8	36	253, § 2, 1
155 vv.	217, 7	. . . . .	280, n. 4
159	217, n. 4	. . . . .	285, n. 1
IV, 14	224, 4	42/3	249, 3
18	215, n. 3	56	216, 5
22 en 123	215, 3	64 en 66	247, 8
24	226, 1	67-68	248, n. 1
. . . . .	236, B, 1	72-73	248, 9
. . . . .	280, n. 1	75	252, 3
33	243, 1	82, 97, 64	244, n. 4
35	244, n. 3	97	244, n. 4
53	215, n. 3	110	248, 10
59	243, 2	114	226, n. 5
. . . . .	280, n. 4	123	249, 4
85	237, 3	132	247, n. 1
132	228, n. 8	144	234, 3
145 vv.	232, n. 2	154/5	222, 2
151	221, 1	165	245, 3
152	239, 5	. . . . .	285, n. 1
153	240, 1	184	239, 1
157	240, n. 2	194	229, n. 3
158	226, 6	229	228, n. 3

VIII, 1	233, 2
2	233, 2
11	234, 3
14	233, 2
43-48	233, 3
66	247, 6
73	232, 1
	232, n. 2
	280, n. 4
113	246, 4
	280, n. 4
	285, n. 1

VIII, 131	230, 5a
132	114, n. 1
	227, 3
137	231, 6
IX, 10	227, 4
28	228, 4
29	228, 4
	239, 2
31	247, 7
81	239, 6

III. ENNEADEN

A. HOMEROS

A 53/4	255, 3
59-187	264, 4
B 134	256, 1
295	258, 12
313	260, 6
327	260, 6
328/9	257, 8
519-523	263, III, 1
559-562	263, 2
582-585	263, 3
591-594	263, 4
602	260, n. 1
	263, 4
654	200
	260, III, 1
Γ 156-242	263, Aanh. 1
Z 174	259, § 3, 1
174/5	255, 4
236	261, § 2, 1
H 161	259, § 2, 1
Θ 261-266	259, § 2, 4
404/5	258, 9
418/9	258, 9
I 470 en 474	256, 9
K 370-453	264, 2

Λ 301-303	262, I, 1
M 15	258, 10
25	255, 1
Π 415-417	262, 2
694-696	262, 3
785	259, § 2, 3
Σ 351	257, 2
400	257, 3
578	259, § 3, 2
T 247	262, II, 1
Ψ 173	259, § 3, 3
Ω 107	255, 2
229-234	262, II, 1
	285
252	259, 5
270	261, § 1, 1
362-439	264, 3
610 en 612	255, 5
664-666	255, 6
784/5	255, 6
β 25-256	264, 5
γ 7	260, § 4, 1
7/8	259, § 3, 4
118	256, 1

ε 107	257, 8	μ 447	256, 10
η 253	256, 10	ξ 230	261, V, 1
θ 258	259, § 2, 2	240/1	258, 8
ι 82/3	256, 7	248	260, 2
160	260, 5	314	256, 11
κ 19	257, 4	325	258, 1
28/9	256, 8	π 18	258, 11
390	257, 5	τ 179	257, 7
λ 311/2	257, 6	192	54, n. 3
. . . . .	261, 2	. . . . .	256, 12
577	205, n. 3	294	258, 1
. . . . .	261, 3	χ 228	257, 1
		ω 60	259, § 1, 1

B. HERODOTOS

I, 51	267, 2	VI, 69	266, 2
II, 9	265, § 1, 1	106	265, 3
41	267, 1	VII, 11, 2	268, § 1, 1
178	271, 1	40/1	270, 3
. . . . .	285, n. 3	. . . . .	285, n. 3
IV, 52	268, I, 1	61	273, § 1, 1
71	272, 1	83	271, n. 1
. . . . .	285, n. 3	92	273, 2
81	268, n. 2	114	266, II, 1
86	265, 2	. . . . .	266, III, 1
191	273, § 2, 1	132	269, 1
. . . . .	285, n. 3	. . . . .	285, n. 3
200	265, § 2, 1	VIII, 72	270, 2
V, 51	266, § 3, 1	. . . . .	285, n. 3
VI, 57	272, 2	IX, 80	271, 4
. . . . .	285, n. 3	. . . . .	285
		. . . . .	285, n. 3

IV. ANDERE GETALLEN

A. ALGEMEENE OPMERKINGEN

Getal		Getal	
2	14, n. 8	12	1
			2
4	2	13	14, n. 8
	14, n. 8	14	197
	280 v.	15	197
(bij Hdt.)	187, n. 2	17	2
5	1	30	3
	197	40	1
6	(bij Hom.) 202, n. 1		3
	(bij Hdt.) 186, α 2		7, n. 1
10	1	50	1
	3		7, n. 1
	197	100	1
	198		
	201		
(bij Hom.)	258, α 3 en § 3		
11	14, n. 8		

B. HOMEROS¹⁾

	1		679 .	117, n. 2
Δ 397 .	221, n. 5		693 .	117, n. 2
Λ 693 .	221, n. 5		705 .	117, n. 2
κ 132 .	221, n. 5		746 .	117, n. 2
208 .	221, n. 5		843 .	117, n. 2
232 en 244 .	221, n. 5		847 .	117, n. 2
λ 114 .	221, n. 5	Δ 228 .		117, n. 2
μ 141 .	221, n. 5	E 59 .		117, n. 2
		l 448 .		117, n. 2
	2	556/7 .		117, n. 2
B 518 .	117, n. 2	N 689 .		117, n. 2
566 .	117, n. 2	O 338 .		117, n. 2
621 .	117, n. 2	525/7 .		117, n. 2
624 .	117, n. 2	P 467 .		117, n. 2

¹⁾ De versnummers der Homeros-plaatsen bij de hier beneden volgende getallen wijken meermalen van die der op de aangegeven bladzz. geciteerde voorbeelden af. Dit komt doordat in de tekst het nummer gebruikt wordt van het vers, waarin het aldaar besproken getal voorkomt. Hetzelfde geldt van enkele plaatsen uit Herodotos.

T 123	117, n. 2		
Φ 34/5	117, n. 2	Λ 25	12
157/9	117, n. 2	693	21, § 3, 2
Ψ 678	117, n. 2	Ω 229-231	221, n. 5
Ω 233	262, II, 1	664-666	262, II, 1
γ 488/9	117, n. 2		255, 6
θ 114	117, n. 2		256, n. 1
π 223-224	192, n. 1	β 374	(in fine)
σ 412	117, n. 2	δ 588	54, n. 3
τ 303/4	30, 11		20, B, 1
ω 305	117, n. 2	ι 159	54, n. 3
			260, 5
Ω 233	4		17
	262, II, 1	ε 278/9	217, n. 6
		η 267/8	217, n. 6
M 87	5	ω 63/5	217, n. 6
Υ 270	18, 7		
γ 115	23, 5		20
ζ 62	54, n. 3	Λ 25	21, § 3, 2
	19, 7		
			23 (of 22)
B 559-624	6	κ 232, 242, 208	221, n. 5
α 170-172	232, n. 3		
ι 60	192, n. 1		50
μ 90	25, 7	Δ 397	221, n. 5
ξ 187-189	20, 4		
	192, n. 1		90
		τ 174	257, n. 6
Ψ 700	8		
	21, § 2, 4		100
		B 649	267, n. 4
Λ 24	10	Z 236	261, § 2, 1
Ω 232	21, § 3, 2	Ι 383	267, n. 4
ι 160	262, II, 1		
τ 192	260, 5		
	256, 12		

C. HERODOTOS ¹⁾

	1	III, 92	128, n. 2
I, 82	221, n. 5	94	128, n. 2
164	193, 4	IV, 151	221, 1
III, 90	128, n. 2	V, 46	221, n. 5
91	128, n. 2	87	221, n. 5

¹⁾ Niet in het register opgenomen zijn de getallen 51 (VII, 184 bl. 239, 1), 53 (VIII, 14 bl. 233, 2), 117 (I, 50 bl. 88, 9), 127 (VIII, 1 bl. 233, 2), 180 (VIII, 45 bl. 233, 3), 210 (VI, 119 bl. 95, 2), 271 (VIII, 2 bl. 233, 2), 353 (VI, 8: bl. 79, 8), 378 en 380 (VIII, 48 en 82 bl. 233, 3), 540 (V, 54 bl. 48, 17), 1500 (II, 7: bl. 210, 1), 1800 (II, 9 bl. 210, 1), 4860 (II, 9 bl. 210, 1), 6120 (II, 9 en 15: bl. 210, 1) en 35000 (IX, 28-29 bl. 227, 4)

VI, 27	221, n. 5	IV, 153	194, n. 4
91	221, n. 5	155-157	194, 8
VII, 58	248, 10	156/7	181, 26
61	127, n. 4	157	175, 6
62	127, n. 4		226, 6
63	127, n. 4	V, 73	192, 2d
66	127, n. 4	VI, 57	272, 2
67	127, n. 4	106	51, 22
68	127, n. 4		51, n. 4
71	127, n. 4	VII, 28	239, 3
75	127, n. 4	42	139, n. 3
80	127, n. 4	42-43	248, 10
108-115	248, 10	55	216, 5
122-123	248, 10	58-59	248, 10
195	221, n. 5	59	139, n. 3
229	221, n. 5	64	127, n. 4
232	221, n. 5	65 en 70	127, n. 4
VIII, 46	233, 3		248, n. 1
47	233, 3	66	127, n. 4
48	233, 3	68	127, n. 4
51	56, 4	69	127, n. 4
	216, n. 2		162, n. 2
	2	70	162, n. 2
I, 7	116, n. 4	71	162, n. 2
35	116, n. 4	72	127, n. 4
45	116, n. 4	73	127, n. 4
50	88, 9	74	127, n. 4
51	250, § 2, 1		248, n. 1
	267, 2	77	248, n. 1
67	156, 6	78	127, n. 4
73	116, n. 4	79	127, n. 4
103	116, n. 4	85	162, n. 2
153	192, 2a	93	162, n. 2
II, 91	238, n. 9	122-123	248, 10
98	116, n. 4	123	139, n. 3
115	192, 2b	124-127	248, 10
134	116, n. 4	VIII, 1	233, 2
III, 60	237, 2	37-38	168, 10
92	128, n. 2	37-39	194, 10
93	128, n. 2	46	233, 3
94	128, n. 2	48	233, 3
140	192, 2e	82	234, 3
156	192, 2f	104	98, 2
IV, 33	243, 1	131	230, 5a
82	238, n. 9	IX, 31	247, 7
86	47, 16	104	102, n. 2
145	192, 2c		
150-151	194, n. 4		
			4
		I, 50	88, 9

I, 51	250, § 2, 1
60	89, 10
176	134, n. 1
192	95, 12
II, 8	214, n. 2
138	86, 1
III, 28	84, 2a
91	128, n. 2
92	128, n. 2
93	128, n. 2
94	128, n. 2
IV, 52	268, I, 1
VI, 57	272, 2
VII, 2	72, 4
26-31	248, 10
64	162, n. 2
67	162, n. 2
67-68	248, n. 1
76	162, n. 2
77	162, n. 2
78	248, n. 1
79	162, n. 2
89	162, n. 2
122	139, n. 3
124-127	248, 10
145	155, 2
VIII, 46	233, 3
IX, 31	247, 7
102	113, n. 7
5	
I, 1	49, n. 3
	54, n. 3
91	231, n. 1
136	84, 1
151	249, 1
164	134, n. 1
	165, 7
174	124, 12
II, 4	61, 11
10	251, 2
III, 28	149, n. 3
42	54, n. 3
66	222, 3 (ln fine)
79	49, n. 3
80	49, n. 3
90	128, n. 2
97	62, 12

IV, 33	243, 1
48	77, 4
	146, 1
52	268, I, 1
94	80, 1
119	125, 16
188	108, 2
V, 46	221, n. 5
VII, 20	49, n. 3
	58, n. 10
62 en 80	248, n. 1
69	162, n. 2
91	162, n. 2
122	139, n. 3
122-123	248, 10
210	49, n. 3
VIII, 1	233, 2
5	90, 4
43	233, 3
66	247, 6
IX, 31	247, 7
83	150, 4

6

I, 50	88, 9
132	173, n. 3
142	76, 1
	139, 1
II, 133	186, 14
	225, 5
138	86, 1
III, 90	128, n. 2
93	128, n. 2
IV, 68	66, 2
116	45, 5-6
152	81, 6
	239, 5
181-185	123, 8
VI, 56	138, 2
VII, 21	131, n. 4
58-59	248, 10
63	162, n. 2
72	162, n. 2
89	162, n. 2
184	239, 1
VIII, 132	114, n. 1
IX, 31	247, 7

	8	
I, 192	95, 12	
II, 145	75, 4	
	109, 4	
III, 60	237, 2	
IV, 86	47, 16	
	265, 2	
119	125, 16	
147	226, n. 3	
157-158	226, 6	
163	226, n. 3	
199	65, 5	
VI, 8	79, 8	
VII, 40	270, 3	
123	139, n. 3	
VIII, 1	233, 2	
IX, 29	239, 2	

	10	
I, 50	88, 9	
125	245, 1	
II, 4-5	214, 1 (in fine)	
124	55, 2	
138	86, 1	
III, 155 en 157	181, 24	
	217, 7	
IV, 53	47, 15	
101	215, n. 3	
152	81, 6	
	239, 5	
V, 92, 3	68, 8	
VI, 69 en 63	219, 1	
VII, 40	270, 3	
108-115	248, 10	
179	78, 5	
183	79, 6	
184	239, 1	
VIII, 1	233, 2	
43	233, 3	
IX, 81	161, 5	

	11	
II, 124-149	151, n. 3	
IV, 18	47, 15	
49	146, 2	

	12	
I, 51	267, 2	

I, 142	76, 1	
	139, 1	
145-146	140, n. 1	
149	138, 3	
	140, n. 1	
II, 4	61, 11	
109	250, § 1, 1	
133	225, 5	
145	75, 4	
	109, 4	
147-148	194, 7	
178	271, 1	
III, 9	82, 9	
35	253, IV, 1	
IV, 168-180	123, 8	
VI, 8	79, 8	
VII, 195	221, n. 5	
VIII, 1	233, 2	
33	141, 7	

	13	
VII, 108-115	248, 10	

	14	
I, 86	193, 3	
	226, n. 5	
IV, 19	215, n. 3	
VII, 114	226, n. 5	

	15	
IV, 21	215, n. 3	
VII, 194	112, 5	
VIII, 43	233, 3	

	16	
IV, 159	226, n. 3	
VIII, 43	233, 3	

	17	
III, 155	217, 7	
VI, 8	79, 8	

	18	
VIII, 1	233, 2	

	20	
I, 136	84, 1	
II, 134	87, 4	
175	210, 1	

III, 60	237, 2
153	217, 7
155	181, 24
. . . . .	217, 7
VI, 98	63, 2
VII, 198	146, 3
204	116, n. 5
. . . . .	230, n. 9
VIII, 1	233, 2
45	233, 3
46	233, 3
131	116, n. 5
. . . . .	230, 5a
29	
VII, 122-123	248, 10
30	
II, 4	61, 11
IV, 38	74, C, 1
VII, 165	245, 3
185	245, 3
VIII, 5	90, 4
46	233, 3
. . . . .	234, n. 1
113	246, 4
IX, 70	89, 1
40	
IV, 159	226, n. 3
VI, 119	95, 2
VIII, 1	233, 2
43	233, 3
60	
I, 166	193, 5
VI, 8	79, 8
70	
VI, 8	79, 8
132	150, 6
80	
VI, 8	79, 8
81	
II, 9	210, 1
90	
V, 53	48, 17

100	
II, 138	86, 1
142	63, 1
VI, 8	79, 8
VII, 46	185, 9
184 (ἐκατοντάδες)	239, 1
120	
VI, 27	221, n. 5
150	
III, 60	237, 2
240	
IV, 15	142, 12
300	
I, 82	66, 1
. . . . .	221, n. 5
193	66, n. 2
III, 48	64, 4a
. . . . .	66, n. 2
IV, 198	66, n. 2
V, 72	53, 26
VI, 44	66, n. 2
97	66, n. 2
VII, 35	66, n. 2
202 vv.	66, n. 2
229	221, n. 5
235 v.	66, n. 2
VIII, 124	66, n. 2
130	66, n. 2
. . . . .	113, n. 7
IX, 64	66, n. 2
71	111, 3
341	
II, 142	193, 6
400	
IV, 85	237, 3
VII, 28-29	239, 3
600	
I, 82	66, 1
700	
VI, 91	221, n. 5

1000	
III, 155 en 157	181, 24
. . . . .	217, 7
VII, 40-41	270, 3
VIII, 113	246, 4
IX, 31	247, 7

χιλιάδες	
VII, 28-29	239, 3
IX, 29	239, 2
70	89, 1

2000	
II, 175	57, 3
. . . . .	210, 1
III, 14	180, 22
155 en 157	181, 24
. . . . .	217, 7
VI, 120	51, 22

3000	
II, 123	162, 1

4000	
III, 155 en 157	181, 24
. . . . .	217, 7

5000	
IX, 10	227, 4
28	227, 4

10.000	
VII, 41	270, 3

μυριάδες	
II, 124	55, 2
V, 97	90, 2
VII, 28-29	239, 3
165	245, 3
184	239, 1
185	245, 3
VIII, 65	90, 3
113	246, 4
IX, 70	89, 1

CORRIGENDA

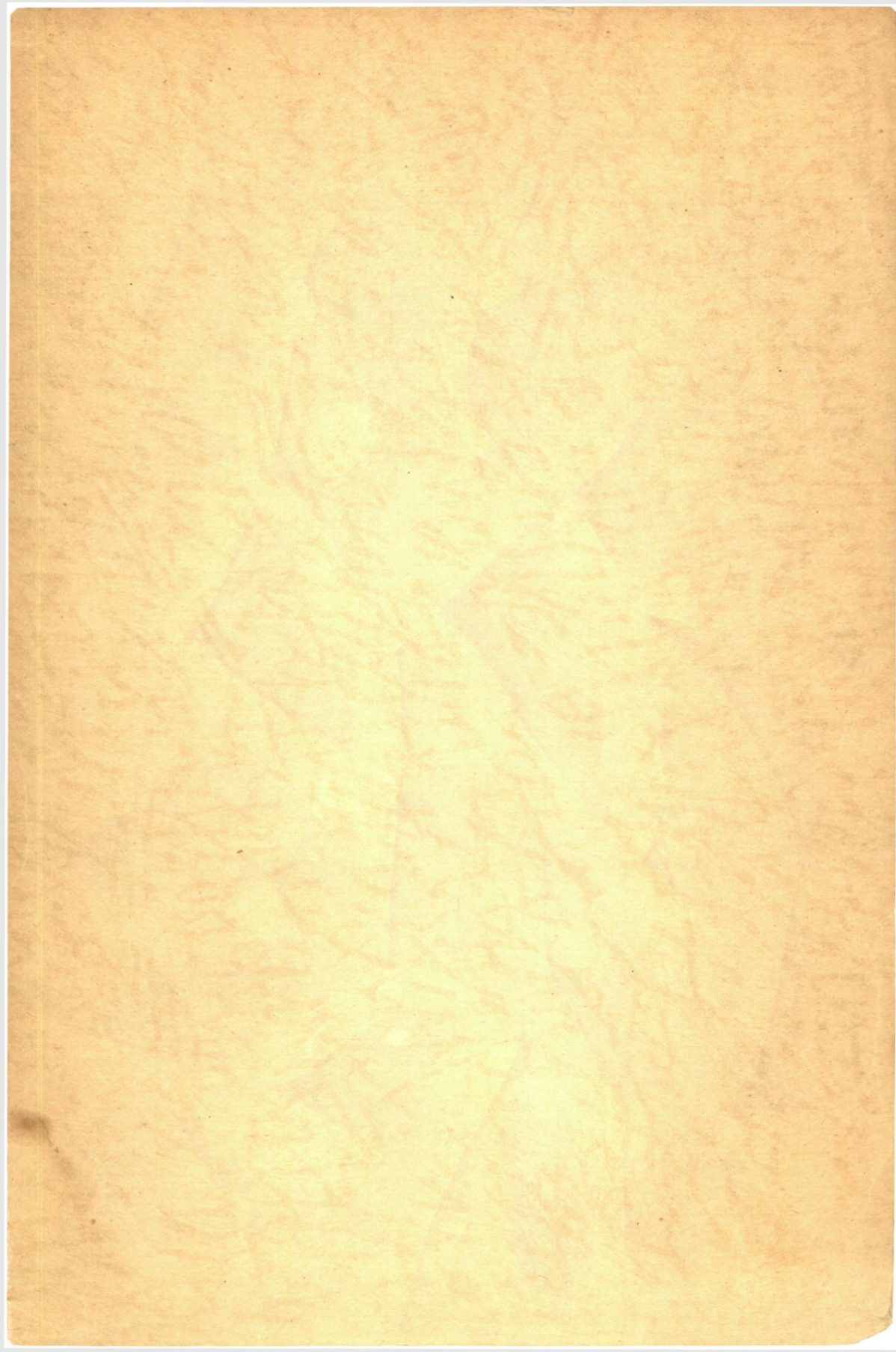

- bl. 2, n. 1, reg. 1: *Etudes*   *lees*: *Études*
bl. 35, reg. 7: *δήμω*   „ *δήμω*
bl. 68, n. 1, achter reg. 13 *toevoegen*: Vgl. ook I, 35 enz. (bl. 180, 21).
bl. 95, reg. 3 v. ben.: drievoudig *lees*: drievoudige
bl. 138, n. 1, reg. 1-2: *repetitio*   „ *repetito*
bl. 143, No. 3, reg. 3: *weten.*   „ *weten,*
bl. 214, n. 4, reg. 2: *aangeslibt*   „ *aangeslibd*
bl. 216, n. 3, reg. 4: *te*   „ *de*
bl. 238, n. 7, reg. 1: *Sphekes*   „ *Sphekes*
bl. 246, n. 7, reg. 2: *angs*   „ *langs*
bl. 266, Hoofdstuk II   „ *Hoofdstuk II.*
-

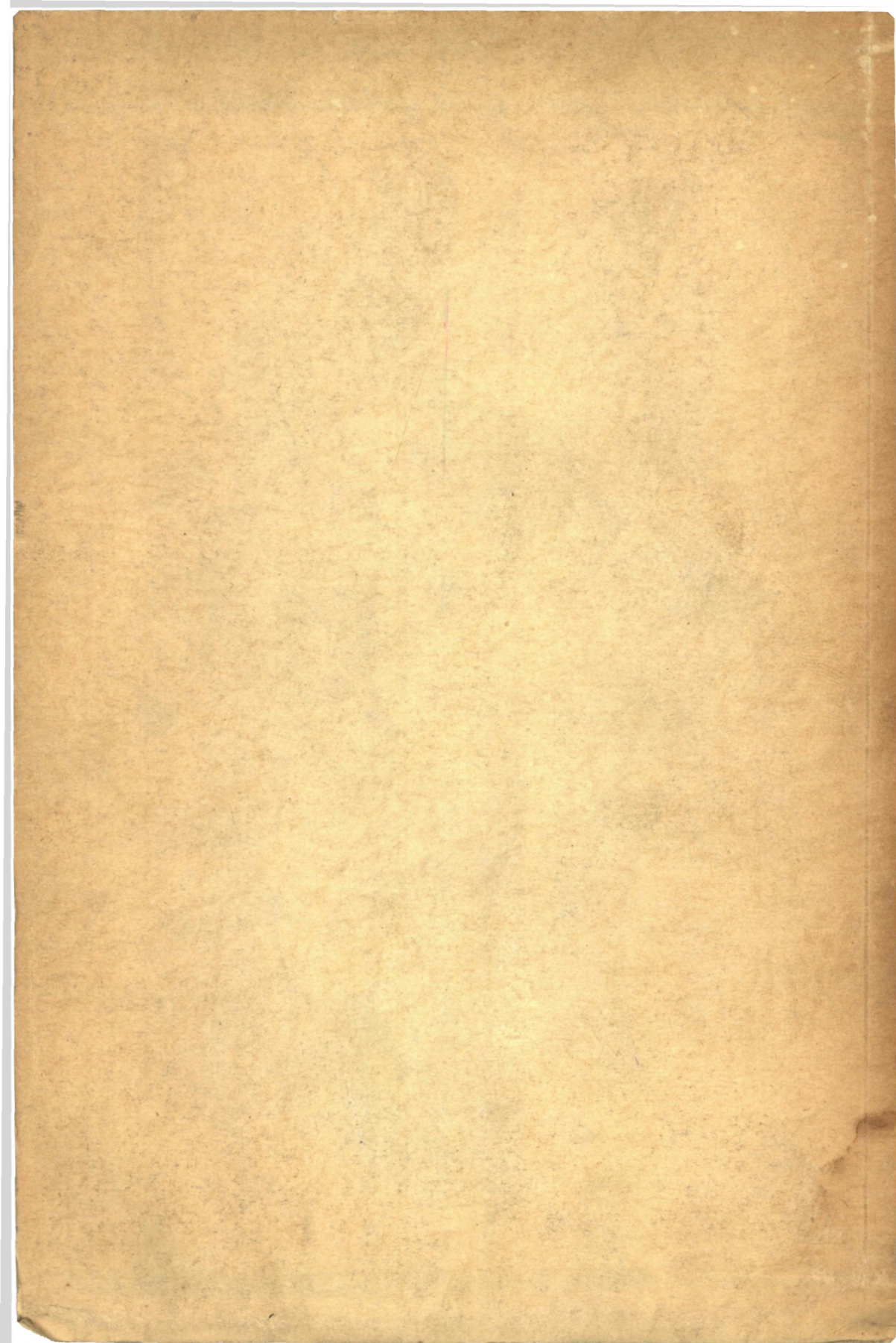

PROSPECTUS

DE TYPISCHE GETALLEN

BIJ HOMEROS EN

HERODOTOS

I. TRIADEN, HEBDOMADEN EN ENNEADEN

DOOR

Dr. J. W. S. BLOM

1936

UITGEVERIJ J. J. BERKHOUT, NIJMEGEN

Onder de poëtische elementen in het geschiedwerk van Herodotos nemen de typische getallen een niet geringe plaats in. Deze getallen steunen niet op een reële basis, maar duiden slechts in het algemeen een willekeurig kleiner of groter aantal dagen, mensen, enz. aan. Aan Herodotos' betrouwbaarheid als historicus doet het voorkomen van zulke getallen weinig afbreuk (bl. 1).

Schr. onderzoekt deze „sprookjestechniek” vooreerst ten aanzien van de getallen 3, 7 en 9, analyseert de daarvan voorkomende voorbeelden bij Herodotos en tracht voor ieder geval afzonderlijk vast te stellen, of het getal reël of typisch is; hierbij worden meermalen merkwaardige parallellen uit sprookjes van vele volken geciteerd.

Het blijkt, dat men in deze materie twee hoofdgroepen kan onderscheiden en wel: 1°. sprookjesgetallen en typische getallen uit de legendarische of novellistische volksoverleveringen; 2°. door Herodotos zelf gevormde typische getallen of getalverhoudingen (bl. 3 v.). Voor de tweede groep gaat de schr. na, in hoever Herodotos in deze onder invloed van Homeros en de volksoverleveringen staat (bl. 281-287).

Tabellen verduidelijken de frekwentie van typische en niet-typische getallen (bl. 274-278).

UIT HET INHOUDSOVERZICHT

INLEIDING. 1-9.

Herodotos als historicus. Poëtische invloed. Typische getallen. 1. Heilige, ronde en typische getallen. 2-3. Overgeleverde en gevormde typische getallen. 3-4. Genoemde en latente typische getallen. Triadische verhoudingen in de kompositie. 4. Invloed van Homeros. Beperking der stof. Dispositio. 5. Literatuur. 6.

EERSTE DEEL. TRIADEN. 11-194.

Inleiding. 13-14.

Oorspronkelijke betekenis van het drietal. 13. Verschillende formules bij de typische drie. 14.

I. TRIADEN BIJ HOMEROS. 15-43.

A. GENOEMDE TRIADEN. 15-28.

B. LATENTE TRIADEN. 29-43.

II. TRIADEN BIJ HERODOTOS. 44-194.

A. GENOEMDE TRIADEN. 44-106.

Hoofdstuk I. Tijdperken. 44.

§ 1. Tijdperken van 3 dagen (nachten). 44.

α 1. 3 dagen. 44. α 2. 3 dagen, maar op de 4e dag. 48. α 3. Op de 4e dag. β 1. Op de 3e dag. 50. β 2. In de 3e nacht. β 3. 2 dagen, op de 3e dag. 52. β 4. Tot de 3e dag. β 5. „Iedere 3e dag.” 53. γ. 3 of 4 dagen. δ. De 3e of 4e dag. 54.

§ 2. Tijdperken van 3 maanden. 55.

α 1. 3 maanden. 55. α 2. De 4e maand. β. De 3e maand. 56.

§ 3. Tijdperken van 3 jaren. 57.

α 1. 3 jaar. 57. α 2. 3 jaar, in het 4e. 58. β 1. In het 3e jaar. 59. β 2. Na 2 jaar, in het 3e jaar. β 3. „Telkens het 3e jaar.” 61. γ. 3 of 4 jaar. 62.

§ 4. Geslachten en oogsttijden. 63.

α. 3 geslachten. 63. β. In het 3e geslacht. 64. γ. 3 oogsttijden. 65.

Hoofdstuk II. Mensen, dieren en groepen. 65.

A. Mensen. 65.

§ 1. Mannen. Vrouwen. 65.

α 1. 3 mannen. 65. α 2. 3 mannen, de 4e. β 1. De 3e man. 67. β 2. De 3e vrouw. 70.

§ 2. Zonen. Broers. Dochters. 70.

α 1. 3 zonen. 70. α 2. 2 of 3 of nog meer zonen. 72. β. 3 broers. γ. 3 dochters. 73.

B. Dieren. 73.

C. Groepen. 74.

α 1. 3 volken. α 2. 3 stammen. 74. β 1. De 3e groep. 75. β 2. Een 3e bevolking. β 3. Een 3e partij. 76.

Hoofdstuk III. Plaatsen, zaken en diverse gevallen. 76.

A. Plaatsen en geographische aangiften. 76.

α. Plaatsen. 76. β. Geographische aangiften. 77.

B. Zaken. 77.

§ 1. Schepen. 77.

§ 2. Andere gevallen. 80.

α 1. Speren, palen, balken; wijgeschenken. 80. α 2. 2 of 3 zakken. β 1. Leidingen, pyramiden, altaren, werken, graven. 82. β 2. 3 en 4 verdiepingen. 84.

C. Diverse gevallen. 84.

α. Studieobjecten, uitvindingen; kenteken. 84. β. Derde bewijs. Derde stem. 85.

Hoofdstuk IV. Afmetingen, hoeveelheden, delen en soorten. 86.

§ 1. Afmetingen. 86.

α. Stadia. 86. β. Plethra. γ. Ellen. 87. δ. Voet. ε. Handbreedten. 88. ζ. Vingers. 89.

§ 2. Hoeveelheden. 89.

α. Chiliaden. 89. β. Muriaden. γ. Talenten. 90. δ. Choinikes. 91.

§ 3. Delen. 91.

α 1. 3 delen. 91. α 2. 3 delen, als 4e deel. 93. α 3. „2 delen, 3 delen.” β. Het 3e deel. 94.

§ 4. Soorten. 95.

α. 3 soorten. 95. β. 3 manieren. 96.

Hoofdstuk V. Drievoudige herhaling van eenzelfde handeling of gebeurtenis. 97.

α. 3 maal. 97. β 1. Voor de 3e maal. 99. β 2. Een 3e boodschap. Een 3e droom. 102. β 3. In de 3e plaats. 103. γ. 2 maal en 3 maal. 104.

Aanhangsel. 105.

3 veldtochten; drievoudig gevecht. 105.

B. LATENTE TRIADEN. 107-194.

Hoofdstuk V. Handelingen en gebeurtenissen. 166.

§ 1. Handelingen en feiten. 166.

α. 3 verschillende handelingen of gebeurtenissen. 166. β. 3 verschillende handelingen in negatieve formulering. 172.

§ 2. Drievoudige herhaling van een handeling of gebeurtenis. 174.

α 1. 3 vragen aan (antwoorden van) het orakel. 174. α 2. 3 orakels en dromen. 175. α 3. 3 vragen, redevoeringen, bevelen, aanroepingen. 176. β. Drievoudige zegenwens of vervloeking. γ. Drievoudige aanval, drievoudig gevecht, drievoudige overwinning. 178. δ. Diverse gevallen. 179.

§ 3. Zeden, gewoonten. Manieren. 182.

α. Zeden, gewoonten. 182. β. Manieren, wijzen. 183.

Aanhangsel. Kompositionele triaden. 183.

§ 1. Stilistische driedelingen. 183.

α 1. Driedeling van gesprekken. I. Drie enkelvoudige redevoeringen. 184. α 2. Driedeling van gesprekken. II. 3×2 redevoeringen. 186. α 3. Driedeling van gesprekken. III. Drie groepen redevoeringen. 188. β. Andere driedelingen (driedeling van een rede, een passage, van zinsdelen). 189.

§ 2. Drievoudige herhalingen. 191.

α. Drievoudige vraag. 191. β. Drie maal eenzelfde getal. 192.

DIT BOEK IS VERKRIJGBAAR **BIJ DE BOEKHANDEL**
EN BIJ DE UITGEVERIJ J. J. BERKHOUT, NIJMEGEN

INGENAAD f 3.60

—

GEBONDEN f 5.25